

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**  
**ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**  
**Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ: ΕΙΔΙΚΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ**  
**– ΔΥΝΑΜΙΕΣ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ –**

**Καθηγητής: Κος ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΕΣΟΠΟΥΛΟΣ**

**Φοιτήτριες: Βεργίνη Ευτυχία**  
**Κόλλια Γαρυφαλιά**

**ΠΑΤΡΑ ΟΚΤΩΒΡΗΣ 2001**



## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### ΣΕΛΙΔΑ

<b>- ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ</b>	
• Ο τουρισμός ως κοινωνική ανάγκη /	1
• Μαζικότητα και εποχικότητα	2
• Μεταστροφή, Προβληματισμοί και Προοπτικές	2
• Το πρότυπο του Μαζικού Τουρισμού και η Αμφισβήτησή του	3
Το ελληνικό Τουριστικό Πρότυπο	4
Οι Νέες Μορφές στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή	4
<b>- ΝΕΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ – ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ</b>	
• Αναφορά σε νέες μορφές τουρισμού – προϋποθέσεις εφαρμογής τους	10
• Ο Ελληνικός πολιτισμός πόλος έλξης τουριστών	14
• Η εποχικότητα του Μαζικού Τουρισμού: Ο πολιτισμός και η ιστορία του σαν συμπληρωματικός τουριστικός πόρος	15
• Νέες Προοπτικές: η αυτόνομη παρουσία του πολιτιστικού τουρισμού	16
<b>- ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ</b>	
Η Κρουαζιέρα	19
Το Yachting	21
Οι Μαρίνες	23
Θεσμικό Πλαίσιο	24
Οικονομικό Πλαίσιο	26
Επιπτώσεις	27
Προοπτικές εξέλιξης	30
Συμπεράσματα	32
<b>- ΧΡΟΝΟΜΕΡΙΣΤΙΚΗ ΜΙΣΘΩΣΗ</b>	
Στόχοι	35
Θεσμικό πλαίσιο	36
Παραμεθόριες περιοχές	37
Οικονομικό πλαίσιο	38
Επιπτώσεις του TIME SHARING	38
Ανασταλτικοί Παράγοντες Εφαρμογής	

του Συστήματος	41
Προοπτικές – Προϋποθέσεις Εξέλιξης	43
Συμπεράσματα	45
- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΖΙΝΩΝ	
Καζίνο	46
Συμπεράσματα	51
- ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ – ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΙΝΗΤΡΩΝ	
Φυσικές Ιδιαιτερότητες και Περιορισμοί	53
Υποδομή και Ανωδομή	54
Κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις	55
Ανάλυση ελληνικής αγοράς και προσφοράς	56
Προοπτικές – Προβλήματα – Συμπεράσματα	59
- ΟΡΕΙΝΟΣ – ΧΙΟΝΟΔΡΟΜΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	
Χιονοδρομία	66
Ορειβάσια	74
Παγοδρομία	74
Προβλήματα του Ορεινού Τουρισμού	75
Περιβαλλοντικές – Κοινωνικές – Οικονομικές Επιπτώσεις	76
Γενικές Προτάσεις – Εκτιμήσεις	78
Συμπεράσματα	82
- ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	
Χαρακτηριστικά Συμμετεχόντων	86
Χαρακτηριστικά Διοργανωτών και μέθοδοι Προβολής	87
Υποδομή – Ανωδομή	88
Ανάλυση Κοινωνικοοικονομικών και περιβαλλοντικών Επιπτώσεων	95
Πρόσφατες εξελίξεις σε Διεθνές και Ελληνικό Επίπεδο	105
Θεσμική Υποστήριξη και Εφαρμογή Νομοθεσίας	109
Η χωροταξική διάσταση του Οικοτουρισμού	110
Εκτιμήσεις και Συμπεράσματα	111
- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ	

Οι Διαφορετικοί Τύποι Τουρισμού Υγείας	115
Ιστορικά Στοιχεία	116
Η αναγκαία υποδομή και ανωδομή για την Ανάπτυξη του Τουρισμού Υγείας	117
Η Ελληνική Αγορά (Νομοθετικό Πλαίσιο, υποδομή, Εκτιμήσεις στην προσφορά και τη ζήτηση)	119
Αναγκαίες προϋποθέσεις για την Ανάπτυξη του Τουρισμού Υγείας στην Ελληνική Αγορά	122
Συμπεράσματα	125
<b>- ΑΓΡΟΤΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ</b>	
Χαρακτηριστικά Οργάνωσης και Λειτουργίας	128
Κοινωνικές, Οικονομικές και Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις	132
Ανάλυση Ελληνικής Αγοράς και Προσφοράς	135
Εκτιμήσεις, Προτάσεις, Συμπεράσματα	138
<b>- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ</b>	
Η πολυμορφία της Προσφοράς: υποδομή, δραστηριότητες, εξειδικευμένες υπηρεσίες	141
Κοινωνικές, Οικονομικές, Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις της Ανάπτυξης του Κοινωνικού Τουρισμού	144
Κοινωνικός Τουρισμός στην Ελλάδα: Ιστορικά στοιχεία, προσφορά και ζήτηση, προβολή	145
Εκτιμήσεις και Προτάσεις	148
<b>- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ Γ' ΗΛΙΚΙΑΣ</b>	
Εποχικότητα της ζήτησης και Τουρισμός Γ' Ηλικίας	150
Δραστηριότητες και Επιπτώσεις	151
Γ' Ηλικία και Τουρισμός με κρουαζιερόπλοιο	152
Εξελίξεις στο διεθνές και ελληνικό επίπεδο	153
Συμπεράσματα και προτάσεις	154
<b>- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΧΕΙΜΑΣΗΣ</b>	
Δραστηριότητες και Επιπτώσεις	158
Η Ελληνική Αγορά	160
Μεσοπρόθεσμες Προοπτικές	161

Συμπεράσματα και Προτάσεις	162
- ΚΕΝΤΡΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ ΓΥΜΝΙΣΤΩΝ	
Η Ελληνική Αγορά	166
Μακροπρόθεσμες Προοπτικές	167
Συμπεράσματα και προτάσεις	168
- ΑΘΛΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	
Επιπτώσεις	170
Η Ελληνική Αγορά	170
Το γκολφ στην Ελλάδα	171
Συμπεράσματα και Προτάσεις	173
- ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ	
Κριτήρια Αξιολόγησης	175
Αναλυτική Αξιολόγηση ανά μορφή	176
• Θαλάσσιος Τουρισμός	176
• Χρονομεριστική Μίσθωση	177
• Τουρισμός Καζίνων	179
• Συνεδριακός – Εκθεσιακός Τουρισμός – Τουρισμός Κινήτρων	180
• Ορεινός – Χιονόδρομικός Τουρισμός	182
• Οικοτουρισμός	184
• Τουρισμός Υγείας	187
• Αγροτουρισμός	188
• Κοινωνικός Τουρισμός	190
• Τουρισμός Γ' Ηλικίας, Παραχείμασης, Γυμνιστικός, Αθλητικό	190
Συνολική Αξιολόγηση Μορφών Τουρισμού	193
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
Η Ελληνική Διάσταση	196
Προοπτικές	198
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
	203

## ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός, ως περιήγηση – γνωριμία με πολιτιστικές και κοινωνικές αξίες άλλων λαών, χρονολογείται από την αρχαιότητα και στη μορφή του αυτή οφείλονται πλήθος ταξιδιωτικές, ιστορικές και γεωγραφικές πληροφορίες από ταξιδιώτες – περιηγητές διαφόρων εποχών. Θρησκευτικοί και αθλητικοί πόλοι έλξης και γεγονότα καθώς και εκπαιδευτικοί λόγοι οδήγησαν στις πρώτες «ειδικές μορφές τουρισμού» που χάνονται στα βάθη των αιώνων.

Ομαδικές μετακινήσεις για προσκύνημα ιερών τόπων, τέλεση αθλητικών αγώνων, μακροχρόνιες πολεμικές εκστρατείες και σταυροφορίες, αλλά και ατομικά επιμορφωτικά ή θεραπευτικά ταξίδια δεν είναι παρά οι προπομποί του θρησκευτικού, του αθλητικού, του περιηγητικού, του θαλάσσιου, του θεραπευτικού, του εκπαιδευτικού τουρισμού, αλλά ακόμα και του «μαζικού» τουρισμού, με την έννοια της οποίας οργάνωσης ήταν δυνατό να εξασφαλισθεί τις εποχές εκείνες σε ομαδικές μετακινήσεις.

### Ο Τουρισμός ως Κοινωνική Ανάγκη

Σε κάθε περίπτωση, οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι στις μετακινήσεις έδιναν στα ταξίδια αυξημένο κόστος, πράγμα που τα καθιστούσε απρόσιτα στις μάζες και δυνατά μόνο σε υψηλές εισοδηματικές τάξεις, δυνατότητα και προνόμιο των ολίγων, που διατηρήθηκε ως τις αρχές του 20ου αιώνα, ενώ από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα είχαν αρχίσει να δημιουργούνται τα πρώτα θέρετρα σε περιοχές με εύκρατο και υγιεινό κλίμα για αριστοκράτες ταξιδιώτες.

Με τη βιομηχανική επανάσταση, την εκβιομηχάνιση της Ευρώπης, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, την αύξηση του εισοδήματος και την άνοδο του επιπέδου ζωής, τα ταξίδια έγιναν προσιότερα και άρχισαν να καλύπτουν νέες κοινωνικές ανάγκες, όπως αυτή της ανάπαυσης και αναψυχής των εργαζομένων κατά την ετήσια άδειά τους, κοινωνική ανάγκη που εξελίχθηκε ακόμη περισσότερο όταν η άδεια του εργαζόμενου κατοχυρώθηκε επαγγελματικά και αποζημιώθηκε από τον εργοδότη.

## Μαζικότητα και Εποχικότητα

Η προσιτότητα και ελκυστικότητα του τουρισμού, η συν τω χρόνω αύξηση του εισοδήματος και ως εκ τούτου η αύξηση της διαθέσιμης για τουρισμό οικογενειακής δαπάνης, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και η άνοδος του επιπέδου ζωής δημιουργεί συνεχείς τάσεις αύξησης της τουριστικής πελατείας. Αφετέρου η δυνατότητα ολοκλήρωσης του τουριστικού πακέτου με την ανεξάρτησή του από τους εθνικούς αερομεταφορείς και την ενσωμάτωσή της μεταφοράς με τη χρήση ιδιόκτητων charters από τα οργανωμένα τουριστικά πρακτορεία αλλά και η απόκτηση και χρήση ιδιόκτητων αλυσίδων εγκαταστάσεων διαμονής και εστίασης οδήγησε στη μείωση των τιμών του πακέτου για οργανωμένα ταξίδια.

Η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού από τα μέσα του αιώνα μας, που οφείλεται κυρίως στους παραπάνω λόγους, αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά προσανατολισμού του διεθνούς τουρισμού και σήμερα καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της τουριστικής αγοράς όλων των χωρών που δέχονται τουρισμό.

Ένα άλλο από τα κύρια χαρακτηριστικά του σύγχρονου τουρισμού είναι η εποχικότητα, η περιορισμένη δηλαδή διάρκεια του και η δημιουργία αιχμής τους θερινούς μήνες ή σε ορισμένες περιπτώσεις τους χειμερινούς. Οφείλεται κυρίως στον προκαθορισμένο χρόνο οικογενειακών διακοπών της μέσης αστικής τάξης που καλύπτει και το μεγαλύτερο μέρος της τουριστικής αγοράς.

Τα χαρακτηριστικά αυτά – μαζικότης, εποχικότης – έχουν επηρεάσει τη διαμόρφωση του τουριστικού κλάδου γενικότερα από πλευράς εγκαταστάσεων και εξυπηρετήσεων, με αλυσιδωτές επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνική δομή και το περιβάλλον ολόκληρων περιοχών.

## Μεταστροφή, Προβληματισμοί και Προοπτικές

Σήμερα, έναν αιώνα σχεδόν μετά την ανάπτυξη του τουρισμού παγκόσμια, επικρατεί ένας γενικότερος προβληματισμός για τον κλάδο και τις επιπτώσεις του, θετικές και αρνητικές. Δεδομένου ότι οι προοπτικές για τη μελλοντική εξέλιξη του κλάδου είναι αισιόδοξες, η ανάγκη ελαχιστοποίησης των αρνητικών επιπτώσεων και μεγιστοποίησης των θετικών είναι προφανής. Ο προβληματισμός είναι διεθνής, πανευρωπαϊκός και εθνικός για όλες τις χώρες δέκτριες τουρισμού. Η

συνειδητοποίηση της περιβαλλοντικής διάστασης και των φυσικών και πολιτισμικών αξιών ως τρόπου και αξιών ζωής δημιουργεί νέες απαιτήσεις ζωής και διακοπών. Η ανάπτυξη προσωπικών προτιμήσεων, χόμπυ και ειδικών ενδιαφερόντων οδηγεί στην αποποίηση των απρόσωπων μαζικών διακοπών.

Η διαφοροποίηση και ο εμπλουτισμός των τουριστικών πακέτων ώστε να απευθύνονται σε όσο το δυνατόν περισσότερες και ποικίλες ομάδες ενδιαφερόντων είναι πια γεγονός. Ο ανταγωνισμός των χωρών που δέχονται τουρισμό τη μεταστροφή της προσφοράς από το κοινότυπο λογότυπο «ήλιος και θάλασσα» σε διαφοροποιημένες νέες μορφές τουρισμού, προσαρμοσμένες όχι μόνο στις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας αλλά και κάθε επιμέρους περιοχής της βρίσκεται σε εξέλιξη.

Η Ελλάδα, αρκετά σημαντική χώρα δέκτρια τουρισμού, διαθέτει άπειρες δυνατότητες διαφοροποίησης του τουριστικού της προϊόντος προκειμένου να ανταποκριθεί στον ανταγωνισμό αυτό αλλά και να ελαχιστοποιήσει στο μέλλον τις αρνητικές επιπτώσεις από τη μορφή του πρότυπου μαζικού τουρισμού που ανέπτυξε μέχρι σήμερα. Έχει δεχθεί ήδη το μήνυμα και προετοιμάζεται, τουλάχιστον από πλευράς κυβερνητικής πολιτικής.

### **Το Πρότυπο του Μαζικού Τουρισμού και η Αμφισβήτησή του**

Ο μαζικός τουρισμός είναι ο τουρισμός των μεγάλων αριθμών και αποτελεί την κυρίαρχη έκφραση τουριστικής δραστηριότητας του αστικού πληθυσμού των ανεπτυγμένων χωρών μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του '50 και διαμόρφωσε σταθερά χαρακτηριστικά στις δεκαετίες '60 και '70. Από τη δεκαετία του '80 το πρότυπο του μαζικού τουρισμού διανύει περίοδο αμφισβήτησης.

Οι αρνητικές επιπτώσεις για το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον και τις παραδοσιακές κοινωνίες στις χώρες ή στις περιοχές υποδοχής τουριστών, οδήγησε σε διεθνή επανεξέταση της άποψης ότι ο τουρισμός έχει αυτονομία θετικά αποτελέσματα. Αντίθετα, πολλοί σήμερα εκτιμούν ότι τα ενδεχόμενα βραχυχρόνια οικονομικά οφέλη τελικά δεν αντισταθμίζουν το υψηλό κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος. Παρόλο που οι απόψεις αυτές δεν έχουν ακόμα



αποκρυσταλλωθεί σε συγκεκριμένη εναλλακτική πρόταση, η κίνηση αμφισβήτησης του μαζικού τουρισμού, αν και περιορισμένη, είναι σαφής, αυξητική και μαχητική.

### Το Ελληνικό Τουριστικό Πρότυπο

Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα άρχισε με την προστασία και ποιοτική ανάδειξη των περιβαλλοντικών και πολιτιστικών αξιών ως τουριστικών πόρων υψηλής στάθμης επιλεκτικού τουρισμού και την ισόρροπη κατανομή των αντίστοιχων δραστηριοτήτων στο χώρο.

Η εξέλιξη του μαζικού τουρισμού και οι γρήγοροι ρυθμοί ανάπτυξης που ακολούθησε ο ελληνικός τουρισμός οδήγησαν σταδιακά στη διαμόρφωση ενός διαφορετικού προτύπου, βασισμένου στην υπερεκμετάλλευση των τουριστικών πόρων και πόλων έλξης για την ποσοτική προσέλκυση τουριστών, του «προτύπου του μαζικού τουρισμού».

Τα προβλήματα που το τουριστικό αυτό πρότυπο δημιούργησε, συνοψίζοντας στη χωρική υπερσυγκέντρωση της προσφοράς σε ορισμένους πόλους έλξης, στην εποχικότητα της ζήτησης, στην υποβάθμιση της προσφοράς και των υπηρεσιών, στην ποιοτική υποβάθμιση των τουριστικών πόρων και του περιβάλλοντος.

### Οι Νέες Μορφές στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή

Ο ελληνικός τουρισμός, που χρονολογείται από το 1950, αναπτύχθηκε αρχικά ως παραθεριστικός, περιηγητικός και πολιτιστικός καθώς δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση από πλευράς δημόσιου τομέα στη δημιουργία αντίστοιχων έργων υποδομής (π.χ. ξενοδοχεία του ΕΟΤ - ΞΕΝΙΑ - κοντά σε αξιόλογες ακτές και πολιτιστικά μνημεία, δρόμοι, τουριστικά περίπτερα, χώροι στάθμευσης αυτοκινήτων και αναστηλώσεις μνημείων στους αρχαιολογικούς χώρους, πολιτικές εκδηλώσεις, φεστιβάλ).

Το πρότυπο αυτό του τουρισμού εμπλουτίστηκε σταδιακά, μέσα στις δεκαετίες του '50 και '60, από το δημόσιο τομέα πάντα και ειδικότερα από τον ΕΟΤ, με συμπληρωματικά έργα υποδομής για την ανάπτυξη θεραπευτικού και ορεινού τουρισμού (υδροθεραπευτήρια και ορεινά καταφύγια της δεκαετίας του '50) και αργότερα με διευκολύνσεις ελλιμενισμού και ανεφοδιασμού θαλαμηγών σκαφών σε

υφιστάμενα λιμάνια για την ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού, ενώ ήδη είχαν αρχίσει οι κρουαζιέρες στα νησιά. Η ίδρυση της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης έδωσε τη δυνατότητα ανάπτυξης εκθεσιακού τουρισμού στη συμπρωτεύουσα. Η δημιουργία του Καζίνο της Πάρνηθας στη δεκαετία του '60 και άλλων δύο καζίνων/αργότερα, στη Ρόδο και στην Κέρκυρα, προσέδωσε στην Αθήνα και στα δύο τουριστικά νησιά τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα των φημισμένων θερέτρων της εποχής εκείνης.

Στην αρχή της δεκαετίας του '70, ακολουθώντας το πρότυπο της τουριστικής Ισπανίας, προγραμματίστηκαν μεγάλης κλίμακας σύνθετα προγράμματα πολλαπλών τουριστικών δραστηριοτήτων σε εκτάσεις ιδιοκτησίας του ΕΟΤ, τα 15 Ειδικά Προγράμματα Τουριστικής Ανάπτυξης, με έμφαση στις μαρίνες, τα υδροθεραπευτήρια και τα γήπεδα golf. Η μαρίνα Γουβιών Κέρκυρας, το golf Αφάντου Ρόδου και το νέο υδροθεραπευτήριο Κυλλήνης χρονολογούνται από την εποχή εκείνη.

Μετά το 1975 τα προγράμματα μεγάλης κλίμακας και τα αντίστοιχα έργα ειδικής τουριστικής υποδομής ανεστάλησαν και προωθήθηκε ο χιονοδρομισμός με τη δημιουργία χιονοδρομικών κέντρων στον Παρνασσό και στη Β. Ελλάδα. Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70 χαρακτηρίζεται από μια μεταστροφή του τουρισμού προς τις πολιτιστικές και φυσικές αξίες. Από τον ΕΟΤ προωθούνται Προγράμματα Μετατροπής Παραδοσιακών Σπιτιών σε Ξενώνες και από το Υπ. Γεωργίας Προγράμματα Αγροτουρισμού. Επίσης από την εποχή εκείνη χρονολογείται το θεσμικό πλαίσιο για τα Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη.

Στη δεκαετία του '80 αρχίζει η εφαρμογή του Κοινωνικού Τουρισμού, ως επιδοτούμενων από το κράτος διακοπών για τους χαμηλόμισθους και συνταξιούχους και επεκτείνεται η εφαρμογή του Αγροτουρισμού με χρηματοδότηση της ΕΟΚ. Γίνεται επεξεργασία θεσμικών πλαισίων για το Γυμνισμό, τη Χρονομεριστική Μίσθωση και τα Καζίνα, από τα οποία θεσπίζονται τα δύο πρώτα ως Νόμοι. Από πλευράς κυβερνητικής πολιτικής προγραμματίζονται μαρίνες, χιονοδρομικά κέντρα και υδροθεραπευτήρια ως ολοκληρωμένα συμπλέγματα θαλάσσιου, Χειμερινού και θεραπευτικού τουρισμού. Παράλληλα δίνονται κίνητρα για την ανάπτυξη του Αθλητικού, του θαλάσσιου και του Συνεδριακού τουρισμού.

Από το 1990 ο θαλάσσιος τουρισμός προωθείται σε προτεραιότητα με προγράμματα κατασκευής μαρινών στα πλαίσια των ΜΟΠ. Δίνονται κίνητρα στην ιδιωτική πρωτοβουλία για συνδυασμό ξενοδοχειακών συγκροτημάτων με μαρίνες,

χιονοδρομικά κέντρα, συνεδριακά κέντρα, υδροθεραπευτήρια. Επίσης συνεχίζεται η εφαρμογή του Κοινωνικού και Αγροτικού τουρισμού.

Από τη σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή της εξέλιξης των νέων ή ειδικών μορφών τουρισμού στην Ελλάδα φαίνεται ότι οι περισσότερες μορφές έχουν αρχίσει να εφαρμόζονται από δεκαετίες. Χαρακτηριστικό όμως είναι οι ασυντόνιστες προσπάθειες, η έλλειψη συνέπειας και συνέχειας της κυβερνητικής πολιτικής και κυρίως η έλλειψη οργάνωσης σε όλα τα επίπεδα, ώστε η κάθε μορφή να αποτελέσει τελικά ένα ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν προς την αγορά.

Οι ελλείψεις της υφιστάμενης υποδομής, η καθυστέρηση παραγωγής νέας, τα ανεπαρκή, ασαφή και αναχρονιστικά πολλές φορές θεσμικά πλαίσια, το πλήθος των συναρμόδιων φορέων και οι δαιδαλώδεις και χρονοβόρες διαδικασίες αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για την υγιή ανάπτυξη των μορφών αυτών σε ανταγωνιστικό επίπεδο, πολύ περισσότερο από την έλλειψη επενδύσεων ή την ανεπάρκεια χρηματοδότησης.

Τα προβλήματα αυτά καθώς και οι δυνατότητες και προοπτικές αναλύονται για κάθε μορφή χωριστά στη διερεύνηση των νέων μορφών.

## ΝΕΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ – ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η εμπειρία από την ανάπτυξη προγραμμάτων ειδικών μορφών τουρισμού διαφέρει κατά επίπεδο και τύπο τουριστικής ανάπτυξης της χώρας υποδοχής. Παράλληλα, καθοριστικοί παράγοντες στην ανάπτυξη των ειδικών μορφών αποδείχθηκαν οι τοπικές ιδιομορφίες σε χώρες ή περιοχές και η συχνή συνύπαρξη δύο ή τριών ειδικών μορφών σε ένα κοινό μοντέλο ανάπτυξης, συχνά με παράδοση πολλών ετών.

Υπάρχει κατ' αυτόν τον τρόπο μια τομή ανάμεσα στις ειδικές και τις νέες μορφές τουρισμού υπό δύο έννοιες. Πρώτον, σε πολλές περιπτώσεις (π.χ. αγροτουρισμός) οι ειδικές μορφές προϋπήρχαν χρονικά τόσο του μαζικού τουρισμού όσο και των νέων μορφών τουρισμού (π.χ. οικοτουρισμός) και, δεύτερον, οι ειδικές μορφές λειτούργησαν σε πολλές περιπτώσεις ως συμπληρωματική μορφή του μαζικού τουρισμού ενώ οι νέες μορφές εμφανίσθηκαν κυρίως τα τελευταία είκοσι χρόνια ως απάντηση στην αλλαγή των κινήτρων των τουριστών με έμφαση σ' αυτά που συνδέονται με την οικολογία και το περιβάλλον.

Η ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα και έλλειψη συγκροτημένου αναπτυξιακού σχεδιασμού. Μόνο μετά το 1975 αρχίζουν οι ειδικές μορφές να γίνονται αντικείμενο μελέτης της τουριστικής πολιτικής χωρίς αυτό να καταλήξει και σε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ανάπτυξής τους.

Παρόλα αυτά η δεκαπενταετία αυτή μας έδωσε ορισμένες σημαντικές προσπάθειες να υπάρξει ένα νομοθετικό και οργανωτικό πλαίσιο που θα επέτρεπε την ανάπτυξη ορισμένων από τις ειδικές μορφές. Η επιλογή τους έγινε είτε με κριτήρια κοινωνικά (π.χ. κοινωνικός τουρισμός) είτε διότι θεωρήθηκε ότι μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στο μαζικό τουρισμό (π.χ. αγροτουρισμός, ιαματικός, συνεδριακός κλπ).

Στην προσέγγισή μας αναλύεται ιστορικά η ανάπτυξη των ειδικών μορφών στην Ελλάδα σε σχέση με το υπάρχον πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης της εποχής.

α. Ειδικές μορφές, που είχαν παραδοσιακά σημαντική παρουσία στον ελληνικό χώρο: περιηγητικός, πολιτιστικός, εκπαιδευτικός, ιαματικός τουρισμός.

Οι ειδικές μορφές αυτές είχαν σημαντική ανάπτυξη ήδη από την αρχαιότητα στην Ελλάδα. Η ανάπτυξη των τριών πρώτων συνδέθηκε με την πλούσια ιστορική και

πολιτιστική παράδοση της χώρας και έφερνε, ακόμα και σε εποχές όπου οι μεταφορές ήταν πολύ δύσκολες, τουρίστες από όλη την Ευρώπη στη χώρα για ένα ταξίδι που συνδύαζε περιήγηση και γνωριμία με τον τοπικό πολιτισμό. Παρόμοια είναι η περίπτωση και του ιαματικού τουρισμού που αναπτύχθηκε σημαντικά παρά την έλλειψη υποδομής κυρίως λόγω της εγχώριας ζήτησης και της σημαντικής διασποράς των πηγών στο χώρο.

Αυτές οι ειδικές μορφές συνέχισαν και μετά την επικράτηση του προτύπου του μαζικού τουρισμού διακοπών να έχουν μια αυτόνομη ανάπτυξη (π.χ. ιαματικός, περιηγητικός) ή λειτούργησαν παράλληλα με αυτό το πρότυπο σαν στοιχείο του συνολικού πακέτου (π.χ. ξεναγήσεις σε ιστορικά μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους).

β. Ειδικές μορφές που συνδέθηκαν άμεσα με την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού διακοπών.

Πρόκειται για περιπτώσεις που χωρίς να έχουν την παράδοση των προηγούμενων αναπτύχθηκαν σαν αναπόσπαστο στοιχείο του μαζικού τουρισμού διακοπών. Τέτοιες ειδικές μορφές είναι όσες συνδέονται με το θαλάσσιο και τον αθλητικό τουρισμό (π.χ. ιστιοπλοία, κρουαζιερόπλοια, θαλάσσια σπορ κλπ) αλλά και ο χειμερινός που η ανάπτυξη του συνδέθηκε αποκλειστικά με την εγχώρια ζήτηση για χειμερινό σκι. Οι περισσότερες από αυτές τις ειδικές μορφές δεν λειτούργησαν σαν πραγματικές ειδικές μορφές στη χώρα αλλά σαν στοιχείο της προσφοράς του τουρισμού διακοπών.

γ. Ειδικές μορφές που ανταποκρίνονται σε μια σταθερή ειδική ζήτηση στη σύγχρονη εποχή.

Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνεται καταρχάς ο φυσιολατρικός και οικολογικός τουρισμός που έχουν μια σημαντική ανάπτυξη παρά την ανυπαρξία κάποιας οργανωμένης μορφής υποδομής, λόγω της σταθερά αυξανόμενης ζήτησης αλλοδαπών πελατών (Γερμανοί, Σκανδιναβοί κλπ). Εδώ επίσης πρέπει να αναφερθεί ο θρησκευτικός τουρισμός που έχει μια σημαντική ζήτηση από πλευράς της εγχώριας πελατείας με εντοπισμένους (χωρικά και χρονικά) τόπους επισκέψεων: Τήνος, Πάτμος, Άγιο Όρος, Παναγιά Σουμελά κλπ. Και στις δύο περιπτώσεις αυτές οι ειδικές μορφές αναπτύχθηκαν αυτόνομα στηριζόμενες στην ύπαρξη μιας εξειδικευμένης (κατά εθνικότητες, χώρο, χρόνο) ζήτησης που σταθερά αυξάνεται.

δ. Προγραμματισμένη ανάπτυξη ειδικών μορφών: οι πρόσφατες εξελίξεις.

Μια σχετικά πρόσφατη προσπάθεια για ανάπτυξη των ειδικών μορφών έθεσε δύο στόχους: την ανάπτυξη του κοινωνικού τουρισμού ώστε να κάνουν διακοπές οι λιγότερο προνομιούχες ομάδες /του πληθυσμού και την ανάπτυξη του αγροτουρισμού σαν μια μορφή περισσότερο ενταγμένης τουριστικής ανάπτυξης σε σχέση με το μαζικό τουρισμό.

Μια αποτίμηση αυτών των προσπαθειών οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

- Ο κοινωνικός τουρισμός είχε πολύ σημαντική επιτυχία, αν κρίνει κανείς από τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση. Η ανάπτυξη όμως των προγραμμάτων αυτών παρουσίασε σημαντικές αδυναμίες. Πρώτον, υπήρξαν επικαλύψεις αρμοδιοτήτων ανάμεσα σε διαφορετικούς φορείς του Δημοσίου (ΕΟΤ, Εργατική Εστία, ΙΚΑ, Υφυπουργείο Νέας Γενιάς) και έλλειψη οργανωτικού και νομοθετικού πλαισίου. Δεύτερον, ακολουθήθηκε το κλασικό μοντέλο του κοινωνικού τουρισμού που έχει τη μορφή της κοινωνικής παροχής, γεγονός που το κάνει ευάλωτο σε δυσμενείς οικονομικές συγκυρίες. Τρίτον, δεν υπήρξαν προσπάθειες να αναπτυχθεί ο κοινωνικός τουρισμός επαγγελματικών ενώσεων που επιτρέπει υψηλότερης ποιότητας προσφορά και μικρότερη εξάρτηση από κρατικές επιδοτήσεις. Τέλος, δημιουργήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις ξενοδοχείων δύο τύποι προσφοράς: ένας φθηνός για τους κοινωνικούς τουρίστες και ένας κανονικός για τους υπόλοιπους με αποτελέσματα δυσμενή για την ανάπτυξη του προγράμματος.
- Τα προγράμματα αγροτουρισμού δεν μπορούν να θεωρηθούν επιτυχημένα διότι εξαρχής υπήρξαν οργανωτικές αδυναμίες. Συγκεκριμένα, στα προγράμματα αυτά ενεπλάκησαν πολλοί φορείς (ΕΟΤ, Υπουργείο Γεωργίας, Αγροτική Τράπεζα, ΟΤΑ, Υφυπουργείο Νέας Γενιάς, Συνεταιρισμοί) οι οποίοι συχνά με διαφορετικά κριτήρια και πηγές χρηματοδότησης ανέπτυξαν προγράμματα που δεν έλαβαν υπόψη τους τη διεθνή εμπειρία. Επίσης, έλειψε ο έλεγχος ο κεντρικός προγραμματισμός με κυριότερα αποτελέσματα την ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων σε περιοχές μαζικού τουρισμού, γεγονός που οδήγησε σε σταδιακό εκφυλισμό τους σε ένα είδος επιδοτούμενων ενοικιαζόμενων δωματίων και την είσπραξη επιδοτήσεων από μη ενεργούς αγρότες.

Μια άλλη προσπάθεια των τελευταίων χρόνων στοχεύει στην παράλληλη ανάπτυξη του ιαματικού τουρισμού, του θαλάσσιου τουρισμού σκαφών αναψυχής, του συνεδριακού τουρισμού και της πολυμίσθωσης (time sharing). Οι στόχοι είναι

ουσιαστικά δύο: προσέλκυση τουριστών υψηλότερου εισοδήματος και «ποιότητας» και επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου σε περιοχές μαζικού τουρισμού μέσω, ιδιαίτερα, της ανάπτυξης του συνεδριακού τουρισμού και της πολυμίσθωσης.

Η αποτίμηση αυτής της προσπάθειας δεν είναι δυνατή στην παρούσα χρονική φάση αφού τα προγράμματα τώρα αρχίζουν να υλοποιούνται. Απλώς επισημαίνονται τα εξής:

- Οι στόχοι είναι καταρχάς σωστοί αλλά θα πρέπει να συνοδεύονται από ένα εξειδικευμένο νομοθετικό πλαίσιο που θα στοχεύει στην προγραμματισμένη συνολική ανάπτυξη των ειδικών μορφών.
- Υπάρχουν σημαντικές καθυστερήσεις στην παράδοση πολλών έργων που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη του ιαματικού και του θαλάσσιου τουρισμού (συγκροτήματα ξενοδοχειακά – θεραπευτικά και μαρίνες).
- Στις περιπτώσεις του συνεδριακού τουρισμού και της πολυμίσθωσης υπάρχει ανάγκη συστηματικής ενημέρωσης, πληροφόρησης και επανεκπαίδευσης των επαγγελματιών ομάδων που εμπλέκονται στο τουριστικό κύκλωμα.
- Τέλος, υπάρχει ανάγκη ενός ευρύτερου προγραμματισμού ανάπτυξης των ειδικών μορφών ο οποίος θα λάβει υπόψη κριτήρια χωροθέτησης, κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά σε συνδυασμό με τους στόχους της τουριστικής πολιτικής.

#### **Αναφορά σε νέες μορφές τουρισμού – Προϋποθέσεις εφαρμογής τους.**

Αναφέρθηκαν οι ειδικές και νέες μορφές τουρισμού που έχουν διεθνώς καταγραφεί σαν ικανές να αναπτυχθούν παράλληλα, συμπληρωματικά ή / και σε αντίθεση με το μαζικό οργανωμένο τουρισμό. Στόχοι της ανάπτυξης τέτοιων ειδικών μορφών ήταν είτε η βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών του μαζικού τουρισμού (μεγαλύτερη ποικιλία προσφερομένων υπηρεσιών) είτε η ανάπτυξη μιας μορφής που ανταποκρίνεται σε κάποιο ειδικό κίνητρο των τουριστών. Ολοκληρωμένα και συγκροτημένα προγράμματα ανάπτυξης ειδικών μορφών δεν υφίσταται διεθνώς και οι εμπειρίες που υπάρχουν είναι συνήθως αποσπασματικές και στοχεύουν συνήθως σε ανάπτυξη μέρους των ειδικών μορφών. Η ελληνική εμπειρία δεν ξέφυγε από αυτήν την πρακτική και κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε στα κριτήρια και τις προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ανάπτυξη προγραμμάτων ειδικών μορφών. Σε κάθε περίπτωση τα κριτήρια δεν αφορούν το

σύνολο των ειδικών μορφών αλλά περισσότερο ομάδες αυτών που μπορούν να έχουν κοινά τυπολογικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά. Τα κριτήρια αυτά είναι τα εξής:

- Να υπάρχει συμπληρωματικότητα με το ήδη υπάρχον μοντέλο του μαζικού οργανωμένου τουρισμού. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις ειδικές μορφές που αναπτύχθηκαν παράλληλα με το μαζικό τουρισμό στοχεύοντας είτε στην επιμήκυνση της περιόδου, είτε στην προσθήκη νέων προϊόντων στα πακέτα (συνεδριακός, εκθεσιακός, incentive tours, περιηγητικός, εκπαιδευτικός, θαλάσσιος, αθλητικός κλπ.).
- Να λαμβάνονται υπόψη τοπικές ιδιομορφίες που σχετίζονται είτε με γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά είτε με την ύπαρξη κάποιας παράδοσης σε ειδικές μορφές. Παραδείγματα της πρώτης περίπτωσης είναι ο φυσιολατρικός τουρισμός και ο οικολογικός, ενώ στη δεύτερη περίπτωση μπορούμε να αναφέρουμε το χειμερινό, το θρησκευτικό και το θαλάσσιο.
- Η δυνατότητα συμπληρωματικότητας δύο, τριών ή / και περισσότερων τέτοιων μορφών ώστε να αναπτυχθούν προγράμματα που να δίνουν έμφαση στο «πλέγμα» ειδικών μορφών. Η αναφορά στο «πλέγμα» γίνεται με δύο έννοιες: πρώτον, των κοινών χαρακτηριστικών των ειδικών μορφών που θα το απαρτίζουν και, δεύτερον, της δυνατότητάς του να αναπτυχθεί είτε αυθύπαρκτα και παράλληλα με το μαζικό οργανωμένο τουρισμό, είτε σε συσχετισμό και στενή συνεργασία μαζί του. Τέλος, η ανάπτυξη ενός πλέγματος ειδικών μορφών συνδέεται τόσο με την ανάγκη εξοικονόμησης πόρων όσο και με τα κίνητρα που οδηγούν τους τουρίστες στην επιλογή των ειδικών μορφών.

Θεωρούμε πρωταρχική την ύπαρξη αυτών των κριτηρίων χωρίς να σημαίνει ότι δεν μπορούν να υπάρξουν και άλλα που να εξυπηρετούν εξειδικευμένους στόχους της τουριστικής πολιτικής ή να ανταποκρίνονται σε στόχους των εθνικών προγραμμάτων περιφερειακής ανάπτυξης. Τα κριτήρια όμως σημαίνουν ουσιαστικά και αναπτυξιακές επιλογές που δεν μπορούν να υλοποιηθούν χωρίς να συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις που θα αποτελέσουν την αναγκαία υποδομή – νομοθετική, διοικητική, οργανωτική, οικονομική – ώστε να υλοποιηθεί ένα πρόγραμμα ανάπτυξης ειδικών μορφών. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι:

#### - *Νομοθετικό Πλαίσιο*

Η δημιουργία ενός νομοθετικού πλαισίου που να καλύπτει την ανάπτυξη και υλοποίηση ενός προγράμματος ειδικών μορφών παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. Απαιτούνται καταρχάς διατάξεις που να καλύπτουν τόσο την κάθε ειδική μορφή



χωριστά όσο και το σύνολό τους, πρέπει επιπλέον να αποτραπούν οι επικαλύψεις με άλλα νομοθετικά πλαίσια που αφορούν είτε τον τουρισμό είτε αρμοδιότητες άλλων υπουργείων (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΠΟ, κλπ.). Επομένως απαιτείται ένα εξειδικευμένο νομοθετικό πλαίσιο που θα στηριχθεί στη μελέτη της διεθνούς εμπειρίας, στην πληροφόρηση των εμπλεκόμενων επαγγελματικών φορέων και ενώσεων και στην παράλληλη ενημέρωση των τοπικών φορέων ανάπτυξης (Τοπική Αυτοδιοίκηση – Νομαρχίες – Περιφέρειες) που εμπλέκονται στην ευρύτερη τουριστική ανάπτυξη. Μια τέτοια διαδικασία πρέπει χρονικά να βαδίζει παράλληλα με σειρά άλλων μέτρων διοικητικού, προγραμματικού και οικονομικού χαρακτήρα.

*- Πρόγραμμα Εθνικό – Περιφερειακό*

Στην περίπτωση των ειδικών μορφών η ύπαρξη ενός προγράμματος σημαίνει ένταξη των στόχων ανάπτυξής τους στους ευρύτερους στόχους της εθνικής και περιφερειακής τουριστικής πολιτικής. Είναι φανερό ότι υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση λοιπόν ανάμεσα στον προγραμματισμό και τη νομοθεσία στην περίπτωση αυτή, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι λείπει ουσιαστικά η εμπειρία στο ζήτημα. Τα στοιχεία που θεωρούμε αναγκαία στην ανάπτυξη ενός τέτοιου προγραμματισμού είναι τα εξής:

- Πληροφόρηση των επενδυτών για τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που προσφέρει μια τέτοια επένδυση με έμφαση στην αλλαγή που παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά της ζήτησης τα τελευταία χρόνια.
- Επενδυτικά κίνητρα διαφοροποιημένα κατά τύπο τουριστικής περιοχής. Το θέμα αυτό συνδέεται με την ανάγκη να τεθούν κάποια κριτήρια που αφενός θα περιγράφουν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά και επίπεδα τουριστικής ανάπτυξης που έχουμε κατά νόμο και αφετέρου θα συνδέουν και θα ομαδοποιούν τυπολογικά τους νόμους που έχουν κοινά χαρακτηριστικά με διαφορετικούς στόχους της τουριστικής πολιτικής. Ένας από τους στόχους αυτούς θα είναι η ανάπτυξη διαφορετικών πλεγμάτων ειδικών μορφών κατά τύπο τουριστικού νομού.
- Έμφαση στις τοπικές ιδιομορφίες και χαρακτηριστικά ιδιαίτερα των μη ανεπτυγμένων τουριστικά νομών. Πολλές περιπτώσεις ειδικών μορφών θα μπορούσαν να λειτουργήσουν για ανάπτυξη περιοχών της μεσόγειας μη τουριστικής περιοχής της χώρας (π.χ. χειμερινός, αγροτουρισμός, φυσιολατρικός, οικολογικός, κλπ).

### - Εκπαίδευση και Μετεκπαίδευση

Η σημερινή δομή της τουριστικής εκπαίδευσης στη χώρα δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του τομέα και το κυριότερο δεν ακολουθεί τις διεθνείς εξελίξεις που απαιτούν συνεχή εκπαίδευση και μετεκπαίδευση του προσωπικού. Είναι χαρακτηριστικό ότι με εξαίρεση τους απόφοιτους της Σχολής Ξεναγών τόσο οι απόφοιτοι της Σχολής Τουριστικών Επαγγελμάτων και πολύ περισσότερο των ΤΕΙ δεν απορροφούνται πλήρως από τον τομέα. Είναι αναμφισβήτητο ότι, ιδιαίτερα στην επαρχία, ο τομέας στηρίχθηκε στην απασχόληση μη εκπαιδευμένων ατόμων με αποτελέσματα αρνητικά για την ποιότητα της προσφοράς.

Στην περίπτωση των ειδικών μορφών οι απαιτήσεις στο ζήτημα της εκπαίδευσης είναι σημαντικές και εμφανίζουν ιδιαιτερότητες. Υπάρχει καταρχάς ανάγκη μετεκπαίδευσης στελεχών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στις ειδικές μορφές ώστε να δημιουργηθεί μια βασική τεχνογνωσία στα θέματα αυτά. Αυτό μπορεί να γίνει είτε σε χώρες που έχουν παράδοση στις ειδικές μορφές (Μ. Βρετανία, Αυστρία, Γαλλία, Ιταλία) είτε με μετεκπαίδευση σε κέντρα του εξωτερικού (Αγγλία, Γαλλία, Αλγερία) και στην Ελλάδα. Σε ένα δεύτερο στάδιο θα απαιτηθεί εξειδίκευση του προσωπικού στις ειδικές μορφές και ιδιαίτερα μετεκπαίδευση του υπάρχοντος προσωπικού και διαφοροποίηση της διδακτέας ύλης στις υπάρχουσες σχολές.

### - Έρευνα των Διεθνών Τάσεων

Είναι πρωταρχική προϋπόθεση η συνεχής έρευνα και μελέτη των διεθνών τάσεων στις ειδικές μορφές. Είναι χαρακτηριστικά, στο ζήτημα αυτό, δύο θέματα: πολλές από τις ανταγωνίστριες μεσογειακές χώρες έχουν αναπτύξει προγράμματα ειδικών μορφών ήδη από τη δεκαετία του '50 με μεγάλη επιτυχία (Γαλλία, Αυστρία, Ιταλία κλπ.) καθώς και ότι οι επισημάνσεις από διεθνείς οργανισμούς για την ανάγκη αλλαγής της απρογραμμάτιστης μαζικής τουριστικής ανάπτυξης έχουν γίνει από τη δεκαετία του '70. Τέλος, πληθώρα μελετών της τελευταίας στροφής του σύγχρονου ανθρώπου – τουρίστα σε ήπιες και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, την τάση να αναδεικνύεται το περιβάλλον κυρίαρχο στοιχείο της τουριστικής δραστηριότητας και την απαίτηση των τουριστών για περισσότερες και πιο ευέλικτες δραστηριότητες στη διάρκεια του ταξιδιού τους. Συμπερασματικά δεν μπορεί να αναπτυχθεί ένα πρόγραμμα ειδικών μορφών χωρίς την παρακολούθηση των διεθνών τάσεων ιδιαίτερα όσον αφορά δύο ομάδες χωρών: τις ανταγωνίστριες (παλαιές και νεώτερες) και αυτές που αποτελούν τους κυριότερους πελάτες μας. Τέλος πρέπει να τονισθεί και

η ανάγκη να μελετηθεί συστηματικά ο σύγχρονος Έλληνας τουρίστας για τα χαρακτηριστικά και τις επιλογές του οποίου ελάχιστα γνωρίζουμε.

- *Κόστος υποδομής*

Ουσιαστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη των ειδικών μορφών αποτελεί η αναλυτική μελέτη του κόστους υποδομής που θα απαιτηθεί για την κάθε ειδική μορφή. Πρέπει να επισημανθεί πάντως ότι το μεγαλύτερο κόστος εμφανίζουν οι ειδικές μορφές που συνδέονται με το μαζικό τουρισμό (συνεδριακός, θαλάσσιος, χειμερινός, κλπ.) ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις το κόστος είναι μικρότερο και μέρος αυτού αφορά την ανάγκη να δημιουργηθεί τεχνογνωσία. Πρέπει άρα στην πρώτη περίπτωση να συνυπολογισθεί και το όφελος από την επιμήκυνση της περιόδου αλλά και από τις δυνατότητες επέκτασης του τομέα σε νέα πελατεία.

- *«Πλέγμα» Ειδικών Μορφών*

Η ανάπτυξη των ειδικών μορφών κατά ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά αποτελεί πρόταση περισσότερο παρά προϋπόθεση. Η πρόταση αυτή ξεκινάει από μια βασική παραδοχή: ότι είναι ανάγκη να δοθούν στον τουρίστα οι περισσότερες δυνατές επιλογές στη διάρκεια του ταξιδιού χωρίς να ξεφεύγει από το πρωταρχικό κίνητρο που τον οδήγησε στη συγκεκριμένη ειδική μορφή. Επιπλέον η ανάπτυξη πλεγμάτων λαμβάνει υπόψη και το γεγονός ότι πρέπει να εξυπηρετηθούν αναπτυξιακοί στόχοι με το λιγότερο δυνατό κόστος. Γι' αυτό σε κάποιες ομάδες ειδικών μορφών λαμβάνεται υπόψη ότι η υπάρχουσα υποδομή του μαζικού τουρισμού μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά με αυτές ενώ σε κάποιες άλλες η πρόταση για κοινή ανάπτυξή τους θα οδηγήσει σε μείωση του κόστους σε τρία επίπεδα: οργανωτικό, διοικητικό, διαφημιστικό – προβολής.

**Ο ελληνικός πολιτισμός πόλος έλξης τουριστών**

Από την αρχαιότητα ο ελληνικός πολιτισμός υπήρξε αιτία προσέλκυσης τουριστών – περιηγητών στη χώρα μας. Η πορεία του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα άφησε θαυμαστά έργα που μαρτυρούν δημιουργικότητα και ιστορική συνέχεια. Παράλληλα, η πολυδιάσπαση του γεωγραφικού χώρου και η ιστορική παρουσία διαφορετικών περιοχών ή πόλεων της Ελλάδας σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους «προίκισε» το σύνολο της χώρας με μνημεία και έργα του ελληνικού πολιτισμού από την προϊστορική εποχή έως τα βυζαντινά χρόνια.

Αν θεωρήσουμε σαν μια πρώτη παρουσία τουριστών – με την έννοια που δίνουμε σήμερα στον όρο – τούς περιηγητές που επισκέφθηκαν τη χώρα μας μεταξύ του 14<sup>ου</sup> και 19<sup>ου</sup> αιώνα, βλέπουμε ότι σε πολλές από τις μαρτυρίες που μας άφησαν γίνεται φανερός ο θαυμασμός τους για τη σχέση των μνημείων του πολιτισμού με το περιβάλλον. Αυτή η εντυπωσιακή ισορροπία των πολιτιστικών μνημείων με το φυσικό περιβάλλον είναι σίγουρα μια ενδιαφέρουσα ελληνική ιδιοτυπία.

Η εμπορευματοποίηση του τουρισμού στο 19<sup>ο</sup> και ιδιαίτερα στον 20<sup>ο</sup> αιώνα δεν αλλάζει το γεγονός ότι ο πολιτισμός παραμένει ο κυριότερος τουριστικός πόρος της χώρας. Ακόμα και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η παρουσία του μαζικού τουρισμού δεν αλλάζει αυτή την εικόνα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στις πρώτες περιοχές που αναπτύσσονται τουριστικά δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην ταχύτερη πρόσβαση σε αρχαιολογικούς χώρους καθώς και ότι επιδιώκεται η ανέγερση αρχαιολογικών και άλλων μουσείων που θέλουν να επισκεφθούν οι τουρίστες. Η αμφίδρομη οικονομική σχέση τουρισμού – πολιτισμού αρχίζει να δρομολογείται δείχνοντας ότι ο τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει προς όφελος της προστασίας του πολιτισμού. Η συστηματική παρουσία των ξεναγήσεων στα μνημεία του αρχαίου και νεώτερου πολιτισμού επισφραγίζει ακριβώς αυτήν την πολιτιστική – εκπαιδευτική χροιά του τουρισμού της εποχής. Η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού διακοπών στη δεκαετία του '60 και η επικράτηση αυτού του μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης από τη δεκαετία του '70 αλλάζει άρδην αυτή την εικόνα.

### **Η Εποχή του Μαζικού Τουρισμού: ο πολιτισμός και η ιστορία σαν συμπληρωματικός τουριστικός πόρος**

Η εποχή του μαζικού τουρισμού χαρακτηρίζεται από μια αλλαγή στα κίνητρα των τουριστών που επισκέπτονται τη χώρα. Στην προηγούμενη περίοδο η γνωριμία με τον τοπικό πολιτισμό κυριαρχούσε, ενώ τώρα καθοριστική είναι η παρουσία των διακοπών και της ξεκούρασης, η λατρεία του ήλιου όπως ονομάστηκε (sunlust).

Στην εξέλιξη αυτή έπαιξε σπουδαίο ρόλο και η ανάπτυξη των πτήσεων charter που συνέδεσαν πολλές περιοχές της χώρας κατευθείαν με τις πόλεις προέλευσης. Έτσι οι τουρίστες, αγοράζοντας ένα πακέτο τουρισμού διακοπών σε κάποιο νησί, δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν τουρίστες – περιηγητές και συχνά δεν επισκέπτοντο κανέναν από τους φημισμένους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας.

Όσο το ποσοστό αυτών των τουριστών μεγάλωνε, ο πολιτισμός και ο τουριστικός πόρος περνούσε σε δεύτερη μοίρα.

Σε κάθε περίπτωση πάντως παραμένει σημαντικό τμήμα του παρεχομένου πακέτου διακοπών «Ελλάδα». Γι' αυτό και γίνεται προσπάθεια να αναπτυχθούν και οργανωθούν σειρά πολιτιστικών εκδηλώσεων που να προβάλλουν τον ελληνικό πολιτισμό στους τουρίστες. Πολλές από αυτές τις προσπάθειες δεν ξεφεύγουν από τις ευκολίες και τα στερεότυπα της εμπορευματοποιημένης μαζικής τουριστικής ανάπτυξης ενώ ο στόχος είναι ουσιαστικά διπλός: ενίσχυση των ντόπιων δημιουργών (θέατρο, μουσική, χορός) και πολιτιστικές εκδηλώσεις για τους τουρίστες (είτε για ψυχαγωγία είτε για μάθηση).

Οι εκδηλώσεις αυτές ήταν συνήθως τριών ειδών:

- α. Φεστιβάλ Αρχαίου Θεάτρου: Επίδαυρος, Δωδώνη.
- β. Φεστιβάλ με θέατρο, μουσική, χορό από διάφορες εποχές:  
Φεστιβάλ Αθηνών, Δημήτρια, Φεστιβάλ Πάτρας και Ηρακλείου καθώς και πληθώρα μικρότερων τοπικών εκδηλώσεων, θέατρο Λυκαβηττού.
- γ. Ηχος και φως: προσπάθεια αναβίωσης της ιστορίας με τη χρήση αφήγησης, μουσικής και φωτιστικών εφέ που γίνεται σε πολλές τουριστικές περιοχές της χώρας.

Μια άλλη πλευρά της προσπάθειας να προβληθεί η ιστορία και ο πολιτισμός ήταν οι ξεναγήσεις, που στη διάρκεια των τελευταίων ετών πλήθυναν και εξειδικεύθηκαν τόσο γεωγραφικά όσο και θεματικά, ώστε να καλύπτουν το σύνολο των τουριστικών περιοχών της χώρας. Η εγγενής βέβαια αδυναμία του οργανωμένου τουρισμού, που είναι και η έλλειψη χρόνου, μετατρέπει ουσιαστικά τις περισσότερες ξεναγήσεις σε μια αποσπασματική γνωριμία με τα περισσότερο γνωστά στοιχεία ή εκθέματα των αρχαιολογικών χώρων και μουσείων.

### **Νέες Προοπτικές: η αυτόνομη παρουσία του πολιτιστικού τουρισμού**

Μια νέα προοπτική ανοίγεται στη χώρα τα τελευταία χρόνια με την ανάπτυξη, με ενίσχυση της ΕΟΚ, τοπικών προγραμμάτων πολιτιστικού τουρισμού. Μέσα από αυτά τα προγράμματα επιδιώκεται η μέσω του τουρισμού η αναβίωση και αναζωογόνηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μιας περιοχής. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσα από παρεμβάσεις που επιδιώκουν να αναδείξουν συνδυασμένα

πολιτιστικά στοιχεία του δομημένου περιβάλλοντος (μνημεία αρχιτεκτονικής, παραδοσιακοί οικισμοί), στοιχεία της ιστορίας (ιστορικά μνημεία, μουσεία της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της περιοχής, μουσεία παραδοσιακών χειροτεχνημάτων κλπ.) και του φυσικού περιβάλλοντος (π.χ. προστατευόμενα πάρκα, ειδικές ξεναγήσεις για φυσιδίφες κλπ).

Αυτή η μορφή τουρισμού έχει μια σειρά πλεονεκτημάτων:

- Ανταποκρίνεται καταρχάς στις νέες απαιτήσεις των τουριστών που αναζητούν την αυθεντικότητα.
- Λειτουργεί αποτρεπτικά στην περαιτέρω ανάπτυξη του κλασικού μαζικού τουρισμού πακέτου, επειδή απευθύνεται σε τουρίστες υψηλότερων εισοδημάτων.
- Στην περίπτωση της χώρας μας υπάρχει το συγκριτικό πλεονέκτημα της πλούσιας και γεωγραφικά διάσπαρτης κληρονομιάς.
- Συνδυάζεται τόσο με το μαζικό τουρισμό (βελτίωση της ποιότητας του πακέτου) όσο και με άλλες ειδικές μορφές όπως π.χ. αγροτουρισμό, οικοτουρισμό και τουρισμό στην ύπαιθρο, γεγονός που της δίνει ιδιαίτερη σημασία σε χώρες με ποικιλία προσφερομένων υπηρεσιών όπως η δική μας.

# ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Θαλάσσιος τουρισμός με την ευρύτερη έννοια θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κάθε δραστηριότητα τουριστική ή αναψυχής που έχει σχέση με τη θάλασσα και τις ακτές, δηλαδή όλο σχεδόν το φάσμα των τουριστικών δραστηριοτήτων. Συνήθως όμως ως θαλάσσιος ή ναυτικός τουρισμός νοούνται οι θαλάσσιες περιηγήσεις – περίπατοι – κρουαζιέρες με κρουαζιερόπλοια όπως ιστιοπλοία καθώς και ναυταθλητικές δραστηριότητες όπως ιστιοπλοία – yachting με σκάφη αναψυχής – yachts – θαλαμηγούς ή τουριστικά σκάφη. Ανάλογες δραστηριότητες σε υδάτινες επιφάνειες της ενδοχώρας (λίμνες – ποτάμια) δεν συμπεριλαμβάνονται στο θαλάσσιο τουρισμό αλλά στις δραστηριότητες της αναψυχής γενικότερα.

Ο Θαλάσσιος ή Ναυτικός τουρισμός, επομένως, βασικά αναφέρεται στο Yachting και στην Κρουαζιέρα. Το σκάφος – πλοίο αναψυχής αποτελεί έτσι κύριο συστατικό του θαλάσσιου τουρισμού. Η θαλάσσια διαδρομή, το κύκλωμα, ως τόπος – τόπου προορισμού, έχει επίσης ιδιαίτερη σημασία για το θαλάσσιο τουρισμό. Ο ελλιμενισμός των σκαφών, τέλος, σε κοινά λιμάνια ή σε ειδικούς λιμένες σκαφών αναψυχής (μαρίνες) καθώς και οι διάφορες συμπληρωματικές υπηρεσίες – εξυπηρετήσεις, συμπληρώνουν το φάσμα των δραστηριοτήτων του θαλάσσιου τουρισμού.

Η Ελλάδα, με 16.000 Km ακτών, περισσότερα από 4.000 νησιά και 130.000 Km<sup>2</sup> προστατευμένες θάλασσες, αλλά και λόγω κλίματος και εναλλαγής τοπίου, αναμφισβήτητα διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη θαλάσσιου τουρισμού, έχοντας παράλληλα και ναυτική παράδοση αιώνων. Ήδη διεκδικεί το 5% της τουριστικής αγοράς θαλάσσιου τουρισμού της Μεσογείου, με δυνατότητες σημαντικής αύξησης του ποσοστού αυτού. Από πλευράς τουριστικού συναλλάγματος ο θαλάσσιος τουρισμός αποφέρει ποσοστό 7% περίπου του τουριστικού συναλλάγματος από το σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων της χώρας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ ο θαλάσσιος τουρισμός αναπτύχθηκε παράλληλα με το χερσαίο και μάλιστα σε αξιόλογο βαθμό, κινείται εντελώς στο περιθώριο, με ανυπαρξία στατιστικής πληροφόρησης για αξιολόγηση και προγραμματισμό. Εν τούτοις οι δυνατότητες για παραπέρα ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού είναι τεράστιες και η αξιοποίησή τους απαιτεί σοβαρή και συστηματική οργάνωση του κλάδου και κυρίως δημιουργία υποδομής (μαρίνες).



Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει λιμένας αναψυχής που να λειτουργεί σαν αυτοδύναμη τουριστική μονάδα σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, γεγονός που επιβάλλει την οργάνωση συστήματος λιμένων αναψυχής σε επίπεδο χώρας. Η υλοποίηση ολοκληρωμένου προγράμματος λιμένων αναψυχής απαιτεί σημαντικούς πόρους αλλά και οργανωτική και διοικητική εμπειρία.

Η σημασία ανάπτυξης του θαλάσσιου τουρισμού έχει από καιρό επισημανθεί από πλευράς κυβερνητικής πολιτικής, με σκοπό την αξιοποίηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας, την κάλυψη ενός σημαντικού τομέα νέας συνεχώς αυξανόμενης ζήτησης και την προσέλκυση υψηλής εισοδηματικής στάθμης τουριστών, πέρα από την αύξηση των συναλλαγματικών εσόδων γενικότερα.

### Η Κρουαζιέρα

Τα ελληνικά ή ελληνόκτητα κρουαζιερόπλοια καλύπτουν το 1/3 του παγκόσμιου στόλου κρουαζιεροπλοίων που αποτελείται από 135 μεγάλα κρουαζιερόπλοια 200-1.500 επιβατών. Ο στόλος των ελληνικών κρουαζιεροπλοίων ουσιαστικά κυριαρχεί στη Μεσόγειο προσφέροντας ποικιλία προγραμμάτων και προορισμών, με αφετηρία πάντα την Ελλάδα.

Οι δυνατότητες που προσφέρουν οι ιδανικές κλιματολογικές συνθήκες σε συνδυασμό με το νησιωτικό χαρακτήρα του ελληνικού γεωγραφικού χώρου έγιναν έγκαιρα αντιληπτές από τους Έλληνες εφοπλιστές που από το 1954 εγκαινίασαν κυκλικές περιηγήσεις (κρουαζιέρες) στα ελληνικά νησιά και σε λιμάνια του εξωτερικού, στη Μεσόγειο αρχικά (Αίγυπτος, Ισραήλ, Τουρκία) και σε άλλες αγορές κρουαζιέρας αργότερα (Καραϊβική, Β. Πόλος).

Ο ελληνικό τουριστικός στόλος αναπτύχθηκε με γρήγορους ρυθμούς τη δεκαετία του '70 και έγινε από τους μεγαλύτερους του κόσμου. Τα ελληνικά κρουαζιερόπλοια σύμφωνα με στοιχεία του 1987 ήταν 47, συνολικής χωρητικότητας 96.212κ.ο.χ., συνολικού αριθμού επιβατών 10.344 και με απασχολούμενο πλήρωμα 1.303 άτομα, σήμερα είναι περί τα 50. Κύρια πελατεία τους είναι Αμερικανοί και δευτερευόντως, Γερμανοί και Βρεταννοί. Το τουριστικό συνάλλαγμα από κρουαζιέρες ήταν αντίστοιχα το 1987, '88 και '89 σε εκατομμύρια δραχμές 27.005, 37.339 και 44.509 ή ποσοστά αντίστοιχα 5%, 6,8% και 7,7% επί του συνολικού εσόδου από τον τουρισμό.

Ο κλάδος της θαλάσσιας περιήγησης την τελευταία δεκαετία δέχθηκε αλληπάλληλα πλήγματα (δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του '79, αμερικανική ταξιδιωτική οδηγία 1985, τρομοκρατικές ενέργειες στην Ευρώπη και τη Μεσόγειο, ραδιενέργεια και πρόσφατα ο πόλεμος του Κόλπου) και τα ελληνικά κρουαζιέροπλοια γνώρισαν τη μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας τους, όμως, εκτός από τις διεθνείς συγκυρίες, ιδιαίτερη σημασία για την ελληνική κρουαζιέρα είχε η μείωση των τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης προς τη χώρα μας από το 1986, που αποτελούν και τη βασική πελατεία των κρουαζιεροπλοίων.

Στον τομέα των τουριστικών πλοίων η αβεβαιότητα είναι μεγάλη λόγω και της αστάθειας της τουριστικής αγοράς αλλά και λόγω του μεγάλου χρόνου ζωής των σκαφών (25-30 χρόνια). Τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά τουριστικά και μεσογειακά επιβατηγά πλοία σε μια περίοδο περιστολής της ζήτησης των υπηρεσιών τους είναι:

- Το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας, με δεδομένο τον άνισο ανταγωνισμό που ασκείται από στόλους άλλων χωρών με κυβερνητικά μέτρα και κίνητρα που ενισχύουν την ανταγωνιστικότητά τους, ενώ από ελληνικής πλευράς δεν ισχύουν αντίστοιχα μέτρα – κίνητρα.
- Το πρόβλημα ανανέωσης και εκσυγχρονισμού, στενά συνδεδεμένο με την ανταγωνιστικότητα. Το σημερινό κόστος κεφαλαίων, η πτώση της ζήτησης, οι ζημιές τα τελευταία χρόνια και το αυξανόμενο κόστος των υπό ελληνική σημαία πληρωμάτων δεν επιτρέπουν την υλοποίηση προγραμμάτων ανανέωσης και εκσυγχρονισμού των πλοίων.
- Η προσέλευση τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης (φαίνεται δύσκολη η ανάκαμψη ή η υποκατάσταση των Αμερικανών τουριστών με άλλης εθνικότητας υψηλού εισοδηματικού επιπέδου τουρίστες).

Για την επιβίωση του κλάδου των ελληνικών κρουαζιεροπλοίων είναι απαραίτητη η λήψη μέτρων από την πολιτεία για την άμβλυση των ανισοτήτων του ανταγωνισμού που προκαλείται από τα προστατευτικά μέτρα άλλων ανταγωνιστριών χωρών προς τους εθνικούς τους στόλους καθώς και για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της αγοράς ναυτεργατικού δυναμικού. Επίσης με κάθε τρόπο επιβάλλεται η διατήρηση και κατοχύρωση του δικαιώματος της ακτοπλοίας για τα ελληνικά επιβατηγά και κρουαζιέροπλοια (cabotage).

## To Yachting

Το yachting στην Ελλάδα ως επαγγελματική δραστηριότητα χρονολογείται από τα τέλη της δεκαετίας του '60. Ο Νόμος – Πλαίσιο για τα Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη (ΕΤΣ) θεσπίστηκε το 1976 (Ν. 438/76). Σύμφωνα με αυτόν, Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη στην Ελλάδα μπορεί να είναι τα ιστιοφόρα και τα μηχανοκίνητα άνω των 6 μ. και 5 κόρων, με ή χωρίς πλήρωμα. Η κύρια υποχρέωσή τους είναι να αποδεικνύουν ναύλους 150 ημερών σε μια τριετία.

Τα ΕΤΣ από 790 σκάφη το 1978 έγιναν 2800 περίπου το 1990. Το συνάλλαγμα που δραχμοποιήθηκε ήταν το 1978 373 εκατομμύρια δραχμές, το 1987 2.700 εκατομμύρια δραχμές ή ποσοστό 0,57% του συνόλου του τουριστικού εσόδου, το 1988 3.394 εκατομμύρια δραχμές ή ποσοστό 0,62% του συνόλου του τουριστικού εσόδου, το 1989 4.800 και το 1990 υπολογίζεται σε 5.500 εκατομμύρια δραχμές. Το κατά κεφαλήν τουριστικό συνάλλαγμα του yachting θεωρείται πολύ υψηλό και ενδιαφέρει ιδιαίτερα τη χώρα μας. Το 1989 πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα περίπου 11.000 ναυλώσεις, υπολογίζεται ότι με την κατάλληλη πολιτική οι ναυλώσεις μπορεί να ξεπεράσουν τις 40.000.

Από τα 2.800 ΕΤΣ που βρίσκονται στη χώρα μας τα 2.300 είναι ιστιοπλοϊκά bare boats (χωρίς πλήρωμα), δηλαδή ο τύπος αυτός αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο ποσοστό των ΕΤΣ (80%). Τα υπόλοιπα ΕΤΣ είναι με πλήρωμα, μηχανοκίνητα, μεγάλης ηλικίας, κυρίως μετασκευασμένα και ανήκουν σε δύο βασικές κατηγορίες, τα motor yachts (μόνο μηχανή) και τα motor sailers (μηχανή και ιστία).

Τα bare boats συγκεντρώνουν την προτίμηση των Ευρωπαίων κυρίως ιστιοπλόων. Οι χρήστες των ιστιοπλοϊκών αυτών σκαφών αναζητούν κυρίως τις επιδόσεις και τις συγκινήσεις ενός σπορ παρά την άνεση. Κατά πλειονότητα εισάγονται από τη Γαλλία με λίγα ελληνικής κατασκευής. Η συνεχής εξέλιξη της παραγωγής προς νέα μοντέλα, περισσότερες ανέσεις κλπ., αλλά και λόγοι ανταγωνιστικότητας, επιβάλλουν τη συνεχή ανανέωση των σκαφών αυτών ώστε να προσαρμόζονται στην εκάστοτε ζήτηση. Λειτουργούν σε ατομική βάση ή ομαδικά, οπότε σχηματίζουν στολίσκους με πλοίο – οδηγό (flottilas). Η προτίμηση των ξένων στα flottilas συνεχώς αυξάνει τελευταία.

Τα motor yachts, ως επί το πλείστον ελληνικής κατασκευής ή μετασκευής και μεγάλης ηλικίας, δεν ανταποκρίνονται στη ζήτηση της ειδικής πελατείας αυτής της κατηγορίας, που επιζητεί περισσότερες ανέσεις και πολυτέλεια. Η εκμετάλλευσή τους

είναι πλησιέστερη στην παροχή υπηρεσιών παρά στο σπορ. Έχουν δικαιολογημένα υψηλότερους ναύλους αλλά και μεγαλύτερα έξοδα συντήρησης και προσωπικού. Ο αριθμός ημερών ναύλωσής τους είναι σημαντικά μικρότερος από των bare boats. Τα τελευταία χρόνια τα σκάφη/αυτά αντιμετωπίζουν πρόβλημα γιατί οι ναυλωτές τους – υψηλής στάθμης Αμερικανοί ή άλλοι τουρίστες – έχουν σημειώσει σημαντική κάμψη, λόγω δυσμενών συγκυριών κυρίως (ταξιδιωτικές οδηγίες κλπ.).

Τα motor sailers είναι κυρίως μετασκευασμένα παλαιά ξύλινα καΐκια ή αλιευτικά. Έχουν περισσότερη χωρητικότητα σε επιβάτες και όχι τόσο υψηλό ημερήσιο ναύλο. Η πελατεία τους δεν ζητά παρά φθηνό θαλάσσιο τουρισμό. Τα έξοδά τους εξαρτώνται κυρίως από τη σύνθεση του πληρώματος και ο αριθμός ημερών ναύλωσης είναι ικανοποιητικός. Στα motor sailers όπως και στα motor yachts θεωρείται αποδοτική επένδυση η μετασκευή ή αγορά μεταχειρισμένων σε αντίθεση με την κατασκευή νέων.

Η ανάπτυξη του yachting ενισχύει παράλληλες οικονομικές δραστηριότητες και κυρίως τις ναυπηγοεπισκευαστικές μονάδες. Ήδη λειτουργούν περί τις 110 ναυπηγοεπισκευαστικές μονάδες Ελλήνων κατασκευαστών πλαστικών σκαφών, με ετήσια παραγωγή 6.500 σκάφη. Οι μονάδες αυτές απασχολούν 20.000 άτομα περίπου, πραγματοποιούν σημαντικές εξαγωγές και έχουν μεγάλες δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

Ο κλάδος των ΕΤΣ στην Ελλάδα είναι αρκετά δυναμικός και συναλλαγματοφόρος. Παρουσιάζει δυνατότητες και προοπτικές ανάπτυξης με προϋπόθεση την αντίστοιχη κρατική υποστήριξη. Οι εξελίξεις στον κλάδο των ΕΤΣ επηρεάζονται άμεσα και από τις εξελίξεις στην Τουρκία η οποία εκμεταλλεύεται τον ίδιο σχεδόν θαλάσσιο χώρο. Ο κλάδος αυτός τυγχάνει έντονης κρατικής υποστήριξης στην Τουρκία, με σημαντικά κίνητρα και διευκολύνσεις.

Κύρια προβλήματα του κλάδου είναι:

- Η μάλλον αρνητική στάση της πολιτείας και των αρχών γενικά και η έλλειψη ενημέρωσής τους ως προς τις σύγχρονες εξελίξεις του κλάδου (κυρίως ενοχλούν οι χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες ελέγχου συμβολαίων, επιθεωρήσεις κλπ.).
- Η έλλειψη υποδομής σε ό,τι αφορά τον ελλιμενισμό κυρίως του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού σκαφών.
- Η έλλειψη εξυπηρέτησης στις ήδη υπάρχουσες λιγιστές μαρίνες, σε σύγκριση με άλλες ανταγωνίστριες χώρες (Τουρκία, Γιουγκοσλαβία).

## Οι Μαρίνες

Η Ελλάδα, σε αντίθεση με το μέγεθος και την ποιότητα των φυσικών πόρων που διαθέτει (ακτές, νησιά, κλίμα) κατάλληλων για θαλάσσιο τουρισμό – yachting, αλλά ακόμα και σε αντίθεση με την ανάπτυξη της συνολικής τουριστικής υποδομής της, υστέρησε και υστερεί ποσοτικά και ποιοτικά, έναντι όλων των άλλων μεσογειακών χωρών, στην ανάπτυξη του δικτύου λιμένων αναψυχής της. Οι υπάρχουσες λιγιστές μαρίνες είναι ανεπαρκείς και ως προς την κατασκευή αλλά κυρίως ως προς τον εξοπλισμό και τις υπηρεσίες που διαθέτουν.

Σήμερα υπάρχουν 12 μαρίνες με 3.200 θέσεις ελλιμενισμού και άλλα 3.000 σκάφη μπορούν να εξυπηρετηθούν σε λιμενίσκους τοπικής σημασίας. Προβλέπεται ζήτηση 15.000 θέσεων ελλιμενισμού σε όλη τη χώρα.

Η Γιουγκοσλαβία, με 1.500 σκάφη αναψυχής διαθέτει 9.500 θέσεις σε μαρίνες σύγχρονα εξοπλισμένες. Η Τουρκία έχει 2.856 θέσεις ελλιμενισμού σε 16 μαρίνες και προτίθεται να αυξήσει τις θέσεις σε 7.000 στις αρχές της δεκαετίας του '90. Η Ισπανία, με 1.250.000 σκάφη αναψυχής, έχει 60.000 θέσεις ελλιμενισμού σε 173 μαρίνες εκ των οποίων οι 166 στη Μεσόγειο. Η Γαλλία, τέλος, μόνο στην Côte d'Azur έχει 40 μαρίνες.

Από πλευράς κυβερνητικής πολιτικής έχει επισημανθεί από ετών η σημασία του θαλάσσιου τουρισμού και έχει προωθηθεί κατά προτεραιότητα σχετικό πρόγραμμα. Για την ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η δημιουργία ολοκληρωμένου συστήματος υποδομής – εγκαταστάσεων (μαρίνες – σκάλες – αγκυροβόλια σκαφών αναψυχής). Βάσει μελέτης Σχεδίου Εθνικού Συστήματος Λιμένων Αναψυχής (Σ.Ε.ΣΥ.Λ.Α.) που από το 1981 έχει αναθέσει ο ΕΟΤ και ήδη βρίσκεται σε Β' φάση, έχουν προγραμματισθεί σε όλη τη χώρα 34 μαρίνες, 106 σκάλες και 250 αγκυροβόλια 15.000 θέσεων συνολικά, ώστε να καλυφθεί η προβλεπόμενη ζήτηση.

Το Σχέδιο Εθνικού Συστήματος Λιμένων Αναψυχής προβλέπει τη δημιουργία μαρίνων σε όλο τον εθνικό χώρο. Οι θέσεις των μαρίνων έχουν επιλεγεί με κριτήρια αναπτυξιακά και χωροταξιακά ώστε να εξυπηρετούνται τα τουριστικά σκάφη, να μπορούν να εκτελούν πλόες μεγαλύτερης διάρκειας και να δημιουργούνται νέοι προς ανάπτυξη προορισμοί και τοπικές αγορές. Το Εθνικό Σύστημα Λιμένων Αναψυχής έχει αρχίσει να υλοποιείται με προτεραιότητα τις μαρίνες του Αιγαίου. Στόχος είναι μέχρι το 1993 να υπάρξουν τουλάχιστον 2.700 νέες θέσεις ελλιμενισμού. Ήδη

βρίσκονται σε εξέλιξη λιμενικά έργα σε 11 μαρίνες, στις περιοχές: Γουβιά Κερκύρας, Ζάκυνθο, Πύλο, Καλαμάτα, Φλοίσβο Αττικής, Σκύρο, Θάσο, Κω, Αγ. Νικόλαο Κρήτης, Αγ. Γαλήνη, Παλαιοχώρα, Χανιά, Ρόδο. Παράλληλος στόχος είναι η ποιοτική αναβάθμιση των υφισταμένων μαρίνων με συμπληρωματικά έργα, εγκαταστάσεις και εξοπλισμό.

Μέχρι σήμερα οι μαρίνες κατασκευάζονται και λειτουργούν από το δημόσιο τομέα (ΕΟΤ ή ΟΤΑ). Υπάρχουν σκέψεις λειτουργίας των εγκαταστάσεων μαρίνων από τον ιδιωτικό τομέα, με ορισμένες προϋποθέσεις, πράγμα που γίνεται σε άλλες χώρες. Ως κίνητρα αλλά και για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των μαρίνων αυτών χωρίς την υποβάθμιση των υπηρεσιών τους ή την υπερεκμετάλλευση, ενδέχεται να επιτραπεί η διαμόρφωση ελεύθερης τιμολογιακής πολιτικής από τον επενδυτή ή την εταιρεία διαχείρισης. Η ένταξη στο νέο Αναπτυξιακό Νόμο έργων κατασκευής, επέκτασης και εκσυγχρονισμού λιμένων αναψυχής αυτόν το στόχο έχει την ανάληψη έργων τουριστικής υποδομής από την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Πρόσφατα θεσπίστηκαν ειδικά Διατάγματα έγκρισης γενικών ρυμοτομικών σχεδίων και καθορισμού χώρων, όρων και περιορισμών δόμησης για τις περιοχές όπου αναπτύσσονται οι μαρίνες του ΕΟΤ Αλίμου Αττικής (ΦΕΚ 65/Δ'/22-11-90) και Γουβιών Κερκύρας (ΦΕΚ 671/Δ'/30-11-90).

### **Θεσμικό Πλαίσιο**

Το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη στην Ελλάδα καθορίζεται από το Ν. 438/76. Σύμφωνα με το νόμο αυτό Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη (ΕΤΣ) είναι όλα τα τουριστικά πλοία ή πλοιάρια που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά επιβατών με ολική ή μερική ναύλωση σε κυκλικά ταξίδια θαλάσσιας περιήγησης και αναψυχής.

Ως κυριότερα χαρακτηριστικά τους προβλέπονται από το νόμο τα εξής: να είναι αυτοκινούμενα, να έχουν ολικό μήκος ανώτερο των 6μ., ολική χωρητικότητα μεγαλύτερη από 5 κόρους και να μπορούν να μεταφέρουν, εκτός από το πλήρωμα, μέχρι 25 επιβάτες. Από τη σκοπιά της οικονομικής τους εκμετάλλευσης θα πρέπει να αποδείξουν ότι εισάγουν συνάλλαγμα για ναύλους 150 ημερών σε μια τριετία, αλλιώς θα τους αφαιρεθεί η άδεια. Όλα τα στοιχεία που αφορούν την οικονομική εκμετάλλευση των ΕΤΣ συγκεντρώνονται από το ΥΕΝ.

Σκάφη που υπάγονται στις διατάξεις του Ν. 438/76 αναγνωρίζονται ως επαγγελματικά τουριστικά και υπόκεινται σε συναλλαγματικό έλεγχο, (δραχμοποίηση συναλλάγματος με δικαιολογητικά κλπ.).

Ο Ν. 438/76 στο άρθρο 5 προβλέπει τη ρύθμιση της σύνθεσης των πληρωμάτων των ΕΤΣ, που ρυθμίζονται με την Απόφαση 70151/4127 ΥΕΝ (ΦΕΚ 532/8/78).

Τη σύνθεση των ΕΤΣ ελληνικής σημαίας καθορίζει εξάλλου και η υπ' αριθμ. Φ. 13/5776 Εγκύκλιος του ΕΟΤ σε σχέση με την Απόφαση 51347/87 ΥΕΝ που ορίζει τη δυνατότητα ναύλωσης ως bare boat για σκάφη μέχρι 15μ. μήκος, με προϋπόθεση την ύπαρξη δύο πτυχίων ναυτικής ικανότητας από τους ναυλωτές, αλλιώς είναι υποχρεωτική η χρησιμοποίηση κυβερνήτη (skiper).

Ο Ν. 438/76 χρειάζεται αναμόρφωση και εκσυγχρονισμό. Είχε θεσπισθεί κυρίως για τα σκάφη με πλήρωμα, ενώ το bare boat δεν συμπεριλαμβάνεται σχεδόν καθόλου, παρόλο που σήμερα αποτελεί το σημαντικότερο δυναμικό μας. Για να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα του στόλου των ΕΤΣ θα πρέπει να προβλεφθούν μεγαλύτερα ιστιοπλοϊκά σκάφη, μέχρι και 18 μ., χωρίς πλήρωμα (στην Καραϊβική υπάρχουν ιστιοπλοϊκά σκάφη μέχρι και 23 μ. χωρίς να παρουσιάζονται προβλήματα, παρόλο που εκεί υπάρχουν περισσότεροι κίνδυνοι, π.χ. κοραλλιογενείς ύφαλοι, ρήγματα, παλίρροιες κλπ). Για την προσαρμογή στην υπάρχουσα ζήτηση θα πρέπει επίσης να προβλεφθούν νέοι τύποι σκαφών, όπως το καταμαράν, τα σκάφη του game fishing κλπ. Ενδεχόμενα να θεωρηθεί bare boat και το σκάφος μέχρι 12μ. μόνο με μηχανή (αιτήματα του κλάδου από το Συμπόσιο για τα Επαγγελματικά Τουριστικά Σκάφη, Αθήνα 1990). Ήδη γίνεται επεξεργασία και αναπροσαρμογή του Ν. 438/76 από διώπηρεσιακή επιτροπή υπό το ΥΕΝ, με βασικό σημείο την ένταξη στα ΕΤΣ και των σκαφών άνω των 20 μ. και μέχρι 49 επιβατών (μικρά κρουαζιερόπλοια).

Από το 1987 εφαρμόζονται οι κανονισμοί της MARPOL σε όλα τα ΕΤΣ άνω των 100 τόνων. Η διεθνής Σύμβαση MARPOL του '73-'78 σε σχέση με τα ΕΤΣ συνοψίζεται σε τρία σημεία: την αποφυγή ρύπανσης από τα πετρελαιοειδή και τα παράγωγά τους, την αποφυγή ρύπανσης από τα κάθε λογής στερεά απορρίμματα που παράγουν τα σκάφη, την αποφυγή ρύπανσης από τα λύματα. Ειδικότερα, με το Π.Δ. 479/84 ρυθμίζονται όλα τα θέματα παραγών που αναφέρονται στο Παράρτημα 1 της Σύμβασης MARPOL όσον αφορά τα ΕΤΣ του Ν. 438/76 τα οποία είναι από 100 έως 400 κόρους. Για τα στερεά απορρίμματα του Παραρτήματος 5 της MARPOL υπάρχει η Εγκύκλιος του ΥΕΝ 3231/88. Για τα λύματα προβλέπονται διάφορα συστήματα περισυλλογής, διαχωρισμού, αποθήκευσης και βιολογικού καθαρισμού.

Μέτρα κατά της θαλάσσιας ρύπανσης – μόλυνσης: όλα τα σκάφη ανεξάρτητα σημαίας πρέπει να διαθέτουν ειδικά δοχεία περισυλλογής αποβλήτων σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, τόσο στη θάλασσα όσο και στα λιμάνια. Όριο για τη διάθεση προϊόντων βιολογικού καθαρισμού τα 6 μίλια από την πλησιέστερη ακτή. Η διάθεση απορριμμάτων στη θάλασσα απαγορεύεται παντού. Σε ορισμένα λιμάνια (Πειραιάς, Ελευσίνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Καβάλα, Χανιά) υπάρχουν ειδικοί σταθμοί υποδοχής λαδιών.

Η SOLAS (Safe of Life at Sea) του 1974, διασφαλίζει την ανθρώπινη ζωή στη θάλασσα και έχει εκφραστεί και οριοθετηθεί με το Π.Δ. 917/79 που αφορά την επιθεώρηση των τουριστικών σκαφών και προβλέπει όλα όσα αφορούν την ασφάλεια της ανθρώπινης ζωής, τόσο από την κατασκευή, όσο και από τη λειτουργία του σκάφους.

Δυστυχώς ελάχιστα από τα εν λειτουργία ΕΤΣ πληρούν όλες τις προϋποθέσεις των παραπάνω διατάξεων προστασίας. Περιοριστικοί παράγοντες είναι:

- το υψηλό κόστος των απαιτούμενων εγκαταστάσεων,
- λόγοι τεχνικής ανεπάρκειας, όπως έλλειψη χώρου, ηλεκτρικού δυναμικού κλπ.,
- η ποσοστική και ποιοτική ανεπάρκεια των πληρωμάτων και η έλλειψη εξειδικευμένων συντηρητών των συστημάτων αυτών.,
- η σχεδόν παντελής έλλειψη ευκολιών υποδομής στα διάφορα λιμάνια και μαρίνες με συνέπεια διάφορους αυτοσχεδιασμούς.

Για την τήρηση των νόμων και κανόνων που διέπουν τα τουριστικά σκάφη, αρμόδιο είναι το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας (ΥΕΝ).

### Οικονομικό Πλαίσιο

Η χρηματοδότηση στον ελληνικό χώρο απευθύνεται προς τους κατασκευαστές, τους επενδυτές για κατασκευή στην Ελλάδα και στους επαγγελματίες αγοραστές Τ.Σ. από το εξωτερικό. Η απ' ευθείας χρηματοδότηση προς τους κατασκευαστές ήταν δυνατό να γίνει στα πλαίσια της Απόφασης της Ν.Ε. 197/78 επιδότηση προς τους κατασκευαστές ήταν δυνατό να γίνει στα πλαίσια της Απόφασης της Ν.Ε. 197/78 (επιδότηση επιτοκίου και εγγυοδότηση του μεγαλύτερου μέρους του δανείου). Η παροχή κινήτρων στους επενδυτές για ΕΤΣ στα πλαίσια του προηγούμενου Αναπτυξιακού Νόμου 1262/82 καταργήθηκε με το νέο Αναπτυξιακό Νόμο 1892/90.



Η χρηματοδότηση κατασκευής ή μετασκευής ΕΤΣ στα πλαίσια των Αποφάσεων 85/75 και 720/86 της Τράπεζας της Ελλάδος είναι σχεδόν ανύπαρκτη, εκτός ίσως από κάποιες περιπτώσεις μετασκευών.

Ο Αναπτυξιακός Νόμος 1262/82 είχε εντάξει αρχικά τα επαγγελματικά σκάφη αναψυχής στα κίνητρα της Β' Ζώνης με επιδότηση 15-25%. Η επιδότηση θεωρήθηκε μη ενθαρρυντική και δεν λειτούργησε. Το 1986 τα σκάφη αναψυχής εντάχθηκαν στα κίνητρα της Γ' ζώνης, η επιδότηση αυξήθηκε σε 40% + 15% επιπλέον για Έλληνες του εξωτερικού και ναυτικούς. Αμέσως παρουσιάσθηκε αύξηση παραγγελιών, αύξηση επενδύσεων, ίδρυση νέων ναυπηγείων, κάθετη αύξηση επενδύσεων στα ναυπηγεία, μείωση του κόστους και βελτίωση της παραγωγής ελληνικών σκαφών.

Ο νέος Αναπτυξιακός Νόμος 1892/90 (ΦΕΚ 101/90) δεν προβλέπει κίνητρα για σκάφη και παραπέμπει σε Υπουργική Απόφαση που θα εκδοθεί μελλοντικά. Αυτό έφερε αναταραχή και επιπτώσεις στον κλάδο και ιδίως στα ναυπηγεία. Υπάρχουν απόψεις περί αρνητικής λειτουργίας του Ν. 1262/82 και κακής εκμετάλλευσης των χορηγηθέντων κινήτρων. Ωστόσο υπάρχει ανάγκη μείωσης της εισαγωγής σκαφών και λειτουργίας στην Ελλάδα ναυπηγείων, τόσο για ναυπήγηση όσο και για συντήρηση και επισκευή του στόλου των επαγγελματικών τουριστικών σκαφών και είναι γνωστό ότι η ναυπηγική είναι βιομηχανία έντασης εργασίας, που δεν στέκεται μόνη της.

Ο νέος Αναπτυξιακός Νόμος επιδοτεί έργα υποδομής θαλάσσιου τουρισμού, όπως για την κατασκευή, επέκταση και εκσυγχρονισμό λιμένων αναψυχής (μαρίνες) σε θέσεις και με προδιαγραφές που θα εγκρίνονται από ΕΟΤ, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΕΝ.

Από πλευράς προνομίων, υπάρχει πρόστατευτισμός – cabotage – για την ανταγωνιστικότητα των σκαφών ελληνικής σημαίας. Επίσης προβλέπονται φορολογικές απαλλαγές για κατασκευή – επισκευή σκαφών, που θα καταργηθούν με την οικονομική ενοποίηση της ΕΟΚ.

## **ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ – ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

### **Επιπτώσεις**

Οι επιπτώσεις του θαλάσσιου τουρισμού διεθνώς αλλά και ειδικότερα για την Ελλάδα είναι ως επί το πλείστον θετικές. Οι κυριότερες επιπτώσεις κατά τομέα είναι:

**Στον τουρισμό:**

- Αξιοποίηση συγκριτικού πλεονεκτήματος χώρας και αύξηση ανταγωνιστικότητας.
- Εμπλουτισμός, διαφοροποίηση της τουριστικής προσφοράς και προσαρμογή της στη ζήτηση.
- Αναβάθμιση τουριστικής ζήτησης με προσέλκυση ειδικής τουριστικής πελατείας ειδικών ενδιαφερόντων (θαλάσσια περιήγηση, θαλάσσια σπορ).
- Συμπληρωματική και όχι ανταγωνιστική λειτουργία ως προς τις χερσαίες τουριστικές εγκαταστάσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις η ανάπτυξη θαλάσσιου τουρισμού σε μια περιοχή, είτε με τη δημιουργία μαρίνας είτε απλώς με τον ελλιμενισμό ή την επίσκεψη τουριστικών σκαφών, προκαλεί τη δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων εξυπηρέτησης.
- Άμβλυση εποχικότητας, δυνατότητα διεύρυνσης της τουριστικής περιόδου από Μάρτιο μέχρι Νοέμβριο.
- Προσέλκυση τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης με αντίστοιχη αύξηση εισροής συναλλάγματος.
- Κίνδυνοι μείωσης της τουριστικής κίνησης, αβεβαιότητα, λόγω επηρεασμού του κλάδου από δυσμενείς συγκυρίες (ταξιδιωτικές οδηγίες, τρομοκρατικές ενέργειες κλπ.).
- Επιρροή από ξένα κέντρα που κατευθύνουν την τουριστική κίνηση όπως μεγάλους ξένους ναυλομεσίτες tour operators κλπ.

**Στην Εθνική Οικονομία**

- Εισαγωγή συναλλάγματος από δραχμοποίηση ναύλων, ναυτιλιακό, τουριστικό και εμπορικό συνάλλαγμα από τη λειτουργία των πλοίων του κλάδου.
- Εισαγωγή συναλλάγματος από ημερήσια κατανάλωση τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης.
- Συμβολή στην απασχόληση. Λόγω υψηλής στάθμης προσφερομένων υπηρεσιών ανάγκη αυξημένου και ειδικευμένου προσωπικού θαλαμηγών και κρουαζιεροπλοίων.
- Έμμεση συμβολή στην απασχόληση (ναυπηγοεπισκευαστικές μονάδες, μαρίνες, αγκυροβόλια).
- Ανάγκη αυξημένων δαπανών για έργα υποδομής (μαρίνες).

**Στην Περιφερειακή Ανάπτυξη**

- Αναθέρμανση τοπικών οικονομιών από ελλιμενισμό θαλαμηγών, μαρίνες και από στάση κρουαζιεροπλοίων.
- Ανάπτυξη νέων περιοχών με τη δημιουργία νέων προορισμών θαλάσσιου τουρισμού.
- Πολλαπλασιαστικά φαινόμενα τουρισμού.
- Δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης τοπικά με την ανάπτυξη μαρίνων, εξυπηρετήσεων ελλιμενισμού.
- Διεύρυνση δραστηριοτήτων ΟΤΑ προς την κατεύθυνση διαχείρισης μαρίνων κλπ. εξυπηρετήσεων ελλιμενισμού.

### Στο Περιβάλλον

- Θεωρητικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο θαλάσσιος τουρισμός δεν έχει αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, με δεδομένες τις αυστηρές απαγορευτικές διατάξεις που ισχύουν διεθνώς για τη ρύπανση της θάλασσας από κάθε είδους απόβλητα, λύματα, απορρίμματα πλοίων – σκαφών τουριστικών, τις επίσης αυστηρές προδιαγραφές κατασκευής των τουριστικών σκαφών και των μαρίνων, αλλά και από το γεγονός ότι οι δραστηριότητες του θαλάσσιου τουρισμού ασκούνται κυρίως στη θάλασσα και δεν επιβαρύνουν άλλους φυσικούς και πολιτιστικούς τουριστικούς πόρους, ούτε καν τις ακτές.
- Στην πράξη, δυστυχώς, υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις λόγω μη εφαρμογής των ισχυουσών διατάξεων και ανεπαρκούς αστυνόμευσης – ελέγχου από τις αρμόδιες υπηρεσίες, κυρίως σε ό,τι αφορά τη ρύπανση – μόλυνση των υδάτων από εκροή διαφόρων αποβλήτων, λυμάτων πετρελαιοειδών και απορριμμάτων τουριστικών σκαφών στη θάλασσα, ακόμα και μέσα σε λιμένες, αγκυροβόλια και μαρίνες που δεν διαθέτουν ή δεν λειτουργούν τις κατάλληλες εγκαταστάσεις εναπόθεσης και περισυλλογής.
- Η κόσμοσυρροή επίσης και υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων σε ορισμένα τουριστικά κέντρα θαλάσσιου τουρισμού μειώνουν την έλξη τους και δρουν σαν αντικίνητρο για την περαιτέρω ανάπτυξή τους.
- Αντίστοιχο φόρτο προκαλούν και τα μεγάλα κρουαζιερόπλοια σε μικρά νησιά – λιμάνια, όπου κατά ομάδες καταπλέουν για ολιγόωρη επίσκεψη εκατοντάδες επιβάτες.
- Ωστόσο οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις από το θαλάσσιο τουρισμό είναι γενικά πολύ λιγότερες από εκείνες του μαζικού τουρισμού, όπως

απρογραμμάτιστα και χωρίς τις κατάλληλες εγκαταστάσεις και δίκτυα υποδομής αναπτύχθηκε στη χώρα μας και απειροελάχιστες, σε σύγκριση με τις οικολογικές καταστροφές που άλλα πλοία (π.χ. φορτηγά) προκαλούν σε παγκόσμιο επίπεδο (πετρελαιοειδή, τοξικά απόβλητα κλπ).

### Προοπτικές εξέλιξης

Οι μεσογειακές ακτές και θάλασσες, κοινή κληρονομιά της Ευρώπης, είναι ο τελικός προορισμός του μεγαλύτερου ποσοστού του τουρισμού γενικά και του θαλάσσιου τουρισμού ειδικότερα. Η Μεσόγειος είναι ο ένας από τους δύο μεγαλύτερους πόλους θαλάσσιου τουρισμού, ο άλλος είναι η Καραϊβική.

Ο θαλάσσιος τουρισμός στη Μεσόγειο, τόσο όσον αφορά την ιδιωτική αναψυχή όσο και τον επαγγελματικό κλάδο, αποτελεί ένα από τα κυριότερα τουριστικά προϊόντα και μια σημαντική δραστηριότητα με βαθιές ρίζες στους λαούς της, που συμβάλλει στην επικοινωνία τους, στην ανάπτυξή τους και θα πρέπει με κάθε τρόπο να ενισχυθεί.

Η Ελλάδα αποτελεί μια χώρα μοναδική και χαρισματική για την ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού. Προικισμένη από τη φύση με συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι όλων των άλλων χωρών της Ευρώπης, μπορεί και πρέπει να αναπτύξει το θαλάσσιο τουρισμό, όχι μόνο για τα συναλλαγματικά οφέλη που μπορεί να αποκομίσει αλλά και για τις ευνοϊκές επιπτώσεις του, γενικότερα, στον τουρισμό.

Ο κλάδος των ελληνικών κρουαζιεροπλοίων, ιδιαίτερης σημασίας για την οικονομία της χώρας μας αλλά και για τον τουρισμό μας, διαθέτει ήδη ένα αξιόλογο δυναμικό, από τα σημαντικότερα στον κόσμο, τόσο σε στόλο όσο και σε ειδικευμένο και έμπειρο ανθρώπινο δυναμικό καθώς και σε υπηρεσίες στήριξης και οργάνωσης. Παρόλο τον έντονο ανταγωνισμό που υπάρχει στην παγκόσμια αγορά κρουαζιέρας, διαγράφονται ευνοϊκές δυνατότητες και προοπτικές περαιτέρω ανάπτυξης του ελληνικού κλάδου και προώθησής του προς νέες αγορές.

Έχει διαπιστωθεί ότι η Ελλάδα είναι μια σημαντική δύναμη στο χώρο του yachting και θα μπορούσε να λειτουργήσει ως επίκεντρο της ανάπτυξης της δραστηριότητας αυτής στη Μεσόγειο, με την αντίστοιχη προσαρμογή στις διεθνείς εξελίξεις του κλάδου. Ο αριθμός και η ποικιλία των νησιών και οι ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες αποτελούν τα κύρια πλεονεκτήματα για το σκοπό αυτό.

Υπάρχουν απεριόριστες δυνατότητες για μελλοντική ανάπτυξη με προϋπόθεση τη βελτίωση της υποδομής (μαρίνες).

Το yachting στην Ελλάδα δεν προβάλλεται αρκετά, τουλάχιστον όσο και ο μαζικός τουρισμός στο πρότυπο του οποίου αναπτύχθηκε η χώρα μας, σε αντίθεση με άλλες χώρες (Γιουγκοσλαβία, Τουρκία) που προβάλλουν αυτή την τουριστική δραστηριότητα συστηματικά. Το marketing επίσης των επαγγελματικών σκαφών στο εξωτερικό δεν είναι ικανοποιητικό και γενικά οι παρεχόμενες εξυπηρετήσεις δεν είναι της στάθμης που θα όφειλαν.

Διεθνώς υπάρχουν τάσεις για μεγαλύτερα θαλαμηγά, περισσότερο εκσυγχρονισμένα. Θα πρέπει να εξετασθούν, με σκοπό την εκμετάλλευσή τους για εμπλουτισμό της προσφοράς και της ζήτησης, οι νέες δυνατότητες ανάπτυξης συνδυασμένων δραστηριοτήτων αναψυχής - τουρισμού σε μεγάλα θαλαμηγά σκάφη, π.χ. συνεδριακός τουρισμός ή τουρισμός incentive σε σκάφη 49 ατόμων, game fishing ή καταδύσεις (οι καταδύσεις στην Ελλάδα απαγορεύονται δια νόμου σε όλες σχεδόν τις θάλασσες και ακτές λόγω εναλίων αρχαιοτήτων. Επιτρέπονται μόνο ύστερα από ειδική άδεια από την αρμόδια Εφορία Εναλίων Αρχαιοτήτων) σε ειδικά πακέτα, όπως σε άλλες χώρες (Καραϊβική, Αυστραλία, Τουρκία). Αυτοί οι συνδυασμοί δραστηριοτήτων έχουν μεγάλη ζήτηση από Αμερικανούς (πελατεία υψηλής εισοδηματικής στάθμης), όπως επίσης ο συνδυασμός θαλάσσιων με χερσαίες διακοπές, με άμεση αεροπορική μεταφορά από τη μαρίνα στο τουριστικό κέντρο. Επίσης είναι σκόπιμο να εξετασθούν, ολοκληρωμένα συμπλέγματα μαρίνων με πολλαπλές τουριστικές δραστηριότητες, όπως οικιστικές και τουριστικές χρήσεις, συνεδριακά και εμπορικά κέντρα, καζίνο κλπ.

Ως προς τις Ευρωπαϊκές προοπτικές, είναι γνωστό ότι με την ενοποίηση της ευρωπαϊκής αγοράς το 1992 προβλέπεται η απελευθέρωση παροχής υπηρεσιών, εγκατάστασης, αναγνώρισης διπλωμάτων και γενικά η κατάργηση προνομίων με όλες τις συναφείς επιπτώσεις. Προβλέπεται επίσης η εναρμόνιση μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, της υγείας, κοινωνικής ασφάλισης, η διευκόλυνση των ταξιδιών, η εφαρμογή κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης, οικονομικής ενίσχυσης, παρεμβάσεων, δημιουργίας υποδομής κλπ.

Υπενθυμίζεται τέλος η οικονομική (και όχι μόνο) επίδραση μειζόνων αθλητικών γεγονότων στην ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού (π.χ. οι αγώνες του Κυπέλλου Αμερικής για την ιστιοπλοία) και οι δυνατότητες δημιουργίας αντίστοιχων

γεγονότων και στη Μεσόγειο, με σκοπό τη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου του θαλάσσιου τουρισμού στους πλάγιους μήνες (άνοιξη – φθινόπωρο).

### Συμπεράσματα

Μεταξύ των ειδικών μορφών τουρισμού ο θαλάσσιος τουρισμός, αναπτυσσόμενος κλάδος με λαμπρές προοπτικές και θετικές ως επί το πλείστον επιπτώσεις, είναι από τις σημαντικότερες. Η χώρα μας διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα για την προώθηση του θαλάσσιου τουρισμού κατά προτεραιότητα. Απαραίτητη προϋπόθεση γι' αυτό είναι η δημιουργία σύγχρονης υποδομής (μαρίνες) αλλά και οργάνωσης υπηρεσιών, εκπαίδευσης προσωπικού και διαφήμισης – προβολής του κλάδου, που είναι έντασης κεφαλαίου για τους επιχειρηματίες του ιδιωτικού τομέα και για το δημόσιο τομέα.

Ως προς το yachting κρίνονται αναγκαία:

- Η παρακολούθηση των σύγχρονων εξελίξεων και τάσεων της ζήτησης και η έγκαιρη προσαρμογή της προσφοράς.
- Ο εκσυγχρονισμός του στόλου και γενικά η αύξηση των επενδυτικών εξόδων επάνδρωσης και πληρωμάτων.
- Η αναπροσαρμογή και ο εκσυγχρονισμός του θεσμικού πλαισίου.
- Η βελτίωση των προσφερομένων υπηρεσιών.
- Η προσπάθεια επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου.
- Η λήψη θεσμικών και διοικητικών μέτρων σχετικά με όρους διακίνησης – ναυλώσεων θαλαμηγών σκαφών, καθεστώς τράνζιτ και προμήθεια τροφοεφοδίων και ανταλλακτικών.
- Η λειτουργία και οργάνωση μηχανισμών και υπηρεσιών ελέγχου των σκαφών και εφαρμογής των ισχυουσών διατάξεων ασφάλειας, προστασίας περιβάλλοντος κλπ.
- Η αντιμετώπιση του προβλήματος της εποχικότητας στην απασχόληση των πληρωμάτων (όχι μόνο ναυτικών αλλά και θαλαμηπόλων, μαγείρων).
- Η συνεχής εκπαίδευση των πληρωμάτων, επαγγελματική και γενική τουριστική (δημιουργία σχολών μακροχρόνιας εκπαίδευσης προσωπικού, καθιέρωση επιδομάτων χειμερινών μηνών, εξασφάλιση απασχόλησης θαλαμηπόλων – μαγείρων κατά τους χειμερινούς μήνες).

- Η εντατική διαφήμιση του κλάδου στο εξωτερικό.
- Η οργάνωση ειδικών πακέτων διαφοροποιημένης και εμπλουτισμένης με πολλαπλές δραστηριότητες προσφοράς π.χ. game fishing, καταδύσεις (με μερική άρση των απαγορευτικών διατάξεων).

Συμπληρωματικά, είναι απαραίτητη η βελτίωση των μαρίνων και γενικά των συνθηκών ελλιμενισμού καθώς και η εξυπηρέτηση των ΕΤΣ στα νησιά με θέσεις ελλιμενισμού, νερό, καύσιμα, τροφοδοσία. Η ανάπτυξη των μαρίνων θα πρέπει να έχει ως πρώτο μέλημα τη διαφύλαξη της οικολογικής ισορροπίας του περιβάλλοντος. Επίσης, είναι αναγκαία η πρόβλεψη και ανάπτυξη ναυπηγοεπισκευαστικών μονάδων σκαφών αναψυχής σε όλη τη χώρα καθώς και η αναβίωση των ναυπηγείων για ξύλινα καϊκία και η διατήρηση της παράδοσης που χάνεται καθώς εγκαταλείπεται το ξύλο για το πλαστικό και χάνονται οι παλιοί τεχνίτες.

Τέλος, είναι απαραίτητη η έγκαιρη αντιμετώπιση των επιπτώσεων, από την άρση του προστατευτισμού (cabotage) και των λοιπών προνομίων με την ενοποίηση της ΕΟΚ.

Μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν για τα κρουαζιερόπλοια είναι:

- Προστασία από τον ξένο ανταγωνισμό με προστατευτικά μέτρα και κίνητρα.
- Προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων στην ΕΟΚ με διατήρηση και κατοχύρωση των προνομίων του δικαιώματος της ακτοπλοΐας για τα ελληνικά επιβατηγά και κρουαζιερόπλοια (cabotage).
- Χρηματοπιστωτικά μέτρα για επισκευές, μετασκευές και εκσυγχρονισμό των πλοίων, εισαγωγή της πληροφορικής κλπ.
- Φορολογικά μέτρα, π.χ. φοροαπαλλαγές για εφοδιασμό.
- Μείωση των λειτουργικών δαπανών σε ό,τι αφορά το δημόσιο τομέα, π.χ. λιμενικά τέλη.
- Συστηματική προβολή του κλάδου του ελληνικού θαλάσσιου τουρισμού στο εξωτερικό και ιδιαίτερα στην αμερικάνικη αγορά. Η συμμετοχή του δημόσιου τομέα στην εκστρατεία αυτή ιδιαίτερα τη στιγμή αυτή που ο κλάδος επλήγη και πάλι από τον Πόλεμο του Κόλπου, κρίνεται απαραίτητη.
- Ναυτική εκπαίδευση. Οργάνωση κατάλληλης και επαρκούς εκπαιδευτικής υποδομής για τη δημιουργία καλά καταρτισμένων ναυτικών τουρισμού (κυρίως θαλαμηπόλων και μαγείρων τόσο για τα θαλαμηγά σκάφη όσο και για τα κρουαζιερόπλοια).

ΧΡΟΝΟΜΕΡΙΣΤΙΚΗ ΜΙΣΘΩΣΗ

---



Το time sharing (T.S.) είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα και πρωτότυπα συστήματα διακοπών – τουρισμού, που έχει τη δυνατότητα να ανταγωνισθεί τη συμβατική (παραδοσιακή) τουριστική αγορά των ξενοδοχείων και των tour operators. Η «βιομηχανία» time sharing, ένας από τους πιο γρήγορα αναπτυσσόμενους τομείς της τουριστικής «βιομηχανίας», αντιπροσωπεύει μια αυξανόμενα αποδεκτή και προσιτή εναλλακτική λύση στην αγορά πακέτων διακοπών μαζικού τουρισμού.

Με τον όρο time sharing γενικά νοείται το δικαίωμα χρήσης ή κυριότητας καταλύματος διακοπών (παραθεριστικού συγκροτήματος, τουριστικής εγκατάστασης, κλπ.) για ορισμένη χρονική περίοδο ίδια κάθε χρόνο (π.χ. οι 2 πρώτες εβδομάδες του Ιουνίου) και για μια συγκεκριμένη μονάδα (π.χ. δωμάτιο, διαμέρισμα) επί ορισμένα χρόνια ή / και αορίστως, έναντι ενός συμφωνημένου εφάπαξ τιμήματος και συμφωνημένων περιοδικών καταβολών για τη συντήρηση του ακίνητου και την παροχή συναφών υπηρεσιών. Ανάλογα με το δίκαιο κάθε χώρας γίνεται δυνατή η εφαρμογή του συστήματος T.S. σε διάφορα είδη καταλυμάτων μέσω διαφόρων νομικών μορφών ή σχέσεων (π.χ. χρονικά διαιρεμένη ιδιοκτησία, χρονικά διαιρεμένη μίσθωση, σύστημα μετοχών ή χρονομεριδίων, σωματείο κλπ.).

Το T.S. συνήθως αφορά ακίνητη περιουσία. Υπάρχουν όμως και σχήματα που αφορούν σκάφη ή caravans με συνιδιοκτήτες ή συνδικαιούχους που έχουν δικαίωμα χρήσης για μια συγκεκριμένη περίοδο κάθε χρόνο. Λιγότερο συνηθισμένα σχήματα έχουν χρησιμοποιηθεί σε γήπεδα (π.χ. golf ή squash για χρήση ορισμένων ωρών ημερησίως επί ορισμένες εβδομάδες κάθε χρόνο.

Στην Ελλάδα η εισαγωγή του θεσμού του T.S. έγινε ουσιαστικά το 1986 με τη θέσπιση ειδικού Νόμου. Από το 1982 όμως υπήρξε έντονο ενδιαφέρον για το νέο αυτό σύστημα, τόσο από τον ιδιωτικό όσο και από το δημόσιο τομέα. Συγκεκριμένα, το 1982 η ελβετική εταιρεία T.S., HARIMAG ίδρυσε το πρώτο κέντρο διακοπών T.S. στον Αγ. Αιμιλιανό Ερμιονίδας υπό το σχήμα πολυιδιοκτησίας πρώην ξενοδοχειακού συγκροτήματος.

Από το 1982 ο ΕΟΤ σε συνεργασία με το ΥΠΕΘΟ άρχισε να επεξεργάζεται το πρώτο-Σχέδιο-Νόμου-για-T.S.-Το-1983-συστήθηκε-ειδική-διυπηρεσιακή-Ομάδα-Εργασίας από εκπροσώπους ΕΟΤ, ΥΠΕΘΟ, Υπ. Εσωτερικών, ΓΕΕΘΑ, Υπ. Οικονομικών, ΥΧΟΠ, Υπ. Δικαιοσύνης, ΞΕΕ, ΤΕΕ, ΚΕΔΚΕ, για τη μελέτη του θέματος και επεξεργασία σχετικής πρότασης. Το πόρισμα της Ομάδας Εργασίας κατέληξε στην εισαγωγή του συστήματος αρχικά με το σχήμα της πολυμίσθωσης ξενοδοχείων, με σταδιακή εφαρμογή από τις υφιστάμενες μονάδες, που ήταν άμεσα

δυνατή επειδή δεν προσέκρουε στην ξενοδοχειακή νομοθεσία. Το 1985 το ξενοδοχείο Porto Hydra στην Ερμιονίδα εφάρμοσε δοκιμαστικά το σύστημα T.S. με άδεια του ΕΟΤ.

/ Το 1986 νέα Επιτροπή από εκπροσώπους ΕΟΤ, ΥΠΕΘΟ, ΞΕΕ, Τράπεζα Ελλάδος, ΕΤΒΑ, επεξεργάστηκε το τελικό Σχέδιο Νόμου. Τον Οκτώβριο 1986 θεσπίστηκε ο Νόμος 1652/86 για τη Σύμβαση Χρονομεριστικής Μίσθωσης και ρύθμιση συναφών θεμάτων (ΦΕΚ 167/Α/86), σε εφαρμογή του οποίου το Δεκέμβριο 1987 δημοσιεύθηκε η Υπουργική Απόφαση 1789/87 (ΦΕΚ 719/Β/ 87) περί υπαγωγής τουριστικών καταλυμάτων σε καθεστώς χρονομεριστικής μίσθωσης.

Με βάση τη νομοθεσία αυτή, μέχρι σήμερα έχουν υπαχθεί στο καθεστώς της χρονομεριστικής μίσθωσης με άδεια του ΕΟΤ 1.152 δωμάτια 2.744 κλινών σε 9 ξενοδοχειακές μονάδες, στην Ερμιονίδα, Αττική, Κρήτη, Ρόδο, Κέρκυρα, Χαλκιδική (στοιχεία 1990 από τη Δ/ση Τουριστικών Εγκαταστάσεων του ΕΟΤ). Εκτός από ξενοδοχειακά όμως, λειτουργούν και οικιστικά συγκροτήματα T.S. χωρίς την άδεια του ΕΟΤ, όπως για παράδειγμα τα Club Mykonos και Costa Ilios στη Μύκονο, το Bonavista στην Αθήνα που λειτουργούν στα πλαίσια του Αστικού Κώδικα που προβλέπει ελευθερία ενοχικών συμβάσεων). Τέλος, η ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ θυγατρική εταιρεία της Κτηματικής Τράπεζας, έχει προγραμματίσει και ήδη κατασκευάζει 3 συγκροτήματα T.S. στη Χαλκιδική, Κέρκυρα και Σούνιο.

Από το σύνολο των ανωτέρω συγκροτημάτων, τα 10 ελέγχονται ήδη από την Εταιρεία Ανταλλαγών RCI, που πρόσφατα (1989) ίδρυσε θυγατρική της στην Ελλάδα, την RCI ΕΛΛΑΣ Α.Ε. Άλλες Εταιρείες Ανταλλαγών που λειτουργούν στην Ελλάδα: Timeshare Hellas A.E., Interval International, Holinvest, Titania κ.α.

### Στόχοι

Στόχοι που εξυπηρετεί η εισαγωγή του θεσμού της χρονομεριστικής μίσθωσης στην Ελλάδα:

- η δυνατότητα ικανοποίησης νέας τάσης ζήτησης που ήδη ικανοποιούσαν οι ανταγωνίστριες χώρες,
- η άμεση μαζική εισροή συναλλάγματος χωρίς μακροπρόθεσμες απώλειες,
- η άμβλυνση της εποχικότητας της ζήτησης,
- η βελτίωση της χωροκατανομής της τουριστικής δραστηριότητας,

- η αναβάθμιση της τουριστικής προσφοράς με την προσέλκυση μέσης / υψηλής εισοδηματικής στάθμης τουριστών,
- η εξασφάλιση και αύξηση θέσεων απασχόλησης,
- η συμβολή στη δυνατότητα διακοπών ευρύτερων στρωμάτων πληθυσμού,
- η ανακοπή της ροής αποταμίευσης σε αντιπαραγωγικές επενδύσεις (β' κατοικίας),
- η αύξηση αλλοδαπών τουριστών και η εξασφάλιση σταθερά επαναλαμβανόμενης τουριστικής πελατείας,
- η εξυγίανση προβληματικών ήδη λειτουργουσών ξενοδοχειακών μονάδων.

### Θεσμικό πλαίσιο

Το θεσμικό πλαίσιο για την εφαρμογή της Χρονομεριστικής Μίσθωσης (Χ/Μ) στην Ελλάδα αποτελούν ο Νόμος 1652/86 (ΦΕΚ 167/Α'/86) και η Υπουργική Απόφαση Δεκ. '87 (ΦΕΚ 719/Β'/ 87), που κατ' εξουσιοδότηση του Νόμου ρυθμίζει θέματα λειτουργίας – οργάνωσης υπηρεσιών, ορίζει τους όρους της σχετικής σύμβασης και ρυθμίζει άλλες λεπτομέρειες. Τα κυριότερα σημεία συνοψίζονται παρακάτω:

- Επελέγη η μορφή της Χρονομεριστικής Μίσθωσης και όχι Ιδιοκτησίας γιατί δεν προβλέπεται από το θεσμικό μας πλαίσιο ιδιοκτησία διααιρεμένη στο χρόνο. Ο θεσμός υπάγεται στην κατηγορία των ενοχικών δικαιωμάτων αλλά έχει και στοιχεία προσιδιάζοντα στα εμπράγματα δικαιώματα.
- Η εφαρμογή της περιορίζεται σε τουριστικά καταλύματα Β' τάξης και άνω και όχι στο σύνολό τους αλλά σε τμήμα, διαφορετικό για νέες (μέχρι 70%) και για υφιστάμενες (μέχρι 49%) μονάδες, συνεχόμενο ή οργανικά ενοποιημένο. Εκμισθώνονται μόνο χώροι διανυκτέρευσης και διαμονής και όχι κοινόχρηστοι χώροι. Η ιδιοκτησία παραμένει ενιαία και αδιαίρετη σε όλο το γήπεδο, ενώ τα κτίσματα είναι δεσμευμένα για τουριστική χρήση.
- Η σύμβαση της μίσθωσης γίνεται με διάρκεια μη-συνεχή για 5-60 χρόνια.  
Προβλέπεται κατάρτιση συμβολαιογραφικού εγγράφου και μεταγραφή του.
- Δεν εξαιρείται από τις διατάξεις της νομοθεσίας σχετικά με προστασία συναλλάγματος.
- Εισάγει νεωτερισμό ως προς την άρση υποθηκών, προσημειώσεων κλπ. επί των ακινήτων αν παρασχεθεί εγγυητική επιστολή.

- Η υπαγωγή στο σύστημα Χρονομεριστικής Μίσθωσης γίνεται με απόφαση του Γεν. Γραμματέα ΕΟΤ. Ο ΕΟΤ ελέγχει τη Σύμβαση, τον Κανονισμό, παρακολουθεί και εποπτεύει την τήρηση των Νόμων, επιβάλλει κυρώσεις στα πλαίσια της ξενοδοχειακής νομοθεσίας και, αν συντρέχει σοβαρός λόγος, επιβάλλει ανάκληση της αδείας.
- Με προσδιορισμό του ελαχίστου μισθώματος ενισχύεται η διαπραγματευτική θέση των ξενοδόχων ως προς τις τιμές.
- Ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των μισθωτών, δεν προβλέπεται υποχρεωτική διαμεσολάβηση Α.Ε. Διαχείρισης εκπροσωπούντων τους μισθωτές, προκειμένου να αποφευχθεί η εκ μέρους του Κράτους υποχρεωτική δημιουργία μεσαζόντων, η επιβάρυνση τιμών, η συγκέντρωση πωλήσεων – ελέγχου σε λίγες, ξένων συμφερόντων εταιρείες. Προκρίθηκε η λύση της Γεν. Συνέλευσης των μισθωτών, με δυνατότητα όμως εφαρμογής και άλλων τρόπων προστασίας (π.χ. εμπράγματα ασφάλειες, Τραπεζική εγγύηση, ειδική ασφάλιση κλπ.).
- Για τις συμβάσεις Χ/Μ – ως μακροχρόνιες συμβάσεις – ισχύουν οι διατάξεις κτήσεων από αλλοδαπούς δικαιωμάτων στις παραμεθόριες περιοχές της χώρας.

### Παραμεθόριες περιοχές

Με τα άρθρα 24 και 25 του Ν. 1892/90 (ΦΕΚ 101/Α' / 90) καθορίζονται εκ νέου οι παραμεθόριες περιοχές της χώρας όπου απαγορεύονται ορισμένες δικαιπραξίες αλλοδαπών. Σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς (Π.Δ. 22/24-6-1927, Ν.Δ. 5/24-5-1926) αίρονται οι χαρακτηρισμοί της Δυτικής Ελλάδας (Κέρκυρα, Ιόνια νησιά) και μερικώς της Κρήτης, ενώ παραμένουν στη Βόρεια και την Ανατολική (Ν. Σάμου, Χίου, Λέσβου, Δωδεκανήσου).

Με τα άρθρα 26, 27 του ίδιου Νόμου καθορίζονται διαδικασίες άρσης απαγορεύσεων για τους Έλληνες, Κύπριους και τους κατοίκους χωρών – μελών της ΕΟΚ.

## Οικονομικό Πλαίσιο

Τόσο στον παλαιό Αναπτυξιακό Νόμο 1262/82 όσο και στο νέο Νόμο 1892/90 προβλέπεται η υπαγωγή τουριστικών καταλυμάτων στα αναπτυξιακά κίνητρα, που κλιμακώνονται κατά περιοχές της χώρας και είδος τουριστικού καταλύματος (επιδοτήσεις, επιχορηγήσεις, αφορολόγητες εκπτώσεις, αυξημένες αποσβέσεις κλπ). Επειδή ο θεσμός της Χρονομεριστικής Μίσθωσης στην Ελλάδα έχει εφαρμογή μόνο σε τουριστικά καταλύματα, απολαμβάνει τα ίδια κίνητρα με αυτά που προβλέπονται για τη δημιουργία νέων καταλυμάτων.

Η φορολογική Εγκύκλιος 10976/13-8-88 (ΥΠΕΘΟ) ρυθμίζει φορολογικές λεπτομέρειες και παρέχει ιδιαίτερα σημαντικές διευκολύνσεις για τους επιχειρηματίες, που ουσιαστικά αποτελούν κίνητρα για την υπαγωγή τους στη Χρονομεριστική Μίσθωση.

## **ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ TIME SHARING ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

### Στον Τουρισμό

- Εμπλουτισμός της τουριστικής προσφοράς με νέα μορφή, νέος ευέλικτος κλάδος που προσαρμόζει τον τουριστικό τομέα στη διεθνή ζήτηση και αυξάνει την ανταγωνιστικότητά του.
  - Αναβάθμιση της τουριστικής ζήτησης με προσέλκυση ειδικής τουριστικής πελατείας που δεν διακινείται με τους γνωστούς όρους διακίνησης του μαζικού τουρισμού.
  - Δυναμική παρέμβαση στο σύνολο της τουριστικής αγοράς προς επίλυση σημαντικών διαρθρωτικών αδυναμιών του συστήματος πέραν των «συμβατικών» μεθόδων.
  - Παράλληλη λειτουργία με τα παραδοσιακά ξενοδοχεία, χωρίς να τα θίγει ούτε να τα ανταγωνίζεται.
- 
- Έμμεση αναβάθμιση της τουριστικής προσφοράς.
  - Άμβλυση της εποχικότητας, επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου (μέχρι και 50 εβδομάδες).
  - Εξασφάλιση σταθερά επαναλαμβανόμενης τουριστικής πελατείας. Μείωση πιθανοτήτων επηρεασμού του τουριστικού ρεύματος προς τη χώρα μας από

εξωγενείς παράγοντες – συγκυρίες (π.χ. πληθωρισμός, οικονομικές διακυμάνσεις, ταξιδιωτικές οδηγίες).

- Δημιουργία σταθερής πελατείας κατά τη διάρκεια της χαμηλής τουριστικής περιόδου (εκτός αιχμής), διεύρυνση του μέσου χρόνου παραμονής αλλοδαπών τουριστών και ενίσχυση του χειμερινού τουρισμού.
- Προσέλκυση τουριστών υψηλότερης εισοδηματικής στάθμης σε μόνιμη βάση, με αντίστοιχη αύξηση εισροής συναλλάγματος.
- Κίνδυνος έλξης χαμηλής εισοδηματικής στάθμης τουριστών λόγω φθηνού κόστους.
- Κίνδυνος εξάρτησης από ξένες επιχειρήσεις, διεθνή κέντρα αποφάσεων.

### Στην Εθνική Οικονομία

- Άμεση εισαγωγή συναλλάγματος με την υπαγωγή ξενοδοχειακών συγκροτημάτων στο καθεστώς της χρονομεριστικής μίσθωσης. Το συνάλλαγμα αυτό δεν είναι άμεσα επανεξαγωγίμο.
- Εισαγωγή συναλλάγματος από ετήσια έξοδα για δαπάνες διαβίωσης, αναψυχής κλπ. των αλλοδαπών καταναλωτών T.S.
- Αύξηση των εσόδων του κράτους από τις εισπράξεις τελών, χαρτοσήμων κλπ., προερχομένων από τις σχετικές δικαιοπραξίες.
- Αύξηση της απασχόλησης των ξενοδοχοϋπαλλήλων σε όλη τη διάρκεια του χρόνου, με αντίστοιχη μείωση καταβολών επιδομάτων ανεργίας από τα ασφαλιστικά ταμεία.
- Δυνατότητα επανεξαγωγής συναλλάγματος, μακροπρόθεσμα μείωση έως εκμηδενισμός οικονομικών ωφελειών.
- Κίνδυνος επανεξαγωγής συναλλάγματος για royalties, τεχνογνωσία, management, διαφήμιση κλπ.
- Μη επαρκής διασφάλιση εισροής ξένου συναλλάγματος.
- Εκροή συναλλάγματος από αύξηση διακοπών Ελλήνων στο εξωτερικό.
- Κίνδυνος προτίμησης αλλοδαπού προσωπικού από Ελληνες και ξένους επιχειρηματίες, έλλειψη επαγγελματικής κατοχύρωσης ελληνικού προσωπικού.

### Στην Περιφερειακή Ανάπτυξη

- Πρόσθετο αναπτυξιακό εργαλείο για τη βελτίωση της κατανομής της τουριστικής προσφοράς στο χώρο και αύξηση της ζήτησης των προβληματικών περιοχών.

- Ανάπτυξη νέων περιοχών μη μαζικού τουρισμού.
- Ήπια τουριστική επέμβαση στο χώρο, με μικρούς διάσπαρτους όγκους.
- Θετικές κοινωνικές επιπτώσεις δεδομένου ότι οι καταναλωτές T.S. είναι κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους οικογένειες με παιδιά.
- Αξιοποίηση εργατικού δυναμικού και δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης, άμεσης και έμμεσης.
- Πολλαπλασιαστικά φαινόμενα τουρισμού.
- Δυνατότητα διεύρυνσης δραστηριοτήτων ΟΤΑ και προς την κατεύθυνση της Χ/Μ.
- Αυξημένη κατανάλωση συναλλάγματος τοπικά από την πελατεία του T.S. σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία, δεδομένου ότι είναι ήδη απαλλαγμένη από έξοδα διαμονής.
- Απορρόφηση εργατικού δυναμικού από άλλες παραγωγικές δραστηριότητες και διοχέτευσή του στον τουρισμό.
- Κίνδυνος ανάπτυξης του συστήματος σε κορεσμένες, ανεπτυγμένες τουριστικά περιοχές και περαιτέρω επιβάρυνσής τους.
- Κίνδυνος μεταφοράς τοπικών οικονομικών πόρων σε πολυεθνικά ή εθνικά κέντρα, με αποτέλεσμα την επιδείνωση τοπικών οικονομιών.

#### Στους Ξενοδόχους – Επιχειρηματίες

- Η εφαρμογή του συστήματος της Χ/Μ μόνο σε ξενοδοχεία πληροί τις προϋποθέσεις της εφαρμογής του συστήματος διεθνώς. Υπάγονται και ελέγχονται από τον ΕΟΤ, είναι αποδεκτά από πλευράς προδιαγραφών από τους μεγάλους οργανισμούς ανταλλαγών, χωρίς τη μεσολάβηση των οποίων είναι σχεδόν αδύνατη η εφαρμογή του συστήματος.
- Αύξηση της πληρότητας των ξενοδοχείων από την υπαγωγή τους στο σύστημα T.S., βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών και μείωση του λειτουργικού κόστους.
- ~~Εξυγίανση υπερχρεωμένων τουριστικών επιχειρήσεων και συντομότερη~~ εναπόκτηση των δανειακών κεφαλαίων από τις Τράπεζες.
- Με την εξασφάλιση ενός ελάχιστου ποσοστού πληρότητας ξενοδοχείων από το T.S. αυξάνεται η διαπραγματευτική ικανότητα των ξενοδόχων και ισχυροποιείται η θέση τους στις πιέσεις των μεγάλων τουριστικών πρακτόρων του εξωτερικού.
- Κατακερματισμός προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος.

- Άγνωστη η κατάσταση του καταλύματος σε 50 χρόνια.
- Προβλήματα από την απαγόρευση υπαγωγής και του υπολοίπου τμήματος του ξενοδοχείου στο σύστημα Χ/Μ Μισθωσης ιδίως για τα μικρά ξενοδοχεία.
- Κίνδυνος να περιέλθουν σταδιακά σε πολυεθνικές εταιρείες ή σε αλλοδαπούς η γη, οι επιχειρήσεις, η διαχείριση και η εκμετάλλευση τουριστικών καταλυμάτων.

### Στους καταναλωτές

- Φθηνότερη απόκτηση – χρήση καταλύματος διακοπών από τη β' κατοικία ή το ξενοδοχείο.
- Υψηλή ποιότητα προσφερομένων υπηρεσιών.
- Επικερδής επένδυση με δυνατότητα υπεκμίσθωσης, πώλησης κλπ.
- Δυνατότητα ανταλλαγών με όλα τα πλεονεκτήματα φθηνής μετακίνησης κλπ. διευκολύνσεων, που μέσω αυτών παρέχονται.
- Έλλειψη επαρκούς προστασίας δικαιωμάτων μισθωτών σε περίπτωση ανάκλησης αδείας ξενοδοχείων.
- Αδυναμία δικαιπραξιών από αλλοδαπούς σε παραμεθόριες περιοχές (τουριστικά νησιά Αιγαίου, Ιονίου) όπως ίσχυαν με το προηγούμενο θεσμικό καθεστώς.
- Αδυναμία συμμετοχής μισθωτών στα όργανα λήψης απόφασης (Γενική Συνέλευση Μισθωτών).
- Άγνωστη η κατάσταση του καταλύματος μετά από 50 χρόνια.

## **ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ – ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

### Ανασταλτικοί Παράγοντες Εφαρμογής του Συστήματος

Η εφαρμογή του time sharing στην Ελλάδα προχωρεί με πολύ αργά βήματα σε σχέση με άλλες τουριστικές οικονομίες. Στα 5 περίπου χρόνια που λειτουργεί το νέο σύστημα μόνο 10 ξενοδοχειακές μονάδες έχουν υπαχθεί σ' αυτό, με χαμηλές μάλλον πωλήσεις, παρόλα τα πλεονεκτήματα και τις θετικές επιπτώσεις που παρουσιάζει τόσο για τους ξενοδόχους – επιχειρηματίες όσο και για τους καταναλωτές. Από στοιχεία του 1988, οι πωλήσεις T.S. στην Ελλάδα είχαν φθάσει τα 2.000 μερίδια, από τα οποία ποσοστό 75% αγοράσθηκε κυρίως από Βρεταννούς και Γερμανούς και 25% από Έλληνες.



Η μη ικανοποιητική αυτή ανταπόκριση της ελληνικής αγοράς στο νέο θεσμό οφείλεται σε διάφορους λόγους, οι κυριότεροι από τους οποίους φαίνεται να είναι: η κακή θέση (χωροθέτηση) των μονάδων, το κακό marketing, η ελλειψής προβολή, η δυσπιστία και η διστακτικότητα των ξενοδόχων, η αδυναμία των Ελλήνων να προγραμματίσουν έγκαιρα τις διακοπές τους, οι περιορισμοί των παραμεθορίων περιοχών (όπως ίσχυαν με το προηγούμενο νομικό καθεστώς) για τους αλλοδαπούς αγοραστές, η απαγόρευση υπαγωγής ολόκληρης της τουριστικής μονάδας στο σύστημα T.S. – προβληματική κυρίως για τις μικρές μονάδες, η εποχικότητα λειτουργίας των καταλυμάτων, υπηρεσιών, εξυπηρετήσεων ολόκληρων τουριστικών περιοχών.

Πιο συγκεκριμένα: το σύστημα χρονομεριστικής μίσθωσης δεν είναι αρκετά γνωστό ακόμα στους Έλληνες επιχειρηματίες – ξενοδόχους, οι οποίοι φαίνεται να δείχνουν σχετική δυσπιστία για τα οικονομικά οφέλη από την υπαγωγή τους στο σύστημα. Η αγορά T.S., άγνωστη γι' αυτούς, έχει ειδικές απαιτήσεις: απευθύνεται σε μεγάλο αριθμό υποψήφιων αγοραστών, προϋποθέτει οικονομικές και στατιστικές έρευνες για τη δυνητική πελατεία, ειδικές μεθόδους και τεχνικές πωλήσεων, προβολής, εμπειρία, επαγγελματισμό, δηλαδή καλό marketing για την προώθηση του νέου προϊόντος τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική αγορά.

Η σημασία της θέσης της εγκατάστασης παίζει επίσης σημαντικό ρόλο. Περιοχές χωρίς ιδιαίτερους τουριστικούς πόρους, με χαμηλή πληρότητα, με προβλήματα προσπέλασης – συγκοινωνιών, σε μεγάλη χρονοαπόσταση από πύλες εισόδου τουριστών (διεθνή αεροδρόμια – λιμάνια) δεν ενδείκνυνται για χωροθέτηση. Επίσης, η έλλειψη υπηρεσιών – εξυπηρετήσεων βαθμού αστικού κέντρου στην άμεση περιοχή επιρροής, η εποχικότητα λειτουργίας ολόκληρων τουριστικών περιοχών που αμέσως μετά την περίοδο τουριστικής αιχμής νεκρώνονται εντελώς, αποτελούν σημαντικό αντικίνητρο για την εγκατάσταση μονάδων X/M που προϋποθέτουν συνεχή λειτουργία σχεδόν όλο το χρόνο.

Η απαγόρευση αγοραπωλησιών και μακρόχρονων μισθώσεων σε αλλοδαπούς στις παραμεθόριες περιοχές της χώρας, βάσει της μέχρι πρότινος ισχύουσας νομοθεσίας, αποτέλεσε ένα ακόμα σημαντικό περιοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη του νέου συστήματος στην Ελλάδα, δεδομένου ότι οι περισσότερες τουριστικά «καθιερωμένες» περιοχές ήταν παραμεθόριες και επομένως δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί το σύστημα T.S. για αλλοδαπούς στις περιοχές αυτές.

Η αδυναμία εφαρμογής του συστήματος από μικρές μονάδες: μικρές τουριστικές μονάδες π.χ. 50 κλινών (20-30 δωματίων) δεν ήταν δυνατόν να υπαχθούν στο σύστημα κατά ποσοστό μέχρι 49% της δυναμικότητάς τους, όπως προβλέπει η σχετική νομοθεσία, για λόγους λειτουργικούς και οργανωτικούς (αυξημένο λειτουργικό κόστος, δυσκολία στο marketing για ελάχιστα δωμάτια και της μιας και της άλλης μορφής συμβατικού ξενοδοχείου και συγκροτήματος T.S.).

Η άγνοια τους συστήματος και των δυνατοτήτων του από τους Έλληνες καταναλωτές δεν βοήθησε τη διάδοσή του στην εσωτερική αγορά. Η δόμηση β' κατοικίας ως επένδυση για ίδια χρήση ή εκμετάλλευση καλύπτει με εύκολο και συμβατικό τρόπο την ανάγκη φθηνού οικογενειακού καταλύματος διακοπών. Το ξενοδοχειακό κατάλυμα συνήθως αποφεύγεται ως δαπανηρή λύση αλλά και γιατί προϋποθέτει έγκαιρη κράτηση. Η αδυναμία έγκαιρου προγραμματισμού διακοπών και η προσκόλληση στην έννοια της ιδιοκτησίας γης και ακινήτου αποτελούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής νοοτροπίας που επηρεάζουν ανασταλτικά την εσωτερική αγορά του T.S. στη χώρα μας.

### Προοπτικές – Προϋποθέσεις Εξέλιξης

Το T.S., ως μια από τις πιο γοργά αναπτυσσόμενες τάσεις τουριστικής ζήτησης σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει αναμφισβήτητα αισιόδοξες προοπτικές ανάπτυξης και στην Ευρώπη. Η Ελλάδα, όπως και οι άλλες ανταγωνίστριες μεσογειακές χώρες, ως τόπος προορισμού έχει ήδη συγκριτικά πλεονεκτήματα λόγω θέσης, κλίματος, τουριστικών πόρων, φήμης και σημαντικής τουριστικής ανάπτυξης στα πλαίσια του παραδοσιακού προτύπου τουρισμού.

Με τη θέσπιση ειδικού Νόμου για το T.S., πράγμα που μόνον η Πορτογαλία έχει κάνει μέχρι τώρα, διευκολύνεται η ανάπτυξη του νέου συστήματος, ενώ με τον περιορισμό της εφαρμογής του μόνο σε ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις εξασφαλίζονται ικανοποιητικής στάθμης καταλύματα και ελεγχόμενο λειτουργικό επίπεδο υπηρεσιών – εξυπηρετήσεων. Με την υπαγωγή της δημιουργίας νέων τουριστικών καταλυμάτων σε αναπτυξιακά κίνητρα και φορολογικές διευκολύνσεις, έμμεσα υποβοηθείται η δημιουργία νέων συγκροτημάτων T.S. υψηλής στάθμης. Με τη μερική άρση των απαγορεύσεων στις παραμεθόριες περιοχές και την εξομοίωση των δικαιωμάτων αγοραπωλησίας των κατοίκων χωρών – μελών της ΕΟΚ αίρονται

κατά ένα μεγάλο βαθμό τα εμπόδια ανάπτυξης του συστήματος σε τουριστικές περιοχές της χώρας.

Για την προώθηση της ανάπτυξης του συστήματος και την εξουδετέρωση των μέχρι σήμερα ανασταλτικών παραγόντων, αναγκαίες προϋποθέσεις είναι:

- Η σωστή πληροφόρηση των επιχειρηματιών ξενοδόχων για τις δυνατότητες, τα πλεονεκτήματα αλλά και τις απαιτήσεις του νέου συστήματος, κυρίως σε ό,τι αφορά την έρευνα αγοράς, το marketing, την προβολή του προϊόντος και γενικά τον επαγγελματισμό ως προς τη λειτουργία και διαχείριση των συγκροτημάτων T.S.
- Η ενημέρωσή τους για τη λειτουργία, τις δυνατότητες και το ρόλο των διαφόρων φορέων που λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά με το σύστημα, όπως Εταιρείες Ανταλλαγής, Οργανισμοί Προστασίας, Θεματοφύλακες, Εταιρείες Διαχείρισης κλπ.
- Η προσπάθεια ανάπτυξης και της εσωτερικής αγοράς, με αντίστοιχη ενημέρωση των Ελλήνων δυνητικών καταναλωτών για τα πλεονεκτήματα και τις δυνατότητες του συστήματος, ενδεχόμενα δε και με τη χορήγηση κάποιων οικονομικών κινήτρων για την αγορά χρονομεριστικού καταλύματος.
- Η ορθολογική χωροθέτηση των συγκροτημάτων T.S., τόσο για την προστασία των τουριστικών πόρων και τη βελτίωση της κατανομής της τουριστικής δραστηριότητας στο χώρο, όσο και για τη διασφάλιση της ομαλής και ικανοποιητικής λειτουργίας αυτών των ίδιων των μονάδων.

Τέλος, για τον περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων είναι αναγκαία η διασφάλιση με πρόσθετες θεσμικές και άλλες ρυθμίσεις:

- της προστασίας των καταναλωτών και της δυνατότητας συμμετοχής τους στα όργανα λήψης απόφασης,
- της περιφρούρησης των συναλλαγματικών εισπράξεων και της αποφυγής επανεκροής τους μακροπρόθεσμα,
- της αποφυγής σταδιακής μεταβίβασης γης και επιχειρήσεων σε αλλοδαπούς καθώς και του ελέγχου του συστήματος από ξένα ολιγοπωλιακά κέντρα,
- της κατοχύρωσης του ελληνικού εργατοϋπαλληλικού δυναμικού,
- του μη κετακερματισμού των μικρών ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων από την υπαγωγή τμημάτων τους μόνο στο σύστημα.

### Συμπεράσματα

Με την εξασφάλιση των ανωτέρω προϋποθέσεων οι προοπτικές εξέλιξης του συστήματος X/M στην Ελλάδα διαγράφονται ευνοϊκές. Η ανάπτυξη του σε καμιά περίπτωση δεν θα πρέπει να λειτουργήσει ανταγωνιστικά ως προς τα παραδοσιακά ξενοδοχεία αλλά συμπληρωματικά για τον εμπλουτισμό της προσφοράς και υποβοηθητικά για την εξυγίανση και βελτίωση της απόδοσής τους.

Η νέα αυτή μορφή δεν είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί ως υποκατάστατο του τουριστικού προτύπου που μέχρι σήμερα αναπτύχθηκε στη χώρα μας αλλά ως μέσο οριακής διόρθωσης και αναπροσαρμογής του προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της ζήτησης, αύξησης της ανταγωνιστικότητας της χώρας και ποιοτικής αναβάθμισης των εισερχόμενων τουριστών.

Μέσα στα ανωτέρω πλαίσια και με δεδομένες τις θετικές επιπτώσεις και την αμεσότητα εφαρμογής και απόδοσης του συστήματος, κρίνεται σκόπιμη η κατά προτεραιότητα προώθηση του, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό και με άλλες μορφές τουρισμού σε ολοκληρωμένα συμπλέγματα δραστηριοτήτων, για παράδειγμα μαρίνες και συγκροτήματα T.S., χιονοδρομικά κέντρα ή αθλητικά κέντρα (golf) και συγκροτήματα T.S. κλπ.

# ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΖΙΝΩΝ

---

Καζίνο, από το ιταλικό Casino που σημαίνει οικίσκο, έπαυλη, λέσχη: Οίκημα που χρησιμοποιείται για κοινωνικές συγκεντρώσεις και διασκεδάσεις, λέσχη ιδίως για τυχερά παιχνίδια, λέσχη χαρτοπαικτική.

Με το όνομα καζίνο χαρακτηρίστηκαν λέσχες που ιδρύθηκαν συνήθως σε λουτροπόλεις, θέρετρα και άλλους πόλους έλξης επισκεπτών. Περιλάμβαναν συνήθως αίθουσες για μουσικές και χορευτικές εκδηλώσεις, εστιατόρια, μπαρ, αναψυκτήρια, κλπ. Ο κυριότερος προορισμός τους όμως ήταν τα τυχερά παιχνίδια με κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

Τα τυχερά παιχνίδια ήταν γνωστά από την αρχαιότητα. Τα κυβεία ήταν οργανωμένα καταγώγια της αρχαιότητας όπου παίζονταν κύβοι γύρω από ένα κεντρικό τραπέζι. Στην ιστορία αναφέρονται τα κυβεία συνδεδεμένα με αθέμιτα κέρδη, κλοπές και παράνομη προσέκλυση πελατών.

Ελληνικά καζίνα λειτούργησαν κατά καιρούς στην Ελευσίνα, το Λουτράκι και τα αθηναϊκά προάστια Διονύσου και Αγίου Ανδρέα.

Σήμερα λειτουργούν στην Ελλάδα τρία καζίνα (διεθνούς τύπου λέσχες τυχερών παιχνιδιών και ψυχαγωγίας), της Πάρνηθας, της Κέρκυρας και της Ρόδου. Τα καζίνα Κέρκυρας και Ρόδου ιδρύθηκαν το 1961 από τον Η. Richtchofen, στον οποίο παραχωρήθηκε από το Ελληνικό Δημόσιο και τον ΕΟΤ το σχετικό προνόμιο ίδρυσης και λειτουργίας τους με την από 19-5-61 σύμβαση. Ο ιδρυτής από το 1969 συνέστησε την Ανώνυμη Εταιρεία «ΚΑΖΙΝΑ ΕΛΛΑΔΟΣ Α.Ε.» που τα εκμεταλλεύθηκε έκτοτε, το μεν καζίνο Κέρκυρας μέχρι τέλος του 1983, οπότε έληξε η διάρκεια της σύμβασης και περιήλθε στον ΕΟΤ, το δε καζίνο Ρόδου μέχρι τέλος 1988, οπότε για τον ίδιο λόγο περιήλθε και αυτό στον ΕΟΤ.

Το καζίνο Πάρνηθας ιδρύθηκε από τον Φ. Δημητρίου, στον οποίο παραχωρήθηκε το σχετικό προνόμιο από το Ελληνικό Δημόσιο και τον ΕΟΤ με την από 3-12-69 σύμβαση και το οποίο εκμεταλλεύθηκε η υπ' αυτόν συσταθείσα Ανώνυμη Εταιρεία «ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ, ΤΕΛΕΦΕΡΙΚ ΚΑΙ ΚΑΖΙΝΑ ΑΤΤΙΚΗΣ Α.Ε.» μέχρι 3-4-1984, οπότε κηρύχθηκε έκπτωτος για παραβάσεις και αποβλήθηκε από το Καζίνο, το Ξενοδοχείο και το Τελεφερίκ Πάρνηθας, τα οποία έκτοτε περιήλθαν στον ΕΟΤ.

Τα τρία καζίνα αφότου περιήλθαν στον ΕΟΤ με τη μορφή μονάδων αυτεπιστοασίας, με βάση το άρθρο 2 του Ν.Δ. 4109/60 (ΦΕΚ 243/8/60). Τα αποτελέσματα από κάθε άποψη υπήρξαν καλύτερα από τα προηγούμενα λόγω σημαντικής ανόδου των εισπράξεων του ΕΟΤ σε σύγκριση με το αντάλλαγμα που

εισέπραττε πριν, βάσει των συμβάσεων, αλλά και γιατί βελτιώθηκε και εξυγιάνθηκε το γενικό κλίμα στα καζίνα και όσον αφορά τους πελάτες τους και ως προς τις σχέσεις του προσωπικού με την εργοδοσία.

Η λειτουργία όμως των επιχειρήσεων αυτών με το ισχύον καθεστώς της «αυτεπιστασίας του ΕΟΤ», ενός κρατικού οργανισμού που είναι υποχρεωμένος να ενεργεί κάτω από χρονοβόρες, ανασταλτικές και περιοριστικές διατάξεις του κανονισμού του, που δεν επιτρέπουν γρήγορες αποφάσεις και ενέργειες και μάλιστα ως προς τη διάθεση χρηματικών ποσών για την κάλυψη αναγκών που κάθε στιγμή παρουσιάζονται, δημιουργεί προβλήματα και εμποδίζει την επιχειρηματική δραστηριότητα που απαιτεί μια κατ' εξοχήν κερδοσκοπική επιχείρηση που είναι τα καζίνα.

Για τη δυνατότητα λειτουργίας της επιχείρησης των καζίνων με περισσότερη ελευθερία και ευελιξία, θεωρήθηκε αναγκαία η αναζήτηση μορφής Ανώνυμης Εταιρείας που να λειτουργεί υπό την εποπτεία του ΕΟΤ και του εποπτεύοντος αυτόν Υπουργού, με τρόπο ανάλογο μ' αυτόν που αντιμετωπίστηκε το θέμα της λειτουργίας των ξενοδοχείων του ΕΟΤ με τη σύσταση της ΞΕΝΙΑΣ Α.Ε. του Ν. 376/76. Με αυτό τον τύπο της Ανώνυμης Εταιρείας θα ήταν δυνατό να λειτουργήσουν πιο αποδοτικά τόσο τα υπάρχοντα καζίνα όσο και εκείνα που θα ιδρυθούν μελλοντικά, για την ίδρυση των οποίων έπρεπε να ορισθούν κάποια κριτήρια.

Έτσι από το 1985 άρχισε από Επιτροπή του ΕΟΤ η επεξεργασία Νομοσχεδίου για τη σύσταση της ανωτέρω Ανώνυμης Εταιρείας υπό την επωνυμία «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΖΙΝΑ Α.Ε.». Στο Νομοσχέδιο αυτό προβλέπετο μόνος μέτοχος της Εταιρείας ο ΕΟΤ. Το 1986 νέα Επιτροπή, διώπηρεσιακή αυτή τη φορά, επεξεργάστηκε νέο Νομοσχέδιο, στο οποίο προβλέπετο εκτός από τον ΕΟΤ και η δυνατότητα να είναι μέτοχοι στην Εταιρεία και άλλοι φορείς του δημόσιου τομέα. Για την ίδρυση νέων καζίνων το Νομοσχέδιο αυτό προέβλεπε κριτήρια ιδιωτικοοικονομικά και κοινωνικοαναπτυξιακά.

Τα ιδιωτικοοικονομικού χαρακτήρα κριτήρια ήταν:

- τα χαρακτηριστικά του φορέα της επένδυσης,
- οι συνθήκες της αγοράς,
- η βιωσιμότητα και οι προοπτικές της προτεινόμενης επένδυσης.

Τα κριτήρια κοινωνικοαναπτυξιακού χαρακτήρα ήταν:

- το ύψος ίδιας συμμετοχής,
- το μέγεθος της μονάδας,

- το ποσοστό του συναλλαγματικού κόστους,
- η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Για τη χωροθέτηση των νέων καζίνων προβλέπετο συνεκτίμηση των εξής στοιχείων:

- η γειτνίαση με άλλα καζίνα στην περιοχή και ο τυχόν κορεσμός της περιοχής εκ του λόγου τούτου,
- ο συνδυασμός του καζίνου με ξενοδοχειακή μονάδα η άλλη τουριστική εγκατάστασης, νέα ή υφιστάμενη,
- η απόσταση του υπό ίδρυση καζίνου από το πλησιέστερο αστικό κέντρο,
- η τυχόν πραγματοποίηση της επένδυσης και η αντίστοιχη αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας.

Ένα τρίτο Νομοσχέδιο επεξεργάστηκε το 1988 νέα Επιτροπή του ΕΟΤ στα πλαίσια της γενικής αναμόρφωσης της νομοθεσίας του ΕΟΤ, το οποίο κατετέθη στη Βουλή αλλά δεν συζητήθηκε. Προέβλεπε πάλι τη σύσταση Ανωνύμου Εταιρείας με την επωνυμία ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΖΙΝΑ Α.Ε., με έδρα στο Ν. Αττικής. Τα κύρια σημεία του νομοσχεδίου αυτού ήταν:

- Η εταιρεία είναι δημοσίου συμφέροντος, με πλήρη διοικητική, οικονομική και νομική αυτοτέλεια, λειτουργεί με τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας και τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργού που ασκεί την τουριστική πολιτική της χώρας.
- Σκοπός της εταιρείας είναι η αποκλειστική ίδρυση, οργάνωση, λειτουργία, αξιοποίηση και ανάπτυξη, τουριστική και οικονομική εκμετάλλευση μέχρι 10 καζίνων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα τρία που ήδη λειτουργούν, σε όλη την επικράτεια.
- Αποκλείεται η ίδρυση και εκμετάλλευση καζίνων από κοινού ή σε συνεργασία της εταιρείας με άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα.
- Μοναδικός μέτοχος της εταιρείας είναι ο ΕΟΤ, με μια ονομαστική, αδιαίρετη, ακατάσχετη και μη μεταβιβάσιμη μετοχή.

Οι πολιτικοί στόχοι για την ίδρυση της εταιρείας διατυπώνονται ως εξής στο Νομοσχέδιο του 1988:

- «... Η επιχείρηση Καζίνων είναι μια ιδιαίτερη έκφραση της επιχειρηματικής δράσης και μια ευαίσθητη επιχειρηματική δραστηριότητα, που παρά την ύπαρξη οποιουδήποτε αντιλόγου, παραμένει ένα αναπόφευκτα αναγκαίο κομμάτι της



οικονομικής ζωής στην οργάνωση της ψυχαγωγίας και των τυχερών παιχνιδιών και συμπληρώνει την τουριστική προσφορά της χώρας.

- Η οργάνωση και ανάπτυξη της επιχείρησης των καζίνων κατά τα διεθνή πρότυπα και σε ανταγωνιστικό επίπεδο, αναμένεται ότι θα αποτελέσει πόλο έλξης τουριστικής πελατείας εξαιρετικά υψηλής εισοδηματικής στάθμης, γεγονός που θα τονώσει την συναλλαγματική εισροή στη χώρα. Θα δημιουργήσει απασχόληση σε μια περίοδο που η διεθνής οικονομική συγκυρία την έχει καταστήσει υψίστης και πρωταρχικής σημασίας κοινωνική ανάγκη και θα συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος προς ωφέλεια της Εθνικής Οικονομίας.
- Η οργάνωση και ανάπτυξη αυτή δεν είναι βέβαια δυνατόν να γίνει από τον ΕΟΤ, γιατί μια τέτοιας ολκής οικονομική προσπάθεια θα τον μετέβαλε σε μεγαλοεπιχειρηματία και θα τον αποσπούσε από την κύρια αποστολή του που διαγράφεται από τους νομοθετημένους σκοπούς του.
- Με την ίδρυση της ανώνυμης εταιρείας για τα Καζίνα επιδιώκεται επίσης:
  - ✓ Η πλήρης αποσύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας των Καζίνων από την δημόσια υπηρεσία και η πλήρης αυτονόμηση της από το κλίμα της δημόσιας εξουσίας.
  - ✓ Η οργάνωση και στελέχωση της επιχείρησης με τις αρχές του σύγχρονου management.
  - ✓ Η απόκτηση από την επιχείρηση των Καζίνων οργάνων διοίκησης, τα οποία θα μπορούν να ζουν τον παλμό της αγοράς και να προσαρμόζουν την επιχειρηματική δράση μέσα στις συνθήκες που η ίδια η αγορά επιβάλλει».

Η αποκλειστικότητα ίδρυσης, λειτουργίας και εκμετάλλευσης Καζίνων από την εταιρεία τεκμηριώνεται στο ανωτέρω Νομοσχέδιο ως εξής:

- «... Οι λόγοι που υπαγορεύουν την εκμετάλλευση των Καζίνων με μορφή κρατικής επιχείρησης οφείλονται αποκλειστικά στο είδος της επιχείρησης, η οποία έχει ιδιαίζουσα μορφή και χρειάζεται ευαίσθητους χειρισμούς, που, αν κρίνουμε από την κακή πείρα του παρελθόντος ενδέχεται να μη συμβιβάζονται με τα οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα.
- Ένας άλλος λόγος επίσης είναι ότι η ανάπτυξη και εκμετάλλευση των Καζίνων πρέπει να συμπληρώνει την τουριστική προσφορά κι έτσι συνδέεται στενά με την τουριστική πολιτικής ανάπτυξης.

- Ένας τρίτος σοβαρός λόγος είναι ότι η ιδιομορφία των Καζίνων απαιτεί την κρατική εποπτεία, η οποία σημαίνει την συνεχή παρουσία κρατικών οργάνων κατά την διεξαγωγή των παιχνιδιών με συνέπεια αυτά τα όργανα να υφίστανται καθημερινά τον πειρασμό της αθέμιτης συναλλαγής με τα ιδιωτικά συμφέροντα, με υφέρποντα πλέον τον κίνδυνο εκμαυλισμού της δημόσιας διοίκησης.
- Για τους ίδιους λόγους αποκλείστηκε η εκμετάλλευση Καζίνων από κοινού ή σε συνεργασία της εταιρείας με άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα».

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το Νομοσχέδιο του 1988 κατατέθηκε στη Βουλή αλλά δεν συζητήθηκε. Στο πρόσφατο Πολυνομοσχέδιο για τον τουρισμό που κατετέθη στη Βουλή από τον Υπουργό Τουρισμού στις αρχές του 1991, δεν περιλαμβάνεται καμία διάταξη σχετικά με τα Καζίνα, υφιστάμενα ή νέα. Ούτε το Νομοσχέδιο αυτό συζητήθηκε στη Βουλή μέχρι σήμερα.

Τα τρία υφιστάμενα καζίνα εξακολουθούν να λειτουργούν υπό το καθεστώς της αυτεπιστασίας του ΕΟΤ. Λόγω ανυπαρξίας θεσμικού πλαισίου δεν είναι δυνατό να μεταβιβασθούν σε Ανώνυμη Εταιρεία του Δημοσίου με σκοπό τη μεγαλύτερη ευελιξία λειτουργίας τους αλλά ούτε και στην ιδιωτική πρωτοβουλία, όπως φημολογείται για άλλες εγκαταστάσεις του ΕΟΤ. Για τον ίδιο λόγο δεν είναι δυνατή επίσης η δημιουργία νέων καζίνων στην επικράτεια.

Εκτός από τα τρία καζίνα που αναφέρθηκαν, λειτουργούν στην Ελλάδα και μικρά καζίνα σε κρουαζιερόπλοια και οχηματαγωγά γραμμών εξωτερικού. Παρόλες τις απαγορευτικές διατάξεις τα καζίνα αυτά, όπως και τα καταστήματα αφορολογήτων ειδών που επίσης υπάρχουν σε κρουαζιερόπλοια και οχηματαγωγά, λειτουργούν και μέσα στα ελληνικά χωρικά ύδατα και εκτός από την αλλοδαπή κυρίως πελατεία εκμεταλλεύονται τη λειτουργία τους και οι Έλληνες επιβάτες.

Καταστρατηγήσεις απαγορευτικών διατάξεων εμφανίζονται επίσης και στα καζίνα Πάρνηθας, Κέρκυρας και Ρόδου, σε ό,τι αφορά τους Έλληνες παίκτες που αποτελούν και την κύρια πελατεία τους. Η μη εντοπιότητα και η απόδειξη υψηλού εισοδήματος με βάση τη φορολογική δήλωση αποτελούν τα κριτήρια εισόδου Ελλήνων στα Καζίνα. Οι έλεγχοι που γίνονται είναι μάλλον υποτυπώδεις και οι φανατικοί παίκτες έχουν τον τρόπο να τους παρακάμπτουν.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το παιχνίδι σε καζίνο είναι μια εναλλακτική μορφή δραστηριότητας αναψυχής. Συνήθως συνδυάζεται με τουριστικές δραστηριότητες, παραδοσιακά σε λουτροπόλεις και θέρετρα, σήμερα και σε άλλους πόλους έλξης επισκεπτών (μαρίνες, κρουαζιερόπλοια). Απευθύνεται κυρίως σε υψηλά εισοδήματα και είναι κερδοφόρα επιχείρηση.

Το καζίνο δεν αποτελεί αυτό καθ' εαυτό πόλο παρά μόνο για τους φανατικούς παίκτες, που συνήθως είναι ημεδαποί. Απευθύνεται προς τους (αλλοδαπούς) επισκέπτες μιας τουριστικής περιοχής όταν λειτουργεί ως δραστηριότητα ψυχαγωγίας – αναψυχής, συμπληρωματικά με άλλες δραστηριότητες. Με τη μορφή αυτή μπορεί να βοηθήσει τον εμπλουτισμό της τουριστικής προσφοράς και να αυξήσει τα έσοδα από την τουριστική δραστηριότητα.

Λόγω της ιδιάζουσας λειτουργίας τους τα καζίνα έχουν ανάγκη κρατικού ελέγχου για τη κατά το δυνατόν διασφάλισή τους από μη επιθυμητές επιδράσεις στοιχείων του υποκόσμου. Ο μεγάλος αριθμός καζίνων καθώς και η ανεξέλεγκτη εκμετάλλευσή τους από την ιδιωτική πρωτοβουλία τα καθιστά πιο ευάλωτα στις επιδράσεις αυτές και επιτείνει τις αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις τους.

Η χωροθέτηση των καζίνων με περιφερεια αναπτυξιακά και κοινωνικοοικονομικά κριτήρια δεν έχει νόημα, δεδομένου ότι μεγαλύτερη σημασία έχει η ελαχιστοποίηση των αρνητικών κοινωνικών επιπτώσεων από τη χωροθέτηση αυτή. Η τάση ελληνικής κοινωνίας προς τη χαρτοπαιξία και τον τζόγο γενικότερα, ανεξάρτητα περιφέρειας και αστικών κέντρων, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί κατά τη λήψη απόφασης για ίδρυση νέων καζίνων, λαμβάνοντας υπόψη ότι κύρια πελατεία είναι ημεδαποί φανατικοί παίκτες, ενώ οι αλλοδαποί τουρίστες περιστασιακά και για λόγους ποικιλίας ψυχαγωγικής δραστηριότητας παίζουν σε καζίνα ελληνικού τύπου (χωρίς παραδοσιακή διεθνή φήμη, έξω από κοσμοπολίτικα θέρετρα, χαμηλού επιπέδου από πλευράς προσφερομένων υπηρεσιών, εξυπηρετήσεων και συμπληρωματικών δραστηριοτήτων αλλά και βαθμού πολυτελείας).

Η λειτουργία των υφισταμένων καζίνων από δημόσια υπηρεσία (αυτεπιστασία ΕΟΤ) διασφαλίζει μεν ως ένα βαθμό τον κρατικό έλεγχο, δυσχεραίνει όμως την ευελιξία και εκσυγχρονισμό της επιχειρηματικής δραστηριότητας με γραφειοκρατίες διαδικασίες και ανεπάρκεια στη χρηματοδότηση και το management. Η αλλαγή του

καθεστώς αυτού καθώς και η ίδρυση νέων καζίνων υπό καλύτερο καθεστώς προς το παρόν δεν είναι δυνατή, ελλείπει θεσμικού πλαισίου.

Με βάση τα ανωτέρω, οι προτάσεις για την ανάπτυξη της ειδικής αυτής μορφής τουρισμού δεν είναι δυνατό να προχωρήσουν πέρα από την επισήμανση της ανάγκης θέσπισης του κατάλληλου νομικού και επιχειρηματικού πλαισίου για τα καζίνα, με στόχο την αναβάθμιση των υφισταμένων και την ορθολογική και με φειδώ ίδρυση νέων, σε συνδυασμό και με άλλες τουριστικές δραστηριότητες για τον εμπλουτισμό της προσφοράς, σε διεθνούς ακτινοβολίας τουριστικούς πόλους έλξης.

**ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟΣ – ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΣ**  
**ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΙΝΗΤΡΩΝ**

---

Την περίοδο της πρώιμης αρχαιότητας συναντάται ο θεσμός των αμφικτυονιών, που αποτελούν τον πρόδρομο των σημερινών συνεδρίων.

Ο χαρακτήρας των συγκεντρώσεων αυτών ήταν θρησκευτικός και πολιτικός. Συγκεντρώνονταν αρχικά αντιπρόσωποι του κάθε «έθνους» της Αρχαίας Ελλάδας και αργότερα της κάθε πόλης, με στόχο τη συζήτηση και λήψη αποφάσεων για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων.

Σήμερα, τα συνέδρια και οι εκθέσεις συνιστούν απαραίτητο μέσο επαφής με σκοπό την ενημέρωση σε επιστημονικά και τεχνολογικά θέματα που εξελίσσονται ραγδαία.

### **Φυσικές Ιδιαιτερότητες και Περιορισμοί**

Η προσέλκυση του συνεδριακού και εκθεσιακού τουρισμού, σε αντίθεση με άλλες μορφές τουρισμού όπου ως κύριο κίνητρο εμφανίζεται η αναψυχή και η γνωριμία με κάποιο περιβάλλον εκτός του καθιερωμένου, δεν είναι άμεσα εξαρτημένη από την ύπαρξη φυσικών ιδιαιτεροτήτων στον τόπο προορισμού η στην άμεσα γειτνιάζουσα περιοχή. Αντίστοιχα, δεν επηρεάζεται από φυσικούς περιορισμούς, με την έννοια ότι η χωροθέτηση εκθεσιακών και συνεδριακών κέντρων αφορά κυρίως τα αστικά κέντρα και την άμεση περιφέρειά τους, οπότε θέματα εύκολης, γρήγορης και ασφαλούς προσπέλασης (τα οποία θα προσέκρουαν ίσως σε κάποιο ιδιόμορφο ανάγλυφο) και εξασφάλισης της συμπληρωματικής τουριστικής υποδομής – τα οποία βαρύνουν ιδιαίτερα – θεωρητικά, τουλάχιστον, έχουν επιλυθεί. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, σημαντικό κριτήριο στην επιλογή του τόπου προορισμού είναι η ικανοποιητική ποιότητα σε θέματα υποδομής, ανωδομής, οργάνωσης και εξειδικευμένων υπηρεσιών (όπως αυτά αναλύονται στη συνέχεια).

Εν τούτοις, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αμελητέα στην ανάπτυξη του συνεδριακού και εκθεσιακού τουρισμού η συμβολή μιας σειράς παραγόντων που επηρεάζουν έμμεσα τις τελικές επιλογές και οι οποίοι συνίσταται κυρίως στην υψηλή ποιότητα του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (ιστορικού, πολιτιστικού και σύγχρονου) και του διαμορφωμένου φυσικού περιβάλλοντος, στην τεχνολογική στάθμη της χώρας υποδοχής και στην ύπαρξη στοιχείων έλξης που ικανοποιούν συμπληρωματικά ή παράλληλα ενδιαφέροντα των συμμετεχόντων ή / και των

συνοδών τους (π.χ. σημαίνουσες αγορές καταναλωτικών ειδών, πολιτιστικές εκδηλώσεις κλπ).

Ο τουρισμός κινήτρων, από την άλλη πλευρά, καθώς διαρθρώνεται γύρω από την αναψυχή – ανάπαυση ως ανταμοιβή για προσφερθείσες υπηρεσίες, είναι φυσικό να εμπεριέχει, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις επιθυμίες των συμμετεχόντων, τη δυνατότητα να βιώσουν καταστάσεις που υπερβαίνουν την καθημερινότητα και κυρίως που συνδέονται άμεσα με ένα φυσικό ή / και ανθρωπογενές περιβάλλον εντυπωσιακό. Η παρατηρούμενη προτίμηση στα εξωτικά νησιά, ως τόπους προορισμού, θα μπορούσε να εκληφθεί ως σαφής ένδειξη της αναγκαιότητας ύπαρξης σημαντικών φυσικών πόρων για την ανάπτυξη του τουρισμού κινήτρων.

Θα πρέπει, ίσως, να τονισθεί στο σημείο αυτό ότι οι δυνατότητες της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής τουρισμού κινήτρων είναι πολλαπλές, συνδυάζοντας ιδιαιτερότητες του φυσικού περιβάλλοντος με πλούσιο πολιτισμικό – πολιτιστικό περιβάλλον, αρκεί να βελτιωθεί ποιοτικά το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών.

### **Υποδομή και Ανωδομή**

Η ποιότητα των μεταφορών αποτελεί ένα βασικό κριτήριο για την επιλογή του συνεδριακού τόπου.

Με δεδομένο τον περιορισμένο χρόνο που διαθέτουν οι σύνεδροι, είναι φανερό η ανάγκη μετακίνησής τους, κυρίως αεροπορικώς. Το ποσοστό χρήσης του αεροπλάνου στην περίπτωση του συνεδριακού τουρισμού προσεγγίζει το 100%. Οι περισσότερες από τις αεροπορικές αφίξεις γίνονται με ναυλωμένες πτήσεις (charters), οι οποίες λόγω της δυνατότητας παροχής χαμηλών ναύλων μειώνουν σημαντικά το κόστος συμμετοχής του «πακέτου» του συνεδρίου.

Από τη στιγμή της άφιξής τους και μετά, οι σύνεδροι δρουν ομαδικά και προγραμματισμένα και η διακίνησή τους στο εσωτερικό γίνεται κυρίως οδικά και δευτερευόντως ακτοπλοϊκά. Σε σχέση με τον πλωτό συνεδριακό τουρισμό, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη κρουαζιερόπλοιων και η υψηλή ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών σ' αυτά.

Η ύπαρξη σύγχρονων, κατάλληλα εξοπλισμένων και ολοκληρωμένων από την άποψη των εξυπηρετήσεων, συνεδριακών κέντρων και εκθεσιακών χώρων αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εισαγωγή μιας χώρας στην αγορά συνεδριακού

τουρισμού. Δεδομένη θεωρείται, επίσης, η ύπαρξη πολυτελών ξενοδοχειακών μονάδων με εγκαταστάσεις άθλησης, αναψυχής κλπ.

## **ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ**

### **Κοινωνικές Επιπτώσεις**

Οι κοινωνικές επιπτώσεις από την ανάπτυξη του συνεδριακού και εκθεσιακού τουρισμού καθώς και του τουρισμού κινήτρων χαρακτηρίζονται θετικές, τόσο για την «τοπική» κοινωνία όσο και για τη διεθνή.

Η πραγματοποίηση ενός συνεδρίου ή μιας έκθεσης αποτελεί ουσιαστικά την υλοποίηση της ανταλλαγής γνώσης και ενημέρωσης σε θέματα τεχνολογικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος.

Για μια χώρα υποδοχέα συνεδρίων και εκθέσεων το όφελος είναι διττό. Πρώτο, διότι χωρίς μετακίνηση του επιστημονικού της δυναμικού ενημερώνεται και άρα προάγει το συγκεκριμένο τομέα – γνωστικό αντικείμενο – πεδίο εφαρμογής και, δεύτερο, διότι αποκτά τη δυνατότητα συνολικής προβολής της διεθνώς.

### **Οικονομικές Επιπτώσεις**

Με δεδομένο ότι ο συνεδριακός τουρισμός και ο τουρισμός κινήτρων θεωρούνται ως οι περισσότερο συναλλαγματοφόρες μορφές τουρισμού, η ανάπτυξη αυτών των μορφών σε μια χώρα παρουσιάζει θετικές οικονομικές επιπτώσεις.

Παρόλα αυτά, η εμπειρία από τη λειτουργία των συνεδριακών κέντρων στο εξωτερικό δείχνει ότι τα περισσότερα από αυτά (όταν δεν περιλαμβάνουν στο συγκρότημά τους και άλλες χρήσεις, όπως ξενοδοχεία, εμπορικό κέντρο, κέντρα ψυχαγωγίας, κλπ) παρουσιάζουν σοβαρό έλλειμμα.

Γεγονός είναι ότι ο συνεδριακός και εκθεσιακός τουρισμός περιλαμβάνουν ένα πακέτο εξυπηρετήσεων που όσο καλύτερα είναι οργανωμένο, τόσο μεγαλύτερα είναι τα οικονομικά οφέλη για τη χώρα που φιλοξενεί συνέδρια – εκθέσεις.



### Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις

Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του συνεδριακού – εκθεσιακού τουρισμού και του τουρισμού κινήτρων αφορούν κατά κύριο λόγο τα μεγάλα αστικά κέντρα και την περιφέρειά τους και τις ανεπτυγμένες τουριστικά περιοχές.

Δεδομένου ότι η ανάπτυξη αυτών των ειδικών μορφών προϋποθέτει την ύπαρξη σημαντικής υποδομής, η οποία προφανώς εξυπηρετεί γενικότερα τις ανάγκες είτε του μόνιμου πληθυσμού, στην περίπτωση των αστικών κέντρων, είτε άλλων μορφών τουριστικής δραστηριότητας (οργανωμένο τουρισμό υψηλών απαιτήσεων ή / και ειδικών μορφών), είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι τουλάχιστον ως προς τον τουρισμό κινήτρων δεν δημιουργούνται πρόσθετες αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον (από τη στιγμή που δεν παραβιάζεται η φυσική χωρητικότητα των τόπων υποδοχής). Αντίθετα, επειδή η διασφάλιση υψηλής περιβαλλοντικής ποιότητας αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην προσέλκυση της αντίστοιχης πελατείας, τα αποτελέσματα είναι θετικά.

Όσον αφορά το συνεδριακό – εκθεσιακό τουρισμό, οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις προέρχονται κυρίως από προβλήματα που αφορούν τον κυκλοφοριακό φόρτο που δημιουργούνται σε τρεις περιόδους αιχμής ημερησίως και είναι ανάλογος προς τη χωρητικότητα του κέντρου σε συνέδρους, καθώς επίσης προς τον αριθμό υπαλλήλων που το εξυπηρετούν. Η υφή αυτών των επιπτώσεων ανάγεται σε ηχορύπανση και αέριους ρύπους, κυρίως. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η χωροθέτηση αυτών των κέντρων και η δυνατότητα εξυπηρέτησής τους από δημόσια μέσα μεταφοράς μπορούν να μειώσουν σημαντικά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τη λειτουργία τους.

---

### **ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ**

Η Ελλάδα αποτελεί έναν επιτυχημένο ταξιδιωτικό προορισμό, μια «κλασική» τουριστική χώρα. Ως εκ τούτου θεωρείται ότι μπορεί να διεκδικήσει ένα αντίστοιχο ποσοστό συνεδριακού τουρισμού με αυτό του τουρισμού διακοπών, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ευνοείται από την κυματοειδή περιοδικότητα των τάσεων «προορισμών της μόδας».

Το κλίμα της χώρας και η υψηλή μέση μηνιαία θερμοκρασία, η πολιτιστική κληρονομιά και η σημαντική γεωγραφική θέση αποτελούν συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη συνεδριακού τουρισμού στην Ελλάδα.

Η Αθήνα εμφανίζεται ως η 5<sup>η</sup> κατά σειρά προτίμησης πρωτεύουσα της Ευρώπης για διοργάνωση συνεδρίων από Αμερικανούς και η Ελλάδα, γενικότερα, κατέχει μια από τις υψηλότερες θέσεις στον κατάλογο των πιο ελκυστικών προορισμών για τη φιλοξενία συνεδριακών και εκθεσιακών εκδηλώσεων.

Ο συνεδριακός τουρισμός σημειώνει αύξηση κάθε χρόνο στη χώρα μας ιδιαίτερα ευνοούνται τα ξενοδοχεία υψηλών κατηγοριών της Αθήνας, τα οποία το 1990 είχαν πληρότητα 100% λόγω συνεδρίων.

Η υφιστάμενη κατάσταση όσον αφορά τους ελληνικούς συνεδριακούς και εκθεσιακούς χώρους έχει ως εξής επί συνόλου 61 χώρων που διαθέτουν αίθουσες συνεδρίων, 31,1% αυτών συγκεντρώνεται στη Ρόδο, 11,4% στην περιοχή Θεσσαλονίκης - Χαλκιδικής, ενώ το υπόλοιπο 21,3% κατανέμεται στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας.

Σε σύνολο 134 αιθουσών, το 85,1% βρίσκεται μέσα σε ξενοδοχεία, ενώ μόλις το 14,9% σε άλλους χώρους. Τα συνεδριακά κέντρα που υπάρχουν εκτός ξενοδοχείων είναι: 6 στην Αθήνα, 1 στους Δελφούς, 2 στη Χίο, 1 στην Κρήτη και 1 στη Θεσσαλονίκη με αίθουσες χωρητικότητας 15-500 ατόμων, με μόνιμες εγκαταστάσεις αυτόματης μετάφρασης κλπ. Αντίθετα, οι περισσότερες αίθουσες που βρίσκονται σε ξενοδοχεία ενοικιάζουν τον εξοπλισμό αυτό, ανάλογα με τις ανάγκες των συνεδρίων που φιλοξενούν. Οι αίθουσες χωρητικότητας 1.00-1.500 ατόμων είναι συνολικά 5 σε επίπεδο χώρας και βρίσκονται σε ξενοδοχεία.

Η ευθύνη της ανάληψης και οργάνωσης συνεδρίων στη χώρα μας ανήκει κατά το μεγαλύτερο ποσοστό στο Υπουργείο Πολιτισμού και εν συνεχεία στον ΕΟΤ και την ιδιωτική πρωτοβουλία ( με ουσιαστικότερη συμβολή αυτή της HELEXPO - Δ.Ε.Θ. Α.Ε. ως επίσημου διοργανωτή διεθνών εκθέσεων, συνεδρίων και πολιτιστικών εκδηλώσεων). Ο ΕΟΤ διαθέτει Τμήμα Συνεδρίων και Εκθέσεων και ο ρόλος του είναι η οργάνωση τουριστικών συνεδρίων και η ενίσχυση διεθνών επιστημονικών συνεδρίων που έχουν μεγάλη τουριστική σημασία, λόγω της υψηλής συμμετοχής ξένων συνέδρων και συνοδών μελών.

Η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα αφορά κυρίως τα τουριστικά γραφεία ορισμένα από τα οποία έχουν ειδικό τμήμα συνεδρίων - απασχολώντας συνήθως ένα άτομο - και τα μεγάλα ξενοδοχεία που συνήθως έχουν γραφείο συνεδρίων ώστε,

χωρίς την παρέμβαση των operators, να εξασφαλίζουν την πληρότητα των συνεδριακών εγκαταστάσεών τους. Ειδικά γραφεία εξειδικευμένα στην οργάνωση συνεδρίων υπάρχουν ελάχιστα στον ελληνικό χώρο.

Όπως αναφέρθηκε ουσιαστικότερη στο χώρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας είναι η συμβολή της HELEXPO – Δ.Ε.Θ. ΑΕ. Παράλληλα σημειώνεται η ύπαρξη εταιρειών ενοικίασης τεχνικού εξοπλισμού και εταιρειών διερμηνέων – μεταφραστών που εξασφαλίζουν την απαραίτητη υποστήριξη των συνέδρων.

### **Θεσμικό Πλαίσιο για τη Δημιουργία Συνεδριακών Κέντρων**

Με βάση την πρόσφατη Υπουργική Απόφαση (Αρ. 23908) καθορίζονται οι προδιαγραφές ανέγερσης για τη δημιουργία συνεδριακών κέντρων ώστε τα τελευταία να ενταχθούν στο καθεστώς κινήτρων του πρόσφατου Αναπτυξιακού Νόμου.

Ως Συνεδριακά Κέντρα (Σ.Κ.) ορίζονται «οι στεγασμένοι χώροι, συγκέντρωσης κοινού που καλύπτουν τις ανάγκες αμιγών συνεδριακών εκδηλώσεων ή μικτών εκδηλώσεων, δηλαδή συνεδριακών και συναφών πολιτιστικών, κοινωνικών, εκθεσιακών, εμπορικών ή / και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων, σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο».

Ως προς το μέγεθος διακρίνονται σε 3 κατηγορίες:

- Μικρό Σ.Κ.                                200 -     500 σύνεδροι
- Μεσαίο Σ.Κ.                                501 -    1.200 σύνεδροι
- Μεγάλο Σ.Κ.                                1.202 –   3.000 σύνεδροι

Τα Σ.Κ. δυναμικότητας άνω των 3.000 ατόμων δεν υπάγονται στο Ν. 1892/90.

Βασική προϋπόθεση για την ανέγερση Σ.Κ. θεωρείται η ύπαρξη και λειτουργία σε ακτίνα 15-30 Km (ανάλογα του μεγέθους του Σ.Κ.) ξενοδοχειακών καταλυμάτων διπλάσιας δυναμικότητας σε κλίνες σε σχέση με τον αριθμό των συνέδρων. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση δημιουργίας μικρού Σ.Κ. δυναμικότητας μέχρι 250 συνέδρων σε παραδοσιακά κτίσματα, μετά από σχετική έγκριση καταλληλότητας και αρχιτεκτονικής μελέτης από τον ΕΟΤ (Π.Δ. 33/79). Στην περίπτωση αυτή ως προϋπόθεση τίθεται η ύπαρξη ανάλογου αριθμού κλινών σε καταλύματα στην ευρύτερη περιοχή.

Όσον αφορά τη διαδικασία έγκρισης συνεδριακών κέντρων, ακολουθεί τα παρακάτω στάδια:

ΣΤΑΔΙΟ Α': Έγκριση σκοπιμότητας – χωροθέτησης

ΣΤΑΔΙΟ Β': Καταλληλότητα οικοπέδου / γηπέδου

ΣΤΑΔΙΟ Γ': Έγκριση αρχιτεκτονικής μελέτης

και υπεύθυνες είναι οι αρμόδιες υπηρεσίες του ΕΟΤ & ΥΠΕΧΩΔΕ.

Παρά το γεγονός ότι τα Σ.Κ. υπαγόμενα στο Ν. 1892/90 απολαμβάνουν κάποια ιδιαίτερα οφέλη – κίνητρα, δεν προμοδοτείται η δημιουργία Σ.Κ. άνω των 3.000 ατόμων, η οποία θεωρείται βασική προϋπόθεση για τη διεκδίκηση μεγάλων συνεδρίων και την καθιέρωση της χώρας ως συνεδριακού προορισμού. Το Σ.Κ. Αθηνών που σχεδιάζεται στο Ν. Φάληρο και στο οποίο προβλέπεται από την προμελέτη αίθουσα συνεδρίων έως 3.900 θέσεις, προφανώς, δεν μπορεί να υπαχθεί στο Ν. 1892/90. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη σημερινή έλλειψη ενός σύγχρονου, μεγάλου και κατάλληλα εξοπλισμένου κέντρου στην Αττική, δηλώνει την αναγκαιότητα ύπαρξης και εφαρμογής μιας συνολικής ολοκληρωμένης συνεδριακής πολιτικής. Εκτός αυτού, η διαδικασία έγκρισης για την ανέγερση Σ.Κ. δείχνει ιδιαίτερα χρονοβόρα με αποτέλεσμα να μην διευκολύνει κάποιες έμμεσες επενδύσεις σ' αυτόν τον τομέα.

## ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ – ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σύγχρονη τάση για ανάδειξη των τουριστικών προορισμών σε συνεδριακούς προορισμούς αφορά πλέον και την Ελλάδα. Εμπόδια στην ανάπτυξη του συνεδριακού τουρισμού στη χώρα αποτελούν:

- Η έλλειψη ενός μεγάλου Συνεδριακού Κέντρου στην Αττική.
- Η έλλειψη δραστηριοτήτων ψυχαγωγίας υψηλής στάθμης σε συνδυασμό με πολιτιστικές και άλλες εκδηλώσεις.
- Η αδυναμία διοργάνωσης «πλωτών συνεδρίων» σε συνδυασμό με εκδρομή ή κρουαζιέρα.

Με δεδομένο ότι ο τουρισμός κινήτρων έχει ένα σοβαρό πλεονέκτημα για τις χώρες υποδοχής αυτής της μορφής τουρισμού, αυτό της «διαφήμισης με το στόμα» (word of mouth), αποτελεί αναγκαιότητα η επιδίωξη ανάπτυξης του στον ελληνικό χώρο.

Σύμφωνα με τις περισσότερες αισιόδοξες προβλέψεις, μόλις 2-3% των ταξιδιών κινήτρων που πραγματοποιούν οι αμερικανικές επιχειρήσεις κατευθύνονται στην Ελλάδα (80-100 groups των 80-100 ατόμων).

Τόσο για το συνεδριακό – εκθεσιακό τουρισμό, όσο και τον τουρισμό κινήτρων, το ουσιαστικότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ελληνική αγορά είναι αυτό της συνολικής τουριστικής υποδομής. Η ανεπάρκεια των αερομεταφορών (κυρίως από την άποψη της συνέπειας και όχι των συνδέσεων), τα υποβαθμισμένα αεροδρόμια και γενικότερα η έλλειψη οργάνωσης – εξυπηρετήσεων εδάφους, σε συνδυασμό με τη χαμηλής ποιότητας παροχή υπηρεσιών, αποτελούν εμπόδια που πρέπει άμεσα να αντιμετωπισθούν ώστε να ανταποκριθεί η χώρα στις αναγκαίες προδιαγραφές – προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη διεκδίκηση ενός σοβαρού μεριδίου σ' αυτήν την τουριστική αγορά.

Εντοπίζεται μεγάλη δυσκολία πρόσβασης σε προορισμούς εκτός Αθήνας. Δυσχέρειες δημιουργούν ακόμα οι επικοινωνίες και οι συγκοινωνίες, η μη σταθερή ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών, η έλλειψη στατιστικών στοιχείων κλπ.

Με δεδομένη τη σημερινή κατάσταση, η Ελλάδα δεν μπορεί να διεκδικήσει από τις ανταγωνίστριες ευρωπαϊκές χώρες τη διεξαγωγή συνεδρίων άνω των 2.000 ατόμων. Ο μοναδικός χώρος που διαθέτει η χώρα είναι το Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας στο Ν. Φάληρο, το οποίο με κατάλληλη διαμόρφωση μπορεί να δεχθεί έως 8.000 άτομα. Από τεχνική άποψη, αρτιότεροι θεωρούνται οι χώροι του Ζαπτείου Μεγάρου και της HELEXPO Δ.Ε.Θ. Α.Ε. στη Θεσσαλονίκη.

Για την ουσιαστική ανάπτυξη του συνεδριακού τουρισμού στην Ελλάδα χρειάζεται ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα συνεδριακής τουριστικής πολιτικής, με καθορισμένους και εφικτούς στόχους βραχυπρόθεσμα, με ταυτόχρονη δημιουργία ενός ενιαίου φορέα συνεδρίων – εκθέσεων.

Στο επίπεδο της εκπαίδευσης απαιτείται σαφής προσανατολισμός με στόχο την απόκτηση ειδικευμένων στο συνεδριακό τουρισμό επαγγελματιών.

Τέλος, απαιτείται η συγκρότηση ενός διαφημιστικού προγράμματος για την ενίσχυση της εκστρατείας προσέλκυσης του συνεδριακού τουρισμού και η δημιουργία ειδικής τράπεζας δεδομένων για την Ελλάδα, στην οποία θα μπορούν να έχουν πρόσβαση οι αγοραστές.

Σε σχέση με τον τουρισμό κινήτρων, όπως αναφέρθηκε, αυτός αποτελεί βάση για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού γενικότερα. Οι επαγγελματίες που θα πραγματοποιήσουν ταξίδι κινήτρων στην Ελλάδα, θα διαφημίσουν στον κύκλο

**ΟΡΕΙΝΟΣ – ΧΙΟΝΟΔΡΟΜΙΚΟΣ**  
**ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ**

---

επιρροής τους τη χώρα ως τουριστικό υποδοχέα. Θα πρέπει, βέβαια, να ικανοποιηθούν ορισμένες προϋποθέσεις που αντιστοιχούν στις απαιτήσεις των συμμετεχόντων όπως αυτές σκιαγραφούνται από τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στοιχεία (π.χ. το 80% των groups διαμένουν σε ξενοδοχεία πολυτελείας και Α' κατηγορίας, το 59% των επιχειρήσεων που πραγματοποιούν πρόγραμμα τουρισμού κινήτρων επιθυμεί την ύπαρξη εγκαταστάσεων συνεδρίων μέσα στο ξενοδοχείο, ενώ το 20% επιθυμεί και εγκαταστάσεις άθλησης στον ίδιο χώρο).

Η ύπαρξη τουριστικής υποδομής κατάλληλης για σύντομες διακοπές, εξυπηρετήσεων άριστης ποιότητας, η δυνατότητα συνδυασμού ψυχαγωγίας και ξεκούρασης και γενικά, ένα ολοκληρωμένο «πακέτο υπηρεσιών» είναι αναγκαιότητα, ώστε να πετύχει η χώρα ένα σοβαρό μερίδιο αυτής της αγοράς, αλλά και να εξασφαλισθεί η επιθυμητή ώθηση στις υπόλοιπες μορφές τουρισμού στην Ελλάδα.

#### ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΑΘΗΝΩΝ

α/α	Όνομασία	Αριθμός αιθουσών	Χωρητικότητα (άτομα)
1.	Ζάππειο Μέγαρο	4	100-200
2.	Ευγενίδειο Ίδρυμα	1	350
3.	Πολεμικό Μουσείο	1	400
4.	Εθνικό Ινστιτούτο Ερευνών	1	250
5.	Πάντειος Σχολή	1	500
6.	ΕΣΗΕΑ	1	210
7.	Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο	1	300
8.	Στάδιο Ειρήνης & Φιλίας	5	100-1000

\* Όλα τα παραπάνω Συνεδριακά Κέντρα διαθέτουν μόνιμο σύστημα αυτόματης μετάφρασης.

ΠΗΓΗ: ΕΟΤ

**ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ**

Α/α	Όνομασία Ξενοδοχείου	Πόλη	Αριθμός αιθουσών	Χωρητικότητα (άτομα)	
				T.S. *	S.S. *
1.	Grande Bretagne	Αθήνα	4	140-600	70-300
2.	Park	>>	1	600-700	300
3.	Royal Olympic	>>	1	450	200
4.	Holiday Inn	>>	4	100-600	70-400
5.	Ledra Marriott	>>	1	500	260
6.	Divani Palace	>>	4	150-400	120-320
7.	President	>>	2	500-600	150-250
8.	Athens Chandris	>>	3	120-550	60-350
9.	Athens Hilton	>>	5	180-950	130-550
10.	Caravel	>>	5	150-1350	100-800
11.	Athenaum Intercontinental	>>	3	100-1800	50-750
12.	Arion Astir Palace	>>	3	100-200	60-120
13.	Afroditi Astir Palace	>>	2	100-200	60-140
14.	Nafsika Astir Palace	>>	4	100-600	70-240
15.	Meridien N.J.V. Athens	>>	1	120	60
16.	Astir Palace Athens	>>	1	200	105
17.	Esperia Capsis	>>	2	150-300	80-150
18.	Novotel Mirayia	>>	4	150-380	90-250
19.	Minos Palace	Αγ. Νικόλαος	1	-	140
20.	Minos Beach	>>	2	-	50-70
21.	Eloynda Beach	>>	2	250	120



**ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ (συνέχεια)**

Α/α	Όνομασία Ξενοδοχείου	Πόλη	Αριθμός αιθουσών	Χωρητικότητα (άτομα)	
				T.S. *	S.S. *
22.	Astir Palace Elounda	Αγ. Νικόλαος	1	400	200
23.	Elounda marmin	>>	υπαίθριο θέατρο	250-300	-
24.	Mirabello	>>	1	-	250
25.	El Greco	Ρέθυμνο	4	50-150	24-55
26.	Rithymna Beach	>>	6	14-350	24-120
27.	Creta Star	>>	1	350	170
28.	Creta Sun	Ηράκλειο	1	270	110
29.	Agapi Beach	>>	1	200	115
30.	Arina Sand	>>	1	-	600
31.	Creta Maris	>>	2	-	120-500
32.	Apollonia Beach	>>	1	-	250-300
33.	Capsis	>>	2	-	400-900
34.	Crete Chandris	Χανιά	3	60-420	350
35.	Rodos Palace Hotel Apartments	Ρόδος	2	1000	350-650
36.	Grand Hotel Astir Palace	>>	2	200-400	120-300
37.	Olympic Palace	>>	2	150-350	70-250
38.	Electra Palace	>>	1	300	200
39.	Metropolitan Capsis Hotel & Apartments	>>	3	120-400	80-280
40.	Dionysos	>>	1	-	200
41.	Paradise Hotel	>>	1	-	600

**ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΩΝ (συνέχεια)**

Α/α	Όνομασία Ξενοδοχείου	Πόλη	Αριθμός αιθουσών	Χωρητικότητα (άτομα)	
				T.S. *	S.S. *
42.	Rodos Bay	>>	1	350	-
43.	Corfu Hilton	Κέρκυρα	1	500	220
44.	Candris Corfu	>>	3	100-375	70-320
45.	Astir Palace Corfu	>>	1	200	150
46.	Grand Hotel Glyfada Beach	>>	1	250	150
47.	San Stefano	>>	2	40-60	-
48.	Συνεδριακό Κέντρο HELEXPO	Θεσ/νίκη	5	15-400	-
49.	Μακεδονία Παλλάς	>>	1	500	300
50.	Electra Palace	>>	2	150-400	90-200
51.	Άθως Παλλάς	Χαλκ/κή	1	-	1000
52.	Meliton Beach	>>	1	150	75
53.	Sithonia Beach	>>	1	200	100
54.	Village Inn	>>	5	50-800	-
55.	Astir	Πάτρα	1	500-600	300
56.	Porto Rio	Ρίο	1	500	200
57.	Λακόπετρα Beach	Κάτω Αχαΐα	1	120	-
58.	Ναύπλιο	Τίρυνθα	1	150	70
59.	Ξενία Παλλάς	Ακροναυπλία	2	100-400	70-250
60.	Saladi Beach	Ερμιονίδα	1	300	200
61.	Σκιάθος Palace	Σκιάθος	4	75-280	70-150

**ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ ΠΟΥ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ (συνέχεια)**

Α/α	Όνομασία Ξενοδοχείου	Πόλη	Αριθμός αιθουσών	Χωρητικότητα (άτομα)	
				T.S. *	S.S. *
62.	Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών	Δελφοί	2	100-140	60-170
63.	Continental Palace	Κως	1	20	-
64.	Hippocrates Palace	>>	1	500	-
65.	Caracia Beach	>>	1	400	-
66.	American Center	Χίος	1	150	-
67.	Chandris Χίου	>>	1	150	-

\* T.S.: Theatre Style

\* S.S.: School Style

α/α	Όνομασία	Περιγραφή χώρων	Επιφάνεια	Παρατηρήσεις
1.	Ζάππειο Μέγαρο	Σαλόνι Α Σαλόνι Β	3.500 3.500	Χρησιμοποιείται επίσης το αίθριο 1000m <sup>2</sup> την περίοδο Μαΐου – Οκτωβρίου
2.	Στάδιο Ειρήνης & Φιλίας	Αρένα Φουαγιέ Ι Φουαγιές ΙΙ	4.292 4.100 3.200	Στο δεύτερο όροφο συνεδριακός χώρος & γύρω αίθουσες 2000m <sup>2</sup>
3.	Ο.Α.Π.	Ισόγειο 1 <sup>ος</sup> όροφος	2.580 2.600	
4.	Εκθεσιακό Κέντρο Αθηνών (Λ. Κηφισίας)	1 <sup>ο</sup> επίπεδο 2 <sup>ο</sup> >> 3 <sup>ο</sup> >> 4 <sup>ο</sup> >>	1.100 1.200 1.850 1.050	Σύνολο 7.500 m <sup>2</sup> ωφέλιμου χώρου, περίπτερα 5.200m <sup>2</sup>
5.	* Μεσογειακό Κέντρο Εκθέσεων (παιανία)	Εκθεσιακός χώρος	13.000	Συνολικό Εμβαδόν 45.000 m <sup>2</sup> Parking 3.100 θέσεων Business Center Συνεδριακοί χώροι 1.000 ατόμων

Η διερεύνηση του ορεινού – χιονοδρομικού τουρισμού επικεντρώθηκε σε χώρες οι οποίες παρουσιάζουν παρεμφερή χαρακτηριστικά με την Ελλάδα –παρά τις οποίες διαφορές προκύπτουν λόγω της γεωγραφικής τους θέσης- καθώς επίσης σε χώρες οι οποίες γενικότερα θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ανταγωνίστριες, τουλάχιστον όσον αφορά τους φυσικούς πόρους και τη χρονοαπόσταση από τις κυριότερες χώρες προέλευσης των τουριστών.

### **α. Χιονοδρομία**

#### **- Στοιχεία για τα Χ.Κ. (αριθμός – δυναμικό – επιχειρηματικό καθεστώς)**

Το ποσοστό των Ελλήνων τουριστών που πραγματοποιούν διακοπές σε ορεινά τουριστικά κέντρα το χειμώνα δεν είναι μεγάλο, παρουσιάζει όμως σημαντικές αυξητικές τάσεις τα τελευταία χρόνια.

Στην Ελλάδα λειτουργούν σήμερα 20 χιονοδρομικά κέντρα τα οποία ανήκουν σε κρατικούς ή συλλογικούς φορείς.

1. Χιονοδρομικό Κέντρο Παρνασσού Ν. Βοιωτίας. Υψόμετρο: Κελλάρια 1.750 m, Φτερόλακα 1.950 m, Γεροντόβραχος 1.800 m. Διαθέτει 17ski-lifts μήκους 11.060 m. Μήκος 24 πιστών 17.300 m. Δυναμικότητα 6.00 σκιέρ/ώρα.
2. Χιονοδρομικό Κέντρο Χελμού Ν. Αχαΐας. Υψόμετρο 1.650 – 2.100m. Διαθέτει 5 ski-lifts μήκους 2.600 m. Μήκος 8 πιστών 10Km. Δυναμικότητα 5.000 σκιέρ/ώρα.
3. Χιονοδρομικό Κέντρο Μαινάλου Ν. Αρκαδίας. Υψόμετρο 1.600m. Διαθέτει 3 ski-lifts μήκους 2000 m. Μήκος 4 πιστών 3.580 m. Δυναμικότητα 2 πιστών 700 σκιέρ/ώρα.
4. Χιονοδρομικό Κέντρο Τυμφρηστού Ν. Ευρυτανίας. Υψόμετρο 1.800m. Διαθέτει 3 ski-lifts μήκους 1.510m. Μήκος 2 πιστών 2.500 m. Δυναμικότητα 2.500 σκιέρ/ώρα.
5. Χιονοδρομικό Κέντρο Δίρφης Ν. Εύβοιας. Διαθέτει 1 ski-lift.
6. Χιονοδρομικό Κέντρο Πηλίου Ν. Μαγνησίας. Υψόμετρο 1.500 m. Διαθέτει 4 ski-lifts μήκους 1.630 m. Μήκος 3 πιστών 2.425m.
7. Χιονοδρομικό Κέντρο Ολύμπου Ν. Λάρισας. Υψόμετρο 1.800 m. Διαθέτει 1 ski-lift μήκους 1.140m. Μήκος 1 πίστας 1.140 m. Δυναμικότητα 850 σκιέρ/ώρα.
8. Χιονοδρομικό Κέντρο Σελίου Ν. Ημαθίας. Υψόμετρο 1.500 m. Διαθέτει 5 ski-lifts μήκους 4.100m. Υπάρχουν άλλα 2 ski-lifts στην περιοχή, που ανήκουν στο

- γειτονικό ιδιωτικό χιονοδρομικό κέντρο «Χρυσό Ελάφι», συνολικού μήκους 1200m. Μήκος 16 πιστών 22 Km. Δυναμικότητα 8000 σκιέρ/ώρα.
9. Χιονοδρομικό Κέντρο Τρία – Πέντε Πηγάδια Ν. Ημαθίας. Υψόμετρο 1.420-2.005 m. Διαθέτει 4 ski-lifts μήκους 2.700 m. Μήκος 4 πιστών 5.700 m. Δυναμικότητα 2 πιστών 2.000 σκιέρ/ώρα.
  10. Χιονοδρομικό κέντρο Βασιλίτσας Ν. Γρεβενών. Υψόμετρο 1.750 m. Διαθέτει 2 ski-lifts μήκους 1.450 m. Μήκος 2 πιστών 2.550m.
  11. Χιονοδρομικό Κέντρο Πισσοδερίου Ν. Φλώρινας. Υψόμετρο 1.650m. Διαθέτει 3 ski-lifts μήκους 2.500m. Μήκος 3 πιστών 6 Km. Δυναμικότητα 6.000 σκιέρ/ώρα.
  12. Χιονοδρομικό Κέντρο Βιτσιού Ν. Καστοριάς. Υψόμετρο 1.680m. Διαθέτει 1 ski-lift. Μήκος 3 πιστών 3.400 m. Δυναμικότητα 2 πιστών 900 σκιέρ/ώρα.
  13. Χιονοδρομικό Κέντρο Μετσόβου Ν. Ιωαννίνων. Υψόμετρο 1.350m. Διαθέτει 1 ski-lift μήκους 800m. Μήκος 1 πίστας 1 Km.
  14. Χιονοδρομικό Κέντρο Λαϊλιάς Ν. Σερρών. Υψόμετρο 1.600 m. Διαθέτει 2 ski-lifts μήκους 1.050m. Μήκος 1 πίστας 1.100m. Δυναμικότητα 400 σκιέρ/ώρα.
  15. Χιονοδρομικό Κέντρο Φαλακρού Ν. Δράμας. Υψόμετρο 1720m. Διαθέτει δύο ski-lifts μήκους 1150m. Μήκος 3 πιστών 4 Km. Δυναμικότητα 1.200 σκιέρ/ώρα.
  16. Χιονοδρομικό Κέντρο Παγγαίου Ν. Καβάλας. Υψόμετρο 1750m. Διαθέτει ένα ski-lift μήκους 300m. Μήκος 1 πίστας 400m. Δυναμικότητα 250 σκιέρ/ώρα.
  17. Χιονοδρομικό Κέντρο Ανταλόφου Ν. Ξάνθης. Διαθέτει 1 ski-lift μήκους 400m. Μήκος 1 πίστας 300 m.
  18. Χιονοδρομικό Κέντρο Περτουλίου Ν. Τρικάλων. Διαθέτει 1 ski-lift.
  19. Χιονοδρομικό Κέντρο Λευκών Ορέων Ν. Χανίων. Διαθέτει 1 ski-lift. Μήκος 2 πιστών 300m. Δυναμικότητα 80 σκιέρ/ώρα.
  20. Χιονοδρομικό Κέντρο Κισσάβου Ν. Λάρισας. Διαθέτει 1 ski-lift.

Υπολογίζεται ότι το συνολικό μήκος των ski-lifts στην Ελλάδα προσεγγίζει τα 34Km, σε συνολικό μήκος πιστών 75 Km με δυναμικότητα 75.000 σκιέρ/ώρα. Με εξαίρεση τον Παρνασσό και σε μικρότερο βαθμό το Σέλι, τα παραπάνω χιονοδρομικά κέντρα δεν ικανοποιούν τις διεθνείς προδιαγραφές και υστερούν έναντι χωρών με παρόμοιες κλιματολογικές και οικονομικοκοινωνικές συνθήκες. Κανένα χιονοδρομικό κέντρο δεν διαθέτει ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις στο χώρο των lifts. Εξαίρεση αποτελεί το Χ.Κ. Σελίου που διαθέτει 2 ξενοδοχειακά καταλύματα και του Καρπενησιού στο οποίο λειτουργεί πλήρως εξοπλισμένος ξενώνας.

Από πλευράς κίνησης πρώτο είναι το χιονοδρομικό κέντρο Παρνασσού και ακολουθούν τα χιονοδρομικά κέντρα Σελίου, Χέλμου, Νάουσας, Πηλίου, Τυμφρηστού.

Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται, για την περίοδο 1977-1991, ο αριθμός των εισιτηρίων που διατέθηκαν για χρήση lifts στα παραπάνω χιονοδρομικά κέντρα.

Έτος	Παρνασσός	Σελι	Χέλμος	3-5 Πηγάδια	Πήλιο	Τυμφρηστός
1977	67718	12790	-	-	14099	-
1978	82305	-	-	-	15600	-
1979	57718	-	-	-	14500	-
1980	95953	17185	-	-	16000	-
1981	55807	12342	-	-	7347	-
1982	86038	25171	-	-	7526	-
1983	105789	19035	-	-	11792	-
1984	137247	19800	-	-	12381	-
1985	136043	11002	-	-	12103	-
1986	128395	5414	-	-	8540	6000
1987	137004	5800	-	-	5564	-
1988	180489	5490	5968*	-	5372	-
1989	149024	6300	25579	11000	12248	-
1990	120570	15478	37513	-	15708	-
1991	155000	48000	55000	20000	16000	-

\* Το Χ.Κ. Χέλμου άρχισε να λειτουργεί το Δεκέμβριο του 1988.

Τα στοιχεία για τα διατεθέντα εισιτήρια το 1991 είναι εκτιμήσεις βασισμένες στην κίνηση που παρουσίασαν τα χιονοδρομικά κέντρα την περίοδο Δεκεμβρίου 1990 – Μαΐου 1991.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι ο χιονοτουρισμός στην Ελλάδα, αν και βρίσκεται σε πρωτογενές στάδιο ανάπτυξης, παρουσιάζει συνεχή αύξηση τα τελευταία χρόνια με ευνοϊκές προοπτικές αν ικανοποιηθούν άλλες προϋποθέσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι μεταξύ των ετών 1978-1991 παρατηρείται στο σύνολο των

διατεθέντων εισιτηρίων στα 4 κύρια Χιονοδρομικά Κέντρα – Παρνασσού, Σελίου, Χελμού, Πηλίου – αύξηση κατά 190%.

Από πλευράς προέλευσης των σκιέρ, η Αττική αντιπροσωπεύει ποσοστό μεγαλύτερο του 50% και ακολουθεί ο Ν. Θεσσαλονίκης. Η περιοχή Βέροιας – Νάουσας έχει μακρόχρονη παράδοση στην ελληνική αθλητική χιονοδρομία. Οι περισσότεροι σκιέρ των ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων συνδυάζουν το σκι με ορισμένες άλλες δραστηριότητες όπως ενεργή αναψυχή στην ύπαιθρο, γνωριμία με τοπικά ήθη και έθιμα, επίσκεψη σε γειτονικά αξιοθέατα, κλπ.

Η εκμετάλλευση των ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων ανήκει σε κρατικούς ή συλλογικούς φορείς.

Στη συνέχεια αναφέρονται οι φορείς εκμετάλλευσης των κυριότερων Χιονοδρομικών Κέντρων.

Χ.Κ.	Φορέας Εκμετάλλευσης
Παρνασσός	Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
Σέλι	Γενική Γραμματεία Αθλητισμού
Χελμός	Δημοτική Επιχείρηση Χ.Κ. Καλαβρύτων
Νάουσα	Δημοτική Επιχείρηση Τουριστικής Ανάπτυξης Βερμίου
Πήλιο	Ελληνικός Ορειβατικός Σύνδεσμος Βόλου
Τυμφρηστός	Ευρυτανία Α.Ε.
Πισσοδέρι	Σύλλογος Ορειβατών και Χιονοδρόμων Φλώρινας

#### - Αξιολόγηση των ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων

Οι επιπτώσεις από τη λειτουργία των δύο σημαντικότερων ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων στην οικονομική ανάπτυξη των γειτονικών περιοχών είναι άμεσες και θετικές.

Στην Αράχωβα και τους Δελφούς παρατηρείται μια έντονη κατασκευαστική δραστηριότητα σε κύριες και δευτερεύουσες κατοικίες και ζωνή κίνηση στα ξενοδοχεία, εστιατόρια, καφετέριες, καταστήματα λιανικού και χονδρικού εμπορίου. Η Αράχωβα, η Αγόριανη, οι Δελφοί, το Πολύδροσο και η Αμφίκλεια, που ανήκουν στην ευρύτερη περιοχή επιρροής του Χιονοδρομικού Κέντρου Παρνασσού, γνωρίζουν τη δεκαετία του '70 και '80 ουσιαστική πληθυσμιακή ανάκαμψη. Το ίδιο

παρατηρείται και στις κοινότητες Σελίου και Κουμαριάς που βρίσκονται στην ακτίνα επιρροής του Χιονοδρομικού Κέντρου Σελίου. Τα σχετικά στοιχεία παρουσιάζονται στον Πίνακα που ακολουθεί.

Δήμος / Κοινότητα	Πληθυσμός		
	1961	1971	1981
Αράχωβα Ν. Βοιωτίας	3130	2828	2910
Αγόριανη Ν. Φωκίδας	378	346	388
Δελφοί Ν. Φωκίδας	1222	1185	2426
Πολύδροσο Ν. Φωκίδας	1511	1314	1375
Αμφίκλεια Ν. Φθιώτιδας	3157	3119	3578
Σέλι (Κάτω Βέρμιο)	5	97	133
Κουμαριά Ν. Ημαθίας	244	120	210

Το Χιονοδρομικό Κέντρο Παρνασσού δέχθηκε το 1991 4.000 ξένους τουρίστες, κυρίως Βρετανούς και Ολλανδούς, οι οποίοι συνδυάζουν το σκι με επισκέψεις σε γειτονικά αξιοθέατα: Αθήνα, Δελφοί, Αράχωβα.

Οι ελλείψεις των εγχώριων χιονοδρομικών κέντρων ωθούν κάθε χρόνο χιλιάδες Έλληνες στο εξωτερικό για χιονοδιακοπές. Οι μεταβάσεις υπολογίζονται για το 1990 σε 82.000 και κατά χώρα παρουσιάζουν την ακόλουθη εικόνα:

Βουλγαρία	45.000
Αυστρία	13.000
Γιουγκοσλαβία	12.000
Γαλλία	3.000
Ελβετία	3.000
Ρουμανία	2.500

Πρόσφατα γίνονται οργανωμένες εκδρομές στο χιονοδρομικό κέντρο Uludağ της Προύσας στην Τουρκία.

Το αποτέλεσμα αυτής της ομαδικής εξόδου είναι η διαρροή πολύτιμου συναλλάγματος.



Τα ελληνικά χιονοδρομικά κέντρα είναι ελλειμματικά κατά τη λειτουργία τους. Παρόλα αυτά υπάρχει τεράστιο όφελος από πλευράς οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης για τους κατοίκους των γειτονικών περιοχών. Ο Πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει το έλλειμμα του Χ.Κ. Παρνασσού τα τελευταία χρόνια:

Έτος	Έλλειμμα (δρχ.)
1984	49.316.443
1985	66.267.567
1986	60.011.224
1987	75.288.686
1988	52.518.478
1989	112.902.192

Το σχετικό Ν.Δ. 409/1960 που επιτρέπει την εκμετάλλευση ή παραχώρηση εκτάσεων και εγκαταστάσεων του δημοσίου σε ιδιώτες δεν ενεργοποιείται σήμερα στον τομέα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων και των εγκαταστάσεων lifts. Για να συμβεί αυτό απαιτείται σχετική απόφαση του Δ.Σ. του ΕΟΤ και έγκριση του Γενικού Γραμματέα και του Υπουργού Τουρισμού. Κατόπιν η απόφαση κηρύσσεται εκτελεστή από τον Γενικό Γραμματέα ΕΟΤ.

Εδώ θέλουμε να επισημάνουμε ότι κατά καιρούς έχουν γίνει σοβαρές προτάσεις από ιδιωτικούς φορείς εγχώριους και αλλοδαπούς για ανέγερση ξενοδοχειακών καταλυμάτων στα χιονοδρομικά κέντρα Παρνασσού, Σελίου, Τυμφρηστού. Για τη λειτουργία του υπερεθνικής σημασίας χιονοδρομικού κέντρου Ζηρείας έχουν υποβληθεί προτάσεις για την κατασκευή του, εξ αρχής, με το σύστημα μελέτη – κατασκευή – εκμίσθωση.

Θεωρώντας ότι η κατασκευή και λειτουργία του χιονοδρομικού κέντρου Ζηρείας έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη του ορεινού – χειμερινού τουρισμού στη χώρα, αναφέρονται στη συνέχεια ορισμένα στοιχεία γι' αυτό.

#### **- Χιονοδρομικό Κέντρο Ζηρείας**

Η περιοχή της Ζηρείας διαθέτει σπουδαίες φυσικές ομορφιές και αρκετά μνημεία που προσελκύουν χιλιάδες τουρίστες κάθε χρόνο, κυρίως ημεδαπούς.

Ο τουρισμός στα Τρίκαλα έχει μακρά ιστορία. Το ξενοδοχείο «ΘΕΟΞΕΝΙΑ», που πρωτολειτούργησε στην Άνω Συνοικία το 1936, θεωρείται το πρώτο αξιόλογο ξενοδοχείο ορεινού τουρισμού στην Ελλάδα.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 παρατηρείται ένα έντονο ενδιαφέρον από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς για την κατασκευή ενός μεγάλου χιονοδρομικού κέντρου στη Ζηρεία.

Με το Π.Δ. 891/5-12-1975 παραχωρήθηκε έκταση 13.800 στρ. του Υπουργείου Γεωργίας στον ΕΟΤ κατά κυριότητα, για την ανέγερση χιονοδρομικού κέντρου.

Με το Π.Δ. 529/25-6-1976 παραχωρήθηκαν από το ίδιο Υπουργείο άλλα 2.000 στρ. στον ΕΟΤ για τον ίδιο λόγο.

Το 1983 το ίδιο το κράτος παίρνει την πρωτοβουλία και στο Πενταετές Αναπτυξιακό Πρόγραμμα 1983-1987 εντάσσεται ονομαστικά το Χιονοδρομικό Κέντρο Ζηρείας με προϋπολογισμό 800.000.000δρχ.

Από αυτό το έτος υπάρχει συνεργασία των Ειδικών Δυνάμεων Καταδρομέων με τον ΕΟΤ για τα έργα που γίνονται από τα ΛΟΚ σε τμήμα της έκτασης.

Από τις αρχές του 1983 η Νομαρχία Κορινθίας κατασκευάζει την επαρχιακή οδό Χαρτσιάνικα - Ρέθι προϋπολογισμού 600.000.000δρχ. που διευκολύνει κατά πολύ τη διακίνηση προσώπων και αγαθών από το Ξυλόκαστρο προς τα Τρικαλοχώρια και κατ' επέκταση στον υπό προγραμματισμό χώρο του Χιονοδρομικού Κέντρου.

Τον Μάρτιο του 1985, ο ΕΟΤ σε εφαρμογή του Πενταετούς Προγράμματος, σύστησε Επιτροπή (με την απόφαση του Γενικού Γραμματέα 509198/15-3-1985) για τη σύνταξη των προδιαγραφών εκπονησης της Προκαταρκτικής Μελέτης Ανάπτυξης Χιονοδρομικού Κέντρου Ζηρείας.

Η ανωτέρω Επιτροπή από τον Ιούλιο του 1985 συνεργάζεται στενά με τις Υπηρεσίες της Νομαρχίας Κορινθίας, τον Αύγουστο δε του ίδιου έτους συνέταξε τις προαναφερόμενες προδιαγραφές.

Από το 1987 ο ΕΟΤ εξετάζει το ενδεχόμενο κατασκευής του έργου με τη συνεργασία και άλλων επενδυτικών φορέων δια του συστήματος μελέτη - κατασκευή - εκμίσθωση με δημόσια πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος (διαγωνισμός).

Από το 1988 ομάδα υπαλλήλων του εκπονεί τα διάφορα τεχνικοοικονομικά στοιχεία του διαγωνισμού, τα οποία αναμένεται ότι θα είναι έτοιμα ως τις αρχές Απριλίου 1989. Από το χρονικό αυτό σημείο και μετά ανοίγει πλέον ο δρόμος για την προκήρυξη από τον ΕΟΤ του διαγωνισμού.

Τον Οκτώβριο του 1989 υπογράφηκε προγραμματική συμφωνία μεταξύ ΕΟΤ, Υπουργείου Γεωργίας, Δημοτικοσυνεταιριστικής Α.Ε. «Ζηρεία» δια της οποίας προβλέπεται δαπάνη 3 δις δρχ. για την αξιοποίηση του παρακειμένου σπηλαιού Ερμή, την αγροτική ανάπτυξη και την κατασκευή χιονοδρομικού κέντρου. Τα ποσά που έχουν διατεθεί μέχρι σήμερα είναι ελάχιστα και δεν αφορούν το κυρίως χιονοδρομικό κέντρο. Για να προχωρήσει το έργο κρίνεται απαραίτητη η συμμετοχή μεγάλου κρατικού φορέα όπως ΕΤΒΑ, Κτηματική Τράπεζα κλπ. επένδυση μεγάλου ιδιωτικού οίκου δια του συστήματος μελέτη – κατασκευή – εκμίσθωση.

Η κατασκευή και λειτουργία του χιονοδρομικού κέντρου θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την οικονομική – κοινωνική ανάπτυξη ως και την πληθυσμιακή ανάκαμψη της περιοχής γύρω από τον ορεινό όγκο της Ζηρείας, η οποία είναι η πλέον καθυστερημένη του νομού Κορινθίας.

#### - Ενδεικτικά οικονομικά στοιχεία κόστους ανάπτυξης.

Η κατασκευή ενός χιονοδρομικού κέντρου είναι μια αρκετά δαπανηρή επένδυση. Αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα:

- α. Ένα απλό (συρόμενο) ski-lift μήκους 800 m. κοστίζει κατά μέσο όρο 50.000.000 δρχ.
- β. Ένα διθέσιο τηλεκάθισμα (chair lift) μήκους 1.400m., δυναμικότητας 800 σκιέρ/ώρα κοστίζει περίπου 120.000.000δρχ.
- γ. Ένας χιονοστρωτήρας (ratrak) 250HP κοστίζει περίπου 30.000.000δρχ.
- δ. Η κατασκευή ενός ξύλινου αναψυκτήριου τύπου σαλέ 200m<sup>2</sup> κοστίζει 20.000.000 δρχ.
- ε. Το κόστος κατασκευής του χιονοδρομικού κέντρου Χελμού με 5 ski-lifts, μήκους 2.600m και 8 πίστες μήκους 10 Km, με ένα εστιατόριο και ένα αναψυκτήριο ανήλθε το 1988 σε 500.000.000δρχ.

Πολύτιμα στοιχεία για το κοστολόγιο χιονοδρομικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων περιέρχονται στη μελέτη – επενδυτική πρόταση Ελληνοαμερικανών επενδυτών για το χιονοδρομικό κέντρο Ζηρείας. Η συνολική δαπάνη υπολογίσθηκε σε 25.800.000 \$ ΗΠΑ και περιλαμβάνει εγκαταστάσεις ειδικού εξοπλισμού χιονοδρομικού κέντρου, ξενοδοχείο, εμπορικό κέντρο και άλλες εξυπηρετήσεις.

## β. Ορειβασία

Η Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβατικών Συνδέσμων (Ε.Ο.Ο.Σ.) ιδρύθηκε το 1930. Σήμερα αριθμεί 75 Σωματεία με 15.000 μέλη. Οι περισσότεροι ορειβάτες προέρχονται από τους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης και τη Βόρεια Ελλάδα. Στη χώρα υπάρχουν 45 καταφύγια. Την Ελλάδα επισκέπτονται τα τελευταία έτη 6.000 περίπου αλλοδαποί ορειβάτες, οι οποίοι συνδυάζουν την ορειβασία με εκδρομές σε γειτονικά αξιοθέατα και δαπανούν αρκετό συνάλλαγμα. Οι περισσότεροι από αυτούς επισκέπτονται τον Όλυμπο που έχει τη φήμη της κατοικίας των θεών των αρχαίων Ελλήνων και την Αστράκα του Πάπιγγου. Από πλευράς εθνικότητας προηγούνται οι Γερμανοί και Άγγλοι και ακολουθούν οι Ολλανδοί και Σκανδιναβοί. Στο εξωτερικό η ορειβασία είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης.

## γ. Παγοδρομία

Στις παγοδρομίες περιλαμβάνονται τα αθλήματα: χόκεϋ επί πάγου, καλλιτεχνικό πατινάζ, πατινάζ ταχύτητας.

Τα παγοδρόμια αναπτύσσονται αρχικά στα αστικά κέντρα, σήμερα όμως τα μεγάλα χιονοδρομικά κέντρα στο εξωτερικό διαθέτουν και αίθουσες παγοδρομιών.

Η αθλητική παγοδρομία είναι περισσότερο ανεπτυγμένη στην Τσεχοσλοβακία, Καναδά, Σοβιετική Ένωση, Η.Π.Α, ενώ η ερασιτεχνική στη Σκανδιναβία, Ολλανδία, Αυστρία, Ελβετία, Τσεχοσλοβακία, Καναδά, Μ. Βρετανία.

Στην Ελλάδα, η Ελληνική Ομοσπονδία Παγοδρομιών (Ε.Ο.ΠΑΓ.) ιδρύθηκε το 1986 και έχει 12 Σωματεία με 700 αθλητές. Υπολογίζεται ότι ο αριθμός τους έχει διπλασιασθεί. Το 80% των εγγεγραμμένων αθλητών προέρχεται από την Αττική και ακολουθεί η Θεσσαλονίκη.

Ως προς τις ηλικίες η εικόνα είναι η ακόλουθη:

Πατινάζ ταχυτήτων :	7-30 ετών,	κυρίως 17-22 ετών
Πατινάζ καλλιτεχνικό:	5-23 ετών,	κυρίως 17-19 ετών
Χόκεϋ επί πάγου:	7-53 ετών,	κυρίως 17-24 ετών

Στην Ελλάδα λειτουργούν σήμερα 2 ιδιωτικά παγοδρόμια, στο Μοσχάτο και το Πολύδροσο Αττικής, που είναι αρκετά επικερδείς επιχειρήσεις. Τα παγοδρόμια Χαλκίδας και Θεσσαλονίκης έχουν διακόψει τη λειτουργία τους με αποτέλεσμα οι

Θεσσαλονικείς παγόδρομοι να μεταβαίνουν στη Σόφια της Βουλγαρίας για προπονήσεις.

Το χρονικό διάστημα που πραγματοποιούνται τα παγοδρομικά αγωνίσματα στη χώρα μας είναι από τον Οκτώβριο έως το Μάιο.

Με το χόκεϋ επί πάγου ασχολούνται αποκλειστικά άνδρες, με το καλλιτεχνικό πατινάζ κυρίως γυναίκες, ενώ με το πατινάζ ταχύτητας άτομα και των 2 φύλων. Οι αθλητές του καλλιτεχνικού πατινάζ ταχύτητας προέρχονται από μεγαλοαστικές οικογένειες, ενώ του χόκεϋ επί πάγου και από μεσοαστικές.

Σταθμό στη διοργάνωση διεθνών παγοδρομικών αγώνων στην Ελλάδα απετέλεσε η 1<sup>η</sup> Βαλκανιάδα Παγοδρομιών που έγινε στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας τον Απρίλιο 1991.

Η κατασκευή παγοδρομιών στα ελληνικά χιονοδρομικά κέντρα θα πρέπει να απασχολήσει τους επενδυτές μακροπρόθεσμα, διότι προσελκύουν ενεργητικούς και παθητικούς επισκέπτες. Αποτέλεσμα αυτού είναι η αύξηση του χρόνου παραμονής και της ημερήσιας δαπάνης, η οποία αποβαίνει εις όφελος της ευρύτερης περιοχής.

### **Προβλήματα του Ορεινού Τουρισμού**

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κλάδος στην Ελλάδα είναι:

- Έλλειψη προσπάθειας για διάδοση των «χειμερινών» αθλημάτων. Στη χώρα μας όχι μόνο είναι ανύπαρκτα τα «ορεινά» σχολεία, αλλά σε κανένα από τα αθλητικά σχολεία που ιδρύθηκαν πρόσφατα δεν υπάρχει η χιονοδρομία σαν μάθημα.
- Απουσία χιονοδρομικού κέντρου διεθνούς σημασίας και προβολής, εκτός του Παρνασσού και σε κάποιο βαθμό του Σελίου.
- Ελλείψεις στο οδικό δίκτυο και σε άλλα έργα υποδομής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δρόμου που συνδέει το χιονοδρομικό κέντρο Παρνασσού με την Αράχωβα που είναι στενός, ελικοειδής και δεν διαθέτει άνετους χώρους προσωρινής στάθμευσης. Αποτέλεσμα είναι το «μποτιλιάρισμα» και η απώλεια πολύτιμου χρόνου για το σκι. Επίσης, ακόμα και στα πιο δημοφιλή κέντρα, ο εκχιονισμός των δρόμων πρόσβασης συχνά καθυστερεί λόγω ανεπαρκούς εξοπλισμού και διαθέσιμου ανθρωποδυναμικού.
- Κατακερματισμός και διασπορά των μονάδων. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση δύο χωρών πιο ανεπτυγμένων στο σκι από την Ελλάδα και παρόμοιου

πληθυσμιακού μεγέθους. Η Βουλγαρία έχει 5 χιονοδρομικά κέντρα και η Χιλή 12, ενώ η Γιουγκοσλαβία, μεγάλη δύναμη του σκι, 23.

- Ελλείψεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό και πάγιες εγκαταστάσεις των μεγαλύτερων χιονοδρομικών κέντρων Παρνασσού, Βερμίου (Σέλι, Τρία – Πέντε Πηγάδια). Στα lifts αυτών των χιονοδρομικών κέντρων, ιδίως στον Παρνασσό και το Σέλι, ο χρόνος αναμονής στις ώρες αιχμής είναι ιδιαίτερα αυξημένος.
- Ανυπαρξία ξενοδοχειακών καταλυμάτων στη βάση των lifts. Το αποτέλεσμα είναι η δαπάνη πολύτιμης ώρας για μετάβαση από το ξενοδοχείο στις πίστες.
- Υποτυπώδης διαφημιστική προσπάθεια. Δεν υπάρχει ειδικό διαφημιστικό φυλλάδιο του ΕΟΤ για το σύνολο των χιονοδρομικών κέντρων της χώρας. Ένα σχετικά αξιόλογο έντυπο υπάρχει για τον Παρνασσό. Τα έντυπα που εκδίδουν Τοπικές Αυτοδιοικήσεις και Σύλλογοι δεν μπορούν να συγκριθούν με αντίστοιχα ξένα λόγω περιορισμένων οικονομικών πόρων.

Στη χώρα μας ουδέποτε έχει διοργανωθεί κλαδική έκθεση για τον ορεινό – χειμερινό τουρισμό.

- Πενιχρές «παράλληλες» εκδηλώσεις στις περιοχές των χιονοδρομικών κέντρων.
- Όσον αφορά τις παγοδρομίες, σοβαρό πρόβλημα στην ανάπτυξη του αθλήματος δημιουργεί η έλλειψη αιθουσών παγοδρομίας.
- Στην ορειβασία τα κυριότερα προβλήματα συνοψίζονται στην πλημμελή συντήρηση των υπαρχόντων καταφυγίων και στην έλλειψη σηματοδότησης στο Ευρωπαϊκό μονοπάτι Ηγουμενίτσας – Ελληνοτουρκικών συνόρων.
- Οι σύλλογοι που ασχολούνται με τα χειμερινά αθλήματα – χιονοδρομικοί, ορειβατικοί, παγοδρομίων – χρηματοδοτούνται ανεπαρκώς σε σύγκριση με συλλόγους άλλων αθλημάτων.

## **ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ**

Η περιγραφή των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από την ανάπτυξη ορεινών κέντρων γενικά και χιονοδρομικών κέντρων ειδικότερα βασίζεται κυρίως στην ξένη εμπειρία. Αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι, λόγω της μακρόχρονης λειτουργίας τους, είναι πλέον εμφανείς οι αρνητικές επιπτώσεις όσο και στο γεγονός της σαφώς μεγαλύτερης κλίμακας των σχετικών προγραμμάτων.

Εξετάζοντας το θέμα της ένταξης των τουριστικών καταλυμάτων είναι αναγκαίο να αναφερθεί κανείς σε διαφορετικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν ανάλογα με την περίοδο ίδρυσης των χιονοδρομικών κέντρων.

Σε μια πρώτη φάση, όπου τα καταλύματα χωροθετούντο στα όρια του πλησιέστερου οικισμού, η σημαντικότερη αντίθεση προκύπτει από την κλίμακα των μονάδων. Στη συνέχεια, σαν αποτέλεσμα των όρων στο παιχνίδι προσφοράς-ζήτησης για γη, η αγροτική γη καταλαμβάνεται προοδευτικά για τουριστική χρήση. Στην περίοδο του μεσοπολέμου, όπου εντατικοποιούνται οι δραστηριότητες του ορεινού χειμερινού τουρισμού, εμφανίζεται αύξηση των πυκνοτήτων με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα συμφόρησης παρόμοια με εκείνα των παράκτιων περιοχών. Ακόμα και τα πιο σύγχρονα παραδείγματα που προσπάθησαν να επιφέρουν μεταβολές, οι οποίες βασίστηκαν στην αποφυγή επανάληψης προβλημάτων του παρελθόντος, τελικά δεν κατάφεραν να αποφύγουν ούτε την υπέρβαση της κλίμακας, ούτε τη χρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών στοιχείων και υλικών ξένων προς το τοπικό περιβάλλον, ούτε τις αρνητικές επιπτώσεις από τις συναφείς δραστηριότητες.

Από το χειμερινό τουρισμό αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις έχουν μόνο οι εγκαταστάσεις για το σκι καταβάσεων. Στην περίπτωση, δε, χιονοδρομικών κέντρων όπου οι εγκαταστάσεις καταλυμάτων, αναψυχής, εξυπηρετήσεων (γυμναστήρια, sauna), εμπορίου, άλλων σπορ (π.χ. παγοδρόμια, πισίνες) έχουν αναπτυχθεί σε άμεση γειτνίαση με τις πίστες οι αρνητικές επιπτώσεις εντείνονται.

Το έργο ανάπτυξης των χιονοπλαγιών προϋποθέτει σημαντικές σε ένταση και έκταση αλλαγές του φυσικού περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα τα έργα αυτά επιφέρουν αλλοιώσεις του γεωμορφολογικού αναγλύφου για τη διαμόρφωση των πιστών, την αποψίλωση σημαντικών εκτάσεων για τη διαμόρφωση διαδρόμων, εκβραχισμούς για την εδραίωση πυλώνων αναβατήρων και τεχνικές διαδρομές. Είναι προφανές ότι τόσο κατά τη διάρκεια αυτών των έργων, όσο και κατά τη λειτουργία τους δημιουργούνται σοβαρές καταστροφές στην πρώτη περίπτωση και ενοχλήσεις στη δεύτερη, που αφορούν την πανίδα και τη χλωρίδα ενώ σημαντικές μεταβολές δημιουργούνται και στο τοπίο.

Ακόμα και αν κανείς αποδεχθεί την παρουσία αυτών των εγκαταστάσεων κατά τη διάρκεια της χιονοδρομικής περιόδου, κυρίως διότι η χιονοκάλυψη καταφέρνει να απαλώνει τις αρνητικές επιπτώσεις αυτών των μεταβολών, η θερινή εμφάνιση αυτών των περιοχών αποκαλύπτει την πραγματική εικόνα, η οποία επιδεινώνεται από την εναπόθεση διαφόρων αντικειμένων στο έδαφος τα οποία είχαν εγκαταλειφθεί κατά τη

διάρκεια του χειμώνα. Πολλά από αυτά τα αντικείμενα θεωρούνται εξαιρετικά επικίνδυνα για την πανίδα της περιοχής.

Τα δίκτυα υποδομής – οδικής πρόσβασης, ύδρευσης, αποχέτευσης, μεταφοράς και μετασχηματισμού ενέργειας, τηλεπικοινωνιών – προξενούν ανάλογες αλλοιώσεις και οχλήσεις στα φυσικά στοιχεία της περιοχής.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις, ακόμα και στα μικρής κλίμακας χιονοδρομικά κέντρα, είναι επίσης σημαντικές. Οι μεταβολές στην οικονομική δομή και οι αναπόφευκτες αλλαγές σε χρήσεις γης και δραστηριότητες συμβάλλουν σ' αυτό το φαινόμενο σε συνδυασμό με τη συμπεριφορά και τρόπο ζωής των επισκεπτών, είτε αυτοί προέρχονται από το εσωτερικό της χώρας είτε από το εξωτερικό, ο οποίος παρουσιάζει ελάχιστα κοινά σημεία μ' αυτόν του τοπικού πληθυσμού.

Θετικές, όμως, πρέπει να θεωρηθούν οι επιπτώσεις από την ανάπτυξη κοινωνικής και τεχνικής υποδομής σε απομακρυσμένες περιοχές, την οποία οι κάτοικοι είχαν στερηθεί στο παρελθόν και η οποία δρακαταλυτικά στη συγκράτηση του φαινομένου του αποπληθυσμού της υπαίθρου.

Οι οικονομικές επιπτώσεις πρέπει να θεωρηθούν θετικές και σημαντικές, δεν επωφελούνται όμως εξίσου όλα τα μέλη της τοπικής κοινωνίας δεδομένου ότι αρκετές από τις θέσεις εργασίας που δημιουργούνται από τη δραστηριότητα αυτή απαιτούν την πλήρωση με εξειδικευμένο κυρίως προσωπικό που συχνά έρχεται από άλλες περιοχές στην αρχική περίοδο ανάπτυξης. Προοδευτικά, όμως, αυτές οι θέσεις στελεχώνονται από το τοπικό ανθρωποδυναμικό. Εξάλλου, η μορφή αυτή επιμηκύνει την τουριστική περίοδο, αναπτύσσει τα χειμερινά αθλήματα και προβάλλει το αθλητικό και τουριστικό προφίλ της χώρας.

## **ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ**

### **Σκοπιμότητα Ανάπτυξης του Κλάδου**

Ο χιονοδρομικός τουρισμός βρίσκεται σε σπαργανώδη μορφή στην Ελλάδα και όχι μόνο έναντι των «αλπικών» χωρών, αλλά και έναντι χωρών με παρόμοιες κλιματολογικές και οικονομικοκοινωνικές συνθήκες όπως η Ισπανία, Ιταλία Χιλή, Αργεντινή και τα Βαλκανικά κράτη. Ταυτόχρονα η Ελλάδα είναι μια από τις πιο



ορεινές χώρες της Ευρώπης, αφού τα βουνά καταλαμβάνουν μεγάλη επιφάνεια και ο ορεινός πληθυσμός αποτελεί το 9,67% του συνόλου (1981).

Στην αθλητική χιονοδρομία, που βρίσκεται ακόμα σε χαμηλά επίπεδα, παρατηρείται μια αύξητική τάση τα τελευταία έτη. Στο άθλημα του διάθλου, που είναι συνδυασμός σκι αντοχής και σκοποβολής, αξιόλογος είναι ο πυρήνας που υπάρχει στη Δράμα.

Αρκετά αξιόλογη είναι η προσπάθεια της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, η οποία από το 1988 εφαρμόζει το Πρόγραμμα «Νέοι και Βουνό». Με αυτό χρηματοδοτούνται Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης οι οποίοι σε συνεργασία με Ορειβατικούς και Χιονοδρομικούς Συλλόγους οργανώνουν μαθήματα εκμάθησης των «ορεινών» αθλημάτων : χιονοδρομίας, ορειβασίας, σπηλαιολογίας. Το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε από ΟΤΑ και Συλλόγους ήταν μεγάλο, αλλά τα ποσά που διατέθηκαν μικρά. Συνολικά κατά την περίοδο 1988-1991 διατέθηκαν 75 εκατομμύρια δραχμές.

Η χώρα μας πληροί τις προϋποθέσεις για ανάπτυξη του χιονοτουρισμού, τουλάχιστον για το τρίμηνο Ιανουαρίου – Φεβρουαρίου – Μαρτίου. Οι κυριότεροι λόγοι που συνηγορούν σ' αυτό είναι:

- Η εξοικονόμηση συναλλάγματος, δεδομένου ότι χιλιάδες Έλληνες μεταβαίνουν κάθε χρόνο σε χιονοδρομικά κέντρα του εξωτερικού – ιδίως στη Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Αυστρία – για διακοπές.
- Η οικονομική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών και η αύξηση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων. Οι περιοχές αυτές δεν διαθέτουν εναλλακτική δυνατότητα ταχείας βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών.
- Η παραμονή του ορεινού πληθυσμού στον τόπο κατοικίας του, εφόσον δημιουργούνται ικανοποιητικές εργασιακές και οικονομικές συνθήκες.
- Η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, δεδομένου ότι η μεγάλη πλειοψηφία των τουριστών επισκέπτεται την Ελλάδα τους θερινούς μήνες. Η «χειμερινή» υποδομή μπορεί να χρησιμοποιηθεί και τον υπόλοιπο χρόνο.
- Η προβολή του αθλητικού προφίλ της χώρας στα «χειμερινά» αθλήματα.

## Προτάσεις

### α. Χιονοδρομία

Έχει αποδειχθεί ότι η ανάπτυξη των χιονοδρομικών κέντρων είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Το γεγονός αυτό δημιουργεί την τάση αύξησης του αριθμού των χιονοδρομικών κέντρων σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ζήτηση. Παρόλα αυτά, το υψηλό οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος ανάπτυξης σε συνάρτηση με την κλίμακα του ελληνικού χώρου και το μικρό εύρος της χειμερινής περιόδου επιβάλλουν τη μικρής κλίμακας ανάπτυξη στον τομέα αυτό. Συγκεκριμένα η ανάπτυξη του περιπατητικού σκι θεωρείται βέλτιστη επιλογή διότι συνδυάζει την υποτυπώδη υποδομή με σημαντικά οφέλη για τις ορεινές κοινωνίες. Άλλες κατευθύνσεις είναι οι εξής:

- Προτεραιότητα στην κατασκευή των ήδη προγραμματισμένων χιονοδρομικών κέντρων, ιδιαίτερα του υπερεθνικής σημασίας χιονοδρομικού κέντρου στη Ζηρεία Κορινθίας και στις επεκτάσεις των χιονοδρομικών κέντρων Παρνασσού και Βερμίου (Σέλι, Τρία – Πέντε πηγάδια).

Ο χώρος του χιονοδρομικού κέντρου Ζηρείας απέχει μόνο 157Km από την Αθήνα και μπορεί να προσελκύσει και ξένους σκιέρ οι οποίοι θα συνδυάσουν το σκι με επισκέψεις σε γειτονικές τοποθεσίες: Αρχαία Κόρινθος, Αρχαία Νεμέα, Μυκήνες, Ναύπλιο, Αχαΐα, Αττική. Η απόσταση από το παραθαλάσσιο θέρετρο του Ευλοκάστρου θα είναι μόνο 40 Km και γι' αυτό οι δημιουργούμενες εγκαταστάσεις θα χρησιμοποιηθούν για τουρισμό όλο το χρόνο.

Στον Παρνασσό μπορεί να γίνει διπλασιασμός της δυναμικότητάς του σε πίστες μέχρι το 2000 εφόσον γίνουν κατάλληλα τεχνικά έργα και τοποθετηθούν επιπλέον ski-lifts.

Στο Σέλι του Βερμίου μπορεί επίσης να υπάρξει διπλασιασμός σε πίστες όπως και στο γειτονικό χιονοδρομικό Κέντρο Τρία – Πέντε Πηγάδια. Τα Κέντρα αυτά μπορούν να προωθήσουν σε μεγάλο βαθμό το αθλητικό σκι.

Από τα υπόλοιπα χιονοδρομικά κέντρα άμεση προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στο Χέλιο, Τυμφρηστό, Πήλιο και Πισσοδέρι. Το τελευταίο παρουσιάζει μεγάλες χιονοπίστες, μειονεκτεί όμως λόγω απόστασης αφού απέχει 178Km από τη Θεσσαλονίκη και 609Km από την Αθήνα.

- Πρέπει να υπάρξει προσέγγιση με όλους τους φορείς που κατά καιρούς έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον για την ανάπτυξη αυτού του τομέα, απ' ευθείας ή μέσω των Επιμελητηρίων και Πρεσβειών. Παράλληλα με τη συμμετοχή των κατοίκων και των φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης, πρέπει να προσελκυσθούν ιδιώτες επιχειρηματίες, Έλληνες και αλλοδαποί, που έχουν εμπειρία στον τομέα αυτό.

Για την προσέλκυση των επενδυτών θα πρέπει να κινητοποιηθούν τα Υπουργεία Εθνικής Οικονομίας, Τουρισμού, ο ΕΟΤ, οι αναπτυξιακές Τράπεζες, τα Επιμελητήρια και τα Εμπορικά Τμήματα των Ελληνικών Πρεσβειών. Οι φορείς αυτοί πρέπει να έχουν συνεχή επικοινωνία με αντίστοιχους αλλοδαπούς, ενώ στην Αθήνα πολύτιμοι σύνδεσμοι είναι τα Εμπορικά Τμήματα των ξένων Πρεσβειών, τα Μικτά Επιμελητήρια και τα Γραφεία των Οργανισμών Τουρισμού. Η διοργάνωση αποστολών και η συμμετοχή σε Διεθνείς Εκθέσεις και Συνέδρια υποβοηθεί την αναπτυξιακή προσπάθεια.

- Έκδοση ειδικών φυλλαδίων από τον ΕΟΤ και τις Τοπικές Αυτοδιοικήσεις για διαφήμιση των χιονοδρομικών κέντρων. Είναι αναγκαία η έκδοση φυλλαδίου από τον ΕΟΤ που να αναφέρεται σ' όλα τα χιονοδρομικά κέντρα της χώρας. Παράλληλα πρέπει να υποβοηθηθούν οι Νομαρχίες, οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης και οι Ορειβατικοί - Χιονοδρομικοί Σύλλογοι στην έκδοση εντύπων για τα Κέντρα της περιοχής τους.
- Έκθεση «Ορεινής» PHILOXENIA. Θα είναι η κλαδική έκθεση των ορεινών θερέτρων της χώρας, προβάλλοντας ταυτόχρονα οικότουριστικά ενδιαφέροντα.
- Χρησιμοποίηση των σχολείων για τη διάδοση των χειμερινών αθλημάτων. Σε πρώτη φάση προτείνεται η εισαγωγή του μαθήματος της χιονοδρομίας σε αθλητικά Γυμνάσια των νομών Ημαθίας, Σερρών, Φλώρινας, Καστοριάς, Δράμας, Γρεβενών, Βοιωτίας, Ευρυτανίας, Μαγνησίας, Ιωαννίνων, Αχαΐας. Η διοργάνωση σχολικών εκδρομών στα χιονοδρομικά κέντρα θα διευκολύνει αυτήν την προσπάθεια.
- Το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως βασικό μέσο εκτέλεσης των έργων υποδομής (οδοποιία, ύδρευση, ηλεκτροφωτισμός, τηλεπικοινωνίες, αποχέτευση, εξωραϊστικά έργα) στις περιοχές των ορεινών θερέτρων και ειδικότερα στα χιονοδρομικά κέντρα.
- Επέκταση χρηματική του προγράμματος της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς «Νέοι και Βουνό». Διάθεση χρημάτων απ' ευθείας στους Ορειβατικούς και Χιονοδρομικούς Συλλόγους για την εφαρμογή του προγράμματος.

- Διοργάνωση παράλληλων εκδηλώσεων στις περιοχές των χιονοδρομικών κέντρων, όπως ημέρες προβολής τοπικών προϊόντων γεωργικών, κτηνοτροφικών, ξυλογλυπτικής, υφαντικής, χειροτεχνίας, αναβίωση τοπικών εθίμων, λειτουργία μουσείων και βιβλιοθηκών, χορευτικές βραδιές, εκδηλώσεις με τοπικά φολκλωρικά (όχι μόνο εθνικά) συγκροτήματα, εκδρομές σε γειτονικά αξιοθέατα.
- Διοργάνωση σεμιναρίων που θα απευθύνονται στον αγροτικό πληθυσμό σχετικά με θέματα ορεινού τουρισμού. Τα σεμινάρια αυτά μπορούν να συγχρηματοδοτηθούν από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Γεωργικό της ΕΟΚ.

### **β. Ορειβασία**

Ο τομέας αυτός σήμερα είναι ο πλέον συναλλαγματοφόρος από τον κλάδο του ορεινού – χειμερινού τουρισμού και πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των ξένων ορειβατών που επισκέπτονται τα ελληνικά βουνά. Για την ανάπτυξή του προτείνεται:

- Χάραξη και σηματοδότηση του ευρωπαϊκού μονοπατιού Ε6 που συνδέει την Ηγουμενίτσα με τα Ελληνοτουρκικά σύνορα.
- Επισκευή και καλή συντήρηση των καταφυγίων, με προτεραιότητα στα βουνά Όλυμπος, Αστράκα (Πάπιγγο), Χελμός, Ζήρεια, Βαρδούσια, Οίτη.
- Ίδρυση Σχολών Οδηγών Βουνού στη Βόρεια (Νομός Πιερίας) και στη Νότια Ελλάδα.

Άλλες προτάσεις αναφέρονται στο αντίστοιχο κεφάλαιο του οικότουρισμού.

### **γ. Παγοδρομία**

Οι χώροι των παγοδρομιών πρέπει να κατασκευασθούν αρχικά στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη). Μακροπρόθεσμα είναι πιθανόν δυνατή η δημιουργία παγοδρομιών σε 2-3 μεγάλα χιονοδρομικά κέντρα της χώρας, ώστε να μετατραπούν σε ολοκληρωμένα συγκροτήματα χειμερινών δραστηριοτήτων.

## **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Οι πρόσφατες αντιλήψεις για το σχεδιασμό των χιονοδρομικών κέντρων δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην επαναξέταση του ζητήματος της χωροθέτησης των

τουριστικών καταλυμάτων, όχι μόνο για οικονομικούς ή λειτουργικούς λόγους αλλά κυρίως διότι δημιουργούν σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις για το φυσικό περιβάλλον.

Προκειμένου να μειωθεί το κόστος εγκατάστασης και το μέγεθος του εγχειρήματος είναι αναγκαία η ένταξή του, κατά το δυνατόν, στις υπάρχουσες οικιστικές συγκεντρώσεις. Ταυτόχρονα θεωρείται σημαντική η εξεύρεση τόπων εγκατάστασης στους οποίους η δημιουργία της απαιτούμενης υποδομής δεν θα καταστρέψει μεγάλο τμήμα του φυσικού χώρου.

Η θεώρηση αυτή δεν αποσκοπεί στην παρακώλυση της ανάπτυξης κέντρων ορεινού τουρισμού γενικότερα, αλλά βασίζεται στην πεποίθηση ότι τα πλεονεκτήματα των τουριστικών συγκροτημάτων δίπλα στις πίστες είναι πολύ κατώτερα από το όφελος του μειωμένου κόστους, του ευκολότερου ελέγχου και των μικρών μονάδων.

Συμπληρωματικά, είναι εμφανές ότι παράλληλα με τη ζήτηση για τις καθιερωμένες μορφές τουριστικών συγκροτημάτων υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για νέες μορφές κατάλυσης περισσότερο ενταγμένες στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον των ορεινών περιοχών – έστω και σε απόσταση από το χιονοδρομικό κέντρο – οι οποίες εξασφαλίζουν υψηλότερη ποιότητα όχι μόνο στο θέμα της αρχιτεκτονικής αλλά και στο θέμα της υποδοχής από την τοπική κοινωνία.

Η μετάβαση σε ένα νέο τουριστικό πρότυπο, ενταγμένο στις τοπικές κοινωνικοοικονομικές δομές, στοχεύει ουσιαστικά στην αναζωογόνηση των ορεινών οικισμών. «Οι κάτοικοι των αστικών περιοχών πρέπει να αντιληφθούν την αναγκαιότητα διατήρησης των ορεινών περιοχών όχι στα πρότυπα της Disney-Land, ή σαν ζώνη όπου οι μεταμφιεσμένοι ορεισείβιοι θα υποδέχονται τους αστούς, αλλά σαν μια ζωντανή περιοχή όπου οι άνθρωποι ζουν για τον εαυτό τους, είναι ευχαριστημένοι να ζουν από τον πρωτογενή τομέα και τον τουρισμό, με λίγα λόγια διατηρούν και ενισχύουν τα πολιτισμικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους».

Η ανάπτυξη του ορεινού – χιονοδρομικού τουρισμού στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερη σημασία για την ικανοποίηση της εγχώριας ζήτησης, η οποία αυξάνεται με ταχύτατους ρυθμούς και της οποίας ένα μεγάλο ποσοστό ικανοποιείται σήμερα σε κέντρα του εξωτερικού δημιουργώντας σημαντικές εκροές συναλλάγματος. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι είναι σκόπιμη η αποφυγή δημιουργίας μεγάλης κλίμακας χιονοδρομικών κέντρων, λόγω της ευθραυστότητας του φυσικού περιβάλλοντος της χώρας.

Τέλος, τα συμπεράσματα από την ανάλυση παραγόντων που αφορούν την ανάπτυξη του οικοτουρισμού έχουν ιδιαίτερη σημασία λόγω του σχετικά υψηλού βαθμού συγγένειας των δύο αυτών μορφών.

# ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο οικοτουρισμός βασίζεται στην ανάδειξη και αξιοποίηση των φυσικών πόρων μιας χώρας. Ενώ αρχικά εμφανίσθηκε ως τουρισμός ομάδων με εξειδικευμένα ενδιαφέροντα, στις μέρες μας συνδυάζεται με πληθώρα άλλων μορφών τουρισμού.

Η εκτενέστερη ανάλυση αυτής της μορφής τουρισμού οφείλεται στο γεγονός ότι συνδέεται άμεσα με την υψηλής στάθμης ποιοτική κατάσταση του περιβάλλοντος, έναν παράγοντα σημαντικό γενικότερα για την έλξη άλλων μορφών τουρισμού. Επομένως, η ικανοποίηση των προϋποθέσεων για τη διατήρηση υψηλής ποιότητας περιβάλλοντος αποβαίνει εις όφελος γενικότερα του τουρισμού.

Όπως συμβαίνει με τις περισσότερες μορφές τουρισμού, ο οικοτουρισμός είναι αρκετά διαδεδομένος κυρίως στους κατοίκους των μεγαλουπόλεων των αναπτυγμένων χωρών. Σε ορισμένες από αυτές τις χώρες οι συναφείς δραστηριότητες μ' αυτή τη μορφή τουρισμού έχουν παράγει τα τελευταία διακόσια χρόνια τεράστια αποθέματα πληροφόρησης για τα φυσικά συστήματα και τα χαρακτηριστικά τους – κεφαλαιώδους σημασίας σήμερα και συχνά οι μόνες πηγές σύγκρισης για την εξέλιξη και κυρίως τις αρνητικές εξελίξεις των φυσικών (και κοινωνικών) συστημάτων.

Η Ελλάδα έχει αποτελέσει χώρα προορισμού για τους οικοτουρίστες του παρελθόντος και σημαντικά ιστορικά, πλέον, στοιχεία για τα φυσικά οικοσυστήματα της χώρας προέρχονται από τις περιγραφές αυτών των ταξιδιωτών.

Μια σημαντική διαφορά, μεταξύ οικοτουρισμού του παρελθόντος με τον σημερινό, οφείλεται κυρίως στους λόγους για τους οποίους επιλέγεται αυτή η μορφή σε σχέση με κάποια άλλη.

Παράλληλα με την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων ανά τον κόσμο, σημειώθηκε μια αύξηση στη ζήτηση για ειδικές μορφές τουρισμού, όπου προσωρινά – τουλάχιστον – αναπληρώνεται η ανθρώπινη ανάγκη για επαφή με διάφορα στοιχεία της φύσης, βιοτικά και αβιοτικά, σε κατάσταση όμως που δεν μπορεί να βιωθεί στις πόλεις ή να αναπληρωθεί από τα υποκατάστατα που προσφέρονται είτε σε μορφή πάρκων, μουσείων, ζωολογικών κήπων είτε χώρων εξάσκησης με ενεργές μορφές αναψυχής. Έτσι, πολλές μορφές τουρισμού αντικαθιστούν την ένταση της ζωής στην πόλη με τη γαλήνη και τους ήχους της φύσης, την πνευματική δραστηριότητα με τη φυσική κινητικότητα και τη συνήθη συνυφασμένη εμπορική δραστηριότητα με το μαζικό τουρισμό με το ενδιαφέρον για άλλου είδους προϊόντα όπως χειροτεχνήματα, φυσικά προϊόντα, κλπ. Αυτού του είδους οι τουριστικές δραστηριότητες καλούνται σήμερα οικοτουρισμός.



Πολλές περιοχές διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά έλξης, που είναι δυνατό να αφορούν γεωλογικά φαινόμενα (όπως ηφαιστεια, θερμοπηγές), ιστορικά ή πολιτιστικά ενδιαφέροντα, κλπ. Παρόλα αυτά, μόλις τα τελευταία είκοσι χρόνια ο οικουρισμός έχει αναπτυχθεί, σε διεθνές επίπεδο, ως αυτοτελής μορφή τουρισμού.

Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα, αναλογικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες – και πάντοτε σε σχέση με την κατάσταση, ποικιλία και σπανιότητα του φυσικού περιβάλλοντος -, βρίσκεται σε εξαιρετικά πλεονεκτική θέση, οι προσπάθειες αξιοποίησης αυτού του δυναμικού και προσέλκυσης αυτού του είδους τουριστών – επισκεπτών δεν ανταποκρίθηκαν στη ζήτηση για τουρισμό εκτός αστικών κέντρων.

Από τις αρχές της αξιοποίησης των τουριστικών πόρων της χώρας, οι οποίες χρονολογούνται από τη δεκαετία του '60, η υποδομή σε περιοχές της ενδοχώρας παρέμεινε σχεδόν στα ίδια επίπεδα ενώ υπήρξαν και περιπτώσεις παρακμής ή / και εκφυλισμού τουριστικών κέντρων. Το 80% των εθνικών πάρκων της χώρας δημιουργήθηκε μετά το 1961, παρά το γεγονός ότι την ίδια εποχή ανταγωνίστριες χώρες είχαν ήδη αναπτύξει παρεμφερείς περιοχές πολύ μικρότερης αντικειμενικής σημασίας, το δε τέλος της δεκαετίας του '70 σημειώνει την απαρχή της προσέλκυσης του ενδιαφέροντος ξένων εταιρειών που προσφέρουν μικρής έως μεσαίας κλίμακας εμπορικά πακέτα για οικουρισμό στη χώρα μας.

### Χαρακτηριστικά Συμμετεχόντων

Η περιπατητική δραστηριότητα, ιδιαίτερα σημαντική στον οικουρισμό, εμφανίζεται με τρεις κυρίως μορφές. Η πρώτη αφορά τη συμβατική μορφή πεζοπορίας (walking), η δεύτερη (trekking) χρησιμοποιεί κυρίως σημασμένα μονοπάτια σε ευρέως αναγνωρισμένες περιοχές φυσικού ενδιαφέροντος και η Τρίτη (rambling) αφορά κυρίως περιηγητική δραστηριότητα.

Διακρίνονται κυρίως δύο κατηγορίες συμμετεχόντων. Η πρώτη αποτελείται από νέα κυρίως άτομα που επιζητούν την περιπέτεια με αρκετό βαθμό ανεξαρτησίας, ενώ η δεύτερη από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας οργανωμένα σε ομάδες και με λιγότερο φιλόδοξους, από την άποψη της δυσκολίας, στόχους. Αποτελούνται από άτομα ηλικίας 30-40 ετών και έχουν μέσο έως υψηλό εισόδημα. Μερικές εταιρείες, για παράδειγμα η γερμανική SKR, προσφέρουν εκδρομές που στοχεύουν συγκεκριμένες ομάδες (όπως φοιτητές, χορτοφάγους, ενθουσιώδεις οπαδούς τεχνικών γιόγκα),

γεγονός που δημιουργεί εξειδικεύσεις και αλλοιώνει, επομένως, τα γενικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.

Εξορμήσεις που ικανοποιούν εξειδικευμένα ενδιαφέροντα σε χλωρίδα και πανίδα, αλλά όπου το περπάτημα δεν είναι απαραίτητο για να Φτάσει κάποιος σε συγκεκριμένους προορισμούς προσελκύουν συνήθως άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και υψηλών εισοδημάτων, συχνά δε, ζευγάρια συνταξιούχων. Η ηλικία τους συνήθως είναι άνω των 50 ετών.

Τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων συμμετεχόντων σε οικοτουρισμό είναι παρόμοια με αυτά των Ευρωπαίων, ο αριθμός τους είναι συγκριτικά μικρότερος, αν και αυξανόμενος τόσο στις νέες ηλικίες όσο και στις μεγαλύτερες.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως συνταξιούχους, οι οποίοι δεν έχουν την δυνατότητα να οργανώσουν από μόνοι τους εκδρομές, αλλά παρόλα αυτά έχουν αυξημένο ενδιαφέρον για την επίσκεψη οικολογικά ελκυστικών περιοχών, που αποζητούν τη συντροφιά άλλων συνταξιδιωτών την οποία εξασφαλίζει το ταξίδι κυρίως με πούλμαν.

### Χαρακτηριστικά Διοργανωτών και Μέθοδοι Προβολής

Στον ελληνικό χώρο, οι περισσότερες ξένες εταιρείες ταξιδίων χρησιμοποιούν τοπικούς πράκτορες, οι οποίοι έχουν την έδρα τους στην Αθήνα ή, κατά περίπτωση, στην Θεσσαλονίκη ή τα Ιωάννινα. Αυτοί αναλαμβάνουν την διεκπεραίωση θεμάτων που αφορούν κρατήσεις σε ξενοδοχεία και θέσεων σε μέσα μεταφοράς, υποδοχή πελατών στο αεροδρόμιο και συνοδεία τους μέχρι τον τόπο προορισμού, λειτουργώντας ως ενδιάμεσοι στις επαφές μεταξύ των ξένων εταιρειών και των υπευθύνων φιλοξενίας στις περιοχές προορισμού.

Ορισμένα από αυτά τα γραφεία είναι προεκτάσεις συλλόγων προστασίας της φύσης με κερδοσκοπικό πλέον χαρακτήρα, προκειμένου να υποστηρίξουν του σκοπούς αυτών των συλλόγων (π.χ. Bird Holidays, Wildlife Holidays). Το προσωπικό που απασχολούν είναι περιορισμένο σε αριθμό και ειδικευμένο. Κάποια άλλα γραφεία λειτουργούν σε άμεση σχέση με συλλόγους /σωματεία φύσης σε διεθνές επίπεδο (π.χ. Deutsche Alpenvereine και ΕΟΦ). Και σ' αυτήν την περίπτωση ο αριθμός των απασχολουμένων είναι μικρός ενώ η διαφήμιση επιτυγχάνεται μέσω της προσωπικής επαφής. Μία παράλληλη δραστηριότητα τέτοιου τύπου γραφείων

ταξιδιών αποτελεί, ορισμένες φορές, ο τομέας της διοργάνωσης ενημερωτικών διαλέξεων σε θέματα φύσης (π.χ. ορνιθολογία) στην χώρα προέλευσης.

### Υποδομή – Ανωδομή

Στις περισσότερες από τις Ευρωπαϊκές χώρες το ποσοστό των εθνικών πάρκων κυμαίνεται από 1% (Ολλανδία) έως 9% (Μ. Βρετανία) της συνολικής τους έκτασης. Η Ελλάδα έρχεται τελευταία σ' αυτόν τον κατάλογο με ποσοστό 0,5% και χαμηλότερο επίπεδο αποτελεσματικότητας ως προς την παρακολούθηση της κατάστασής τους (monitoring) και τη συντήρησή τους.

#### α. Δραστηριότητες σε σχέση με το Βουνό

##### **Τύπος Καταλύματος**

Ιδεώδης θεωρείται η χρησιμοποίηση μικρών ξενοδοχειακών / ξενώνων (δυναμικότητας μέχρι 30 άτομα) παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Επίσης χρησιμοποιούνται ξενοδοχεία (Άλπεις), ορεινά καταφύγια (Άλπεις, Πυρηναία), σκηνές (Ιμαλαΐα, Ελλάδα). Ως μέγιστη ενδιάμεση απόσταση μπορούν να θεωρηθούν τα 15Km στην περίπτωση της πεζοπορίας και τα 30Km στην ποδηλασία ή την υπασία.

##### **Προμήθειες**

Είναι, προφανώς, επιθυμητή η εξασφάλιση κέντρων προμηθειών. Αυτό δεν είναι δυνατό σε περισσότερο φυσικές (άγριες) ή μεγαλύτερων υψομέτρων περιοχές (π.χ. Ιμαλαΐα, Τουρκία, Αφρική, Ν. Αμερική), όπου οι προμήθειες μεταφέρονται από ντόπιους μεταφορείς ή ζώα.

##### **Διαδρομές**

Τα μονοπάτια πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένα (σημασμένα) ενώ είναι απαραίτητο να υπάρχουν ενδείξεις σχετικά με τις αποστάσεις (σε χρόνο) και τις παρεχόμενες εξυπηρετήσεις στην ευρύτερη περιοχή. Ορισμένες αρχές που ακολουθούνται συνήθως στο σχεδιασμό του συστήματος μονοπατιών είναι:

- Η δημιουργία μονοπατιών πλάτους 0,5μ. έως 1μ. (όπου είναι απαραίτητο κατασκευασμένων από πέτρα).
- Η σωστή / συνεχής συντήρησή τους.

- Η κατασκευή μόνιμων γεφυριών από πέτρα, σύμφωνα με πρότυπα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής ή προσωρινών από ξύλο.
- Η τοποθέτηση κουπαστών σε περιοχές δύσβαστες.
- Η συντόμευση της διαδρομής προς τα σημεία ειδικού ενδιαφέροντος (κορυφή, φαράγγια, οικισμοί) και η αποφυγή περιττών υψομετρικών αλλαγών κατά μήκος της πορείας.
- Η σύνδεση / επικοινωνία μεταξύ μονοπατιών που οδηγούν στο ίδιο σημείο ειδικού ενδιαφέροντος.
- Η διέλευση μονοπατιών από δασωμένες περιοχές (όπου είναι δυνατό) και η αποφυγή διέλευσης από καλλιέργειες. Ειδική προσοχή δίνεται στη σήμανση κοντά σε δρόμους.

### **Σκι αντοχής (cross – country skiing)**

Η κλίση των διαδρομών δεν πρέπει να υπερβαίνει το 20% οι πορείες πρέπει να υποδεικνύονται με έγχρωμα σήματα, το δε πλάτος τους πρέπει να είναι τουλάχιστον 1μ. Είναι δυνατή η χρησιμοποίηση δασικών δρόμων, αλλά μειώνεται το αίσθημα απομόνωσης.

#### **Ιππασία**

Ισχύουν οι γενικές αρχές που αναφέρθηκαν προηγουμένως, διαφοροποιημένες ως προς το πλάτος των μονοπατιών – στην περίπτωση αυτή είναι απαραίτητο 1,5μ. έως 2,0 μ. – και την απαιτούμενη αυξημένη αντοχή σε φορτία των γεφυριών. Είναι αναγκαία η ύπαρξη στάβλων δυναμικότητας συνήθως 10-25 αλόγων και έκτασης καλυπτόμενης από χορτάρι επιφάνειας περίπου 2.000-5.000μ<sup>2</sup>. Οι απασχολούμενοι σε μια τέτοια μονάδα ανέρχονται περίπου σε 2-5 άτομα.

#### **Χάρτες**

Η κλίμακα 1:50.000 μπορεί να θεωρηθεί κατάλληλη για την πραγματοποίηση τέτοιων διαδρομών. Είναι ιδιαίτερα σημαντική η ακριβής και συνεχής ενημέρωση των χαρτών ως προς τη θέση (χάραξη) των μονοπατιών, τις παρεχόμενες εξυπηρετήσεις (είδος, θέση), τα σημεία ειδικού ενδιαφέροντος και τις πιθανές περιοχές κατασκήνωσης.

## Πρόσβαση

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η δραστηριότητα του οικοτουρισμού προσελκύει άτομα διαφόρων ηλικιών. Επομένως, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δίνεται σε θέματα διευκόλυνσης της πρόσβασης, χωρίς αυτό να συνεπάγεται την υποβάθμιση του φυσικού χαρακτήρα των επισκεπτόμενων περιοχών.

Ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι θα πρέπει να οδηγούν σε οικισμούς ή χωριά που βρίσκονται στην περιφέρεια της περιοχής ενδιαφέροντος. Πρέπει επίσης να εξασφαλίζονται χώροι στάθμευσης που να ανταποκρίνονται στον αριθμό των χρηστών.

Το οδικό δίκτυο μέσα στις περιοχές ενδιαφέροντος πρέπει να περιορίζεται στον ελάχιστο δυνατό βαθμό διανοίξεων και να χρησιμοποιείται και να εξυπηρετεί μόνον τις άμεσες ανάγκες φορέων που έχουν σχέση με την προστασία και συντήρησή τους.

Αρκετές χώρες παρέχουν δημόσια ή κοινοτικά μέσα μεταφοράς επισκεπτών (λεωφορεία, πούλμαν, mini buses, τραίνα) για τη μετακίνηση των επισκεπτών από το σημείο άφιξης στη χώρα έως την περιφέρεια των περιοχών ενδιαφέροντος. Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται, για τη μετακίνηση των επισκεπτών μέσα στην περιοχή, τηλεκαμπίνες και οδοντωτοί σιδηρόδρομοι (π.χ. Schneeberg – Αυστρία).

Ο βαθμός προσπελασιμότητας των περιοχών αυτών από τα σημεία άφιξης των επισκεπτών δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι το αντικείμενο έλξης αυτής της μορφής τουρισμού είναι συνήθως συνδεδεμένο με θέματα ιδιαίτερου φυσικού ενδιαφέροντος.

## **β. Περιοδείες για Ενδιαφέροντα Χλωρίδας και Πανίδας**

Η δραστηριότητα αυτή συνδυάζεται συνήθως με αυτές που σχετίζονται με τον ορεινό τουρισμό. Εξαιρούνται βέβαια ιδιαίτερα ενδιαφέροντα που αφορούν τη χλωρίδα και πανίδα θαλάσσιου περιβάλλοντος και υδροβιοτόπων σε λιμνοθάλασσες και εκβολές ποταμών.

Η απαραίτητη υποδομή είναι παρόμοια με αυτήν των ορεινών δραστηριοτήτων με ορισμένες εξαιρέσεις όπως:

- Καταλύματα που βρίσκονται κυρίως σε ξενοδοχεία σε απόσταση μέχρι 30Km από την περιοχή ενδιαφέροντος. Η μετακίνηση γίνεται συνήθως με mini-bus. Άλλα είδη καταλυμάτων περιλαμβάνουν πανσιόν και ξενώνες.

Η χρήση σκηνών και ορεινών καταφυγίων αποτελούν εξαιρέσεις.

- Τα μονοπάτια, όπου αυτά χρησιμοποιούνται, πρέπει να αποφεύγουν ακατάλληλες κλίσεις και προβληματική μορφολογία εδάφους. Ειδική υποδομή χρειάζεται στην περίπτωση χαρακτηριστικής χλωρίδας για την αποφυγή της καταστροφής της από τους επισκέπτες: συνήθως χρησιμοποιούνται ξύλινες κατασκευές υπερυψωμένες από το έδαφος.

Παρατηρητήρια και καταφύγια κατασκευάζονται σε επιλεγμένα σημεία και εξοπλίζονται με υλικό για την παρατήρηση σε μακρινές αποστάσεις (κυάλια, τηλεσκόπια), απαραίτητο κυρίως για την παρακολούθηση της πανίδας και ορνιθοπανίδας. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα σημεία αυτά στελεχώνονται από ειδικούς.

- Καντίνες και snack-bars τοποθετούνται συχνά σε τέτοιες περιοχές κοντά σε παρατηρητήρια ή τόπους ανάπαυσης με ιδιαίτερη θέα. Τέτοιες εγκαταστάσεις δίνουν τη δυνατότητα άνετης αναμονής ή καταφυγίου σε περιπτώσεις όπου οι καιρικές συνθήκες είναι δυσμενείς. Η χωροθέτησή τους γίνεται συνήθως σε απόσταση 1/2Km από δάση και 1 Km από ανοιχτές περιοχές για να αποφευχθεί η όχληση.
- Οι ίδιες αποστάσεις ισχύουν συνήθως για τους χώρους στάθμευσης και το οδικό δίκτυο, όπου στην περίπτωση σημείων με θέα δεν θα πρέπει να είναι πλησιέστερα από 1Km, παρότι βέλτιστη απόσταση θεωρούνται τα 2Km στις ορεινές περιοχές και τα 4Km στις επίπεδες περιοχές.
- Σε πολλές περιοχές ειδικών ενδιαφερόντων ιδιαίτερη σημασία έχει η κατασκευή μουσείων φυσικής ιστορίας ή «Σχολείων της φύσης» όπου παρέχονται συγκεκριμένες και εξειδικευμένες πληροφορίες που αφορούν τα φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής. Σε ορισμένες περιπτώσεις χωροθετούνται, στις ίδιες περιοχές, ερευνητικοί σταθμοί όπου δίνεται η ευκαιρία στους επισκέπτες να πληροφορηθούν για το περιεχόμενο της έρευνας. Η παρουσίαση οπτικοακουστικού υλικού μπορεί να γίνεται είτε για παράδειγμα στους χώρους των μουσείων κοντά στο χώρο είτε στις περιοχές των καταλυμάτων, κυρίως πριν την επίσκεψη των περιοχών.

Μια επαρκής οργάνωση και υποδομή πάρκου χαρακτηρίζεται από τα εξής:

1. Ασφαλτοστρωμένη οδό προσπέλασης, με εξασφαλισμένη δυνατότητα να καθαρίζεται από το χιόνι, όταν αυτό καθίσταται αναγκαίο.

2. Αντίθετα, οι μόνοι δρόμοι που υπάρχουν μέσα στο πάρκο είναι οι δασικοί, οι οποίοι χρησιμοποιούνται από το προσωπικό.
3. Ύπαρξη ευδιάκριτων ορίων, με ενδεικτικές πινακίδες στα κυριότερα σημεία εισόδου που υπενθυμίζουν στους τουρίστες τόσο αυτά που τους προσφέρει το πάρκο, όσο και την υπευθυνότητα που πρέπει να τους διακρίνει κατά τη διάρκεια της επίσκεψής τους.
4. Σαφώς καθορισμένα μονοπάτια, με πινακίδες στις διασταυρώσεις και σε άλλα κεντρικά σημεία, στις οποίες αναγράφονται οι αποστάσεις (σε χιλιόμετρα και ώρες), οι πλησιέστερες εξυπηρετήσεις και οι κατευθύνσεις.
5. Ύπαρξη συγκεκριμένων περιοχών, όπου επιτρέπεται το camping το οποίο φυσικά απαγορεύεται σε οποιοδήποτε άλλο σημείο.
6. Περίπτερα στις κυριότερες εισόδους όπου, για την πληροφόρηση των επισκεπτών, διατίθενται χάρτες και εκδόσεις σχετικές με τη χλωρίδα, πανίδα και το ιστορικό παρελθόν της περιοχής.
7. Καταρτισμένο προσωπικό καταλλήλων ειδικοτήτων, πρόθυμο και ικανό να εξασφαλίσει την τήρηση των κανονισμών του πάρκου, να βοηθήσει τους επισκέπτες σε περίπτωση ανάγκης (με τη χρήση ασυρμάτου, ο οποίος είναι απαραίτητος) και να δώσει τις πρώτες βοήθειες, να αποτρέψει τις πυρκαγιές, καθώς και να συντηρεί τα μονοπάτια, τα περίπτερα και τα παρατηρητήρια του πάρκου σε καλή κατάσταση. Σε μερικές περιπτώσεις, το προσωπικό πρέπει να επιβάλει και να εισπράττει πρόστιμα από τους τουρίστες που παραβαίνουν τον κανονισμό λειτουργίας του πάρκου. Τα «έσοδα» αυτά μπορούν στη συνέχεια να διατίθενται για την κάλυψη του κόστους συντήρησης των εγκαταστάσεων του πάρκου.
8. Παροχή μεταφορικών μέσων που περιλαμβάνουν τόσο υποζύγια, όσο και εξοπλισμένο ελικόπτερο, ώστε να καθίσταται δυνατή η μεταφορά τραυματιών ή αρρώστων.
9. Ύπαρξη ξενώνων (συνήθως κρατικών και όχι ιδιωτικών) σε γειτονικούς οικισμούς και, στην περίπτωση εκτεταμένων πάρκων, ορεινών καταφυγίων.  
Τα καταφύγια αυτά πρέπει να είναι ανοικτά σ' όλους και όχι, όπως συνηθίζεται, να απευθύνονται αποκλειστικά στα μέλη κάποιου ορειβατικού συλλόγου. Στην περίπτωση των τελευταίων είναι σκόπιμο να παρέχονται κάποιες εκπτώσεις.

10. Καθορισμένες θέσεις συλλογής απορριμμάτων στα πλέον πολυσύχναστα σημεία και επαρκής έλεγχος για την αποφυγή της ρύπανσης από την αυθαίρετη ρίψη απορριμμάτων από τους επισκέπτες.
11. Λεωφορειακή γραμμή, δημόσιας εκμετάλλευσης, σύνδεσης της πλησιέστερης μεγάλης πόλης απ' όπου συνήθως προέρχονται οι επισκέπτες με τα μικρά χωριά της περιοχής του πάρκου.
12. Απαγόρευση της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας (αγοραπωλησίες, οικοδομές) μέσα στα όρια του πάρκου.

### γ. Θαλάσσιος Τουρισμός (Υδραθλητικός Τουρισμός)

Για τα ταξίδια με καγιάκ ή φουσκωτές βάρκες, κανό και πιρόγες η μόνη σημαντική απαραίτητη υποδομή είναι ο ικανοποιητικού πλάτους και ασφαλισμένος δρόμος που εξασφαλίζει την πρόσβαση στο σημείο αναχώρησης. Στο σημείο αυτό, που προφανώς βρίσκεται κοντά στη θάλασσα ή τις όχθες κάποιας λίμνης ή ποταμού, θα πρέπει να δημιουργηθεί χώρος στάθμευσης. Συνήθως καταστήματα, ξενοδοχεία και ξενώνες υπάρχουν ήδη στην περιοχή εκκίνησης του ταξιδιού.

Για τις καταδύσεις είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας σχολής, με ειδικευμένους δασκάλους, που θα ενοικιάζει και τον απαραίτητο εξοπλισμό (στολές κατάδυσης, μπουκάλες οξυγόνου, κλπ). Η λειτουργία ενός κέντρου πληροφόρησης, όπου θα εκτίθενται χάρτες, είναι επιθυμητή.

### δ. Πολιτιστικός Τουρισμός σε συνδυασμό με Οικοτουριστικές Δραστηριότητες

~~Οι εξυπηρετήσεις που αφορούν καταλύματα, καταστήματα ή μεταφορές, δεν είναι παντού ίδιες, αλλά παρουσιάζουν διαφορές ανάλογα με την τοποθεσία (απομονωμένος ορεινός οικισμός, λιμάνι σε κάποιο νησί, κλπ.).~~

Οι διακοπές που περιλαμβάνουν χορό, γιόγκα ή αυτοσυγκέντρωση, συχνά, μπορούν να οργανωθούν σε μοναστήρια (εν λειτουργία ή εγκαταλελειμμένα) ή άλλα κτίρια ιστορικού ενδιαφέροντος, όπως για παράδειγμα στο μοναστήρι της Εφταλούς



στη Μυτιλήνη. Σ' αυτήν την περίπτωση απαιτείται η διαθεσιμότητα δασκάλου των τοπικών παραδοσιακών χορών.

Τα τουριστικά πακέτα που περιλαμβάνουν ζωγραφική ή φωτογραφία, συνήθως, απαιτούν κάποια αίθουσα, όπου θα μπορούν να διοργανώνονται εκθέσεις με έργα τόσο των τοπικών καλλιτεχνών όσο και των τουριστών. Συχνά περιλαμβάνουν επίσης εκμάθηση παραδοσιακών τεχνών.

Για τα τουριστικά πακέτα που περιλαμβάνουν μαγειρική απαιτείται η διαθεσιμότητα των ανάλογων εγκαταστάσεων, αλλά και των ανθρώπων που θα διδάξουν τις τοπικές συνταγές. Το φαγητό που ετοιμάζεται, καταναλώνεται από το γκρουπ των επισκεπτών.

### **Εξειδικευμένη Υποδομή, Εξυπηρετήσεις και Εξοπλισμός**

Ο συνήθης εξοπλισμός αυτού του είδους τουρισμού περιλαμβάνει mini – buses και οχήματα με τετράτροχη κίνηση (4X4) για τη μεταφορά των επισκεπτών από τη βάση τους σε επιλεγμένα σημεία. Γραφεία που συμπεριλαμβάνουν το περπάτημα στην οικοτουριστική δραστηριότητα διαθέτουν συχνά σακκίδια και σκι περιπατητικά ή, στην περίπτωση που το αντικείμενο είναι γύρω από το υγρό στοιχείο, βάρκες, κανό ή καγιά ή / και σκάφη με εξωλέμβια κίνηση.

Όλα τα πακέτα που προσφέρουν πεζοπορία, παρατήρηση πανίδας και χλωρίδας καθώς και 90% των άλλων μορφών οικοτουρισμού προσφέρουν οδηγούς και ξεναγήση. Οι περισσότεροι οδηγοί / ξεναγοί είναι υπάλληλοι των ξένων γραφείων με πολύ καλή γνώση της γλώσσας και των ειδικών χαρακτηριστικών της περιοχής. Μερικά γραφεία περιήγησης σε σημαντικούς τόπους για την ορθοπανίδα προσφέρουν δύο οδηγούς για ομάδες μέχρι είκοσι άτομα. Οδηγοί ξεναγοί με εντοπιότητα σπανίζουν, αλλά όταν αυτό συμβαίνει έχουν καλή γνώση της γλώσσας των ομάδων τις οποίες ξεναγούν.

### Άλλες Ανάγκες και Προϋποθέσεις

Για ορισμένες οικοτουριστικές δραστηριότητες απαιτούνται ειδικές γνώσεις για τη συμμετοχή, που συχνά μεταδίδονται επιτόπου ή σε ειδικές συναντήσεις πριν από τη συγκεκριμένη εξόρμησή όπως:

- Χειμερινές Αναβάσεις  
Χρήση riolet και crampon. Συνήθης τόπος εκπαίδευσης οι βουνοπλαγιές.
- Αναρρίχηση και Αναβάσεις Υψηλού Κινδύνου  
Χρήση ειδικών αναρριχητικών μεθόδων, ασφάλιση με σχοινί και ειδικά εξαρτήματα. Συνήθης τόπος εκμάθησης οι βουνοπλαγιές.
- Καταδύσεις  
Η επίδειξη μεθόδου κατάδυσης και χρήση εξοπλισμού θεωρείται απαραίτητη και μπορεί να γίνει στο συγκεκριμένο τόπο ή σε πισίνα των τουριστικών καταλυμάτων πριν την εξόρμηση.
- Σπηλαιολογία

### **ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ**

Γενικά, λόγω του περιορισμένου αριθμού επισκεπτών, ο οικοτουρισμός δεν παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της «εισβολής», που είναι ιδιαίτερα έντονα στην περίπτωση του μαζικού τουρισμού και τα οποία αποβαίνουν εις βάρος, αφενός, των κατοίκων, που συνήθως αντιτίθενται στον προσανατολισμό της τοπικής προσφοράς αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση των (ευπόρων) επισκεπτών και, αφετέρου, των επισκεπτών, που χάνουν τη δυνατότητα επαφής με την τοπική κοινωνία και κουλτούρα – επαφή που κανονικά προωθείται από τον τουρισμό – και περιορίζονται ουσιαστικά στο να ζουν κατά τον ίδιο τρόπο που ζούσαν στην πατρίδα τους, με μόνες ίσως διαφορές το χαμηλότερο επίπεδο τιμών, το θερμότερο κλίμα και την απουσία ευθυνών και άγχους.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του μαζικού τουρισμού είναι η έλλειψη υπευθυνότητας και «εθισμού» των τουριστών ως προς την περιοχή που επισκέπτονται. Δεδομένου μάλιστα ότι και ορισμένοι εκ των επιχειρηματιών του κλάδου και όχι μόνον οι επισκέπτες προέρχονται από άλλες περιοχές (ή έχουν μικρή

μόνο σχέση με την περιοχή προορισμού), τείνουν και αυτοί να αντιμετωπίζουν την ανάπτυξη της περιοχής μόνο με βάση τη βραχυπρόθεσμη ή μεσοπρόθεσμη αποδοτικότητα, δίχως να αποδίδουν σημασία στις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις και τα πιθανά προβλήματα, καθώς μακροπρόθεσμα έχουν τη δυνατότητα να μετακινηθούν σε άλλη περιοχή σχετικά εύκολα. Στις σχετικά ανεπτυγμένες τουριστικές περιοχές, οι επιχειρηματίες αποφεύγουν να πραγματοποιήσουν μεγάλες επενδύσεις, φοβούμενοι ότι η τοπική τουριστική εικόνα θα καταστραφεί σύντομα από την υπερβολική εκμετάλλευση και τον επακόλουθο κορεσμό.

Στην περίπτωση του οικοτουρισμού, όμως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τόσο οι επισκέπτες όσο και οι κάτοικοι έχουν κοινό ενδιαφέρον για την περιοχή και φροντίζουν για τη διατήρηση των τοπικών χαρακτηριστικών (φυσική ομορφιά, ησυχία, κλπ.).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του μαζικού τουρισμού είναι συνδεδεμένο με το αίσθημα ανασφάλειας που νοιώθουν οι επισκέπτες κατά τη διάρκεια των διακοπών τους σ' έναν τόπο του οποίου αγνοούν τη γλώσσα, τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες και τις λεπτομέρειες εκείνες που συνιστούν τον τρόπο ζωής των κατοίκων του. Η μαζικότητα του τουριστικού φαινομένου μπορεί να αποδοθεί, κατά ένα μέρος, σ' αυτόν ακριβώς τον παράγοντα. Έτσι:

- α. Οι τουρίστες εντάσσονται σε μεγάλα groups, μέσα στα οποία μπορούν να διατηρήσουν τα εθνικά τους χαρακτηριστικά όπως τη γλώσσα, την «εθνική» τους αίσθηση του χούμορ κλπ., πράγμα όμως που τους αποξενώνει από τους ντόπιους, οι οποίοι τείνουν να κατατάσσουν όλους τους ξένους επισκέπτες σε κάποια στερεότυπα.
- β. Οι επισκέπτες αποφεύγουν την επαφή με πολλά τοπικά στοιχεία, όπως για παράδειγμα την τοπική κουζίνα. Έτσι οι tour operators, ακόμη κι αν είναι ντόπιοι, αναγκάζονται να προσαρμόζουν τις προσφερόμενες, στα πλαίσια του «πακέτου», υπηρεσίες στα γούστα των τουριστών, φροντίζοντας για παράδειγμα για την προσφορά continental breakfast, που πολλοί τουρίστες δεν εννοούν να αποχωρισθούν ακόμα και κατά τη διάρκεια των διακοπών τους.

Οι παράγοντες αυτοί περιορίζουν ακόμα περισσότερο την ουσιαστική επαφή των επισκεπτών με την πραγματική εικόνα της χώρας ή της περιοχής που τους φιλοξενεί. Ο οικοτουρισμός όμως, επειδή πάντα περιλαμβάνει περιηγήσεις με συνήθως ντόπιο ξεναγό, μειώνει το αίσθημα ανασφάλειας και την επιφυλακτικότητα των συμμετεχόντων και, όπως ήδη αναφέραμε, επιτρέπει την κατανόηση από μέρους τους του τοπικού τρόπου ζωής.

Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού εμπεριέχει τη ροή κεφαλαίου από τις μεγάλες πόλεις προς τις μικρές κοινότητες και την επένδυσή του σε καταλύματα, εστιατόρια, καταστήματα και υπηρεσίες ξενάγησης. Η ροή αυτή, με την ομολογουμένως ασυνήθιστη για την εποχή μας κατεύθυνση, βοηθά στον περιορισμό της τάσης εγκατάλειψης των «προβληματικών» περιοχών από τους κατοίκους τους, ενώ παράλληλα δημιουργεί τις κατάλληλες οικονομικές προϋποθέσεις για υποδομή και ανωδομή που εξυπηρετεί και τις τοπικές κοινωνίες.

Πάντως, πολλοί επιχειρηματίες του κλάδου (όπως π.χ. ιδιοκτήτες καταστημάτων) προτιμούν να μένουν στις μικρές αυτές κοινότητες μόνον κατά την τουριστική περίοδο (Μάιο έως Σεπτέμβριο) και να περνούν τους χειμερινούς μήνες σε κάποια κοντινή πόλη με ανεπτυγμένη τοπική αγορά. Για τη μετατροπή των εγκαταλελειμμένων (ιδιαίτερα των ορεινών) χωριών σε βιώσιμους οικισμούς, απαιτείται η σταθερή εισροή τουριστικού εισοδήματος, ακόμα και εκτός περιόδου αιχμής που μπορεί να εξασφαλισθεί με την ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως το αλπικό σκι, οι περίπατοι σε περιοχές χαμηλού υψομέτρου πλούσιες σε βλάστηση και οι πολιτιστικές δραστηριότητες.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι συχνά ένα μεγάλο ποσοστό της τουριστικής δαπάνης που σχετίζεται με τις οικοτουριστικές δραστηριότητες καταλήγει σε τουριστικούς πράκτορες που φυσικά ζουν και εργάζονται στις μεγάλες πόλεις.

Στις επόμενες παραγράφους γίνεται ειδικότερη αναφορά στις επιπτώσεις των επιμέρους μορφών οικοτουρισμού.

### Περιηγητικός Οικοτουρισμός

Η πεζοπορική περιήγηση σε απομονωμένες περιοχές έχει συνήθως δύο ειδών θετικές κοινωνικές επιπτώσεις.

Επειδή το group των επισκεπτών είναι μικρό σε μέγεθος, περιλαμβάνοντας κατά μέσο όρο δώδεκα άτομα και λόγω του ότι ο οδηγός είναι ντόπιος ή τουλάχιστον έχει πολύ στενή σχέση με την περιοχή όπου γίνεται η περιήγηση, οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με το τοπικό στοιχείο και αναπτύσσουν σχέσεις μ' αυτό. Λόγω της απομόνωσης της περιοχής, που κανονικά δέχεται μικρό αριθμό τουριστών, οι κάτοικοί της έχουν την περιέργεια να επικοινωνήσουν με τους επισκέπτες και να

μάθουν για τον τρόπο ζωής στις περιοχές προέλευσής τους, ο οποίος προφανώς διαφέρει πολύ από το δικό τους. Εξάλλου, καθώς τα περισσότερα έξοδα του ταξιδιού (δωμάτιο, γεύματα, κλπ.) προκαταβάλλονται, η επαφή μεταξύ επισκεπτών και κατοίκων απαλλάσσεται σε σημαντικό βαθμό από την επιδίωξη του κέρδους και οδηγεί σε μια πολιτιστικού περιεχομένου ανταλλαγή, ικανοποιητική και για τα δύο μέρη.

Οι κάτοικοι, βλέποντας (στην αρχή σε μεγάλη έκπληξη) ότι κάποιοι επισκέπτες έρχονται από τόσο μακριά για να δουν και να ζήσουν αυτά τα χαρακτηριστικά του τόπου τους – που οι ίδιοι ανέκαθεν θεωρούσαν εμπόδιο για την ανάπτυξη ή ακόμα σαν στοιχεία που εμπόδιζαν την καλλιέργεια της γης, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες ή σαν απειλή για την ίδια τους τη ζωή - , αλλάζουν συχνά στάση και μαθαίνουν να εκτιμούν και να φροντίζουν το φυσικό τους περιβάλλον. Οι κάτοικοι τέτοιων «μειονεκτικών» περιοχών καταλήγουν στην αναγνώριση της ιδιαιτερότητας του χώρου όπου ζουν, τόσο διότι βλέπουν ότι αυτή εκτιμάται από τους ξένους επισκέπτες, αλλά και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι οι η ιδιομορφία αυτή του τόπου τους παρέχει πλέον από μόνη της τους πόρους που παλαιότερα τους απαγόρευσε να αποκτήσουν. Έτσι έχουν κάθε λόγο να μεριμνήσουν για τη διατήρησή της.

Η μορφή αυτή τουρισμού μπορεί να υλοποιηθεί σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Κάθε περιοχή της χώρας μας καλύπτεται ήδη από ένα δίκτυο στοιχειωδών, τουλάχιστον, δρόμων. Σε πολλές περιπτώσεις θα ήταν προς όφελος των κατοίκων των απομονωμένων κοινοτήτων να μην επιδιώξουν την κατασκευή ενός νέου δρόμου, αλλά την ενίσχυση του ήδη υπάρχοντος δικτύου. Η επιλογή αυτή θα διαφύλασσε το φυσικό τοπίο και θα περιόριζε το ετήσιο κόστος συντήρησης, καθώς ο χωματόδρομοι καταστρέφονται από τις κακές καιρικές συνθήκες και χρειάζεται να ανακατασκευάζονται κάθε χρόνο με τη χρήση χωματουργικών μηχανημάτων. Σε πολλές περιπτώσεις, θα ήταν σκόπιμο τελικά να σταματήσει η συντήρηση των λιγότερο χρησιμοποιούμενων δρόμων, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μονοπάτια σε περιηγήσεις.

Σε σύγκριση με τις θετικές, οι αρνητικές (κυρίως περιβαλλοντικές) επιπτώσεις του περιηγητικού τουρισμού είναι μάλλον ασήμαντες. Σ' αυτές περιλαμβάνονται κυρίως η ρύπανση από τα απορρίμματα των επισκεπτών, η φθορά των μονοπατιών και των περιοχών όπου γίνονται στάσεις για φαγητό, η ρύπανση των λιμνών και ποταμών από κολυμβητές κλπ. Όλες αυτές οι αρνητικές επιπτώσεις είναι δυνατό να

αποφευχθούν αν ο οδηγός – ξεναγός φροντίσει να συμβουλευθεί επαρκώς τα μέλη του group ως προς τον τρόπο συμπεριφοράς κατά τη διάρκεια της περιήγησης.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στις επιπτώσεις του περιηγητικού τουρισμού θα μπορούσαμε να σταθούμε σε δύο ειδικότερα σημεία:

α. Ο ειδικός εξοπλισμός των επισκεπτών (στην περίπτωση εποχούμενης περιήγησης) και ιδιαίτερα τα κατασκευασμένα για κίνηση «έξω από το δρόμο» οχήματά τους (αυτοκίνητα και μοτοσυκλέτες), δίνουν συχνά την αφορμή για την υιοθέτηση νέων αξιών από τους κατοίκους, καθώς και για τη χρήσιμη ανταλλαγή απόψεων και πληροφοριών ανάμεσα στα δύο μέρη.

β. Η επαφή εντείνεται από το γεγονός ότι οι τουρίστες συμβουλευονται συχνά τους ντόπιους για θέματα σχετικά με τις καιρικές συνθήκες ή την κατάσταση των μονοπατιών.

### Οικοτουρισμός Χλωρίδας – Πανίδας

Ο τουρισμός με αντικείμενο την παρατήρηση της πανίδας και χλωρίδας έχει, σε γενικές γραμμές, ανάλογες κοινωνικές επιπτώσεις με τον περιηγητικό τουρισμό που διεξάγεται σε ορεινές περιοχές. Όμως τα διαφορετικά οργανωτικά χαρακτηριστικά του πρώτου (μεγαλύτερα groups που στην περίπτωση των ορνιθολογικών περιηγήσεων μπορούν να περιλαμβάνουν μέχρι τριάντα άτομα, καθώς και η χρήση περισσότερο πολυτελών καταλυμάτων, συνήθως ξενοδοχειακών) περιορίζουν τη δυνατότητα άμεσης επαφής ανάμεσα στους επισκέπτες και τους κατοίκους. Εξάλλου, λόγω των επιστημονικών γνώσεων αλλά και των προσωπικών πεποιθήσεων των περιηγητών, συχνά δημιουργείται σαφής αντιπαράθεση με το τοπικό στοιχείο, ιδιαίτερα όταν η οικολογική αντίληψη των πρώτων συγκρούεται με παραδοσιακές δραστηριότητες ή βιοτικές ανάγκες των κατοίκων (π.χ. κυνήγι).

Τέτοιες συγκρούσεις μπορούν να αποφευχθούν αν κατανοηθεί ότι η προστασία κάποιων περιοχών, εξαιρετικής οικολογικής σημασίας, θα πρέπει να συνοδεύεται από τη δυνατότητα συμβατικής εκμετάλλευσης άλλων περιοχών, που δεν παρουσιάζουν το ίδιο ενδιαφέρον από πλευράς φυσικών χαρακτηριστικών και οικοσυστημάτων. Έτσι, για παράδειγμα, η απαγόρευση της βοσκής των κοπαδιών μέσα στα προστατευόμενα πάρκα, που μπορεί να οδηγήσει σε διαμάχη ανάμεσα στους

φυσιοδίφες και τους αγρότες, δεν έχει νόημα αν δεν διατεθούν άλλες εκτάσεις κατάλληλες γι' αυτό το σκοπό.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, παρά την αρχική αντίθεση, η σύγκλιση των συμφερόντων των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων δεν είναι αδύνατη. Ο τοπικός πληθυσμός μπορεί να κατανοήσει την οικολογική διάσταση της ανάπτυξης του χώρου όπου ζει, αν του δοθούν κάποια κίνητρα και ειδικά προνόμια, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα της δωρεάν πρόσβασης στις εγκαταστάσεις (μουσεία, κλπ), στις οποίες οι ξένοι επισκέπτες πληρώνουν για να αποκτήσουν πρόσβαση ή το δικαίωμα χρήσης. Από την άλλη πλευρά οι επισκέπτες δεν πρέπει, παρασυρόμενοι από τις γνώσεις ή τις προσωπικές τους απόψεις, να παραβλέπουν το διαμορφωμένο τρόπο ζωής και τις ανάγκες των κατοίκων.

Υπ' αυτές τις προϋποθέσεις, σημαντικό μακροπρόθεσμο όφελος για τον τοπικό πληθυσμό είναι η προοδευτικά αυξανόμενη αίσθηση υπερηφάνειας για την ιδιαιτερότητα των χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος χώρου του, πέραν ίσως από την ιστορία του ή την καταγωγή του, πράγμα απαραίτητο για την εξασφάλιση του μέλλοντος των τοπικών οικοσυστημάτων.

### Οικοτουρισμός που συνδυάζει Πολιτιστικά Ενδιαφέροντα

Ο οικοτουρισμός που περιλαμβάνει πολιτιστικές δραστηριότητες παρουσιάζει τις περισσότερες θετικές κοινωνικές επιπτώσεις από όλες τις άλλες μορφές οικοτουρισμού. Συγκεκριμένα θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στις εξής:

α. Οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να ανταλλάξουν με τους ντόπιους εμπειρίες σχετικές με κάποια τεχνική, την τέχνη ή τον πολιτισμό. Έτσι, για παράδειγμα, όσοι συμμετέχουν στα προγράμματα της Zoe Holiday μαθαίνουν τις τοπικές συνταγές μαγειρικής κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο γυναικείο αγροτουρισμό συνεταιρισμό στα Αμπελάκια και οι τουρίστες – πελάτες της SKR, διδάσκονται τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς κατά την παραμονή τους στη Νάξο. Η επικοινωνία είναι αμφίδρομη: Οι ντόπιοι ενημερώνονται για ανάλογα θέματα από τους τουρίστες, που μεταφέρουν την εμπειρία που έχουν από την πατρίδα τους. Ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις σημειώνουμε τις εξής: οι ντόπιοι μπορούν, αν θέλουν, να συμμετέχουν στις συναντήσεις γιόγκα και αυτοσυγκέντρωσης που οργανώνονται από την SKR στη Λέσβο και οι Έλληνες καλλιτέχνες, που εργάζονται στην Ύδρα,

έχουν την ευκαιρία να συναντήσουν τους Γερμανούς ερασιτέχνες ζωγράφους, κλπ. που συμμετέχουν στα μαθήματα τέχνης που οργανώνονται εκεί από την SKR και ενδεχομένως ως συνεργασθούν μαζί τους.

β. Οι επιχειρηματίες (tour operators) αντλούν επίσης οφέλη από την πολιτιστική αυτή επαφή. Έτσι, για παράδειγμα, οι οργανωτές του προγράμματος Pure Crete βοηθούν (συνήθως οικονομικά αλλά και συμμετέχοντας οι ίδιοι) την αναστήλωση εγκαταλελειμμένων παραδοσιακών κτιρίων στην Κρήτη. Η συνεργασία αυτή προάγει την αλληλοκατανόηση και αποβαίνει οικονομικά ωφέλιμη και για τις δύο πλευρές: δημιουργεί θέσεις εργασίας για τους κατοίκους και εξασφαλίζει τα καταλύματα εκείνα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους tour operators για την ανάπτυξη των οικοτουριστικών προγραμμάτων τους.

γ. Εκτός από τη δημιουργία θέσεων εργασίας, ο πολιτιστικός οικοτουρισμός οδηγεί στην αναβίωση παραδοσιακών δραστηριοτήτων όπως η υφαντική, οι λαϊκοί χοροί, κλπ. ή κατασκευαστικών μεθόδων, για παράδειγμα στην αρχιτεκτονική. Η επίπτωση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη χώρα μας, όπου οι τοπικές κουλτούρες (όπως π.χ. των Καραγκούνηδων) απειλούνται με εξαφάνιση λόγω της επίδρασης του κέντρου αλλά και λόγω της διεθνούς επιρροής.

### **Παράγοντες που δυσχεραίνουν την Οικοτουριστική Ανάπτυξη**

#### Περιηγήσεις σε ορεινές περιοχές

α. Η διάνοιξη δρόμων προκαλεί καταστροφή του φυσικού τοπίου, διακοπή της συνέχειας των πλαγιών, δυσχέρεια στην ανεύρεση και χρησιμοποίηση του δικτύου των μονοπατιών, καταστροφές στη χλωρίδα και απομάκρυνση της πανίδας.

β. Η καταστροφή των δασών από πυρκαγιές, υλοτομία, κατασκευή δρόμων ή κτισμάτων έχει ως αποτέλεσμα, εκτός άλλων, αλλαγές στο μικροκλίμα, τη διάβρωση του εδάφους που δυσχεραίνει την οδοιπορία και την ερημοποίηση του τοπίου.

γ. Η ρύπανση από απορρίμματα έχει ως αποτέλεσμα τις δυσάρεστες οσμές και τη ρύπανση – μόλυνση ρεμάτων ή ποταμών.

δ. Η κατασκευή πυλώνων για τη μεταφορά ηλεκτρικής ενέργειας οδηγεί σε αλλοίωση του φυσικού τοπίου.



ε. Τα φράγματα και οι υδροηλεκτρικοί σταθμοί προκαλούν αλλοίωση του φυσικού τοπίου και διατάραξη της ησυχίας που επικρατεί υπό ομαλές συνθήκες στις περιοχές αυτές.

στ. Τα χιονοδρομικά κέντρα (ιδίως τα ειδικά μέσα μεταφοράς σκιέρ) προκαλούν αισθητική αλλοίωση του τοπίου, καταστροφή της βλάστησης και απομάκρυνση των αγρίων ζώων, απαιτούν διαμόρφωση (εξομάλυνση) του εδάφους με αποτέλεσμα την απώλεια όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που κάνουν το τοπίο «άγριο» και κατ' επέκταση επιβλητικό.

ζ. Συγχρόνως, η αλόγιστη οικοδομική δραστηριότητα, καθώς και οι κατασκευές του πρόσφατου παρελθόντος, προκαλούν αισθητική αλλοίωση του τοπίου.

#### Ταξίδια παρατήρησης πουλιών

- Κυνήγι: Παρά την απαγόρευση του κυνηγιού των αρπακτικών πουλιών, είναι πασίγνωστο ότι τα πουλιά αυτά κυνηγιούνται κυρίως για να ταριχευτούν. Κατά την κυνηγετική περίοδο 1976 – 1977 περίπου 1.200 τέτοια πουλιά ταριχεύτηκαν στη χώρα μας, από τα οποία 287 ανήκαν σε ιδιαίτερα σπάνια είδη. Σημαντική θεωρείται, επίσης, η δραστηριότητα αυτή, ως προς τις αρνητικές της επιπτώσεις, διότι απωθεί τους επισκέπτες.
- Η καταστροφή των φυσικών οικοσυστημάτων: από τις ανθρώπινες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η μετατροπή του δέλτα του Εύηνου σε αλίπεδα, η αποστράγγιση της λίμνης Αγουλινίτσας και η καταστροφή του δάσους Κοτζιά – Ορμάν στο δέλτα του Νέστου.
- Η χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων και εντομοκτόνων: από τους γεωργούς. Έτσι, για παράδειγμα, η προσπάθεια ελέγχου του πληθυσμού των τρωκτικών το 1979 στο δέλτα του Έβρου κατέληξε στο θάνατο γερακιών και γυπών και ιδιαίτερα εξολόθρευσε το 20% των μαύρων γυπών που ζούσαν στη Θράκη.

#### Περιηγήσεις συνδεδεμένες με τη γλωρίδα

- Βόσκησις από κοπάδια, (ιδίως των αιγοπροβάτων): Τα ανοιξιάτικα λειβάδια που βρίσκονται κοντά σε χωριά με κτηνοτροφική παράδοση, συχνά αποψιλώνονται τελείως. Τα λουλούδια στις αλπικές ζώνες καταστρέφονται από τη βόσκησις μετά τα μέσα Ιουνίου, οπότε τα κοπάδια μετακινούνται σε μεγαλύτερο υψόμετρο.
- Κόψιμο των λουλουδιών από τους κατοίκους ή τους επισκέπτες.
- Πυρκαγιές ή κατασκευή δρόμων, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

### Περιηγήσεις συνδεδεμένες με την πανίδα

- Κυνήγι: Όπως συμβαίνει και με τα αρπακτικά, το κυνήγι όλων των ειδών που κινδυνεύουν είναι παράνομο, αλλά η απαγόρευση αυτή παραβιάζεται συστηματικά. Οι αρκούδες του πάρκου της Βάλλια Κάλντα σκοτώνονται διότι προκαλούν καταστροφές στα δέντρα και τις καλλιέργειες. Επίσης το κυνήγι μικρών ζώων, όπως των λαγών, στερεί την τροφή των μεγαλύτερων σαρκοφάγων ζώων.
- Σκουπίδια: Είναι γνωστό ότι οι θαλάσσιες χελώνες πεθαίνουν, καταπίνοντας τις πλαστικές σακούλες που νομίζουν ότι είναι μέδουσες, με τις οποίες συνήθως τρέφονται. Τα ελάφια, οι αλεπούδες και οι λύκοι τρώνουν πολύ συχνά απορρίμματα που μπορεί να είναι δηλητηριώδη.
- Οι ανθρώπινες δραστηριότητες: Τα δυνατά φώτα αποτρέπουν τις θηλυκές χελώνες από το να εναποθέσουν τα αυγά τους στην παραλία και αποπροσανατολίζουν τις νεογέννητες που, μόλις βγαίνουν από τα αυγά, κανονικά πρέπει να κατευθυνθούν προς τη θάλασσα. Τα οχήματα που κυκλοφορούν στην παραλία, καθώς και οι βάσεις των αντλιακών ομπρελών, μπορεί να καταστρέψουν τα αυγά. Η κατασκευή δρόμων βαριάς κυκλοφορίας αποκόπτει τον τοπικό πληθυσμό των αρκούδων που συνήθως φοβούνται να τους διασχίσουν, ενώ οι περιφράξεις σε περιοχές όπου υπάρχει ζήτηση για παραθεριστική κατοικία δημιουργούν προβλήματα μετακίνησης ατόμων άγριας πανίδας.
- Τα εντομοκτόνα, ζιζανιοκτόνα και λιπάσματα που διεισδύουν στο έδαφος και καταλήγουν σε ρέματα και ποταμούς.

### Οικοτουρισμός που έχει σχέση με το υγρό στοιχείο

- Τεχνητή εκτροπή των υδάτων, όπως στην περίπτωση των υδροηλεκτρικών σταθμών και των αρδευτικών έργων (π.χ. Εύηνος ποταμός).
- Μόλυνση και ρύπανση των υδάτων από πετρέλαιο, απορρίμματα ή βιομηχανικά, γεωργικά και αστικά απόβλητα.

### Οικοτουρισμός που έχει σχέση με πολιτιστικές δραστηριότητες

- Η εγκατάλειψη των παραδοσιακών κοινοτήτων, με συνέπεια την έλλειψη καταλυμάτων που να βρίσκονται σε καλή κατάσταση και την αδυναμία προμήθειας τροφίμων ή άλλων εφοδίων σε μεγάλες σχετικά ποσότητες.

- Η υιοθέτηση των μοντέρνων υλικών και μεθόδων οικοδόμησης, που καταστρέφει το παραδοσιακό δομημένο περιβάλλον των οικισμών.

Είναι πρόφανές ότι το εύρος του φάσματος των παραγόντων που δρουν ανασταλτικά στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού είναι μεγάλο και δεν διέπεται μόνο από τις αρνητικές επιδράσεις των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο περιβάλλον. Ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού θα έχουν προγράμματα που θα συντελέσουν στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής συνείδησης, καθώς επίσης και σημαντικές αλλαγές στη νομοθεσία που αφορά θέματα προστασίας περιβάλλοντος.

### **ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ**

Λόγω της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, όλες σχεδόν οι μορφές τουρισμού παρουσιάζουν μειωμένη ζήτηση. Ο οικοτουρισμός, ο οποίος έλκει την πελατεία του για τους μακρινούς προορισμούς από τις τάξεις των υψηλότερων εισοδημάτων, για δε τους πλησιέστερους από τα μέσου επιπέδου εισοδήματα, έχει πληγεί ιδιαίτερα σύμφωνα με τις εκφρασμένες απόψεις γραφείων τουρισμού που εξειδικεύονται στον οικοτουρισμό. Παράλληλα, σημειώνεται μικρότερη μείωση σε μερικές περιπτώσεις στον εσωτερικό οικοτουρισμό, ειδικά στις μορφές που συνδυάζουν την περιπατητική δραστηριότητα με φθηνή μετακίνηση και τον οικοτουρισμό (back packing / interrailing). Οι συμμετέχοντες σ' αυτή τη μορφή οικοτουρισμού έχουν προφανώς επηρεασθεί λιγότερο από την οικονομική ύφεση. Οι μελλοντικές προοπτικές για τον οικοτουρισμό φαίνεται να είναι μάλλον θετικές.

Δύο κυρίως παράγοντες θεωρείται ότι θα δράσουν καταλυτικά στη μελλοντική αύξηση του οικοτουρισμού. Ο πρώτος αφορά την έξαρση του ενδιαφέροντος και την ανάπτυξη περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και συνείδησης σε θέματα που αφορούν το φυσικό περιβάλλον και την άγρια φύση διεθνώς και ιδιαίτερα μεταξύ των πληθυσμών των ανεπτυγμένων χωρών. Στο φαινόμενο αυτό έχει συμβάλει θετικά η καθημερινά αυξανόμενη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος από την αστικοποίηση καθώς και από άλλες μορφές ανάπτυξης. Ο δεύτερος παράγων αναφέρεται στις διαφαινόμενες τάσεις, όπου είναι σαφές ότι οι τουριστικές δραστηριότητες των νέων θα αυξηθούν σημαντικά καθώς επίσης και το ενδιαφέρον όλων των ομάδων ηλικιών για δραστηριότητες που θα επικεντρώνονται σε περιβαλλοντικά ενδιαφέροντα.

Σημαντική πρέπει να θεωρηθεί, εκτός αυτών η αύξηση των τουριστικών πρακτορείων που απασχολούνται αποκλειστικά με τον οικοτουρισμό πρακτορείων που ασχολούνται αποκλειστικά με τον οικοτουρισμό και συναφείς δραστηριότητες, ενώ θετική θεωρείται επίσης η αυξανόμενη τάση νέων οικοτουριστικών πακέτων που σήμερα προσφέρονται από μεγάλα και διεθνώς γνωστά γραφεία συμβατικών μορφών τουρισμού.

Από τη μέχρι στιγμής ανάλυση προκύπτει ότι για μια σειρά θεμάτων η Ελλάδα βρίσκεται σε μειονεκτική θέση ως προς την ικανοποίηση τόσο της διεθνούς ζήτησης όσο και της εγχώριας. Έχοντας ισχυρά πλεονεκτήματα ως προς τους φυσικούς πόρους μειονεκτεί σημαντικά στην ικανοποίηση ενός μεγάλου αριθμού προϋποθέσεων για την ικανοποίηση της ζήτησης.

### **Θέματα Στρατηγικής Ανάπτυξης**

Δεν έχει υπάρξει ακόμα μια σαφής και συνεπής πολιτική ανάπτυξης η οποία να μην έχει υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις που, συνήθως, προκύπτουν από τις παρεμβάσεις διαδοχικών κυβερνήσεων. Κατά συνέπεια, ορισμένες αξιόλογες προσπάθειες του παρελθόντος, να τεθούν οι βάσεις για μια μακροπρόθεσμη και ολοκληρωμένη από άποψη προγραμματισμού στρατηγική, έχουν καταστεί σήμερα αναποτελεσματικές. Αντίθετα, επικράτησε η αποσπασματική πολιτική ανάπτυξης που συχνά περιέχει εισαγόμενες λύσεις, σχεδιασμένες για περιοχές των οποίων τα χαρακτηριστικά διαφέρουν σημαντικά από αυτά του ελληνικού χώρου, τόσο ως προς την κλίμακα όσο και ως προς το βαθμό ευθραυστότητας των οικοσυστημάτων.

### **Θέματα Υποδομής και Ανωδομής**

Είναι προφανές ότι, παρά τις σχετικά «ήπιες» δραστηριότητες που θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στον οικοτουρισμό, μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη του προϋποθέτει σημαντικές επενδύσεις σε υποδομή και ανωδομή. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η χώρα μας υστερεί σημαντικά σε εγκαταστάσεις αλλά ακόμα και στην οριοθέτηση και προστασία αξιόλογων περιοχών που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν γι' αυτή τη μορφή τουριστών.

Η κατασκευή ξενώνων και η μετατροπή παραδοσιακών σπιτιών από τον ΕΟΤ και τον ιδιωτικό τομέα, παρά την αυξημένη συμμετοχή του τελευταίου τα πρόσφατα χρόνια, δεν έχει ικανοποιήσει ούτε ποσοτικά αλλά ούτε από άποψη χωροταξικής κατανομής τις απαιτούμενες ανάγκες. Αντίθετα, σπασμωδικές και ευκαιριακές χωροθετήσεις ορισμένου τύπου υποδομής και ανωδομής, από τον ιδιωτικό κυρίως τομέα αλλά με κρατική αδειοδότηση, έχουν καταφέρει να υποβαθμίσουν αρκετές περιοχές φυσικού κάλλους της χώρας.

Η πρόσφατα διαπιστωμένη δυναμικότητα της μορφής αυτής από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, έχει συμβάλει στην περισσότερο ενεργή συμμετοχή της για την παροχή κυρίως οδικών δικτύων και ορισμένων διαμορφώσεων περιοχών ανάπαυσης και θέας, συχνά όμως με εξαιρετικά καταστρεπτικά αποτελέσματα για το περιβάλλον. Κύρια αίτια στις περιπτώσεις αυτές θεωρούνται τα πενιχρά οικονομικά και υλικά μέσα που έχουν στη διάθεσή ή καθώς επίσης και οι σημαντικές ελλείψεις σε τεχνογνωσία και γνώσεις ιδιαίτερα των επιπτώσεων αυτού του είδους έργων (που έχουν ειδικές προδιαγραφές) στο περιβάλλον.

Οι κρατικοί φορείς και ιδιαίτερα το Υπουργείο Γεωργίας και το ΥΠΕΧΩΔΕ, που έχουν ίσως μονόπλευρα συνεισφέρει μέχρι σήμερα στη μελέτη προγραμματισμού ή υλοποίησης επαρκώς προδιαγεγραμμένων έργων υποδομής και ανωδομής σε περιοχές οικολογικών και περιβαλλοντικών ενδιαφερόντων (ορεινές περιοχές, δάση, λιμνοθάλασσες, ποτάμια, λίμνες, δέλτα ποταμών, κλπ.), δεν διαθέτουν τα απαραίτητα μέσα για την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους σ' αυτές τις περιοχές, ενώ σε άλλες, όπου στο παρελθόν συντελέστηκαν ορισμένα έργα, η συντήρησή τους (π.χ. Φαράγγι Σαμαριάς) αποδείχθηκε ελλειπής έως ανύπαρκτη.

Οι ελλείψεις σε δρόμους πρόσβασης, μονοπάτια περιήγησης, πολλαπλά μέσα μεταφοράς (άλογα, ειδικά οχήματα), καταλύματα για μικρές ομάδες κυρίως σε ικανές αποστάσεις από τους επισκεπτόμενους χώρους καθώς και ένας μεγάλος αριθμός άλλων ελλείψεων στην υποδομή θεωρείται σήμερα ως σημαντικός ανασταλτικός παράγων ανάπτυξης, δεδομένου ότι τα εγκαταλελειμμένα ορεινά χωριά και οι λίγοι εναπομείναντες γηραίοι κάτοικοί τους δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσουν αυτές τις ανάγκες.

Τα υπάρχοντα παραδοσιακά μονοπάτια καταρρέουν, ενώ ορθά σημασμένα μονοπάτια όπως το Ε4 (Europan Trail) αποτελούν εξαιρέσεις. Οι απαραίτητες εγκαταστάσεις για χώρους ανάπαυσης και παρατηρητήρια αποτελούν σπάνια φαινόμενα. Καλά μονοπάτια και παρατηρητήρια αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση

για τα πρακτορεία που προσελκύουν ξένους τουρίστες και αυτό εξηγεί το λόγο ότι ορισμένες περιοχές που διαθέτουν κάποια στοιχειώδη υποδομή όπως η Βόρεια Πίνδος, τα Λευκά Όρη και ορισμένα νησιά, προτιμώνται από τα ξένα πρακτορεία τουλάχιστον για τις περισσότερο δημοφιλείς οικοτουριστικές δραστηριότητες.

### **Θέματα Οργάνωσης, Εκπαίδευσης και Προβολής**

Μια πλήρης ανάδειξη – αξιοποίηση του οικολογικού και περιβαλλοντικού δυναμικού της χώρας (όπως υγροβιότοποι, ορεινοί όγκοι, δάση, γεωλογικοί σχηματισμοί, θάλασσες, λίμνες και παραποτάμια οικοσυστήματα, κλπ.) για την ανάπτυξη αυτού του είδους τουρισμού περιέχει εξαιρετικά σημαντικές δυνατότητες κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, αλλά ταυτόχρονα και συντήρησης αυτού του δυναμικού από ένα ποσοστό των εισπραττόμενων εσόδων. Μια από τις προϋποθέσεις όμως της ανάπτυξης είναι, εκτός των όσων έχουμε ήδη αναφέρει, η επαρκής οργάνωση, εκπαίδευση και προβολή των συναφών δραστηριοτήτων.

Θέματα οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών, των κρατικών φορέων για τη φύλαξη, συντήρηση, ξενάγηση, κλπ., για την παροχή πληροφοριών μέσω εντύπων, χαρτών, οπτικοακουστικών μέσων, κλπ. είναι απόλυτα απαραίτητα όχι μόνο για την ενημέρωση των ξένων επισκεπτών αλλά και για την απόκτηση των σχετικών γνώσεων από τους ντόπιους. Ακόμα και σήμερα είναι εξαιρετικά δύσκολη η αγορά χαρτών κλίμακας 1:50.000 της Γ.Υ.Σ, ακόμα και για τους Έλληνες οικοτουρίστες, για συγκεκριμένες περιοχές (συχνά αντιμετωπίζεται και το φαινόμενο της εξάντλησης φύλλων), ενώ ξένα τουριστικά πρακτορεία διαθέτουν εξαιρετικής ποιότητας χάρτες ακόμα μεγαλύτερης κλίμακας, σχεδιασμένους ειδικά για οικοτουριστικά ενδιαφέροντα.

Η οργάνωση, επισήμανση ειδικών μονοπατιών και εθνικών πάρκων και άλλων αξιόλογων σημείων αναφοράς είναι ανεπαρκής έως ανύπαρκτη στις περισσότερες περιπτώσεις και το ίδιο ισχύει για τα αναγκαία και ειδικά μέσα μεταφοράς.

Οι λιγοστές πληροφορίες, που προσφέρονται υπό μορφή φυλλαδίων από ειδικές υπηρεσίες Υπουργείων όπως Τουρισμού, ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας, αποτελούν προσβολή σ' αυτόν τον τόσο σημαντικό εθνικό πόρο. Επιπλέον, τα φυλλάδια αυτά είναι συχνά δυσεύρετα ή εξαντλημένα.

Άλλα θέματα οργάνωσης αφορούν τα μέσα μεταφοράς σε περιοχές για τις οποίες δεν υπάρχουν τυπωμένα δρομολόγια με ημέρες και ώρες αναχώρησης και άφιξης ούτε στα ελληνικά. Το φαινόμενο της αναιδούς συμπεριφοράς προς ξένους και Έλληνες (ομοίως) από τηλεφωνητές, υπαλλήλους πληροφοριών, οδηγούς και σταθμάρχες υπεραστικών λεωφορείων και τραίνων προστίθεται στους παράγοντες που αποθαρρύνουν την ανάπτυξη του οικοτουρισμού.

Θέματα επαγγελματικής παιδείας, επιμόρφωσης και προβολής σχετικά με το περιβάλλον έχουν επίσης άμεση σχέση και σπουδαιότητα για την ανάπτυξη αυτής της δραστηριότητας. Ημεδαποί και αλλοδαποί τουρίστες αγνοούν σημαντικό μέρος της ελληνικής υπαίθρου και της μοναδικότητας των βιοτικών και αβιοτικών στοιχείων της.

Κύρια υπεύθυνη γι' αυτό θεωρείται η μονόπλευρη προβολή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της χώρας και η εστίαση των επενδύσεων σε ήδη τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, όταν το 1978 το πρακτορείο Shepra άρχισε να προσφέρει περιηγήσεις στην περιοχή της Πίνδου, τρεις άλλες βρετανικές εταιρείες ακολούθησαν αμέσως, αλλά καμία από αυτές δεν ενδιαφέρθηκε για άλλες εξίσου σημαντικές περιοχές όπως η Ευρυτανία ή το Παναιτωλικό, όπου ελληνικοί φυσιοδιφικοί όμιλοι και μικρές εταιρείες λειτουργούσαν με εξαιρετική επιτυχία. Στατιστικά στοιχεία τεκμηριώνουν σαφώς το φαινόμενο αυτό (έλλειψη κρατικής προβολής). Το 1988 αλλοδαποί τουρίστες πραγματοποίησαν περίπου 1.000 διανυκτερεύσεις στην Ευρυτανία, σε σύγκριση με 84.000 διανυκτερεύσεις Ελλήνων επισκεπτών. Στο νομό Ιωαννίνων όμως, όπου η υποδομή και ανωδομή είναι περισσότερο ανεπτυγμένες όπως και το διεθνές δίκτυο τουριστικής δραστηριότητας, ο λόγος ξένων επισκεπτών προς Έλληνες ήταν 1:5, δηλαδή 61.000 διανυκτερεύσεις αλλοδαπών έναντι 295.000 διανυκτερεύσεων Ελλήνων επισκεπτών (EOT, 1989). Οι διαφορές αυτές δεν είναι δυνατόν να οφείλονται μόνο στη διαφοροποίηση της φυσικής ελκυστικότητας μεταξύ των δύο περιοχών αλλά, πολύ περισσότερο, στην προσβαλλόμενη εικόνα που συντελεί στην επίσκεψη των περισσότερο δημοφιλών τουριστικών περιοχών.

Υπάρχει μεγάλη ανάγκη για άρτια εκπαιδευμένο προσωπικό που απασχολείται είτε σε κέντρα πληροφόρησης, είτε στον τομέα της οδήγησης / ξενάγησης σε περιηγήσεις οικολογικού χαρακτήρα, είτε, ακόμα, στη στελέχωση των σχετικών τουριστικών γραφείων. Σήμερα, η πλειονότητα των 24 γραφείων που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σ' αυτόν τον τομέα στελεχώνονται κυρίως από αλλοδαπό προσωπικό,

με λίγες γνώσεις σε ότι αφορά τις τοπικές κοινωνίες, ελλείπει ικανά προετοιμασμένου ελληνικού προσωπικού. Επομένως, ο τομέας αυτός, εκτός του ότι προσφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη στους συμμετέχοντες, πρέπει να προωθηθεί διότι έμμεσα συμβάλλει σημαντικά, μέσα από τις προσφερόμενες ειδικές πληροφορίες, στην αλλαγή των εντυπώσεων των ξένων τουριστών ως προς το εύρος των φυσικών πόρων έλξης της χώρας και επομένως συμβάλλει σημαντικά και στην επιρροή του προτύπου του μαζικού τουρισμού. Σημαντική όμως προϋπόθεση αποτελεί η εξειδικευμένη εκπαίδευση ξεναγών / οδηγών του κλάδου, η οποία θα πρέπει να ανταποκρίνεται και σε εύρος αλλά και σε ποιότητα στην αντίστοιχη ποικιλία, ιδιαιτερότητες και υψηλή ποιότητα του φυσικού και δομημένου περιβαλλοντικού δυναμικού της Ελλάδας.

### **ΘΕΣΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ**

Στην εξέταση των προϋποθέσεων ανάπτυξης τόσο των νέων μορφών όσο και του οικοτουρισμού, ειδικότερα, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην ικανοποίηση αναγκών που αφορούν την υποδομή, ανωδομή, πληροφόρηση, επαγγελματισμό, κλπ. χωρίς τις οποίες η οποιαδήποτε προσπάθεια ανάπτυξης θα ήταν τουλάχιστον αναποτελεσματική. Μεγαλύτερη, ακόμα, σημασία και από την ικανοποίηση αυτών των προϋποθέσεων έχει η ολοκληρωμένη θεσμική υποστήριξη και η αυστηρή εφαρμογή της, είτε αυτή αναφέρεται σε θέματα ανάπτυξης, είτε προστασίας των πόρων των οποίων η αξιοποίηση επιδιώκεται. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση της Ελλάδας οι μέχρι σήμερα επιχειρηθείσα θεσμοθέτηση και εφαρμογή νομοθεσίας για το περιβάλλον έχει υπάρξει κατακερματισμένη, ad-hoc και αναποτελεσματική, ακόμα και όταν επρόκειτο για περισσότερα ολοκληρωμένα νομοθετήματα, όπως ο Νόμος Πλαίσιο για το περιβάλλον.

Η θεσμική υποστήριξη που απαιτείται για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού είναι σχεδόν απόλυτα ταυτισμένη με την ανάγκη προστασίας του ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος, πράγμα που θεωρείται ευνόητο από τις χώρες – μέλη της Κοινότητας (έμπρακτα τεκμηριωμένο από την ΕΟΚ για τη μοναδικότητά τους, αλλά όχι τόσο έμπρακτα τεκμηριωμένο από το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας).

Οι απαιτούμενες θεσμικές παρεμβάσεις είναι πολλές και ποικίλες και αφορούν άμεσες συμπληρώσεις, καταργήσεις και νέες θεωρήσεις ώστε να ικανοποιηθούν οι



απαραίτητες προϋποθέσεις. Βραχυπρόθεσμα, η αυστηρή εφαρμογή της υπάρχουσας Κοινοτικής και Ελληνικής Νομοθεσίας και των Διεθνών Συμβάσεων θα επιτάχυνε σημαντικά την επίλυση σοβαρών προβλημάτων, όπως αυτά που αφορούν την ήδη καθυστερημένη οριοθέτηση περιοχών που χρήζουν προστασίας, θέματα δόμησης, ρύπανσης, έργων ανάπτυξης, γεωργίας κτηνοτροφίας, λειτουργίας και οργάνωσης του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα και των ΟΤΑ ως προς την τουριστική δραστηριότητα και την περιβαλλοντική προστασία, τις επιδοτήσεις, επιχορηγήσεις για τους αντίστοιχους τόμεις και τη συγκεκριμενοποίηση και μείωση των επικαλυπτόμενων αρμοδιοτήτων των κρατικών υπηρεσιών.

Είναι επίσης προφανές ότι η γενικότερη σύγχυση που υπάρχει σήμερα όσον αφορά θέματα προστασίας περιβάλλοντος και οι συνεχιζόμενες αλλοιώσεις, οι οποίες από καιρού εις καιρόν μεταβάλλουν την ουσία των αρχικών νομοθετημάτων, δρουν αρνητικά όχι μόνο στην ποιότητα του περιβάλλοντος, αλλά και στην πρόθεση για επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού γενικότερα και του οικοτουρισμού ειδικότερα.

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να αναφέρει κανείς τις δυσμενείς επιπτώσεις που είχαν στο παρελθόν αλλοιώσεις στη νομοθεσία ως προς τους όρους δόμησης ή χωροθέτησης ορισμένων δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα την άμεση υποβάθμιση τουριστικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν κάτω από ένα διαφορετικό θεσμικό καθεστώς και φυσικά μειωμένη ανταγωνιστικότητα.

Αντίθετα, σημαντικές αλλά επουσιώδεις ως προς τις διαδικαστικές τους απαιτήσεις, συμπληρώσεις δεν έχουν επιτευχθεί, αναγκάζοντας ιδιωτικούς κυρίως φορείς να λειτουργούν με μειωμένη ανταγωνιστικότητα όπως στην περίπτωση των αδειών οχημάτων ειδικού τύπου και μικρής χωρητικότητας.

## **Η ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ**

Έχοντας επανειλημμένα αναφερθεί στην πλουσιότητα ολοκλήρου του ελληνικού χώρου σε οικολογικά και περιβαλλοντικά ενδιαφέροντα η δυσκολία αναγνώρισης δεν έγκειται πλέον στις διαφοροποιήσεις φυσικών πόρων, αλλά στον εντοπισμό περιοχών όπου η οικοτουριστική ανάπτυξη θα συνδυάσει την επίτευξη κοινωνικοοικονομικών στόχων και την άμεση προστασία φυσικών περιοχών που βρίσκονται υπό πίεση.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος, βεβαίως, έγκειται στο γεγονός ότι η χωροταξική κατανομή των πόρων και η αξιοποίησή τους θα πρέπει να ταυτισθεί με την αναγνώριση των υποειδών του οικοτουρισμού που έχουν και τη μεγαλύτερη ζήτηση.

Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους δύο στόχους, προτεραιότητας θα πρέπει να δοθεί στις περιοχές της Ηπείρου, Δυτικής Μακεδονίας, Θράκης, Κεντρικής Ελλάδας. Επιθυμητή είναι και η οικοανάπτυξη νησιωτικών περιοχών, όπως για παράδειγμα η Νίσυρος, για τις οποίες μέχρι στιγμής δεν έχει ενδιαφερθεί ο μαζικός τουρισμός.

Η σημαντική ζήτηση πακέτου συνδυασμού οικοτουριστικών ενδιαφερόντων με πολιτιστικά ενδιαφέροντα ευνοεί επίσης την αλλαγή της εικόνας περιοχών μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων, που ευνοούνται περαιτέρω από τη μικρή χρονοαπόσταση μεταξύ αστικού πόλου και φυσικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας.

Η χωρητικότητα και ο τρόπος ανάπτυξης, ειδικότερα περιοχών οι οποίες σήμερα θεωρούνται απομακρυσμένες και με δομικά προβλήματα ανάπτυξης, πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενα ειδικής μελέτης, ώστε να αποφευχθούν αφενός μεν, οι αρνητικές επιπτώσεις στις τοπικές κοινωνίες από την ξαφνική προσέλευση επισκεπτών και αφετέρου, η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος όπως έχει αρχίσει να συμβαίνει στο Πήλιο και τα Ζαγόρια.

## **ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Η συγκριτική υπεροχή της ποιότητας του ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος, τουλάχιστον σε ευρωπαϊκό επίπεδο και για ορισμένα στοιχεία του και σε διεθνές επίπεδο, το καθιστά εξαιρετικά προνομιούχο για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού. Στο γεγονός αυτό οφείλεται και η επιτυχής λειτουργία ενός σεβαστού αριθμού ξένων τουριστικών πρακτορείων στη χώρα, τα οποία ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με αυτή τη δραστηριότητα από τα μέσα της δεκαετίας του '70.

Η περαιτέρω ανάπτυξη της δραστηριότητας αυτής προϋποθέτει την ικανοποίηση ενός μεγάλου αριθμού αναγκών και παραγόντων, όπως αυτές της υποδομής και ανωδομής, επαγγελματικής εκπαίδευσης και επιμόρφωσης, οργάνωσης σε πολλαπλά επίπεδα, προβολής και προώθησης.

Επίσης, σημαντικές αλλαγές και συμπληρώσεις και άλλες απαραίτητες ενέργειες πρέπει να γίνουν άμεσα σε θέματα που αφορούν τη σχετική νομοθεσία και την εφαρμογή της υπάρχουσας και μελλοντικής.

Το φάσμα των αναγκαίων θεσμικών παρεμβάσεων είναι εξαιρετικά ευρύ και περιλαμβάνει θέματα επαγγελματικής κατοχύρωσης και εκπαίδευσης, θέματα επενδύσεων, θέματα προστασίας του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος, θέματα οργάνωσης λειτουργιών του οικοτουρισμού, της τοπικής αυτοδιοίκησης και του δημόσιου τομέα και, το σημαντικότερο όλων, θέματα της μακροπρόθεσμης κρατικής πολιτικής για τον προγραμματισμό, προστασία, ανάδειξη και εφαρμογή στρατηγικής για την ανάπτυξη αυτών των πόρων, οι οποίοι ήδη βρίσκονται κάτω από τρομακτικές πιέσεις.

Θέματα που αφορούν την προβολή του οικοτουριστικού δυναμικού της χώρας και την προώθηση των σχετικών δραστηριοτήτων της έχουν ιδιαίτερη σημασία και οφείλουν να έχουν την υλική και οργανωτική συνδρομή της πολιτείας για τρεις κυρίως λόγους, εκτός του ότι προάγουν άμεσα την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού.

Ο οικοτουρισμός για να αναπτύξει τις δραστηριότητές του εξαρτάται άμεσα από το υψηλής ποιότητας φυσικό περιβάλλον, που θεωρείται σήμερα, αφενός, ο πολυτιμότερος πόρος της χώρας και, αφετέρου ο περισσότερο ευάλωτος πόρος της Ελλάδας. Έτσι η προβλεπόμενη ανάπτυξη του οικοτουρισμού θα μπορούσε να συνδυασθεί με την εξεύρεση πόρων για την προστασία του περιβάλλοντος, όπως άλλωστε γίνεται σε πλήθος άλλων χωρών και με τη συμβολή μη κερδοσκοπικών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Πράσινη Σημαία. Ο οργανισμός αυτός, ο οποίος διαφημίζει δωρεάν και παρέχει χρήσιμες πληροφορίες σε ταξιδιώτες και τουριστικά γραφεία για τα ιδιαίτερα οικολογικά χαρακτηριστικά χωρών σαν την Ελλάδα, συνδράμει άμεσα το έργο της προστασίας περιβάλλοντος χρηματοδοτούμενος από μια μικρή συνεισφορά ανά εισιτήριο οικοτουρίστα (150δρχ.).

Ο δεύτερος λόγος είναι άμεσα συνδεδεμένος με την ανάπτυξη προβληματικών περιοχών της χώρας που συχνά συμβαίνει να βρίσκονται και στις πλέον, οικοτουριστικά κρινόμενες, ενδιαφέρουσες περιοχές και οι οποίες βραχυπρόθεσμα μπορούν να επιλύσουν σημαντικά προβλήματά τους μέσα από την προβολή και προώθηση του οικοτουρισμού.

Ο τρίτος λόγος αφορά τη συνεισφορά του οικοτουρισμού, τόσο από την προβολή του αλλά και από τις εντυπώσεις των επισκεπτών, στην αλλαγή της τόσο

πεπερασμένης εικόνας του ελληνικού τουριστικού προτύπου. Ο παράγων αυτός θεωρείται εξαιρετικά σημαντικός διότι από την αλλαγή αυτή θα προκύψουν σημαντικά οφέλη που θα επηρεάσουν την αλλαγή του προτύπου του μαζικού τουρισμού.

Οι βραχυπρόθεσμες επενδυτικές ανάγκες του οικοτουρισμού είναι σχετικά χαμηλές. Το ίδιο, δε ισχύει για τα οικονομικά οφέλη. Αντίθετα, επενδύσεις και οικονομικά οφέλη μακροπρόθεσμα θεωρούνται υψηλότερα με τη σταδιακή αύξηση του δεύτερου και μείωση του πρώτου, λόγω της υψής των επενδύσεων. Οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις θεωρούνται μάλλον θετικές με την προϋπόθεση ότι μια σειρά αναγκαίων παρεμβάσεων και παροχών θα ικανοποιηθούν άμεσα, ώστε να αποφευχθούν οι κίνδυνοι από την αντιστροφή των επιπτώσεων, κοινωνικών και περιβαλλοντικών.

Τέτοιοι κίνδυνοι θα μπορούσαν να προκύψουν από την ανεξέλεγκτη εξέλιξη των εξής φαινομένων:

- Η αδυναμία ή / και αδιαφορία κρατικών φορέων και τοπικής αυτοδιοίκησης για την προστασία και το μέλλον σημαντικών πόρων της χώρας έχει συχνά οδηγήσει στην ενθάρρυνση του ιδιωτικού τομέα, συνήθως εκτός περιοχής, να αναλάβει την πρωτοβουλία εκμετάλλευσης αυτών των πόρων, επηρεάζοντας προσφορά και ζήτηση και γενικότερα υπαγορεύοντας την πολιτική ανάπτυξης. Συχνά τα χρησιμοποιούμενα κριτήρια και ενέργειες, αποβαίνουν εις βάρος του κοινωνικού συνόλου. Στην περίπτωση της ανάπτυξης του οικοτουρισμού και παρά την παρούσα αποδεδειγμένη ευαισθησία των σημερινών λειτουργιών του, μια τέτοια έκβαση θα μπορούσε να αποδειχθεί καταστρεπτική οικονομικά (απώλεια πόρων εντός περιοχής), κοινωνικά και περιβαλλοντικά.
- Ένα άλλο σχετικά παρόμοιο φαινόμενο που εγκυμονεί κινδύνους είναι οι πρωτοβουλίες που έχει αρχίσει ήδη να επιδεικνύει η τοπική αυτοδιοίκηση, αναλαμβάνοντας αναπτυξιακές πρωτοβουλίες στον τομέα αυτό – συνήθως επειδή η κεντρική κυβέρνηση αδυνατεί ή αδιαφορεί – με αποτέλεσμα από την έλλειψη σημαντικού αριθμού εξειδικευμένων γνώσεων και μέσων υλοποίησης, να καταστρέφει το υπάρχον δυναμικό, παρά το γεγονός ότι τα αρχικά της κίνητρα βασίζονται στο κοινωνικό όφελος.
- Κίνδυνοι αρνητικών επιπτώσεων εγκυμονούνται συχνά και από αντίδραση των κατοίκων των περιοχών αυτών οι οποίοι, με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευση των πόρων και το γρήγορο κέρδος, εξαντλούν και καταστρέφουν τους πόρους

αυτούς που προσέλκυσαν αρχικά τον επισκέπτη. Παράλληλα, μειώνεται η δυνατότητα προσέλκυσης επενδύσεων που βασίζονται σε ορθολογικό προγραμματισμό και που υπόσχονται πολύ μεγαλύτερο βαθμό πολλαπλασιαστικότητας του συνολικού οφέλους. Οι καταστροφές αυτές είναι γνωστές και τεκμηριωμένες από σχετικά φαινόμενα «αξιοποίησης» πόρων για συμβατικές τουριστικές δραστηριότητες στη χώρα μας. Είναι επομένως σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στα φαινόμενα αυτά από τα προγράμματα ανάπτυξης του οικοτουρισμού, διότι εκτός των άλλων περιέχουν και δραματικές κοινωνικές επιπτώσεις, όπως επίσης έχει αποδειχθεί από τις εμπειρίες του πρόσφατου παρελθόντος.

**ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΥΓΕΙΑΣ**

---

## Οι Διαφορετικοί Τύποι Τουρισμού Υγείας

Ο τουρισμός υγείας ιστορικά και έως το πρόσφατο παρελθόν ταυτιζόταν με το θεραπευτικό – ιαματικό τουρισμό. Τα τελευταία 15 χρόνια όμως έχει αναπτυχθεί και ένα νέο είδος τουρισμού υγείας που δεν αφορά τους αρρώστους αλλά υγιείς κατά κύριο λόγο οι οποίοι επιδιώκουν μέσα από ειδικές «κούρες» (υγιεινή διατροφή, υδρομασάζ, γυμναστική) να διατηρήσουν μια καλή φυσική κατάσταση και να αναζωογονηθούν. Η νέα αυτή εξειδίκευση του τουρισμού υγείας κερδίζει διαρκώς και μεγαλύτερη πελατεία στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ. Σε κάθε περίπτωση πάντως ο ιαματικός – θεραπευτικός τουρισμός παραμένει η κυρίαρχη μορφή του τουρισμού και παράδοση πολλών αιώνων και με ιδιαίτερη σημασία για τη χώρα μας που διαθέτει ένα τεράστιο και σε μεγάλο ποσοστό ανεκμετάλλευτο πλούτο ιαματικών πηγών. Υπάρχει τέλος και μια τρίτη εξειδίκευση του τουρισμού υγείας που θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε στη συνέχεια: πρόκειται για τον τουρισμό αναπήρων ή ατόμων με ειδικές ανάγκες. Το ποσοστό των ατόμων αυτών διαρκώς αυξάνεται τα τελευταία χρόνια στις ανεπτυγμένες χώρες με αποτέλεσμα η κρατική μέριμνα να στρέφει τώρα το ενδιαφέρον της και στη χρήση του ελεύθερου χρόνου των ατόμων αυτών για δραστηριότητες τουρισμού και αναψυχής. Οι τρεις διαφορετικές πλευρές του τουρισμού υγείας έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά όσον αφορά κυρίως τους χρήστες αυτών των τύπων τουρισμού που επιτρέπουν να προωθηθεί η ανάπτυξή τους σαν ένα πλέγμα ειδικών μορφών με κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχουν και σημαντικές διαφορές ως προς τα κίνητρα και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των τουριστών που επιτρέπουν και μια ανεξάρτητη προσέγγιση. Σε κάθε περίπτωση απαιτείται για την περιγραφή αυτών των ειδικών μορφών μια αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων όρων, έτσι θα αναφερθούμε: α) στο «θεραπευτικό» τουρισμό που περιλαμβάνει τον ιαματικό τουρισμό στις διάφορες μορφές του, β) στον τουρισμό «υγιεινής και φυσικής διαβίωσης» που περιλαμβάνει όλες τις μορφές αυτού του νέου και ιδιαίτερα προσοδοφόρου τύπου τουρισμού, γ) στον τουρισμό για άτομα με ειδικές ανάγκες που αναφέρεται κυρίως σε άτομα με κάποιας μορφής φυσική αναπηρία.

Πρέπει επίσης να τονισθεί ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια τάση για ανάπτυξη του τουρισμού παραχείμασης (άτομα τρίτης ηλικίας που περνούν μεγάλο χρονικό διάστημα του χειμώνα σε περιοχές της Ευρώπης με ήπιο κλίμα) σε σύνδεση με το θεραπευτικό τουρισμό. Χωρίς να αμφισβητούμε ότι υπάρχουν κάποια στοιχεία

που συνδέουν τις δύο περιπτώσεις γεγονός που θα επέτρεπε να εξετασθούν σε ένα κοινό πλέγμα πιστεύουμε ότι ο τουρισμός παραχείμασης δεν μπορεί να θεωρηθεί μορφή του τουρισμού υγείας παρά μόνον στις περιπτώσεις όπου το κίνητρο που οδηγεί σ' αυτήν τη μορφή τουρισμού είναι η υγεία.

### Ιστορικά Στοιχεία

Από τους τρεις τύπους τουρισμού υγείας ο θεραπευτικός είναι αυτός που έχει τη μεγαλύτερη ιστορία. Οι θεραπευτικές ιδιότητες των μεταλλικών υδάτων έχουν επισημανθεί από τον Ιπποκράτη. Κατά τη Ρωμαϊκή και Βυζαντινή εποχή τα ιαματικά λουτρά γνωρίζουν μεγάλη άνθιση και συνίστανται στη θεραπεία πολλών παθήσεων. Από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα στη Γαλλία τοποθετούνται γιατροί στις ιαματικές πηγές ενώ από τον 19<sup>ο</sup> αιώνα οι ιαματικές πηγές γνωρίζουν σημαντική ανάπτυξη και συνδέονται με την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων στις περιοχές που βρίσκονται.

Στην Ελλάδα το 1840 διορίζονται για πρώτη φορά γιατροί στις πηγές ενώ αρχίζει η μελέτη των ιδιοτήτων τους. το 1938 συνίσταται Έδρα Κλινικής Υδροθεραπείας και Ιατρικής Κλιματολογίας η οποία όμως καταργείται αργότερα. Στην εποχή του μεσοπολέμου ιδιαίτερα οι ελληνικές λουτροπόλεις ακμάζουν και προσελκύουν τουρίστες υψηλών εισοδημάτων ενώ μετά τον πόλεμο η επικράτηση του προτύπου «Ελλάδα χώρα διακοπών» οδηγεί σε παρακμή τις περισσότερες λουτροπόλεις. Μόνον τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται ένα νέο ενδιαφέρον γι' αυτό τον τύπο του τουρισμού που συνδέεται και με την παράλληλη ανάπτυξη του τουρισμού υγιεινής και φυσικής διαβίωσης. Αυτή η μορφή τουρισμού αναπτύσσεται καταρχάς σε πολλές περιοχές με ιαματικά λουτρά που εμφανίζουν μείωση αφίξεων λόγω στροφής μεγάλου μέρους τουριστών (ιδιαίτερα των νεών και μεσαίων ηλικιών) στον τουρισμό διακοπών. Η ανάπτυξη αυτή καθορίστηκε από δύο παράγοντες: την ανάγκη των περιοχών αυτών – και όχι μόνο – να αναζητήσουν μια νεά πελατεία ώστε να παραμείνουν στην αγορά και την εμφάνιση κάποιων νέων κοινωνικών προτύπων στη μεσαία τάξη των αστικών κέντρων της Ευρώπης ιδιαίτερα. Σύμφωνα με αυτά η φυσική διατροφή, η υγιεινή διαβίωση και η σωματική υγεία γίνονται παράγοντες καθοριστικοί μιας «εικόνας» κοινωνικής ανόδου χαρακτηρίζοντας παράλληλα τον ανερχόμενο μεσοαστό της εποχής μας. Η αναζήτηση αυτών των υπηρεσιών γίνεται σε κάποια κέντρα που αναπτύχθηκαν καταρχάς στην Κεντρική Ευρώπη (Γερμανία,



Αυστρία, Ιταλία) και αργότερα και σε άλλες χώρες (Γαλλία, Ισπανία) και μετατράπηκαν σύντομα σε τουριστικά θέρετρα υψηλών προδιαγραφών. Οι περιοχές που είχαν μια παράδοση στο θεραπευτικό τουρισμό κατόρθωσαν έτσι να διαφοροποιήσουν τα χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος που προσφέρουν και να αποκτήσουν μια νέα πελατεία. Τα τελευταία δέκα χρόνια αυτή η μορφή τουρισμού υγείας αναπτύσσεται ραγδαία και κατακτά ένα σημαντικό μέρος της αγοράς.

Τέλος ο τουρισμός για άτομα με ειδικές ανάγκες δεν στοχεύει στη θεραπεία ή τη βελτίωση της υγείας των ατόμων αλλά στην παροχή της καταρχάς δυνατότητας να ταξιδέψουν και να μπορέσουν να απολαύσουν την εμπειρία αυτή. Ιδιαίτερη σημασία έχει δοθεί την τελευταία δεκαετία στη βελτίωση της υποδομής των ξενοδοχείων και τουριστικών θερέτρων για την υποδοχή των ατόμων με φυσικές αναπηρίες. Παράλληλα ιδιωτικοί τουριστικοί οργανισμοί και κρατικοί φορείς έχουν αναλάβει την προώθηση και προβολή προγραμμάτων ταξιδιών που θα επιτρέψουν σ' αυτά τα άτομα να ταξιδεύουν περισσότερο. Οι περιοχές θεραπευτικού τουρισμού συχνά προτιμώνται από τα άτομα με ειδικές ανάγκες ενώ δημοφιλής είναι και τα χειμερινά και καλοκαιρινά θέρετρα διακοπών. Προτιμώνται επίσης γιατί συνδυάζουν τις άλλες τουριστικές υπηρεσίες με προγράμματα αθλητισμού, ψυχαγωγίας, κλπ. Η ανάπτυξη αυτού του τμήματος της αγοράς προβλέπεται ραγδαία αν ληφθεί υπόψη ότι μόνον στις ΗΠΑ τα άτομα με κάποια φυσική αναπηρία υπολογίζονται σε 35 εκατομμύρια.

### **Η αναγκαία υποδομή και ανωδομή για την ανάπτυξη του Τουρισμού Υγείας (Εξειδικευμένες Υπηρεσίες, Εκτιμήσεις Κόστους Επένδυσης).**

Η αναγκαία υποδομή για τη δημιουργία ενός κέντρου θεραπευτικού τουρισμού ή τουρισμού υγιεινής διαβίωσης λαμβάνει εκτός της κλασσικής κτιριακής υποδομής (θεραπευτήριο και συχνά ξενοδοχείο) και μια σειρά άλλες παροχές που θα βελτιώνουν και θα κάνουν ανταγωνιστική την εικόνα του κέντρου. Έτσι μια τέτοια υποδομή στα σύγχρονα θεραπευτικά κέντρα περιλαμβάνει:

- α. Σύγχρονα ιατρεία
- β. Θεραπευτήρια με πολλαπλές παροχές που να καλύπτουν όλες τις μορφές παθήσεων.
- γ. Πισίνες και αίθουσες γυμναστικής.

δ. Πάρκα περιπάτου, ηλιοθεραπείας και ξεκούρασης σε αίθουσες ψυχαγωγίας και σύγχρονα κέντρα επικοινωνιών.

Εκτός όμως από αυτήν την υποδομή και επειδή αυτά τα κέντρα στοχεύουν σε τουρίστες υψηλών/είσοδημάτων καθώς και στον τουρισμό υγιεινής διαβίωσης είναι αναγκαία και μια πρόσθετη υποδομή σε αθλητικές εγκαταστάσεις και σε αίθουσες προβολής (κινηματογράφος, θέατρο, βίντεο, κλπ.) ενώ πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα και για τη ψυχαγωγία των πελατών (πολιτιστικές εκδηλώσεις, κλπ) που συχνά μένουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Τέλος από πλευράς αρχιτεκτονικής του τοπίου ένα τέτοιο κέντρο πρέπει να δίνει την αίσθηση της ηρεμίας και της ησυχίας στους πελάτες.

Στην περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες η υποδομή αφορά είτε σε αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις που θα προσαρμόσουν την υπαρκτή ξενοδοχειακή υποδομή στις ανάγκες τους, είτε σε παρεμβάσεις στον περιβάλλοντα χώρο που θα επιτρέπουν την άθληση ή τον περίπατο σε αυτούς τους τουρίστες.

Εκτός όμως της κλασικής υποδομής απαιτείται και μια υποδομή με εξειδικευμένες υπηρεσίες που σχετίζονται με θέματα υγείας ιδιαίτερα αλλά και με τις ιδιαίτερες ανάγκες αυτού του είδους των τουριστών, αναφερόμαστε συγκεκριμένα στην υποδομή σε εξειδικευμένο ιατρικό και παραϊατρικό προσωπικό που η παρουσία του είναι ουσιαστική για σωστή λειτουργία τέτοιων κέντρων.

Η εκτίμηση του κόστους μιας επένδυσης για τη δημιουργία ενός κέντρου τουρισμού υγείας που θα στοχεύει συνδυασμένα στα δύο πρώτα είδη τουρισμού υγείας (θεραπευτικός και υγιεινής διαβίωσης) μπορεί να γίνει μόνο με ανάλυση των εξής παραγόντων:

1. Την κατάσταση και τις μεσοπρόθεσμες εξελίξεις στον εσωτερικό τουρισμό.
2. Την κατάσταση και τις μεσοπρόθεσμες εξελίξεις στον αλλοδαπό τουρισμό.
3. Την εκτίμηση του κόστους που θα απαιτηθεί για το εξειδικευμένο προσωπικό.
4. Το θεσμικό πλαίσιο (νομοθεσία, εθνικές και διεθνείς πηγές χρηματοδότησης).
5. Των επιδιωκόμενων στόχων και του φορέα που θα αναλάβει την επένδυση (ιδιώτης, κράτος, T.A.).
6. Της δυνατότητας χρηματοδότησης μιας εξειδικευμένης διαφημιστικής εκστρατείας και ενός ευέλικτου μάρκετινγκ.

Μια γενική εκτίμηση είναι ότι οι διεθνείς εξελίξεις της ζήτησης για τέτοιες μορφές τουρισμού είναι θετικές καθώς και ότι μια τέτοια επένδυση προσφέρεται για μακροπρόθεσμο περιφερειακό προγραμματισμό αφού δημιουργεί σημαντικό αριθμό

νέων θέσεων απασχόλησης. Σημαντικά πλεονεκτήματα είναι επίσης ότι πρόκειται για τουριστική δραστηριότητα που ασκείται καθόλη τη διάρκεια του έτους καθώς και ότι μπορεί να συμπληρώνεται σε πολλές περιπτώσεις και με προσοδοφόρες παράλληλες παραγωγικές δραστηριότητες (μεταλλικά νερά). Τέλος πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτός ο τύπος τουρισμού εμφανίζει μια συνεχή τάση ανανέωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών (τουρισμός φυσικοθεραπείας, τουρισμός αθλητικός, τουρισμός ομορφιάς) σε τρόπο ώστε να γίνεται ένας από τους δυναμικότερους νέους κλάδους της τουριστικής αγοράς ιδιαίτερα στον ευρωπαϊκό χώρο με δυνατότητες να ανταποκριθεί τόσο στην εγχώρια όσο και στην αλλοδαπή ζήτηση.

## **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ (Νομοθετικό Πλαίσιο, Υποδομή, Εκτιμήσεις στην Προσφορά και τη Ζήτηση)**

### **Νομοθετικό Πλαίσιο, Υποδομή**

Το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά τον θεραπευτικό τουρισμό ανάγεται στο 1920 (Ν. 2188/1920 περί Ιαματικών Πηγών) και έχουν γίνει μόνον κάποιες τροποποιήσεις με νόμο του 1960 (Ν. 4086/1960). Ένα από τα κυριότερα μειονεκτήματα αυτής της νομοθεσίας είναι ότι δεν λαμβάνει υπόψη τις σύγχρονες διεθνείς εξελίξεις στον κλάδο. Καθοριστικό στοιχείο της νομοθεσίας είναι ο χωρισμός των ιαματικών πηγών σε πηγές τουριστικής σημασίας και σε πηγές τοπικής σημασίας. Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την κατάταξη είναι η κίνηση των λουομένων, η χημική σύνθεση των νερών και η τουριστική σημασία των περιοχών που βρίσκονται. Οι πηγές τουριστικής σημασίας είναι 23 και λειτουργούν 16 ενώ σε 3 από αυτές υπάρχουν και εμφιαλωτήρια μεταλλικού νερού. Οι πηγές αυτές υπάγονται στην αρμοδιότητα του Ε.Ο.Τ. ο οποίος εκδίδει τις άδειες λειτουργίας και καθορίζει τις τιμές. Οι περισσότερες, λειτουργούν με αυτεπιστασία ενώ κάποιες άλλες έχουν παραχωρηθεί στην Τοπική Αυτοδιοίκηση αλλά και σε ιδιώτες (Βουλιαγμένη). Οι πηγές τοπικής σημασίας είναι 51 και από αυτές λειτουργούν μόνον οι 36. Υπάγονται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση στην οποία έχουν παραχωρηθεί από τον ΕΟΤ. Με ελάχιστες εξαιρέσεις (Σουρωτή, Σμόκοβο, Λουτράκι, κλπ) οι πηγές αυτές υπολειτουργούν ενώ υπάρχει ανάγκη εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεών τους. η υποδομή των κέντρων αυτών χαρακτηρίζεται από κακή έως μέτρια με ελάχιστες

εξαιρέσεις που αφορούν στις πηγές τουριστικής σημασίας. Αυτό εξηγεί ουσιαστικά και την χαμηλή κίνηση που παρουσιάζουν τα κέντρα αυτά τα τελευταία χρόνια με εξαίρεση την Αιδηψά και το Λουτράκι που έχουν τις πιο σύγχρονες εγκαταστάσεις. Τα κυριότερα προβλήματα στην υπαρκτή υποδομή των λουτροπόλεων είναι: η έλλειψη σύγχρονων ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων, ο εκσυγχρονισμός των θεραπευτηρίων, η έλλειψη κάποιας παράλληλης υποδομής (ψυχαγωγία, αθλητισμός) και η χαμηλής ποιότητας υπηρεσίες. Αυτό εξηγεί γιατί η μεγάλη πλειοψηφία των πελατών είναι άτομα μεγάλης ηλικίας. Εξίσου προβληματική εμφανίζεται η κατάσταση και στα τρία εμφιαλωτήρια μεταλλικού νερού, Σουρωτή, Λουτράκι, Ξ. Νερό τα οποία στερούνται ικανοποιητικού μάρκετινγκ και διαφήμισης τόσο για την τοπική όσο και για την διεθνή αγορά.

Αν στην περίπτωση του θεραπευτικού τουρισμού υπάρχει υποδομή χαμηλής ποιότητας στις περιπτώσεις του τουρισμού υγιεινής διαβίωσης υπάρχουν μόνον προσπάθειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας να δημιουργηθεί κάποια υποδομή. Τέλος για τον τουρισμό των ατόμων με ειδικές ανάγκες δεν υπάρχουν παρά μόνον αποσπασματικές προσπάθειες που δεν έχουν καταλήξει στη δημιουργία ενός πλαισίου παρεμβάσεων στην υπάρχουσα τουριστική υποδομή (κλασσική και λουτροπόλεις).

Εκτός της υπάρχουσας υποδομής πρέπει να δοθεί και η εικόνα των ανεκμετάλλετων δυνατοτήτων του τομέα ιδιαίτερα στον ιαματικό – θεραπευτικό τουρισμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι έχουν απογραφεί περίπου 850 αναβλύσεις ιαματικών νερών στη χώρα από τις οποίες μόνον 340 χρησιμοποιούνται και από αυτές λιγότερες από 100 συστηματικά (εγκαταστάσεις και στοιχειώδης υποδομή). Μια δεύτερη πλευρά των ανεκμετάλλετων δυνατοτήτων είναι η ανεπαρκής υποδομή σε βιομηχανίες εμφιάλωσης μεταλλικών νερών. Επισημαίνουμε ότι τα μεταλλικά νερά εκτός της εμπορικής σημασίας τους αποτελούν και μια μορφή ενεργούς διαφήμισης της περιοχής και των πηγών της.

### Θεωρητικές Εκτιμήσεις στην Προσφορά και τη Ζήτηση της Ελλάδας

Η σημερινή κατάσταση της προσφοράς ουσιαστικά χαρακτηρίζεται από υποεκμετάλλευση της υποδομής καθώς και από την παραδοσιακή μορφή της που της επιτρέπει να απευθύνεται μόνον σε έναν τύπο πελατών (ηλικιωμένοι ή μεσαίας ηλικίας με προβλήματα υγείας. Το καθοριστικό ίσως στοιχείο πάντως φαίνεται να

είναι ότι η προσφορά αυτή αφορά σχεδόν αποκλειστικά την ημεδαπή πελατεία με μεσαία και χαμηλά εισοδήματα. Αυτό το γεγονός συνδέεται με την ισχυρή παράδοση που έχει ο ιαματικός, θεραπευτικός τουρισμός στην χώρα ήδη από τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, μια παράδοση που ρί νέες φαρμακευτικές μέθοδοι της ιατρικής επιστήμης δεν έχουν ειπυρέσει. Η διατήρηση αυτής της παράδοσης ενισχύεται και από το γεγονός ότι μέρος των δαπανών αυτών καλύπτεται από την κοινωνική ασφάλιση των ασθενών καθώς και ότι ειδικά προγράμματα θεραπευτικού τουρισμού συμπεριλήφθηκαν στον κοινωνικό τουρισμό. Είναι φανερό ότι αυτής της μορφής η ζήτηση δεν είναι ικανή να οδηγήσει και σε ποιοτικές αλλαγές την προσφορά ή ακόμη περισσότερο σε έργα εκσυγχρονισμού της υπάρχουσας υποδομής. Στην περίπτωση του τουρισμού φυσικής και υγιεινής διαβίωσης η ημεδαπή ζήτηση υπήρχε παραδοσιακά και σταδιακά αυξανόταν την μεταπολεμική περίοδο αλλά το γεγονός ότι εδώ δεν υπήρχε υποδομή κατέληξε στην διοχέτευση της σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Μ. Βρετανία, Ελβετία, Ρουμανία, Βουλγαρία, κλπ.). Κάθε προσπάθεια για διαφοροποίηση της ζήτησης με στόχο την προσέλκυση και αλλοδαπής πελατείας πρέπει να λάβει υπόψη δύο καθοριστικά δεδομένα: α) ότι υπάρχει μια παράδοση στην ελληνική αγορά που επιτρέπει να στηριχθεί μια τέτοια προσπάθεια στη βελτίωση και επέκταση της υπάρχουσας υποδομής των κέντρων θεραπευτικού τουρισμού και β) ότι οι διεθνείς εξελίξεις στον τουρισμό φυσικής και υγιεινής διαβίωσης δείχνουν ότι ένα σημαντικό μέρος της ζήτησης κατευθύνεται πλέον σε χώρες με ήπιο κλίμα και σε περιοχές με παράδοση στον θεραπευτικό τουρισμό που εκσυγχρονίστηκαν προσθέτοντας στην υποδομή τους και υπηρεσίες που σχετίζονται με αυτή τη μορφή τουρισμού (αθλητικά κέντρα, ιατρική και διαιτητική παρακολούθηση, κλπ.).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η προβλεπόμενη ζήτηση μπορεί να κατευθυνθεί και σε περιοχές που δεν έχουν παράδοση στο είδος αλλά στην περίπτωση αυτή το μάρκετινγκ και η διαφήμιση θα είναι στοιχεία καθοριστικά στην επιτυχία μιας τέτοιας επένδυσης. Ίσως όμως η περισσότερο ενδιαφέρουσα εξέλιξη συνίσταται στο γεγονός ότι ο τουρισμός υγείας που παραδοσιακά αφορούσε ειδικές ομάδες πληθυσμού αποκτάει ένα νέο νόημα τα τελευταία χρόνια και μ' αυτόν τον τρόπο απευθύνεται δυναμικά σε όλο και μεγαλύτερες ομάδες πληθυσμού με διαφορετικά δημογραφικά και εισοδηματικά χαρακτηριστικά. Σ' αυτήν την εξέλιξη τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας είναι πολλά αλλά απαιτούν παρεμβάσεις νομοθετικές και μέτρα που θα επιτρέψουν να αναπτυχθούν και να γίνουν ανταγωνιστικές οι μορφές του τουρισμού υγείας που αναλύσαμε.

## ΑΝΑΓΚΑΙΕΣ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΥΓΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

Η πρώτη προϋπόθεση είναι η έρευνα και μελέτη της ελληνικής και διεθνούς αγοράς τόσο σε ότι αφορά την ζήτηση όσο και σε ότι συνδέεται με τις εξελίξεις στην προσφορά (εγκαταστάσεις, προσωπικό, προβολή, κόστος, κλπ.). Μια τέτοια έρευνα θα θέσει τους εξής στόχους όσον αφορά την Προσφορά και τη Ζήτηση:

### A. Προσφορά στον Τουρισμό Υγείας

1. Λεπτομερής απογραφή του συνόλου των ιαματικών πηγών της χώρας.
2. Εξειδικευμένες μελέτες (εδαφολογικές, υδρογεωλογικές, περιβαλλοντικές, χωροταξικές) για όσες θεωρηθούν ότι έχουν τις περισσότερες δυνατότητες για τουριστική ανάπτυξη.
3. Ανάλυση των τύπων τουριστικής ανάπτυξης και των ροών του ημεδαπού και αλλοδαπού τουρισμού στις περιοχές που βρίσκονται ιαματικές πηγές.
4. Καταγραφή των περιοχών και μονάδων που προσφέρονται για ανάπτυξη τουρισμού φυσικής και υγιεινής διαβίωσης. Στις περιοχές απαιτείται ειδικός χωροταξικός σχεδιασμός ενώ όσον αφορά τις μονάδες υπάρχει διεθνώς μια τάση για προσφορά εκ μέρους ξενοδοχειακών μονάδων τέτοιων υπηρεσιών ή για δημιουργία αυτόνομων μονάδων που στοχεύουν αποκλειστικά σε τέτοια πελατεία. Τέτοιες μονάδες είναι σημαντικό να βρίσκονται κοντά σε περιοχές με παράλληλη υποδομή (εμπόριο, ψυχαγωγία) ώστε να καλύπτονται όλες οι ανάγκες του τουρίστα.
5. Μελέτη των αναγκών σε εξειδικευμένο προσωπικό κατά περιοχή και μονάδα (θεραπευτικός τουρισμός – τουρισμός φυσικής και υγιεινής διαβίωσης).
6. Μελέτη των δυνατοτήτων αφενός να δημιουργηθεί ειδική υποδομή για υποδοχή τουρισμού αναπήρων (ξενοδοχεία – κάμπινγκ) και αφετέρου να υπάρξουν παρεμβάσεις (είτε αρχιτεκτονικές, είτε δημιουργία ειδικών υπηρεσιών στα ξενοδοχεία) στην υπάρχουσα υποδομή.

### B. Ζήτηση στον Τουρισμό Υγείας

1. Έρευνα της ελληνικής και αλλοδαπής αγοράς – ιδιαίτερα της ευρωπαϊκής – για τις τάσεις της ζήτησης σε όλες τις μορφές τουρισμού υγείας.
2. Έρευνα των περιφερειακών ροών τουριστών σε σχέση με τους πιθανούς τόπους που συγκεντρώνεται η ζήτηση ώστε να δημιουργηθούν μικτά προγράμματα τουρισμού διακοπών και υγείας σε κοντινές περιοχές.

Η δεύτερη προϋπόθεση είναι οι αναγκαίες παρεμβάσεις στη νομοθεσία που θα επιτρέψουν την υλοποίηση ενός ολοκληρωμένου προγράμματος ανάπτυξης τουρισμού υγείας στην χώρα μας στηριγμένου στη μελέτη της προσφοράς και της ζήτησης που θα προηγηθεί. Συγκεκριμένα προτείνεται:

1. Αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου ώστε να δημιουργηθεί ένας ενιαίος φορέας που θα καλύπτει τη λειτουργία των πηγών τουριστικής σημασίας. Δημιουργία των προϋποθέσεων και προδιαγραφών που να επιτρέπουν την ανάπτυξη τουρισμού φυσικής και υγιεινής διαβίωσης και τουρισμού αναπήρων. Σαφέστερα κριτήρια ανάδειξης μιας πηγής σε πηγή τουριστικής σημασίας και σύνδεση αυτών των κριτηρίων με τους στόχους της τουριστικής πολιτικής και ιδιαίτερα με το θέμα της ανάπτυξης ενός προγράμματος ειδικών μορφών τουρισμού.
2. Κατάρτιση ενός προγράμματος με βραχυπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους στόχους για την ανάπτυξη τουρισμού υγείας σε συγκεκριμένες περιοχές που θα επιλεγούν με κριτήρια: α) την υπάρχουσα υποδομή, β) την παράλληλη τουριστική υποδομή, γ) την ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού, δ) το κόστος της επένδυσης, ε) τους στόχους της περιφερειακής ανάπτυξης, στ) τις αναγκαίες χωροταξικές και περιβαλλοντικές παρεμβάσεις, ζ) την υπάρχουσα ζήτηση.
3. Νομοθεσία επενδυτικών κινήτρων για δημιουργία μονάδων ειδικευμένων σε τουρισμό φυσικής και υγιεινής διαβίωσης ή για μετατροπή μέρους ή του συνόλου της υποδομής μιας μονάδας ώστε να παρέχει τέτοιας μορφής τουριστικές υπηρεσίες.
4. Δημιουργία ειδικής νομοθεσίας (κίνητρα επενδύσεων και προδιαγραφές) για τον τουρισμό αναπήρων με παράλληλη ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων τουρισμού τέτοιας μορφής στον ελληνικό χώρο με στόχο να αποτελέσουν πιλότο για την επέκτασή τους και στην ευρωπαϊκή και αμερικανική αγορά.
5. Κίνητρα για τη δημιουργία βιομηχανιών εμφιάλωσης μεταλλικού νερού. Εκτός του γεγονότος ότι υπάρχει σημαντική ζήτηση στο εξωτερικό αποτελούν τα προϊόντα αυτά μια χωρίς κόστος διαφήμιση.
6. Προγράμματα εξειδίκευσης και μετεκπαίδευσης στο εξωτερικό του ιατρικού και παραϊατρικού προσωπικού ώστε να αποκτηθεί η αναγκαία εμπειρία αλλά και η τεχνογνωσία στις σύγχρονες εξελίξεις του τουρισμού υγείας.
7. Ειδικό πρόγραμμα ανάπτυξης αυτών των πηγών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για παραγωγή ενέργειας. Ιδιαίτερη σημασία για ένα τέτοιο

πρόγραμμα έχει η μελέτη των χωροταξικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε τουριστικές περιοχές ώστε να μην υπάρχουν συγκρούσεις στις χρήσεις γης.

8. Δημιουργία ημεδαπής τεχνολογίας με μετεκπαίδευση και εξειδίκευση τεχνικού προσωπικού σε θέματα που σχετίζονται με τη λειτουργία των ιαματικών πηγών.

Η τρίτη προϋπόθεση είναι μια ολοκληρωμένη διαφημιστική εκστρατεία που θα στηριχθεί στα σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η χώρα στον τομέα αυτό. Πιο συγκεκριμένα:

1. Υπάρχει σημαντικός αριθμός ιαματικών πηγών που η σύστασή τους καλύπτει πολλές κατηγορίες παθήσεων (βλέπε πίνακα). Το κλίμα είναι σε πολλές περιοχές με ιαματικές πηγές ήπιο και ξερό γεγονός που δίνει δυνατότητα λειτουργίας όλον τον χρόνο. Πολλές ιαματικές πηγές βρίσκονται σε περιοχές που μπορούν να προσφέρουν και άλλες μορφές τουρισμού, π.χ. θαλάσσιο, χειμερινό, φυσιολατρικό, κλπ.
2. Η διαφημιστική εκστρατεία πρέπει να στηριχθεί σε ένα πρόγραμμα μάρκετινγκ που θα θέσει σαν στόχο την «πώληση» του τουρισμού υγείας σαν ένα «προϊόν», νέο και κατάλληλο για όλες τις ηλικίες και εισοδήματα. Η πιο πρόσφορη μορφή διαφήμισης είναι αυτή που εξειδικεύεται σε περιοχή και είδος τουρισμού προβάλλοντας και τα δύο επίπεδα ταυτόχρονα. Είναι χαρακτηριστικές τέτοιες διαφημιστικές εκστρατείες από περιοχές της Ιταλίας και Αυστρίας που προβάλλουν σε ένα πρώτο επίπεδο την περιοχή (π.χ. Ραβέννα) σαν ένα τόπο όπου ο τουρίστας θα βρει διαφορετικές ειδικές μορφές τουρισμού (θαλάσσιο, εκπαιδευτικό, περιηγητικό, ιαματικό, κλπ) ενώ σε ένα δεύτερο επίπεδο προβάλλεται η κάθε μια μορφή ξεχωριστά. Αυτός ο τύπος διαφήμισης στοχεύει σε δύο ομάδες τουριστών: σε αυτούς που ενδιαφέρονται για τις διαφορετικές μορφές τουρισμού που προσφέρει η περιοχή και σε όσους ενδιαφέρονται για μια συγκεκριμένη ειδική μορφή.

---

Το ζήτημα της διαφημιστικής εκστρατείας και των χαρακτηριστικών της μας οδηγεί και στην τελευταία και καθοριστική προϋπόθεση που συνδέεται με τη μορφή ανάπτυξης που θα έχει ο τουρισμός υγείας. Ο μεσοπρόθεσμος ή και μακροπρόθεσμος χαρακτήρας του κόστους επένδυσης θέτει επιτακτικά το ζήτημα της σταθερής και πολύμορφης (όσον αφορά την πελατεία) ζήτησης που θα οδηγήσει και σε ταχύτερη απόσβεση. Θεωρούμε άρα ότι ο τουρισμός υγείας πρέπει να αναπτυχθεί είτε σαν ένα



πλέγμα που θα καλύπτει όλες τις μορφές του ή θα συνδυάζει κάποια από τις μορφές αυτές με τουρισμό παραχείμασης ή τον θαλάσσιο είτε ειδικότερα σαν τουρισμός ιαματικός ή αναπήρων να ενταχθεί σε ένα πλέγμα που θα περιλαμβάνει τα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού για άτομα χαμηλών εισοδημάτων με προβλήματα υγείας. Αυτής της μορφής η συνδυασμένη ανάπτυξη επιτρέπει την στόχευση ευρύτερων ομάδων τουριστών και άρα και ένα περισσότερο ευέλικτο μάρκετινγκ της συγκεκριμένης ειδικής μορφής.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυσή μας προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα για το ζήτημα της ανάπτυξης του τουρισμού υγείας:

- Οι διεθνείς εξελίξεις στον τομέα δείχνουν μια δυναμική αύξηση της ζήτησης τόσο του ιαματικού τουρισμού όσο και του τουρισμού φυσικής και υγιεινής διαβίωσης.
- Η κλασική υποδομή προσφοράς για ιαματικό – θεραπευτικό τουρισμό δίνει πλέον την θέση σε συγκροτήματα πολλαπλών χρήσεων που στοχεύουν σε διαφορετικούς τύπους τουριστών με κοινό χαρακτηριστικό τους τη διάθεση να επενδύσουν / ξοδέψουν για την υγεία τους.
- Ο τουρισμός αναπήρων είναι επίσης μια σχεδόν άγνωστη αγορά με αυξητικές τάσεις τα προηγούμενα χρόνια.
- Η Ελλάδα έχει ανεπαρκές νομοθετικό πλαίσιο και μέτριας ποιότητας υποδομή αλλά διαθέτει σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη του τουρισμού υγείας ενώ έχουν ξεκινήσει σημαντικά έργα εκσυγχρονισμού λουτροπόλεων (Ικαρία, Νέα Απολλωνία, Κυλλήνη). Η εικόνα αυτή δείχνει σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης του κλάδου υπό τον όρο ότι θα ληφθούν υπόψη κάποιοι παράγοντες: α) ο εκσυγχρονισμός της υπάρχουσας υποδομής, β) η έρευνα και μελέτη της ημεδαπής και αλλοδαπής ζήτησης, γ) η μελέτη των χωροταξικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων, δ) η παράλληλη ανάπτυξη των βιομηχανιών εμφιάλωσης μεταλλικού νερού, ε) η εξειδίκευση και επιμόρφωση του προσωπικού, στ) η ανάληψη μιας ειδικής διαφημιστικής εκστρατείας και ζ) η ανάπτυξη του τουρισμού υγείας σε ένα σύνθετο πλέγμα τουριστικών δραστηριοτήτων με κάποια κοινά χαρακτηριστικά ώστε να προσελκύονται διαφορετικές (εισοδηματικά, δημογραφικά) ομάδες τουριστών.

ΙΑΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	ΑΤΟΜΑ			
	1986	1987	1988	1989
1. ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ	300	250	300	*
2. ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ	1.041	837	1.000	670
3. ΑΓΙΟΥ ΦΩΚΑ	*	57	40	113
4. ΑΓΙΑΣΜΑΤΑ ΚΕΡΑΜΟΥ	240	250	304	890
5. ΑΔΑΜΑΝΤΑ	90	*	79	80
6. ΑΜΜΟΥΔΑΡΑΣ	1.006	1.000	1.000	1.000
7. ΑΜΑΡΑΝΤΟΥ	1.550	*	1.550	*
8. ΑΡΙΔΑΙΑΣ	*	7.000	7.000	*
9. ΑΡΑΧΩΒΙΤΙΚΩΝ	*	*	170	*
10. ΓΕΝΗΣΑΙΑΣ	874	763	707	788
11. ΓΙΑΛΤΡΩΝ	475	458	461	504
12. ΔΡΑΝΙΤΣΑ - ΚΑΙΤΣΑ	2.100	2.000	1.000	**
13. ΕΧΙΝΟΥ	565	614	476	600
14. ΕΥΘΑΛΟΥ	1.000	*	**	**
15. ΗΡΑΙΑΣ	551	450	450	466
16. ΘΕΡΜΩΝ	191	217	219	221
17. ΘΕΡΜΗΣ	900	500	900	1.700
18. ΚΟΛΠΟΥ ΓΕΡΑΣ	*	*	*	*
19. ΚΟΚΚΙΝΟ ΣΤΕΦΑΝΙ	220	230	240	200
20. ΚΡΕΜΑΣΤΑ	800	*	*	*
21. ΜΑΝΔΡΑΚΙΟΥ ΝΙΣΥΡΟΥ	242	*	440	220
22. ΜΟΥΡΣΤΙΑΝΟΥ	*	*	100	*
23. ΝΕΑΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΣ	7.500	7.500	8.000	3.500
24. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	1.500	*	420	1.143
25. ΠΟΛΙΧΝΙΤΟΥ	*	*	**	**
26. ΣΕΔΕΣ	2.301	2.117	2.028	2.034
27. ΣΕΛΙΑΝΤΙΚΩΝ	700	619	656	700
28. ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ	3.620	3.519	3.349	3.404
29. ΣΟΥΒΑΛΑΣ	436	265	283	311
30. ΣΤΑΚΤΗΣ - ΠΟΡΙΑΡΗ	906	*	850	*
31. ΤΡΑΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ	2.189	1.955	-	1.977
32. ΧΑΝΟΠΟΥΛΟΥ	400	300	400	400
33. ΧΕΛΟΒΑ-ΜΠΑΝΙΩΤΗ	200	200	200	*
34. ΨΑΡΟΘΕΡΜΩΝ	1.415	1.250	1.355	1.520
35. ΑΓΙΟΥ ΒΑΡΒΑΡΟΥ			177	1.155
36. ΚΑΒΑΣΙΩΝ				-
37. ΠΡΕΒΕΖΗΣ			1.162	
38. ΞΥΛΟΚΕΡΑΣ				410

\*: Στερούμεθα Στοιχείων

\*\* : Δεν λειτούργησε

# ΑΓΡΟΤΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

---

Οι τουριστικές δραστηριότητες στο ύπαιθρο έχουν ιστορία συχνά αιώνων αφού υπήρξαν από παλαιά ο κλασικότερος τύπος οικογενειακών διακοπών για τους κεντροευρωπαίους ιδίως. Οι αλλαγές στη μεταπολεμική περίοδο και η άνοδος του εμπορικού τουρισμού οδήγησαν και σε σημαντικές αλλαγές στην έννοια, το περιεχόμενο και τις μορφές οργάνωσης και λειτουργίας των διαφόρων τύπων τουριστικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην ύπαιθρο. Δύο είναι οι διαφορετικοί τύποι που κυριαρχούν πλέον σ' αυτές τις μορφές: ο ένας είναι ο κλασικός «τουρισμός στην ύπαιθρο», ενώ ο άλλος είναι μια ειδικότερη μορφή αυτού, με μεγάλη ανάπτυξη μεταπολεμικά, «ο αγροτουρισμός».

Ο «τουρισμός στην ύπαιθρο» είναι η κάθε μορφής τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται ή ασκείται στην ύπαιθρο με σκοπό την αναψυχή. Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της είναι:

- Μπορεί ο τουρίστας να μένει σε κάποιο υπαίθριο κάμπινγκ ή σε μονάδα αγροτουριστική ή και σε ξενοδοχείων διακοπών.
- Μπορεί να είναι δραστηριότητα προερχόμενη από τον ιδιωτικό τομέα (π.χ. ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα κλπ.) ή να είναι το αποτέλεσμα πρωτοβουλιών της τοπικής αυτοδιοίκησης (π.χ. δημοτικές πανσιόν και κάμπινγκ).
- Το κίνητρο να έχει σχέση με την ανάγκη του τουρίστα για την επιστροφή στη φύση (τουρισμός φυσιολατρικός, οικολογικός, ορειβατικός, χειμερινός κ.λ.π.) ή να πρόκειται απλώς για δραστηριότητες διακοπών και αναψυχής που αναπτύσσονται στην ύπαιθρο (παραθαλάσσια ξενοδοχειακά συγκροτήματα).
- Ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης να εντάσσεται στα μέτρα και τα μεγέθη της τοπικής δομής ή να μην συμβαίνει κάτι τέτοιο αλλά να έχουν κάποιες μορφές «εμφυτευμένων» τουριστικών δραστηριοτήτων (τουριστικά συγκροτήματα γκέτο) που δεν συνδέονται με την τοπική κοινωνικοοικονομική και περιβαλλοντική δομή.

Το γεγονός ότι η έννοια «τουρισμός στην ύπαιθρο» περιλαμβάνει κάθε μορφής τουριστική δραστηριότητα στην ύπαιθρο χωρίς να υπάρχει ένα συγκεκριμένο κίνητρο που να διαμορφώνει μια ειδική προσφορά με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά δείχνει ότι δεν πρόκειται για ειδική μορφή τουρισμού. Αυτή ακριβώς η εξειδικευμένη μορφή τουρισμού στην ύπαιθρο είναι ο «αγροτουρισμός» που σαν βασικό χαρακτηριστικό του έχει την προσπάθεια να συνδεθεί με διαφορετικούς οργανωτικά και λειτουργικά τρόπους η γεωργία με τον τουρισμό με τελικό στόχο την αμοιβαία ωφέλεια και

ιδιαίτερα για την γεωργία την διατήρηση οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην ύπαιθρο. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά στον αγροτουρισμό είναι:

- Η προσπάθεια να ενταχθεί ο τουρισμός στην τοπική αγροτική δομή ιδιαίτερα στο /οικονομικό επίπεδο. Προϋποθέτει έναν αγρότη οικονομικά ενεργό που ασκεί την αγροτική δραστηριότητα σαν επάγγελμα βασικό ενώ ο τουρισμός συμβάλλει απλώς στην συμπλήρωση του εισοδήματος.
- Το κίνητρο που οδηγεί τους τουρίστες στον αγροτουρισμό είναι ακριβώς η ύπαρξη κάποιας αγροτικής εκμετάλλευσης σε οργανωμένο χώρο (φάρμα, αγροικία). Πρόκειται για μια προσπάθεια περισσότερο ισορροπημένων και «ενεργών» διακοπών, γεγονός που εξηγεί γιατί συχνά οι τουρίστες ζητούν να συμμετέχουν στις αγροτικές εργασίες.
- Η επαφή του τουρίστα με τον ντόπιο είναι συνήθως περισσότερο ειλικρινής και άμεση, αφού η ίδια η τουριστική δραστηριότητα προϋποθέτει την συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι μεγάλο μέρος αυτής της μορφής τουρισμού είναι οικογενειακής μορφής: ο χώρος επιτρέπει στα παιδιά να λειτουργήσουν περισσότερο ελεύθερα.
- Ο αγροτουρισμός συμβάλλει δυναμικά στην απορρόφηση τοπικών αγροτικών προϊόντων (γλυκά, διακοσμητικά, τυροκομικά κ.λ.π.), δημιουργώντας έτσι ένα πρόσθετο εισόδημα στις αγροτικές περιοχές.
- Ο καθοριστικός ρόλος των γυναικών, οι οποίες συχνά διευθύνουν τις αγροτουριστικές μονάδες, αφού ο σύζυγος συνήθως ασχολείται με την αγροτική απασχόληση.

### Χαρακτηριστικά Οργάνωσης και Λειτουργίας (υποδομή προσφοράς, εξειδικευμένες υπηρεσίες, εκπαίδευση, προβολή)

Οι εθνικές «σχολές» έχουν με την πάροδο του χρόνου δώσει την θέση σε μια ποικιλία μορφών αγροτουρισμού που προσφέρονται στους τουρίστες. Θα καταγραφούν οι δημοφιλέστερες από αυτές:

I. Αγροτουρισμός σε αγροκτήματα όπου ο τουρίστας μοιράζεται φαγητό και διαμονή με τους ιδιοκτήτες.

Πρόκειται για την πιο κλασική μορφή αγροτουρισμού όπου ο τουρίστας μένει στο αγρόκτημα σε χώρους κατάλληλα διαρρυθμισμένους. Συνήθως αυτή η μορφή

απευθύνεται σε τουρίστες χαμηλών εισοδημάτων και σε όσους έχουν διάθεση να συμμετέχουν σε αγροτικές εργασίες ή να γνωρίσουν τη ζωή της υπαίθρου. Σε πολλά απ' αυτά τα αγροκτήματα δίνεται η δυνατότητα για σπορ και φυσιολατρικές δραστηριότητες, π.χ. κολύμπι, ιππασία, πεζοπορία, ορειβασία κλπ.

2. Αγροτουρισμός σε αγροκτήματα με διαμονή και φαγητό των τουριστών σε ξεχωριστό οίκημα.

Αυτή η μορφή αγροτουρισμού έχει συνεχή ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια λόγω των πλεονεκτημάτων που παρουσιάζει τόσο για τους αγρότες – επιχειρηματίες, όσο και για τους τουρίστες: οι μεν πρώτοι διατηρούν τον ιδιωτικό τους χώρο, ενώ παράλληλα δημιουργώντας μια υποδομή οικίσκων έχουν δυνατότητα καλύτερου μάρκετινγκ και τιμών, οι δε τουρίστες έχουν αυτονομία στον ύπνο και το φαγητό γεγονός ιδιαίτερα δελεαστικό για οικογένειες με μικρά παιδιά. Σε αυτές τις αγροτουριστικές μονάδες υπάρχει συχνά και η υποδομή για παιδιά (παιδικές χαρές) ή αθλητισμό και φυσιολατρεία. Η ανάπτυξη τέτοιων αγροτουριστικών μονάδων απαιτεί αρκετά σημαντική επένδυση και εκτεταμένη αγροτική εκμετάλλευση.

3. Διαφόρων μορφών κάμπινγκ (αυτοκινούμενα οχήματα, τροχόσπιτα, σκηνές κ.λ.π.) μέσα σε αγροκτήματα.

Είναι ίσως η φτηνότερη μορφή αγροτουρισμού και απευθύνεται σε νέους, οικογένειες με παιδιά και φυσιολάτρες. Είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Μ. Βρετανία και την Ν. Ευρώπη. Συχνά ο αγρότης παρέχει εκτός από τον χώρο και υποδομή εστιατορίου καθώς και νερό, τουαλέτες κλπ. Αυτές οι μονάδες έχουν το πλεονέκτημα για τον αγρότη ότι απαιτούν πολύ μικρής κλίμακας επένδυσης και έτσι η απόσβεσή τους είναι σύντομη.

4. Αγροτουρισμός σε προστατευμένους χώρους (φυσικό και δομημένο περιβάλλον) που μετατρέπονται σε Εθνικά Πάρκα.

Πρόκειται για περιοχές όπου τίθενται περιορισμοί στη δόμηση και σε διάφορες μορφές εκμετάλλευσης που θα επηρέαζε την πανίδα και την χλωρίδα. Οι κοινότητες που περικλείονται ή βρίσκονται στα όρια αυτών των Εθνικών Πάρκων αναλαμβάνουν, συχνά σε συνεταιριστική βάση, την εκμετάλλευσή τους δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη ήπιων μορφών αγροτουρισμού αλλά και τουρισμού στο ύπαιθρο (οικοτουρισμός και φυσιολατρικός τουρισμός με διαμονή σε ειδικά

διαμορφωμένους οικίσκους ή σε σκηνές). Αυτή η μορφή ανάπτυξης επιτρέπει διαφοροποίηση των προσφερόμενων υπηρεσιών με θετικότερα αποτελέσματα στον οικονομικό τομέα ενώ ανταποκρίνεται και σε μια μορφή ζήτησης με τάσεις αυξητικές.

##### 5. Αγροτουριστικά συγκροτήματα συνεταιριστικής μορφής

Αναπτύχθηκαν κυρίως στην Ιταλία, είτε με την μορφή πανσιόν μέσα στο αγρόκτημα είτε με την μορφή συνεταιρισμού προβολής τοπικών προϊόντων, που παράλληλα διαχειρίζεται και ένα αγροτουριστικό συγκρότημα (συνήθως με μορφή μικρού ξενοδοχείου). Το ενδιαφέρον στοιχείο έγκειται στην παρουσία των γυναικών στους συνεταιρισμούς αυτούς, γεγονός που συνδέεται και με την παραγωγή από τις ίδιες ντόπιων προϊόντων (γλυκά, υφαντά, κεραμικά, τυροκομικά προϊόντα, κρασιά κ.λ.π.). Συχνά δημιουργούνται και εκθετήρια αγροτικών προϊόντων ή και μικρά μουσεία που απεικονίζουν την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής. Τέτοιας μορφής αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί εμφανίστηκαν και στην χώρα μας.

##### 6. Αγροτουρισμός σε οικισμούς που χτίζονται με παραδοσιακά υλικά ώστε να δίνουν την εικόνα ενός «παραδοσιακού» χωριού: μια πρόσφατη εξέλιξη με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Αυτή η μορφή γνωρίζει μεγάλη άνθηση τα τελευταία χρόνια στην Κεντρική Ευρώπη αλλά και σε ορισμένες χώρες της Αφρικής. Χτίζονται ολόκληρα χωριά – ή γίνονται επεμβάσεις σε εγκαταλελειμμένους οικισμούς – ώστε να μοιάζουν παραδοσιακά. Παράλληλα δημιουργείται μια σημαντική υποδομή (μαγαζιά και εστιατόρια) που επιδιώκεται να δίνει την εικόνα ενός παραδοσιακού χωριού (τοπικά υλικά, διακόσμηση, πώληση τοπικών προϊόντων). Μεγάλη σημασία δίνεται στην μικρή κλίμακα των κτισμάτων που επιδιώκεται να είναι ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον παρ' όλο που το κάθε κτίσμα έχει αυτονομία (κουζίνα, μπάνιο, χώροι κλπ) υπάρχουν και κτίσματα που στοχεύουν στην δημιουργία κλίματος «κοινότητας».

Αυτοί οι οικισμοί είναι επιχειρήσεις εμπορικού χαρακτήρα και η ένταξή τους ή όχι στους τύπους αγροτουρισμού είναι θέμα ερμηνείας. Η κυριότερη αντίρρηση είναι ότι λείπουν οι αγρότες και η αγροτική εκμετάλλευση και η γνωριμία των τουριστών με τα χαρακτηριστικά της αγροτικής ζωής είναι περισσότερο επιφανειακή, γι' αυτό και τέτοιες περιπτώσεις θεωρούνται ότι ανήκουν σε έναν τύπο τουρισμού

«ρετρό» ή σε μια ακραία μορφή αυτού που ο D. Mc Cannel ονόμασε «σκηνοθετημένη αυθεντικότητα». Η αναφορά σ' αυτήν την τελευταία περίπτωση στόχο είχε να θέσει και το πρόβλημα των σύγχρονων εξελίξεων στον αγροτουρισμό που τον μετατρέπουν από μια παραδοσιακή μορφή οικογενειακού τουρισμού στην ύπαιθρο, σε μια εμπορικοποιημένη μορφή τουρισμού. Αυτή ακριβώς η εξέλιξη εξηγεί και την ανάγκη των επιχειρήσεων του κλάδου είτε να εξειδικεύονται είτε να προσφέρουν διαρκώς και περισσότερες υπηρεσίες. Τέτοιες εξειδικεύσεις είναι οι εξής:

- Ως προς το επίπεδο των ανέσεων π.χ. αγροτουρισμός υψηλών προδιαγραφών (αγροκτήματα πολυτελείας στην Τοσκάνη, αγροτουριστικά χωριά στην Αυστρία, Γερμανία κ.λ.π.).
- Ως προς το εύρος της παράλληλης υποδομής ιδιαίτερα όσον αφορά αθλητισμό και παιδιά π.χ. τένις, κολύμπι, ιππασία, ορειβασία, παιδικές χαρές κλπ. Αυτή η παράλληλα υποδομή άλλωστε συχνά είναι ο παράγοντας κλειδί της επιτυχίας της επένδυσης.
- Ως προς τις δυνατότητες συνδυασμού με άλλες ειδικές μορφές τουρισμού π.χ. χειμερινό, αθλητικό, φυσιολατρικό, περιηγητικό, εκπαιδευτικό, οικοτουρισμό κλπ.

Αυτές οι αναγκαίες εξειδικεύσεις έχουν οδηγήσει και σε μια εκτεταμένη υποδομή εκπαίδευσης στις χώρες με παράδοση στον αγροτουρισμό που στοχεύουν στην γνωριμία των αγροτών με το αντικείμενο του αγροτουρισμού, στην παροχή πρακτικών γνώσεων διαχείρισης και λογιστικής των επιχειρήσεων αυτών αλλά και σε μαθήματα οργάνωσης των επιχειρήσεων και μάρκετινγκ. Την εκπαίδευση αυτή παρείχε αρχικά το κράτος που παράλληλα δανειοδοτούσε και ενθάρρυνε την ανάπτυξη τέτοιων επιχειρήσεων αλλά στην συνέχεια μέρος αυτής της εκπαίδευσης έχουν αναλάβει οι ενώσεις των ιδιοκτητών και οι οργανισμοί που προωθούν και προβάλλουν αυτή την μορφή τουρισμού.

Οι ίδιες ενώσεις, τοπικές ή εθνικές, έχουν αναλάβει με την βοήθεια και των κρατικών φορέων το μάρκετινγκ και την προβολή των αγροτουριστικών συγκροτημάτων. Η συνηθέστερη μέθοδος είναι η έκδοση ενός πληροφοριακού εικονογραφημένου καταλόγου σε τοπικό και εθνικό επίπεδο που ο τουρίστας μπορεί να προμηθευτεί από φορείς κρατικούς, συνεταιριστικές ενώσεις αγροτών, εξειδικευμένα σωματεία και ορισμένα τουριστικά πρακτορεία. Η ένταξη ή μη στον κατάλογο γίνεται από τις τοπικές οργανώσεις με ορισμένα κριτήρια, γεγονός που



αποτελεί και αιτία να διατηρείται υψηλό το επίπεδο των προσφερόμενων υπηρεσιών. Παράλληλα με αυτές τις μορφές προβολής γίνεται και μικρής έκτασης διαφήμιση σε εξειδικευμένα περιοδικά (αθλητικά, φυσιολατρικά, οικολογικά, τουριστικά κλπ.), ενώ το μάρκετινγκ ακολουθεί την εμπορική λογική στηριγμένο σε έρευνες αγοράς και εντοπισμού πιθανών ομάδων πελατών.

## **ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ**

Οι επιπτώσεις από την ανάπτυξη του αγροτουρισμού είναι πολλές και συχνά περίπλοκες, έτσι ώστε να είναι δύσκολο να αναλυθούν ξεχωριστά π.χ. κοινωνικές από οικονομικές επιπτώσεις.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις αφορούν τόσο τους τουρίστες όσο και τους ντόπιους. Ο τουρίστας θεωρείται ότι σε τέτοιες μορφές τουριστική δραστηριότητα βρίσκει τη δυνατότητα να επανακτήσει την ισορροπία που οι ρυθμοί εργασίας και η ζωή στην πόλη τον έκαναν να χάσει. Αυτή η διαπίστωση συνδέεται με το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των τουριστών προέρχεται από αστικά κέντρα και είναι οικογενειάρχες. Συνδέεται επίσης με την άποψη ότι το φυσικό και δομημένο περιβάλλον ενός αγροκτήματος σε αντίθεση με μια παραθαλάσσια περιοχή τουρισμού διακοπών επιτρέπει την χαλάρωση και την ξεκούραση χωρίς εντάσεις (π.χ. βραδυνή ζωή και διασκέδαση στις περιοχές τουρισμού διακοπών). Μια δεύτερη κοινωνική επίπτωση συνδέει αυτή την μορφή διακοπών με τη ανάγκη για επιστροφή στην φύση που εννοείται σαν μια επιστροφή σε ένα παρελθόν με κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά που δεν υπάρχουν στην καθημερινή πραγματικότητα του τουρίστα. Αυτή η επιστροφή είναι ένα ετήσιο «ταξίδι» που επιτρέπει στον τουρίστα να συνεχίζει κατόπιν να ζει στους έντονους ρυθμούς της ζωής στην πόλη.

Τέλος, σημαντικό στοιχείο του αγροτουρισμού είναι ότι επιβάλλει στον τουρίστα μια ενεργή τουριστική δραστηριότητα σε αντίθεση με την παθητικότητα του τουριστικού πακέτου. Ο τουρίστας είναι συμμετοχος τόσο στην τοπική κοινωνική ζωή όσο και στις ποικίλες δραστηριότητες (επιμορφωτικές, αθλητικές, φυσιολατρικές) που προσφέρονται σ' αυτόν και την οικογένειά του. Ο οικογενειακός χαρακτήρας του αγροτουρισμού άλλωστε είναι μια ακόμη πλευρά αυτής της ενεργοποίησης των τουριστών. Για τους ντόπιους ο αγροτουρισμός προσφέρει αρχικά την δυνατότητα μιας άμεσης, πρόσωπο με πρόσωπο, επαφής με τους

τουρίστες, γεγονός που σπάξε την απομόνωση και το αίσθημα του κοινωνικού αποκλεισμού. Επιπλέον γίνεται αιτία να επανεκτιμηθούν τα στοιχεία της αγροτικής δομής αλλά και σε πολλές περιπτώσεις συμβάλλει (π.χ. αγροτικά μουσεία) στην διατήρηση των στοιχείων της τοπικής ιστορίας που αλλιώς θα χανόντουσαν.

Τέλος, η αύξηση των εισοδημάτων οδηγεί σε μια μερική ανεξαρτησία των νεότερων μελών της οικογένειας αλλά και των γυναικών, γεγονός που οδηγεί συχνά σε συγκρούσεις αλλά και σε τελική εγκατάλειψη του αγροτικού επαγγέλματος όπως θα δούμε στη συνέχεια. Πρόκειται για μια εξέλιξη που συνδέεται και με οικονομικούς παράγοντες: ο αγροτουρισμός είναι μια μορφή επαγγελματικής πολυδραστηριότητας στον αγροτικό χώρο, δηλαδή επιτρέπει στον αγρότη να αντλεί τα εισοδήματά του από δύο ή τρεις πηγές. Αυτό το γεγονός, ξεκινώντας από τους αρχηγούς των οικογενειών, οδήγησε σταδιακά πολλά από τα νεότερα μέλη της οικογένειας στην μερική ή απόλυτη εγκατάλειψη του αγροτικού επαγγέλματος. Η πορεία αυτή οφείλεται τόσο στα αυξημένα εισοδήματα όσο και στα κοινωνικά και καταναλωτικά πρότυπα των τουριστών που οδηγούν τους νέους σε απόρριψη του αγροτικού επαγγέλματος. Η επισήμανση αυτού του φαινομένου έγινε σε περιοχές αγροτικές με ανάπτυξη τουρισμού διακοπών ή αγροτουρισμού και οδήγησε σε προβληματισμό όσον αφορά τον στόχο της διατήρησης οικονομικά ενεργού αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Σε πολλές περιοχές με αγροτουρισμό δημιουργήθηκε το φαινόμενο να διατηρείται μια γεωργία «βιτρίνας» απλώς για να δικαιολογείται το γεγονός ότι πρόκειται για αγροτική εκμετάλλευση με οικονομικά ενεργούς αγρότες που είναι προαπαιτούμενο για να υπάρχει τέτοια μονάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο η γεωργική εκμετάλλευση γίνεται «διακοσμητική» στην λειτουργία μιας καθαρά τουριστικής επιχείρησης. Αυτό το πρόβλημα δείχνει ότι για τους νεότερους αγρότες απαιτούνται και επιπλέον κίνητρα εκτός από το εισόδημα του αγροτουρισμού για να παραμείνουν οικονομικά ενεργοί αγρότες. Το θέμα αυτό είναι σημαντικό, γιατί στην μεταπολεμική περίοδο στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες ο αγροτουρισμός χρησιμοποιήθηκε σαν εργαλείο άσκησης αναπτυξιακής περιφερειακής πολιτικής στις υποβαθμισμένες ή προβληματικές αγροτικές περιοχές. Γι' αυτόν τον λόγο οι ενισχύσεις, τα κίνητρα και οι επενδύσεις που δόθηκαν ήταν πολλά και μακροπρόθεσμα με στόχευση ακριβώς την συγκράτηση οικονομικά ενεργών αγροτών στην περιφέρεια. Σε κάθε δανειοδότηση άλλωστε ο όρος αυτός είναι απαραίτητος: πρέπει να αφορά υπαρκτή αγροτική εκμετάλλευση με οικονομικά ενεργούς αγρότες.

Στην πορεία της ανάπτυξης του αγροτουρισμού δημιουργήθηκε και ένα άλλο πρόβλημα συνδεδεμένο με τις οικονομικές αλλαγές που επήλθαν σ' αυτές τις εκμεταλλεύσεις: θα έπρεπε να θεωρούνται αυτοί οι ιδιότυποι αγρότες – επιχειρηματίες του τουρισμού σαν αγρότες ή σαν ελεύθεροι επαγγελματίες ως προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Η λύση του θέματος αυτού δεν ήταν απλή γιατί συνδεόταν με το θέμα της φορολογικής ταξινόμησης των επαγγελματιών, τις ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν τους αγρότες και την ιδιομορφία αυτής της διπλής απασχόλησης που οδηγεί σε άντληση εισοδημάτων από διαφορετικές πηγές. Γίνεται αντιληπτό ότι αυτό οδηγεί και σε μια αλλαγή της επαγγελματικής ένταξης των αγροτών, που δίνει σημασία στην κύρια πηγή εισοδήματος και όχι στην δηλωμένη απασχόληση. Ο αγροτουρισμός λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο σαν ένας παράγοντας καθοριστικών οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών τόσο στις αντιλήψεις των αγροτών, όσο και στις παραγωγικές σχέσεις που προϋπήρχαν. Ολοκληρώνοντας τις οικονομικές επιπτώσεις θα αναφερθούμε και στον τουρίστα που προτιμάει τον αγροτουρισμό κυρίως λόγω των χαμηλών τιμών του και του οικογενειακού του χαρακτήρα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι μεγάλο μέρος της υποδομής του αγροτουρισμού στις Ευρωπαϊκές χώρες συνδέθηκαν με την ανάπτυξη του κοινωνικού τουρισμού. Πρόκειται δηλαδή για μια μορφή φτηνών διακοπών και άρα απευθύνεται σε πολλές ομάδες αγοραστών.

Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του αγροτουρισμού αποτέλεσαν επίσης ένα καθοριστικό στοιχείο της προτίμησής του. Θεωρείται καταρχάς ότι ο αγροτουρισμός εκφράζει την έννοια της «ενταγμένης» τουριστικής ανάπτυξης στην ύπαιθρο, «σέβεται» δηλαδή την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και περιβαλλοντική δομή. Η άποψη αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι δεν απαιτούνται μεγάλης έκτασης παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον (π.χ. ανέγερση ξενοδοχείων, εστιατορίων) καθώς και ότι εγγενές χαρακτηριστικό του αγροτουρισμού είναι η μικρή κλίμακα του δομημένου χώρου στις μονάδες αυτές.

Μια δεύτερη επίπτωση είναι ότι το ουσιαστικό κίνητρο που οδηγεί τους τουρίστες εκεί συνδέεται άμεσα με το περιβάλλον και την προστασία του. Αυτό γίνεται τόσο μέσα από τις δραστηριότητες στην αγροτική εκμετάλλευση όσο και από τις παράλληλες δραστηριότητες που κυριαρχούνται από την φυσιολατρεία.

Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι ο αγροτουρισμός στηρίζεται και προωθείται και από την πληθώρα οικολογικών οργανώσεων, αλλά και από σωματεία που προωθούν την ορειβασία, την περιήγηση, τη φυσική ζωή κλπ. Ουσιαστικά, για τα

παιδιά ιδίως, αυτές οι δραστηριότητες αποτελούν μια δυναμική περιβαλλοντική αγωγή που συμβάλλει στην εμπέδωση της ιδέας της προστασίας του περιβάλλοντος. Υπάρχει τέλος μια εξέλιξη τα τελευταία δέκα χρόνια που αναφέρεται στην προσπάθεια προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της υπαίθρου μέσω διεθνών προγραμμάτων που στοχεύουν συνδυασμένα στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, στην ανάπτυξη «ηπιών» μορφών τουριστικής ανάπτυξης, όπως ο αγροτουρισμός, στην ανάδειξη και προστασία των μνημείων ή παραδοσιακών οικισμών της περιοχής που συνδέονται με την τοπική ιστορία και τον πολιτισμό. Πρόκειται ουσιαστικά για μια προσπάθεια να ενταχθεί ο αγροτουρισμός σε μια συνδυασμένη αναπτυξιακή στρατηγική του τουρισμού στις περιοχές της Ευρώπης με πλούσιο πολιτιστικό παρελθόν.

## ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ

Από την δεκαετία του '60 ήδη, υπήρξε μια απρογραμμάτιστη και εμπειρική ανάπτυξη μορφών αγροτουρισμού στην Ελλάδα κυρίως σε περιοχές παραθαλάσσιες που αργότερα μετατράπηκαν σε κέντρα οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών. Η ανάπτυξη αυτή στηρίχθηκε στην προσπάθεια των ντόπιων να προσφέρουν στα σπίτια τους φιλοξενία και συχνά τοπικά προϊόντα στους τουρίστες. Η έλλειψη συγκροτημένων εθνικών και τοπικών προγραμμάτων και η ταχύτατη ανάπτυξη του οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών στις περιοχές αυτές, άφησε ανολοκλήρωτες αυτές τις προσπάθειες που σταδιακά μετατράπηκαν σε επιχειρήσεις ενοικιαζόμενων δωματίων. Υπήρξε κατ' αυτόν τον τρόπο μια σημαντική χρονική υστέρηση σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, που όπως προαναφέρθηκε, συχνά ανέπτυξαν τον αγροτουρισμό παράλληλα με τον κοινωνικό τουρισμό και ουσιαστικά τον χρησιμοποίησαν σαν εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης.

Ουσιαστικά, οι σημαντικές προσπάθειες ανάπτυξης αγροτουρισμού, είναι άμεσα συνδεδεμένες με την ένταξη της χώρας της Ε.Ο.Κ., που ήδη διέθετε μια νομοθεσία, αλλά και παράλληλα προωθούσε και προωθεί συστηματικά (Council of Europe 1990, Community Action 1990, Commission 1986) αυτή την μορφή τουριστικής ανάπτυξης στις προβληματικές περιοχές. Τα προγράμματα αγροτουρισμού ανέλαβαν καταρχάς να προωθήσουν το Υπουργείο Γεωργίας, η Αγροτική Τράπεζα και ο Ε.Ο.Τ. σε συνεργασία και με την χρηματοδότηση της

Ε.Ο.Κ. Το πρόγραμμα αυτό, στο οποίο περιλήφθηκαν 217 κοινότητες και 21 άγονα νησιά σε 28 νομούς της χώρας έθετε ορισμένα κριτήρια – που αποτελούσαν άλλωστε κριτήρια παρόμοιων προγραμμάτων της Ε.Ο.Κ.:

- (1) Οι αγρότες να είναι οικονομικά ενεργοί, με κύρια απασχόληση την γεωργία.
- (2) Οι αγρότες να είναι ιδιοκτήτες κατοικίας, που διαθέτει χώρο ικανό να μετατραπεί σε τουριστικά δωμάτια ή οικοπεδική έκταση ικανή για την ανέγερση τέτοιων δωματίων.
- (3) Στο πρόγραμμα μπορούσαν, με τους ίδιους όρους, να υπαχθούν και συνταξιούχοι που επιστρέφουν με στόχο την εγκατάστασή τουλάχιστον για πέντε χρόνια.
- (4) Στο ίδιο πρόγραμμα συμμετείχαν και κοινότητες, συνεταιρισμοί, δήμοι κλπ., που είχαν δικαίωμα ανέγερσης οικημάτων μέχρι 15 δωματίων ή την αξιοποίηση παραδοσιακών κτιρίων κ.λ.π..

- Εάν οι δικαιούχοι δεν τηρούσαν τις προϋποθέσεις της δανειοδότησης υποχρεούντο να επιστρέψουν το δάνειο.

- Τα δάνεια εδίνοντο από την Α.Τ.Ε. και στη διαδικασία έκδοσης συμμετείχαν η Αγροτική Τράπεζα και ο Ε.Ο.Τ.

Σε μια επόμενη χρονικά φάση (1984) τα προγράμματα ανάπτυξης αγροτουρισμού προωθούνται από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας μέσω των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων. Τόσο τα κριτήρια όσο και οι στόχοι δεν διαφοροποιήθηκαν στην νέα αυτή αναπτυξιακή προσπάθεια εκτός ίσως από το γεγονός ότι δόθηκε κάπου μεγαλύτερη έμφαση στην χρηματοδότηση συγκροτημένων προτάσεων (κοινότητες, συνεταιρισμοί, αναπτυξιακές εταιρείες κ.λ.π.) από ότι ατομικών (αγρότες),

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στην ιδιαίτερη παρουσία των γυναικών, που με την ενθάρρυνση του Γενικού Συμβουλίου Ισότητας και χρηματοδότηση από την Α.Τ.Ε., οργάνωσαν καταρχάς στην Πέτρα Μυτιλήνης (1983) και αργότερα στα Αμπελάκια, στην Αράχωβα και την Χίο αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς. Κεντρικός στόχος των γυναικείων αυτών συνεταιρισμών είναι εκτός της διαχείρισης των ξενώνων ή ενοικιαζόμενων δωματίων να παρέχουν τοπικά προϊόντα, που οι ίδιες παράγουν, στους τουρίστες.

Η προσπάθεια να υπάρξει μια συνολική αποτίμηση των προγραμμάτων ανάπτυξης αγροτουρισμού είναι δύσκολη κυρίως λόγω του γεγονότος ότι μέρος αυτών εξακολουθεί να είναι υπό εκτέλεση ή έχουν μερικώς ολοκληρωθεί. Σε κάθε περίπτωση υπάρχουν ήδη ορισμένες αρνητικές επισημάνσεις στον τρόπο οργάνωσης,

χρηματοδότησης και ελέγχου των προγραμμάτων αυτών. Η αναφορά τους στόχο έχει να καταγράψει τα προβλήματα ενός τύπου τουρισμού που διεθνώς η ζήτηση των υπηρεσιών του εμφανίζει αυξητική τάση και ο οποίος εξακολουθεί να είναι ο κύριος αναπτυξιακός μοχλός των πολιτικών της Ε.Ο.Κ. στον αγροτικό τομέα αλλά και στον τουρισμό. Τα κυριότερα προβλήματα που παρουσιάστηκαν είναι τα εξής:

- Υπήρξε εξαρχής πληθώρα δημόσιων υπηρεσιών και οργανισμών που επεδίωξαν παράλληλα με τους βασικούς φορείς που προαναφέρθηκαν (Ε.Ο.Τ., Υπουργείο Γεωργίας, Α.Τ.Ε.) να προωθήσουν τέτοια προγράμματα (π.χ. ΠΑΣΕΓΕΣ, Υφυπουργείο Νέας Γενιάς) με στόχους συχνά αλληλοσυγκρουόμενους.

- Δεν ολοκληρώθηκε η προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα συντονιστικό όργανο με αρμοδιότητες χάραξης πολιτικής, προδιαγραφών, αλλά και ελέγχου εφαρμογής των προγραμμάτων αυτών, με αποτέλεσμα την αδυναμία «χρησιμοποίησης» του αγροτουρισμού για εφαρμογή μιας πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης των άγονων, ορεινών και ηπειρωτικών περιοχών της χώρας.

- Έλειψε ο έλεγχος της πορείας της δανειοδότησης και της εφαρμογής των προδιαγραφών, με αποτέλεσμα μέρος των δανείων να καταλήξει σε δανειοδότηση αγροτών για οικοδόμηση των σπιτιών τους ή άλλων οικοδομών της αγροτικής εκμετάλλευσης (π.χ. αποθήκες κ.λ.π.).

- Δεν υπήρξε σημαντικός αριθμός συγκροτημένων προσπαθειών από τοπικούς αναπτυξιακούς φορείς ή κοινότητες, ενώ δεν λήφθηκε μέριμνα για την δυνατότητα συμμετοχής σ' αυτά τα προγράμματα ιδιωτικών εταιρειών. Αντίθετα οι δανειοδοτήσεις σε άτομα, χωρίς μια οργανωτική και λειτουργική στήριξη τους από κάποιο φορέα (συνεταιρισμός – συνεταιρισμός ιδιοκτητών κλπ) δεν ήταν αποδοτική, κυρίως λόγω της έλλειψης τεχνογνωσίας.

- Οι προσπάθειες που έγιναν να υπάρξει πληροφόρηση για τη διεθνή εμπειρία, ήταν αποσπασματικές και δεν κατέληξαν σε ένα πρόγραμμα που να προτείνει τα διαφορετικά μοντέλα που θα ήταν κατά περίπτωση περισσότερο ενταγμένα στην ελληνική πραγματικότητα. Αυτό, παρά το γεγονός ότι στις συναντήσεις των αρμόδιων φορέων που είχαν σαν στόχο να δημιουργηθεί ένα συντονιστικό όργανο επισημαίνεται αυτή η ανάγκη, αλλά δεν προωθείται το θέμα.

- Απαραίτητα στοιχεία σε μιας τέτοιας έκτασης αναπτυξιακή προσπάθεια είναι η ύπαρξη μιας έρευνας αγοράς (διεθνούς – εθνικής – τοπικής) που θα επιτρέψει να επιλέγουν οι ομάδες πελατών που υπάρχουν, αλλά και οι απαιτήσεις και η συνεχής παρακολούθηση των εξελίξεων στην προσφορά και τη ζήτηση αυτού του τύπου

τουρισμού. Τέτοιας μορφής έρευνα έγινε μόνον σε τοπικό επίπεδο (απόψεις και αποδοχή του προγράμματος από τους ντόπιους).

- Καθοριστικό στοιχείο ήταν η λανθασμένη επιλογή των περιοχών που δόθηκαν οι δανειοδοτήσεις και τα κίνητρα. Ο αγροτουρισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί δίπλα σε περιοχές οργανωμένου τουρισμού διακοπών, γιατί τα στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν (ενταγμένη ανάπτυξη, αγροτική δομή, οικογενειακή μορφή, φυσιολατρεία κλπ), έρχονται σε αντίθεση με όσα χαρακτηρίζουν τον τουρισμό διακοπών. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις ή συνεταιρισμοί σε περιοχές οργανωμένου τουρισμού διακοπών μετατρέπονται τελικά σε επιχειρήσεις ενοικιαζόμενων δωματίων.

## **ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ, ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Η βασική εκτίμηση είναι ότι ο αγροτουρισμός στις διάφορες μορφές του θα έχει διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση διεθνώς για τους εξής λόγους:

- α) καλύπτει την ανάγκη φτηνών οικογενειακών διακοπών,
- β) ανταποκρίνεται στο νέο πρότυπο του ενεργού τουρισμού που συνδυάζει τις διακοπές με πλήθος άλλων δραστηριοτήτων,
- γ) προωθείται συστηματικά από υπερεθνικούς οργανισμούς κυρίως γιατί θεωρείται μορφή ενταγμένης ανάπτυξης,
- δ) συνδυάζεται με πολλές άλλες ειδικές μορφές, γεγονός που επιτρέπει την ανάπτυξή του σαν ένα «πλέγμα» δραστηριοτήτων.

Αυτή η εκτίμηση για χώρες σαν τη δική μας είναι σημαντική, διότι η αύξηση της ζήτησης θα σημαίνει και αναζήτηση νέων αγορών και η χώρα μας θα μπορούσε δημιουργώντας, οργανώνοντας και προωθώντας την κατάλληλη υποδομή να κερδίσει ένα σημαντικό μέρος της ευρωπαϊκής ζήτησης.

Μια δεύτερη εκτίμηση και παράλληλα πρόταση είναι ότι η ανάπτυξη του αγροτουρισμού θα πρέπει να γίνει με συγκροτημένα προγράμματα κοινοτήτων, εταιρειών κλπ. και με κυρίαρχο κριτήριο την θέση της περιοχής. Οι περιοχές που βρίσκονται στους ηπειρωτικούς τουριστικούς νομούς της χώρας και ιδιαίτερα στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές έχουν περισσότερα συγκριτικά πλεονεκτήματα (χωροταξικά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά, οικονομικά, διεθνούς ζήτησης, κριτηρίων δανειοδότησης από Ε.Ο.Κ. κλπ.).

Σε κάθε προσπάθεια για ανάπτυξη του αγροτουρισμού είναι αναγκαία τα εξής μέτρα:

- Δημιουργία ενός συντονιστικού φορέα όλων των οργανισμών που έχουν προγράμματα αγροτουρισμού, ο οποίος θα έχει/καθοριστικές αρμοδιότητες στον προγραμματισμό, τη χρηματοδότηση, την ανάπτυξη και τον έλεγχο της σωστής εφαρμογής αυτών των προγραμμάτων. Αυτός ο φορέας θα παρέχει επίσης οικονομοτεχνική υποστήριξη, καθώς και υποδομή για το κατάλληλο μάρκετινγκ και προβολή των συγκροτημάτων και περιοχών.
- Ανάπτυξη δύο ή τριών προγραμμάτων – πλότων σε ορεινές μεσόγειες περιοχές της χώρας που θα οδηγήσουν σε φερέγγυα συμπεράσματα για την μορφή και τους τύπους της προσφοράς που πρέπει να αναπτυχθεί.
- Συστηματική και προγραμματισμένη επιμόρφωση των απασχολούμενων και όσων θέλουν να ξεκινήσουν τέτοιες μονάδες.
- Ανάπτυξη του αγροτουρισμού σε πλέγμα με άλλες ειδικές μορφές, ώστε να γίνει δυνατή η προσέγγιση πολλών ομάδων τουριστών (χειμερινός, πολιτιστικός, περιηγητικός) με πρώτη στόχευση την ημεδαπή πελατεία.
- Κίνητρα προς τον ιδιωτικό τομέα για την ανάπτυξη εγκαταλελειμένων χωριών (σε συνεργασία με τοπικούς φορείς) ή για την δημιουργία τουριστικών χωριών με εμπορικό χαρακτήρα και στόχο υψηλότερη εισοδηματικά πελατεία που αναζητάει ξεκούραση και φυσικό περιβάλλον συνδυασμένο με παράλληλες δραστηριότητες (π.χ. χειμερινό τουρισμό).

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι οι λειτουργικές και οργανωτικές αδυναμίες που παρουσίασε η ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην χώρα μας, μπορούν να εξαλειφθούν με διορθωτικές παρεμβάσεις που στόχο θα έχουν να αναδείξουν την δυναμική της ζήτησης που παρουσιάζει.



# ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

---

Η ιστορία του κοινωνικού τουρισμού καθορίζεται από τις εξελίξεις και διαδοχικές αλλαγές στη σχέση ελεύθερου – εργάσιμου χρόνου και τη σύνδεση αυτών των δύο με τους ρυθμούς ανάπτυξης της μεταπολεμικής περιόδου που οδήγησαν, ιδιαίτερα μετά το 1970, στην εμπέδωση στο σύνολο των ανεπτυγμένων χωρών, αυτού που ονομάστηκε «κοινωνικό» κράτος. Η πορεία αυτή ιστορικά έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Η οικονομική ανάπτυξη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (1950-1970) επέτρεψε την καθιέρωση συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.
- Επιβλήθηκε σταδιακά το σύστημα των πληρωμένων, από τις επιχειρήσεις και το κράτος, διακοπών των εργαζομένων όλων των κατηγοριών.
- Σταδιακά άρχισε μια μείωση των εβδομαδιαίων ωρών εργασίας με αποτέλεσμα την αντίστοιχη αύξηση του ελεύθερου χρόνου τόσο για ψυχαγωγία, χόμπυ κλπ. όσο και για τουρισμό.
- Οι συντάξεις στα άτομα που συμπλήρωναν 30 ή 35 χρόνια εργασίας βελτίωσαν την οικονομική θέση των εργαζομένων και συνέβαλαν στην περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού.
- Στην ίδια περίοδο 1950-1970 αρχίζει μια δειλή ανάπτυξη του τουρισμού που σταδιακά παίρνει την οργανωμένη εμπορική μορφή που γνωρίζουμε σήμερα.
- Η ανάπτυξη του τουρισμού αυτή την εποχή δεν συνοδεύεται από ανταγωνιστικές τιμές, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που έχει χαμηλά εισοδήματα να μη μπορεί να απολαύσει το τουριστικό ταξίδι.
- Εκτός όμως από τους χαμηλόμισθους και άλλες ομάδες πληθυσμού με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα, για παράδειγμα άτομα μικρής ή μεγάλης ηλικίας, άτομα προερχόμενα από αγροτικές περιοχές, άτομα με προβλήματα υγείας, απαιτούσαν το δικαίωμα να ταξιδέψουν.
- Αυτό ακριβώς το δικαίωμα έγινε αίτημα των συνδικαλιστικών ενώσεων στις περισσότερες χώρες και κατέληξε στην εφαρμογή διαφόρων προγραμμάτων κοινωνικού τουρισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι σε πολλές χώρες (κυρίως τις Αγγλοσαξωνικές) ο κοινωνικός τουρισμός ονομάζεται και επιδοτούμενος ή επιχορηγούμενος. Με αυτόν τον τρόπο ο κοινωνικός τουρισμός θεωρείται η απάντηση στο αίτημα για εκδημοκρατικοποίηση του δικαιώματος στο ταξίδι.
- Τέσσερα είναι ουσιαστικά τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού τουρισμού και όσων συμμετέχουν σ' αυτόν: (α) πρόκειται για άτομα χαμηλών εισοδηματικών

κατηγοριών, (β) υπάρχει κάποιας μορφής επιδότηση (κράτος, συνδικαλιστικό σωματείο, κλπ), (γ) το ταξίδι είναι συνήθως εσωτερικού τουρισμού και (δ) συμμετέχουν επίσης άτομα που, λόγω ειδικών προβλημάτων, θα ήταν πολύ δύσκολο να ταξιδέψουν.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι η επιτυχία του κοινωνικού τουρισμού στηρίχθηκε και σε άλλους παράγοντες: (α) στο γεγονός ότι συνδυάζεται με μια μεγάλη ποικιλία άλλων ειδικών μορφών τουρισμού (ιαματικός, εκπαιδευτικός, αγροτουρισμός, κλπ.), (β) στη συνεχή προώθησή του από υπερεθνικούς οργανισμούς (Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού, ΕΟΚ, κλπ.) σαν πολιτική κοινωνικών παροχών προς τους εργαζομένους, (γ) στην επικράτησή του σαν αναπόσπαστο στοιχείο των παροχών προς τους εργαζομένους και (δ) στη δυνατότητά του να συμβάλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, γεγονός που τον καθιστά ελκυστικό στους ξενοδόχους.

Η συνεχής ανάπτυξη του τουρισμού διακοπών τα τελευταία είκοσι χρόνια (1970-1990) και το γεγονός ότι αυτή η ανάπτυξη συνοδεύθηκε από πτώση των τιμών για οργανωμένα ταξίδια, οδήγησε πολλούς στο συμπέρασμα ότι ο κοινωνικός τουρισμός είναι πλέον παρελθόν. Τόσο όμως τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων όσο και οι χαμηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης δεν επιτρέπουν ένα τέτοιο συμπέρασμα. Πιθανότερη ίσως είναι μια προσαρμογή του κοινωνικού τουρισμού στις σύγχρονες απαιτήσεις της τουριστικής ζήτησης, η οποία δεν περιορίζεται πλέον στην κάλυψη μιας κοινωνικής ανάγκης. Αστάθμητος παράγων στις εξελίξεις αυτές θα είναι οι εξελίξεις στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης οι οποίες, για λόγους οικονομίας, ίσως χρειασθεί να περικόψουν εκτεταμένα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού που είχαν αναπτύξει.

### Η Πολυμορφία της Προσφοράς: υποδομή, δραστηριότητες, εξειδικευμένες υπηρεσίες.

Ο βασικός στόχος του κοινωνικού τουρισμού, δηλαδή φθηνές διακοπές για άτομα με χαμηλά εισοδήματα ή για ειδικές ομάδες (νέοι, ηλικιωμένοι, ασθενείς κλπ) στην πορεία συμπληρώθηκε από δυο άλλους στόχους: την επιδίωξη, αυτή η μορφή διακοπών, να προσφέρει πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες που θα αναζωογονήσουν τους συμμετέχοντες και την προσπάθεια να υπάρχουν σχέσεις

«κοινότητας» μέσα στις μονάδες αλλά και ένταξη των μονάδων και των συμμετεχόντων (μέσω εκδηλώσεων κλπ) στην κοινωνική ζωή της περιοχής.

Αυτοί ακριβώς οι φιλόδοξοι στόχοι που δίνουν την εικόνα μιας ενεργητικής μορφής τουρισμού καθόρισαν και την πολυμορφία της υποδομής. Οι διαφορετικοί τύποι προσφοράς επεδίωξαν να οργανώσουν την τουριστική δραστηριότητα με βασική αρχή το σημαντικότερο κοινό χαρακτηριστικό τους: ηλικία, χόμπυ, οικογένεια, ασθένεια, κλπ. Στη συνέχεια θα περιγραφούν οι τύποι προσφοράς με τη μεγαλύτερη ζήτηση:

- Κέντρα παραθερισμού που καλύπτουν την ανάγκη για φθηνές διακοπές της οικογένειας.

Υπάρχει συνήθως μια κοινόχρηστη υποδομή (κουζίνα, εστιατόριο, εγκαταστάσεις υγιεινής, κλπ) και επιπλέον εγκαταστάσεις που καλύπτουν τις ειδικές ανάγκες των παιδιών (παιδικές χαρές, κήποι, αθλητικά γήπεδα κλπ.). Οι χώροι διαμονής είναι διαφόρων ειδών (ξενοδοχεία, camping ή αυτόνομα μικρά διαμερίσματα). Προσφέρεται, εκτός από διακοπές και μορφές οργανωμένης ψυχαγωγίας, επιμόρφωση σε ειδικά θέματα που μπορούν να συνδέονται είτε με τον τόπο διακοπών είτε με τα ειδικά ενδιαφέροντα των τουριστών.

- Ειδικά κέντρα παραθερισμού νεολαίας με μορφή προσαρμοσμένη στις ανάγκες και ηλικίες των νέων που δέχονται.

Την οργάνωση και λειτουργία τους ελέγχουν σωματεία νέων- συχνά σε εθνική κλίμακα – και πολλές φορές καλύπτουν επίσης ανταλλαγές με νέους από άλλες χώρες. Πολλές φορές οι διακοπές αυτές συνοδεύονται από επιμορφωτικά σεμινάρια και εκδρομές γνωριμίας με τον τόπο υποδοχής.

- Χωριά διακοπών οικογενειακού χαρακτήρα.

Είναι πολύ δημοφιλή στη Γαλλία και το Βέλγιο και προσφέρουν πολλές κοινές δραστηριότητες (ψυχαγωγικές, πολιτιστικές, κλπ.), επιτρέπουν παράλληλα την αυτονομία, εφόσον η οικογένεια κατοικεί σε μικρό οικίσκο (bungalow) με κουζίνα και μπάνιο. Κατ' αυτόν τον τρόπο καλύπτονται κυρίως οι ανάγκες των παιδιών ή κάποιες δραστηριότητες, αλλά είναι δυνατή και η απομόνωση της οικογένειας.

- Μορφές αγροτουρισμού που συνδέονται με προγράμματα κοινωνικού τουρισμού και έχουν διαφορές σημαντικές όσον αφορά τον τύπο της προσφοράς.

Συνήθως οι οικογένειες διαμένουν στο σπίτι του αγρότη ή νοικιάζουν σπίτι μέσα στο αγρόκτημα και κατά περίπτωση υπάρχει κάποια μορφή χώρου εστίασης, ή οι τουρίστες τρώνε μαζί με τους ιδιοκτήτες. Η ιδιαιτερότητα στην περίπτωση αυτή έγκειται στο ότι οι διακοπές συνδυάζονται με τη γνωριμία της υπαίθρου και του τρόπου ζωής των αγροτών. Υπάρχει, δηλαδή, ένας συνδυασμός διακοπών χαμηλού κόστους με μορφές φυσιολατρικού τουρισμού, οικοτουρισμού και συχνά αθλητικών δραστηριοτήτων.

- Τουρισμός στην ύπαιθρο σε camping και αυτοκινούμενα οχήματα και σε περιοχές που ανήκουν στα ίδια τα σωματεία ή τις οργανώσεις ή σε τοπικούς συλλόγους και αγρότες.

Αυτά τα προγράμματα έχουν τα πλεονεκτήματα του αγροτουρισμού και σε τιμές πολύ χαμηλότερες.

- Προγράμματα κοινωνικού τουρισμού για άτομα τρίτης ηλικίας και ασθενείς.

Στην περίπτωση των ηλικιωμένων προτιμώνται τα ξενοδοχεία σε περιόδους εκτός αιχμής και σε περιοχές με υποδομή σε επικοινωνίες, μεταφορές, και περίθαλψη και με ύπαρξη πολιτισμικών ενδιαφερόντων. Για τους ασθενείς υπάρχουν προγράμματα ιαματικού τουρισμού σε περιοχές με παράδοση στα ιαματικά λουτρά ή / και διαμονή σε σανατόρια σε ορεινά θέρετρα. Πολλά από αυτά τα προγράμματα χρηματοδοτούνται από την κοινωνική ασφάλιση.

- Κοινωνικός τουρισμός σε ξενοδοχεία και πανσιόν διακοπών.

Η βασική προσφορά συνίσταται στις χαμηλότερες τιμές, ενώ συνήθως τα προγράμματα αυτά γίνονται εκτός τουριστικής περιόδου αιχμής ώστε να ενισχύονται οι τοπικοί ξενοδόχοι. Δεν υπάρχουν παράλληλες δραστηριότητες, ούτε κάποια ιδιαίτερη διαφορά από τον κλασικό μαζικό τουρισμό. Ενδείκνυται σε περιοχές με οργάνωση και υποδομή στον τουρισμό στις οποίες εμφανίζονται προβλήματα πληρότητας.

Τέλος, έχουν γίνει ενδιαφέρουσες προσπάθειες για προγράμματα κοινωνικού τουρισμού στο εξωτερικό ή για ανταλλαγές τουριστών μέσω συνδικαλιστικών σωματείων. Αυτή η διεθνοποίηση του κοινωνικού τουρισμού δεν έχει πάρει έκταση, αλλά είναι σίγουρα ενδιαφέρουσα από εμπορική πλευρά για τη χώρα υποδοχής (π.χ. υποδομή ξενοδοχείων για αλλοδαπό κοινωνικό τουρισμό στην Ελλάδα).

## Κοινωνικές, Οικονομικές, Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις της Ανάπτυξης του Κοινωνικού Τουρισμού

Οι κοινωνικές επιπτώσεις αφορούν ουσιαστικά τους συμμετέχοντες και είναι αναμφισβήτητα θετικές. Το σημαντικότερο γεγονός είναι η δυνατότητα που δίνεται για τουρισμό σε άτομα τα οποία δεν θα μπορούσαν να ταξιδέψουν χωρίς τη βοήθεια κάποιου τέτοιου προγράμματος. Μια δεύτερη επισήμανση είναι ότι, συνήθως, τα κοινά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων γίνονται αιτία για ευκολότερη επαφή και γνωριμία μέσα από το ταξίδι, με βάση το κοινό επάγγελμα, την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση (ζευγάρια με παιδιά). Δημιουργείται, έτσι, μια κοινότητα που λειτουργεί συχνά θετικότερα από την εμπορική λογική του κλασσικού τουρισμού διακοπών, εφόσον περιλαμβάνει κοινές εκδηλώσεις (πολιτιστικές, αθλητικές και επιμορφωτικές) ή σεμινάρια. Ένα τρίτο στοιχείο αφορά τις ειδικές ομάδες πληθυσμού (ηλικιωμένοι, ασθενείς, αγρότες, ανάπηροι) για τις οποίες αυτά τα προγράμματα δίνουν δυνατότητες κοινωνικοποίησης αλλά και συμμετοχής σε μια δραστηριότητα που το κοινωνικό σύνολο των «υγιών» θεωρεί δίκαια κατάκτηση. Μια ενδιαφέρουσα επίπτωση είναι επίσης η θεσμική παραδοχή – στις χώρες που έχουν τέτοια προγράμματα – ότι ο τουρισμός είναι δικαίωμα όλου του πληθυσμού. Τέλος, ο κοινωνικός τουρισμός λειτουργεί για τους νεώτερους σαν μια βάση κοινωνικοποίησης αλλά και επιμόρφωσης.

Οι οικονομικές επιπτώσεις αφορούν τους τουρίστες, τα συνδικάτα, το κράτος αλλά και τους τοπικούς επιχειρηματίες. Οι τουρίστες ενισχύονται οικονομικά με διάφορους τρόπους για να ταξιδέψουν, χρησιμοποιώντας βέβαια πόρους σε μεγάλο ποσοστό δικούς τους (Ταμείο Διακοπών). Συχνά, στις περιπτώσεις όπου η διαχείριση ανήκει σε συνδικάτα ή σωματεία, αυτά εξελίσσονται σε επιχειρηματικούς φορείς με κέρδη και βελτίωση της ποιότητας προσφοράς για τους τουρίστες συμμετοχούς. Το κράτος ασκεί μέσω του κοινωνικού τουρισμού μια πολιτική ενίσχυσης των κοινωνικών παροχών αλλά και της απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο, στοχεύοντας ουσιαστικά και στην ενίσχυση του ευρύτερου τουριστικού τομέα (επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου γενικότερα στον τόπο υποδοχής). Τέλος, οι τοπικοί επιχειρηματίες ωφελούνται από τον κοινωνικό τουρισμό, διότι είναι τουρισμός των μεγάλων αριθμών και συχνά μετριάξει το πρόβλημα της εποχικότητας. Αναμφισβήτητα υπάρχουν πολλά προβλήματα, με πρώτο το γεγονός ότι κάθε μορφή

κοινωνικής παροχής είναι εκτεθειμένη στην οικονομική συγκυρία, αλλά συνολικά τα προγράμματα αυτά είναι πολύ θετικά για την οικονομία.

Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις είναι έμμεσες αλλά πολύ σημαντικές. Καταρχάς πρόκειται για μορφή τουριστικής ανάπτυξης της υπαίθρου η οποία είναι ενταγμένη στα μεγέθη της τοπικής κοινωνική και περιβαλλοντικής δομής και δεύτερον οδηγεί συχνά σε μια πρώτη γνώριμια αλλά και επανεκτίμηση της σημασίας του περιβάλλοντος από τους τουρίστες (ιδιαίτερα τους νεώτερους) συμβάλλοντας σε μια εν δυνάμει περιβαλλοντική εκπαίδευση.

### **Κοινωνικός Τουρισμός στην Ελλάδα: Ιστορικά στοιχεία, προσφορά και ζήτηση, προβολή.**

Ο κοινωνικός τουρισμός αναπτύχθηκε εντυπωσιακά την τελευταία δεκαετία, έχοντας τρία βασικά χαρακτηριστικά: λειτούργησε σαν μορφή κοινωνικής παροχής του κράτους, στόχευσε κυρίως στην ανάπτυξη προγραμμάτων τουρισμού διακοπών και δεν δημιουργήθηκε ειδική υποδομή προσφοράς υπηρεσιών για τους κοινωνικούς τουρίστες, αλλά χρησιμοποιήθηκε η υπάρχουσα υποδομή του ΕΟΤ (ξενοδοχεία, camping, κλπ.) και ξενοδοχεία του ιδιωτικού τομέα.

Στόχος των προγραμμάτων αυτών ήταν να δοθεί η δυνατότητα σε νέους, ηλικιωμένους, πολύτεκνους, αγρότες και άτομα με ειδικές ανάγκες να κάνουν φθηνές διακοπές και να γνωρίσουν την Ελλάδα.

Τα προγράμματα ξεκίνησαν πειραματικά το 1982 από τον ΕΟΤ που τα οργάνωσε και τα προώθησε και στη συνέχεια αποτέλεσαν αντικείμενο άλλων φορέων. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι η Εργατική Εστία, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και η Γενική Γραμματεία Αλόδημου Ελληνισμού. Αργότερα υπήρξαν προγράμματα στα οποία συμμετείχαν η Γενική Γραμματεία Ισότητας των δύο φύλων, το Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών (ΚΑΠΗ και Ιδρύματα Αναπήρων), οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης και η Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Το κόστος των προγραμμάτων κάλυπτε ο ΕΟΤ και η Εργατική Εστία, ενώ στα εξειδικευμένα προγράμματα που αναπτύχθηκαν την δαπάνη κάλυπταν από κοινού ο ΕΟΤ και οι διάφοροι φορείς που συμμετείχαν. Δικαίωμα συμμετοχής είχαν καταρχάς οι δικαιούχοι των παροχών της Εργατικής Εστίας με κάποιο όριο αποδοχών και αργότερα το δικαίωμα επεκτάθηκε και σε άλλες ομάδες ατόμων (συνταξιούχοι,

αγρότες, ανάπηροι κλπ.) με βάση ένα όριο εισοδημάτων. Παράλληλα, η Εργατική Εστία όρισε ορισμένες κατηγορίες δικαιούχων (πολύτεκνοι, γονείς παιδιών με ειδικές ανάγκες κλπ) οι οποίες μπορούσαν να επιδοτηθούν.

Η ημερήσια επιδότηση διαφοροποιείτο ανάλογα με το είδος του καταλύματος που επέλεγε ο εργαζόμενος. Τα προγράμματα αυτά είχαν σημαντική ζήτηση τόσο από τους εργαζομένους όσο και από τους επιχειρηματίες. Τα εκδοθέντα δελτία από την Εργατική Εστία από 12.000 το 1982 φθάνουν τις 130.000 το 1991 και τα ξενοδοχεία που συμμετέχουν από 6 μονάδες το 1982 φθάνουν τις 439 μονάδες το 1991. Πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι μεγάλο μέρος των δελτίων (40% - 50% σε ετήσια βάση) δεν χρησιμοποιήθηκε για διάφορους λόγους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και τα εξειδικευμένα προγράμματα. Σε συνεργασία με το ΙΚΑ πραγματοποιήθηκε ένα σημαντικό πρόγραμμα θεραπευτικού κοινωνικού τουρισμού με δικαιούχους άτομα χαμηλών εισοδημάτων που είχαν ανάγκη λουτροθεραπείας, ενώ σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού καταρτίστηκαν προγράμματα κοινωνικού τουρισμού για απόδημους από τις Ανατολικές Χώρες καθώς και παιδιά με ειδικές ανάγκες από τη Σουηδία. Τέλος, πραγματοποιήθηκαν πολλά προγράμματα για άτομα με ειδικές ανάγκες σε συνεργασία με τους υπεύθυνους κοινωνικούς φορείς.

Ο κοινωνικός τουρισμός επεκτάθηκε και στο χώρο της νεολαίας με τη συνεργασία ΕΟΤ και Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς. Τα προγράμματα δεν στόχευαν απλώς στην παροχή φθηνών διακοπών, αλλά επίσης στη γνωριμία με την ύπαιθρο ή την εκμάθηση κάποιου σπορ (χειμερινό σκι), μέσω των προγραμμάτων χειμερινού τουρισμού και του προγράμματος «Νέοι και Βουνό». Οι δικαιούχοι είναι νέοι ηλικίας 18-35 και η συνεχής αύξηση του αριθμού δείχνει τη δυναμική της ζήτησης. Ιδιαίτερα δημοφιλείς είναι οι εκδρομές στα χειμερινά θέρετρα (Παρνασσός, κλπ.). Υπάρχει συνεργασία με χιονοδρομικούς, ορειβατικούς και σπηλαιολογικούς ομίλους και για το 1990 - 1991 τα προγράμματα αυτά θα κοινοποιούνται και στις διευθύνσεις πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στα έξοδα του προγράμματος «Νέοι και Βουνό» συμμετέχει και η τοπική αυτοδιοίκηση. Τέλος, το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς ξεκίνησε το 1988 - και συνεχίζει σε ετήσια βάση - ένα πρόγραμμα κοινωνικού τουρισμού με ανταλλαγές νέων από την Κύπρο, με στόχο τη γνωριμία με τα προβλήματα, τους κατοίκους και την ιστορία του νησιού.

Τα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού προβλήθηκαν με αφίσες, διαφημιστικά φυλλάδια και τηλεοπτικά σποτ ενώ ειδικό έντυπο υλικό μοιράζεται από Νομαρχίες,



ΟΤΑ, Γραφεία ΕΟΤ, την Εργατική Εστία και τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Παράλληλα, έγιναν πολλές εκπομπές σε ραδιόφωνο και τηλεόραση καθώς και καταχωρήσεις στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο.

Μια ανάλυση της μέχρι σήμερα εικόνας της προσφοράς και της ζήτησης μας οδηγεί στις εξής επισημάνσεις:

- Η προσφορά στηρίχθηκε στην υποδομή τουρισμού διακοπών για την εκτός αιχμής περίοδο, (αλλά αυτό στην πράξη καταστρατηγήθηκε) και στην οργάνωση και λειτουργία των προγραμμάτων κυρίως από τον ΕΟΤ και το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς.
- Δεν δημιουργήθηκε εξειδικευμένη υποδομή προσφοράς, σύμφωνα με τα διεθνή δεδομένα, αν και υπήρξε μια καταρχάς συμφωνία με τη Γαλλία η οποία δεν κατέληξε σε υλοποίηση του προταθέντος προγράμματος.
- Η χρηματοδότηση των περισσότερων τέτοιων προγραμμάτων από τις Δημόσιες Επενδύσεις τα καθιστά ευάλωτα στην οικονομική συγκυρία. Παράλληλα, δεν προωθήθηκε η διεθνής εμπειρία με τη δημιουργία ειδικών ταμείων που θα χρηματοδοτούσαν, μέσω των εργατικών και εργοδοτικών εισφορών, τέτοια προγράμματα.
- Υπήρξαν λειτουργικές αδυναμίες στην οργάνωση των ξενοδοχείων και εκατέρωθεν παράπονα (κοινωνική τουρίστες – ξενοδόχοι) για τις παρεχόμενες υπηρεσίες ή την «ποιότητα» των πελατών. Παρόλα αυτά, τα ξενοδοχεία που ζητούσαν συμμετοχή στα προγράμματα ήταν κάθε χρόνο και περισσότερα, γεγονός που δείχνει ότι η ζήτηση ήταν σημαντική και διαρκώς αυξανόμενη, αλλά τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν (π.χ. εισόδημα) δεν μπορούν να θεωρηθούν αντικειμενικά. Παράλληλα, η συνεχής διεύρυνση των ομάδων των δικαιούχων θα οδηγήσει σε αδυναμία ανταπόκρισης της προσφοράς στη ζήτηση.
- Το μεγαλύτερο μέρος των ταξιδιών πραγματοποιήθηκε στην περίοδο αιχμής, γεγονός που αναιρούσε το βασικό στόχο που ήταν η άμβλυση της εποχικότητας.
- Η ζήτηση θα συνεχίσει να αυξάνεται για διαφορετικούς λόγους:

α. Κοινωνικοί: Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των ατόμων τρίτης ηλικίας που δεν έχουν κάνει τουρισμός ή των ατόμων με ειδικές ανάγκες που δεν έχουν οικονομικά μέσα να ταξιδέψουν.

β. Οικονομικοί: είναι σημαντικά τα ποσοστά των χαμηλόμισθων, ιδιαίτερα της τρίτης ηλικίας (συνταξιούχοι κλπ.), ενώ και οι νέοι αργούν να αποκτήσουν προσωπικά εισοδήματα.

γ. Τουριστική δαπάνη: η Ελλάδα εμφανίζει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά τουριστικών αναχωρήσεων για ταξίδια στο εξωτερικό. Από αυτόν τον σημαντικό οικονομικό δείκτη του τουρισμού και προκύπτει ότι τα ταξίδια αυτού του τύπου (κοινωνικού τουρισμού, εσωτερικού τουρισμού) θα προτιμώνται για οικονομικούς λόγους.

δ. Διεθνείς τάσεις: η συνεχής ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού και η αποδοχή της από χώρες όπου δεν υπήρχε παράδοση (Ιαπωνία, ΗΠΑ, κλπ.), σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ενισχύεται συστηματικά από διεθνείς και υπερεθνικούς οργανισμούς. Δείχνουν ότι θα υπάρξει σημαντική αύξηση της ζήτησης αυτής της μορφής τουρισμού στην τρέχουσα δεκαετία.

## ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η βασική εκτίμηση, από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι εάν ο κοινωνικός τουρισμός εφαρμοσθεί σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, μπορεί να λειτουργήσει σαν μια δυναμική ειδική μορφή τουρισμού που θα συμβάλλει ιδιαίτερα στην τουριστική ανάπτυξη περιοχών με διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης και θα καλύψει ένα κενό στη ζήτηση που συνδέεται με τις ειδικές ομάδες που προαναφέρθηκαν. Οι προϋποθέσεις για να επαληθευθεί κάτι τέτοιο είναι οι ακόλουθες:

- Νομοθετικές ρυθμίσεις που θα επιτρέψουν την ανάπτυξη προγραμμάτων κοινωνικού τουρισμού για εργαζόμενους από δημόσιους φορείς (υπουργεία, ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ), Νομαρχίες, ΟΤΑ, Συνδικαλιστικά Σωματεία όλων των βαθμίδων, Συλλόγους και Σωματεία που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με τουριστικές δραστηριότητες. Ο ΕΟΤ θα ασκεί απλώς οργανωτικό έλεγχο και θα παρέχει συμβουλευτική επιστημονική αρωγή. Οι βασικές αρχές που προτείνονται σ' αυτές τις ρυθμίσεις είναι τρεις: (α) χρηματοδότηση από ίδιους πόρους, (β) δημιουργία στην κάθε περίπτωση ενός Ειδικού Ταμείου Διακοπών στο οποίο θα συνεισφέρουν οι εργαζόμενοι ή τα μέλη των σωματείων σε ετήσια βάση ώστε να συμπληρώνεται η χρηματοδότηση και (γ) χρησιμοποίηση αυτών των κονδυλίων και οργάνωση, λειτουργία των προγραμμάτων από τους εργαζομένους.
- Εξαίρεση θα αποτελέσουν μια σειρά ειδικές ομάδες πληθυσμού (π.χ. άτομα με ειδικές ανάγκες, ασθενείς, νέοι) που σε εθνική βάση και με αυστηρά κριτήρια θα

επιδοτούνται από τον τακτικό προϋπολογισμό, μέσω των εθνικών ή κρατικών φορέων που τις εκπροσωπούν. Η χρηματοδότηση μπορεί να αναζητηθεί και από διεθνείς οργανισμούς (π.χ. ΕΟΚ).

- Απόκτηση τεχνογνωσίας με την πρόσκληση ειδικών από το εξωτερικό που θα συμβάλλουν στην κατάρτιση αυτών των προγραμμάτων.
  - Δημιουργία υποδομής σε εξειδικευμένα κέντρα κοινωνικού τουρισμού, είτε σε περιοχές τουρισμού διακοπών, είτε σε περιοχές υποβαθμισμένες, είτε σε περιοχές ιαματικών λουτρών. Η δημιουργία μιας τέτοιας υποδομής θα βελτιώσει την ποιότητα προσφοράς και θα την εξειδικεύσει ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στην διεθνή ζήτηση.
  - Εκστρατεία ενημέρωσης των ξενοδόχων και όσων φορέων εμπλέκονται στο τουριστικό κύκλωμα για τα πλεονεκτήματα που θα προκύψουν από την ανάπτυξη του κοινωνικού τουρισμού.
  - Σύνδεση των προγραμμάτων αυτών με την ανάπτυξη άλλων ειδικών μορφών τουρισμού (χειμερινός, αθλητικός, ιαματικός, φυσιολατρικός), ιδιαίτερα στις τουριστικά υποβαθμισμένες περιοχές (π.χ. ηπειρωτικοί νομοί της χώρας) – όπου στόχος είναι η ανάπτυξη μορφών τουρισμού ενταγμένων στην τοπική κοινωνική και οικονομική δομή -, στις κορεσμένες περιοχές όπου μπορεί να συμβάλει στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και, τέλος, στις περιοχές ιαματικών πηγών, όπου εξασφαλίζεται επίσης σημαντική επιμήκυνση της περιόδου.
  - Ενημέρωση για τα προγράμματα από τους κρατικούς φορείς και τα σχολεία και ενίσχυση με οικονομικά κίνητρα κάθε τέτοιου προγράμματος που θα απευθύνεται σε νέους με τους εξής στόχους: γνωριμία με την ύπαιθρο, περιβαλλοντική αγωγή, γνωριμία με μορφές και εκφράσεις του τοπικού πολιτισμού, ένταξη νέων ατόμων με ειδικές ανάγκες στην κοινωνία και συνδυασμός τουρισμού διακοπών με εκπαιδευτικά σεμινάρια.
-

# ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ Γ' ΗΛΙΚΙΑΣ

---

Η αφετηρία της γ' ηλικίας, δηλ. της τελευταίας φάσης της ζωής του ανθρώπου, συνδύαζεται με το όριο των 65 ετών επειδή το όριο αυτό συνήθως συμπίπτει με την ηλικία συνταξιοδότησης. Επομένως ο τουρισμός γ' ηλικίας γίνεται από τουρίστες άνω των 65 ετών, παρόλο που για διάφορους λόγους εύλογα υπάρχει η άποψη υπέρ της μετατόπισης του ορίου νωρίτερα, δηλ. στην ηλικία των 55 ετών. Κυριότερος λόγος είναι η γενικότερη τάση για πρόωρη συνταξιοδότηση.

Πρόκειται λοιπόν για μία ανερχόμενη αγορά τουριστών γ' ηλικίας, που αποτελείται από πραγματικούς και δυνητικούς τουρίστες με χρόνο, χρήμα, ενεργητικότητα και περιέργεια για νέες εμπειρίες, μέσω των ταξιδιών. Έτσι, οι κυβερνήσεις και οι τουριστικές επιχειρήσεις άρχισαν σταδιακά να στρέφουν την προσοχή τους προς τον τουρισμό γ' ηλικίας, έναν τουρισμό καταναλωτών που αφιερώνουν περισσότερο χρόνο και ξοδεύουν αρκετό χρήμα για διακοπές ψυχαγωγίας και αναψυχής.

## **ΕΠΟΧΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ Γ' ΗΛΙΚΙΑΣ**

Ένα από τα ενδογενή προβλήματα του σύγχρονου τουρισμού στην Ευρώπη είναι η εποχικότητα της ζήτησης, δηλ. η εκδήλωση έντονης ζήτησης τουριστικών υπηρεσιών μέσα σε σύντομο και συγκεκριμένο χρόνο και συνήθως, μέσα σε γεωγραφικά περιορισμένο χώρο. Η εποχικότητα οφείλεται τόσο σε φυσικά, όσο και σε θεσμικά αίτια.

Φυσικά αίτια είναι η διαφορά των κλιματολογικών συνθηκών μεταξύ των χωρών - πηγών τουρισμού και των χωρών υποδοχής, ενώ θεσμικά αίτια είναι η εποχική σύμπτωση των διακοπών μαθητών και εργαζομένων, στις χώρες - πηγές.

Το κυριότερο μειονέκτημα της εποχικότητας της ζήτησης είναι η εποχική ανεργία που αποτρέπει τους εργαζομένους να επιλέγουν τουριστικά επαγγέλματα.

Είναι γεγονός ότι η διακοπή της λειτουργίας των τουριστικών επιχειρήσεων, τα μηδαμινά έσοδα όσων λειτουργούν εκτός περιόδου, η υπολειτουργία των μέσων μεταφοράς και της υποδομής και γενικότερα η έλλειψη εκμετάλλευση διαθέσιμων πόρων, είναι από τις αρνητικές επιπτώσεις της εποχικότητας.

Έτσι, η αντιμετώπιση του προβλήματος της εποχικότητας στον τουρισμό απασχολεί τις κυβερνήσεις και τις τουριστικές επιχειρήσεις σε ολόκληρη την Ευρώπη. Από την πλευρά των χωρών πηγών τουρισμού, πρόσφορο, αν και δύσκολο

μέτρο είναι η κλιμάκωση των διακοπών μαθητών και εργαζομένων. Από την πλευρά των χωρών υποδοχής πρώτος στόχος πολιτικής είναι η άμβλυνση της εποχικότητας και ειδικότερα η προώθηση νέων, μη εποχικών μορφών τουρισμού και η προσέλκυση τουριστικής πελατείας που είναι αποδεσμευμένη από χρονικούς περιορισμούς. Δυνητική πελατεία με ελεύθερο χρόνο σε 12μηνη βάση είναι κυρίως οι συνταξιούχοι, πράγμα που αναδεικνύει τον τουρισμό γ' ηλικίας στο αποτελεσματικότερο μέσο αντιμετώπισης του προβλήματος της εποχικότητας.

Είναι αυτονόητο ότι η άμβλυνση της εποχικότητας είναι στόχος τουριστικής πολιτικής και στον κοινοτικό επίπεδο, η επίτευξη του οποίου αποτελεί αντικείμενο συλλογικής προσπάθειας των φορέων που συμμετέχουν στην παραγωγή του τουριστικού προϊόντος. Εκτός από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς που πρέπει να εφαρμόζουν πολιτική κινήτρων για τουρισμό εκτός περιόδου αιχμής, σημαντικός είναι ο ρόλος των Tour Operators (T.O.) για την οργάνωση ελκυστικών τουριστικών πακέτων, των ξενοδοχείων για την προσφορά ειδικών εκπνώσεων και των αεροπορικών εταιρειών για την καθιέρωση μειωμένων χειμερινών ναύλων.

## ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Από πλευράς φυσικής ικανότητας οι τουρίστες της γ' ηλικίας θα ήταν κατά κανόνα σε θέση να δραστηριοποιηθούν τουριστικά, ανάλογα με τους τουρίστες της προηγούμενης ομάδας ηλικίας. Αν αυτό δεν συμβαίνει, οφείλεται όχι σε λόγους βιολογικούς, αλλά ψυχολογικούς. Είναι ευνόητη για άτομα άνω των 65 ετών η ύπαρξη ευαισθησίας και αβεβαιότητας, όπως επίσης διάθεσης για άνεση. Τα στοιχεία αυτά είναι που συνιστούν την κυριότερη ιδιομορφία του τουρισμού της γ' ηλικίας και που επιβάλλουν αυξημένη φροντίδα και ειδική μεταχείριση των τουριστών.

Οι τουρίστες γ' ηλικίας τείνουν σε δραστηριότητες που προάγουν την κοινωνική ζωή της ομάδας, ευνοούν την κινητικότητα και ερεθίζουν τη σκέψη, υπό την προϋπόθεση των σωστών ρυθμών στο πρόγραμμα διακοπών, του ήπιου κλίματος και του ευχάριστου περιβάλλοντος. Προτιμούν τον τουρισμό πόλεων και τον θεραπευτικό τουρισμό, την μακρύτερη διαμονή στο ίδιο ξενοδοχείο από την εναλλαγή καταλύματος, τα οργανωμένα ταξίδια εκτός περιόδου αιχμής, τη συμβίωση με μικρότερες ηλικίες, το αεροπλάνο και το λεωφορείο ως μέσα μεταφοράς από τον σιδηρόδρομο κτλ.

Οι επιπτώσεις από τις αναγκαίες προσαρμογές της προσφοράς στον τουρισμό γ' ηλικίας θα είναι αισθητές στις περισσότερες κατηγορίες τουριστικών επιχειρήσεων ειδικότερα όμως στα ξενοδοχεία. Τα ξενοδοχεία, ακόμα και τα μονόροφα, πρέπει να διαθέτουν ανελκυστήρα, το προσωπικό θα πρέπει να είναι ειδικά εκπαιδευμένο, το εδεσματολόγιο πρέπει να είναι υγιεινό, η διοργάνωση κοινωνικών συναναστροφών, ψυχαγωγικών εκδηλώσεων και αθλητικών δραστηριοτήτων πρέπει να είναι καθημερινή και η ιατρική περίθαλψη άμεσα διαθέσιμη.

### **Γ' ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΜΕ ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΟΠΛΟΙΟ**

Για τους τουρίστες της γ' ηλικίας η κρουαζιέρα αποτελεί ίσως την ιδανικότερη τουριστική δραστηριότητα, επειδή τα περιλαμβάνει όλα. Ο σχετικά περιορισμένος χώρος και η οργάνωση ενός πλοίου επιτρέπουν την άνετη προσπέλαση όλων των τουριστικών εξυπηρετήσεων, καθώς αυτές βρίσκονται σε απόσταση αναπνοής από την καμπίνα του επιβάτη. Δεν πρέπει επίσης να υποτιμηθεί η συμβολή της σύγχρονης ναυπηγικής και της τεχνολογίας στην εγγύηση ενός ασφαλούς και άνετου θαλάσσιου ταξιδιού (σταθεροποιητικά περύνγια κατά κλυδωνισμών, πλοήγηση μέσω δορυφόρου προς ήρεμα νερά, μετεωρολογικές προβλέψεις μακράς διάρκειας κτλ).

Το συνηθισμένο δίλημμα της επιλογής ενός τουριστικού προορισμού μηδενίζεται, επειδή το κρουαζιερόπλοιο επισκέπτεται περισσότερους. Δεν υπάρχει πρόβλημα γλώσσας ή ασφάλειας και υπάρχει η δυνατότητα πλήρους ιατρικής περίθαλψης. Η ποικιλία των ψυχαγωγικών προγραμμάτων και της κουζίνας ικανοποιεί τις πιο διαφορετικές απαιτήσεις.

Οι ναυτιλιακές εταιρείες κρουαζιεροπλοίων, έγκαιρα αναγνώρισαν τις δυνατότητες της γ' ηλικίας από πλευράς διαθεσιμότητας χρόνου και χρήματος. Έτσι, ανταποκρίθηκαν ανάλογα με ειδικά προγράμματα κρουαζιερών σε θερμά κλίματα. Τα προγράμματα αυτά, προβάλλονται ως «διακοπές για όλους» και η προσπάθεια γίνεται για να αναιρεθεί η κρατούσα εντύπωση ότι η κρουαζιέρα είναι προνόμιο των ολίγων.

## ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Υπάρχουν εθνικές και διεθνείς οργανώσεις που διασφαλίζουν τα συμφέροντα της γ' ηλικίας, κρατικές υπηρεσίες που καταρτίζουν προγράμματα κοινωνικού τουρισμού και ορισμένοι εξειδικευμένοι tour operators (Τ.Ο.).

Σημαντικότερες διεθνείς οργανώσεις είναι η FIAPA (Διεθνής Ομοσπονδία Σωματείων Ηλικιωμένων Πολιτών) με περισσότερα από 10 εκατ. μέλη και η BITS (Διεθνές Γραφείο Κοινωνικού Τουρισμού).

Στην Ελλάδα τα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού για Έλληνες στο εσωτερικό της χώρας, διαρκούν επί μία περίπου δεκαετία και συνεχίζονται με επιδοτήσεις του ΕΟΤ και της Εργατικής Εστίας, για την πραγματοποίηση 7ημερών διακοπών. Οι διακοπές γίνονται σε τουριστικά καταλύματα Α, Β και Γ τάξης με ημιδιατροφή και εκπτώσεις στην κατανάλωση μέσα στο ξενοδοχείο. Επίσης προβλέπονται μειωμένες τιμές εισιτηρίων στα μαζικά μέσα μεταφοράς.

Οι δικαιούχοι στα προγράμματα κοινωνικού τουρισμού προέρχονται στους οποίους περιλαμβάνονται οι συνταξιούχοι και οι υπερήλικες, δηλ. η γ' ηλικία.

Η Ελλάδα είναι χώρα - δέκτρια τουρισμού και για λόγους κυρίως κλιματολογικούς αλλά και γενικότερης ανταγωνιστικότητας, είναι κατάλληλος προορισμός για τουρισμό γ' ηλικίας. Οι τουρίστες έχουν δυνατότητες για πολιτιστικό και θεραπευτικό τουρισμό, για τουρισμό παραχείμασης, καθώς επίσης για χειμερινές κρουαζιέρες στα ελληνικά νησιά.

Όπως συμβαίνει με όλες τις χώρες - δέκτριες μαζικού τουρισμού που ειδικεύονται στο μεσογειακού τύπου τουριστικό πακέτο με βάση το «ήλιος - θάλασσα - άμμος» προϋπόθεση προσέλκυσης τουρισμού γ' ηλικίας είναι η σχετική προσαρμογή της προσφοράς στις ιδιομορφίες της νέας τουριστικής πελατείας.

Η ελληνική αγορά είναι απολύτως κατάλληλη για τουρισμό γ' ηλικίας. Και είναι θετικό ότι οι αναγκαίοι τουριστικοί πόροι υπάρχουν, είτε ως ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες κυρίως στη νότια Ελλάδα, είτε ως τουριστικά καταλύματα σε μεγάλο αριθμό και ποικιλία. Σημαντική είναι η ύπαρξη καταλυμάτων αυτοεξυπηρέτησης που κάνουν δυνατή την οικονομική και επομένως παρατεταμένη διαμονή κατά την εκτός αιχμής περίοδο. Δεν πρέπει επίσης να παραγνωρίζονται οι δυνατότητες που ο θεσμός της πολυμίσθωσης προσφέρει στον τουρισμό γ' ηλικίας, όπως επίσης η άρτια οργανωμένη αγορά στον τομέα των κρουαζιερών.



## ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ

Μελλοντικά η τουριστική πελατεία της γ' ηλικίας θα διαφοροποιηθεί από πλευράς προτιμήσεων, όπως συμβαίνει σήμερα με τους μαζικούς τουρίστες της β' ηλικίας. Έτσι, οι τουρίστες γ' ηλικίας θα γίνουν κινητικότεροι και με μεγαλύτερη ακτίνα δράσης. Ρυθμιστικοί παράγοντες της διαφοροποίησης θα είναι το εισόδημα, δηλ. η σύνταξη των ηλικιωμένων, το μορφωτικό επίπεδο, οι συνθήκες διαβίωσης και το επίπεδο περιθάλψης στις χώρες προέλευσης.

Προκειμένου να προσδιορισθούν τα αριθμητικά μεγέθη του μέλλοντος, πρέπει προηγούμενα να είναι γνωστό α) το ποσοστό των ατόμων γ' ηλικίας στο σύνολο του πληθυσμού και β) το μέρος του ποσοστού αυτού, που θα κάνει διακοπές. Για το Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Γαλλία και Ολλανδία το ποσοστό στο σύνολο των ηλικιωμένων που θα κάνουν διακοπές το 2000 υπολογίζεται σε 65%, 51%, 48% και 41% αντίστοιχα. Για την Ελλάδα, του 2000 το ποσοστό των ατόμων γ' ηλικίας υπολογίζεται σε 18%.

Στο σύνολο της Ευρώπης του 2000, 61 εκατ. άτομα άνω των 65 ετών με μέση συμμετοχή σε διακοπές 50%, σημαίνει 30 εκατ. τουρίστες γ' ηλικίας, όσο και για εσωτερικό τουρισμό.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο τουρισμός της γ' ηλικίας δεν είναι ένας αλλά περισσότεροι «τουρισμοί». Πληροφορίες για την τουριστική αγορά της γ' ηλικίας και τις σχετικές διαφοροποιήσεις θα προκύψουν μόνο ύστερα από εξειδικευμένες επιστημονικές έρευνες που προς το παρόν είναι ελάχιστες. Το βέβαιο είναι ότι οι ηλικιωμένοι σταδιακά εγκαταλείπουν την παθητική ψυχαγωγία που προσφέρουν τα μαζικά μέσα, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση και ανακαλύπτουν την αναψυχή στον τουρισμό, μέσω της φυσικής και κοινωνικής δραστηριοποίησης. Αυτό βεβαίως αφορά τους δυνητικούς τουρίστες, δηλ. τους νεοεισερχόμενους στην τουριστική κατανάλωση όπως οι Αμερικανοί γ' ηλικίας και όχι τους τουρίστες β' ηλικίας που όπως οι Ευρωπαίοι συνεχίζουν τον τουρισμό και ηλικιωμένοι. Τα συμπεράσματα από τις μέχρι σήμερα εξελίξεις και τις προοπτικές σχετικά με τον τουρισμό γ' ηλικίας είναι τα εξής:

- Ο αριθμός των ηλικιωμένων αυξάνει στην κοινοτική κυρίως Ευρώπη και επομένως η πληθυσμιακή βάση για τουρισμό γ' ηλικίας, διευρύνεται.
- Ο τουρισμός αποτελεί την προσφιλέστερη ψυχαγωγική διέξοδο των ηλικιωμένων. Υπάρχει λοιπόν ζήτηση, τόσο για είσοδο των ηλικιωμένων στη διαδικασία της τουριστικής κατανάλωσης, όσο και για συνέχιση του τουρισμού και στην γ' ηλικία, από τους ήδη τουρίστες.
- Υπάρχει διαθεσιμότητα χρόνου και, λιγότερο χρήματος για πραγματοποίηση διακοπών.
- Το ενδιαφέρον των τουριστικών επιχειρήσεων για την ανάπτυξη του τουρισμού γ' ηλικίας είναι προς το παρόν περιορισμένο, λόγω των χαμηλών κερδών που αποφέρει. Αντίθετα, για λόγους κοινωνικούς, η φροντίδα των κυβερνήσεων για τον τουρισμό γ' ηλικίας είναι ιδιαίτερα αυξημένη.
- Χρειάζεται προσαρμογή της προσφοράς στις ιδιομορφίες της ζήτησης.

Όπως είναι γνωστό, οι νέοι έχουν χρόνο αλλά όχι χρήμα, οι μεσήλικες έχουν μόνο χρήμα και οι ηλικιωμένοι έχουν και χρόνο και χρήμα. Το πρόβλημα είναι, πως η παλιά γενιά θα μεταμορφωθεί σε καινούργια πελατεία. Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται αν οι λόγω ηλικίας, τουριστικά παροπλισμένοι επιστρέψουν στην τουριστική κατανάλωση και αν αναβληθεί ο τουριστικός παροπλισμός των ηλικιωμένων, που σήμερα συμμετέχουν σ' αυτόν ως τουρίστες.

Η παραπάνω λογική εντάσσεται στην γενικότερη προσπάθεια προσέλκυσης νέων κοινωνικών ομάδων στην διαδικασία της τουριστικής κατανάλωσης, λόγω της κάμψης της κίνησης που παρατηρείται διεθνώς.

Με δεδομένη την δημογραφική αύξηση της γ' ηλικίας, προτάσεις γενικότερης αποδοχής για την έγκαιρη προετοιμασία έναντι της ανερχόμενης αγοράς, είναι οι εξής:

- Οι Τ.Ο. πρέπει να εξειδικευθούν στην αγορά της γ' ηλικίας και να αναλάβουν το μάρκετινγκ του νέου τουριστικού προϊόντος που προσφέρουν και κυρίως την πληροφόρηση της πελατείας για τις δυνατότητες διακοπών εκτός περιόδου αιχμής.
- Όταν πρόκειται για τουρισμό εκτός περιόδου αιχμής τα ξενοδοχεία πρέπει να συνδυάσουν την πολιτική ειδικών τιμών, με την διατήρηση των υπηρεσιών σε ανταγωνιστικό επίπεδο. Ανάλογη πρέπει να είναι η συμβολή των αεροπορικών εταιρειών.

- Στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής, κυβερνήσεις και διεθνείς οργανισμοί θα πρέπει να καταρτίσουν προγράμματα επιδοτήσεων για την ανάπτυξη του τουρισμού γ' ηλικίας.
- Η τουριστική προσφορά και ειδικότερα τα τουριστικά καταλύματα, το προσωπικό, η εστίαση και η αναψυχή μέσα στα ξενοδοχεία, οι δυνατότητες περιθάλψης κατά τη διάρκεια των διακοπών κτλ. θα πρέπει σταδιακά να προσαρμοσθούν στα δεδομένα της τουριστικής αγοράς της γ' ηλικίας.

Ειδικότερα επισημαίνεται ότι η Ελλάδα διαθέτει τους κυριότερους τουριστικούς πόρους για να προσελκύσει τουρισμό γ' ηλικίας που είναι το ήπιο κλίμα, το πολιτιστικό περιβάλλον και οι ιαματικές πηγές. Παράλληλα διαθέτει το θεσμικό πλαίσιο για την δημιουργία τουριστικών χωριών με ή χωρίς το σύστημα της πολυμίσθωσης, που κάνει δυνατή την άμεση υλοποίηση προγραμμάτων ανάπτυξης του τουρισμού γ' ηλικίας.

# ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΧΕΙΜΑΣΗΣ

---

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο τουρισμός γ' ηλικίας για λόγους που είναι συνδυασμός της ελευθερίας χρόνου, της διάθεσης για άνεση και αναζήτησης προσιτών τιμών, πρέπει προς χώρους και εποχές απαλλαγμένες από τουριστική συμφόρηση.

Επομένως ο τουρισμός γ' ηλικίας είναι από την φύση του αντιποχικός και αποκεντρωτικός. Για τους μεσογειακούς τουριστικούς προορισμούς που πάσχουν από εποχικότητα της ζήτησης και υπερσυγκέντρωση της προσφοράς ο τουρισμός γ' ηλικίας και ειδικότερα ο τουρισμός παραχείμασης είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτοι. Υπάρχει λοιπόν οργανική σχέση μεταξύ πολιτικής για άμβλυνση της εποχικότητας και για επέκταση της τουριστικής περιόδου και του τουρισμού παραχείμασης, ως ειδική μορφή του τουρισμού γ' ηλικίας.

Ο τουρισμός παραχείμασης είναι η τουριστική διαμονή μακράς διάρκειας (τουλάχιστον 4 εβδομάδων) κατά την χειμερινή περίοδο. Επειδή ευχέρεια διακοπών του χειμώνα έχουν κυρίως οι συνταξιούχοι, ο τουρισμός παραχείμασης γίνεται από άτομα γ' ηλικίας. Οι ιδιομορφίες του σε σχέση με άλλες μορφές τουρισμού αφορούν την επιλογή των προορισμών την διάρκεια παραμονής και τις κοινωνικές τάξεις των τουριστών παραχείμασης.

Ο τουρισμός παραχείμασης γίνεται σε ήπια κλίματα, με κύριους προορισμούς τις ακτές και τα νησιά της Ιαπωνίας και Πορτογαλίας. Η διάρκεια παραμονής, όταν πρόκειται για ένα ταξίδι το έτος, είναι άνω των 4 εβδομάδων, ενώ όταν πρόκειται για περισσότερα είναι 2-3 εβδομάδες κατά ταξίδι. Εκτός από τις κλιματολογικές συνθήκες, παράγοντες που επηρεάζουν την διάρκεια παραμονής είναι το κόστος διαβίωσης στον τόπο παραχείμασης και το διαθέσιμο εισόδημα του τουρίστα. Τέλος, η κοινωνική τάξη, προσδιορίζει, τόσο την συμπεριφορά του τουρίστα, όσο και το καταναλωτικό του πρότυπο. Πάντως οικονομικά, οι τουρίστες παραχείμασης ανήκουν στα δύο άκρα της ομάδας των μεσαίων εισοδημάτων.

Άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη του τουρισμού παραχείμασης μπορεί να είναι είτε εξωγενείς, όπως το κλίμα, η πρόωρη συνταξιοδότηση ή η διαφορά του κόστους ζωής μεταξύ της χώρας – πηγής και της χώρας – δέκτριας τουριστών, είτε καθαρά τουριστικοί. Τουριστικοί παράγοντες επιρροής είναι η υπερπροσφορά κλινών σε ορισμένες μεσογειακές χώρες και η ύπαρξη τεχνικής υποδομής και κοινωνικού εξοπλισμού. Παράλληλα, ευνοϊκές κοινοτικές ρυθμίσεις στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ενοποίησης θα διευκολύνουν την κινητικότητα των πληθυσμών και την τουριστική διαμονή διάρκειας.

## ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Ο τουρισμός παραχείμασης δεν είναι τίποτε περισσότερο από χειμερινή διαβίωση σε έναν τουριστικό τόπο. Ουσιαστικά πρόκειται για έναν τύπο ενδημικού τουρισμού για μια ειδική κατηγορία της γ' ηλικίας. Δεύτερη μορφή κατάλληλη για την γ' ηλικία είναι ο τουρισμός πόλεως. Οι διαφορές μεταξύ των δύο μορφών είναι ότι ο τουρισμός παραχείμασης είναι οργανωμένος, στατικός, για τουρίστες χαμηλού εισοδήματος και για ηλικίες άνω των 65 ετών. Αντίθετα, ο τουρισμός χειμερινών διακοπών μπορεί να είναι ημιοργανωμένος, είναι κινητικός, για τουρίστες υψηλότερων εισοδημάτων και για ηλικίες κάτω των 65 ετών.

Το όφελος από τον τουρισμό παραχείμασης για τις τοπικές κοινωνίες είναι ασήμαντο. Το μικρό κέρδος που αποφέρει οφείλεται στο μέτριο εισοδηματικό επίπεδο των τουριστών και στο καταναλωτικό τους πρότυπο, που βασίζεται στα τουριστικά καταλύματα αυτοεξυπηρέτησης. Υπενθυμίζεται ότι το κυριότερο κίνητρο για τον τουρισμό παραχείμασης είναι οι χαμηλές χειμερινές τιμές.

Αλλά ακόμα και όταν η παραχείμαση γίνεται σε ξενοδοχεία η οικονομική επίπτωση είναι αρνητική στο βαθμό που ο τουρισμός παραχείμασης, επειδή συμπίπτει χρονικά, μπορεί να εκτοπίσει κερδοφόρες μορφές όπως ο επαγγελματικός και ο συνεδριακός τουρισμός. Οι μορφές αυτές συνήθως πραγματοποιούνται επίσης εκτός περιόδου αιχμής.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της διαμονής μακράς διάρκειας επάνω στις τοπικές κοινωνίες, είτε πρόκειται για β' κατοικία, είτε για τουρισμό παραχείμασης δεν είναι αρνητικές, καθώς οι ξένοι τελικά αφομοιώνονται από το περιβάλλον επειδή προσαρμόζονται στον τρόπο ζωής.

Στην Ελλάδα ο τουρισμός παραχείμασης, δηλ. η τουριστική διαμονή μακράς διάρκειας είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Αυτό που υπάρχει είναι περιορισμένος τουρισμός διακοπών εκτός περιόδου αιχμής με επίκεντρο τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Η διάρκεια των τουριστικών πακέτων είναι 2-3 εβδομάδες και πραγματοποιούνται κατά τους πλάγιους μήνες (άνοιξη και φθινόπωρο).

Το πρόβλημα της εποχικότητας έγινε πειστικό από την εποχή που η Ελλάδα, ανταποκρινόμενη στη διεθνή ζήτηση του μαζικού τουρισμού, βρέθηκε να διαθέτει αξιόλογη υποδομή σε τουριστικά καταλύματα και εργατικό δυναμικό. Το επενδεδυμένο αυτό κεφάλαιο σε κατασκευές και σε επαγγελματική εκπαίδευση, έμενε ανεκμετάλλευτο εκτός περιόδου αιχμής, δηλ. για περισσότερους από 6 μήνες το

χρόνο. Το αποτέλεσμα ήταν να προκαλούνται αρνητικές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, τόσο για τον κλάδο όσο και για την οικονομία γενικότερα.

Ο ΕΟΤ ως εντεταλμένος κρατικός φορέας για την ανάπτυξη του τουρισμού, με έγκαιρη παρέμβαση προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της εποχικότητας μέσω επέκτασης της τουριστικής περιόδου. Στην περίπτωση της Ελλάδας αυτό μπορεί να επιτευχθεί με μορφές τουρισμού κατάλληλες για την εκτός αιχμής περίοδο που είναι ο θεραπευτικός και ο χειμερινός τουρισμός, είτε ως χιονοδρομικός και παραχείμαση, είτε ως τουρισμός διακοπών εκτός περιόδου αιχμής.

Τα κυριότερα μέτρα πολιτικής που έλαβε ο ΕΟΤ υπό μορφή κινήτρων τα τελευταία 15 χρόνια για την επέκταση της τουριστικής περιόδου είναι, κατά χρονολογική σειρά, τα εξής:

- Επιδότηση των ξένων Tour Operators (T.O.) για κάθε εισερχόμενο τουρίστα.
- Αναστολή της καταβολής των τελών χρήσης αερολιμένα από πτήσεις charter.
- Επιδότηση κατά 25% των καυσίμων των πτήσεων charter.
- Έκπτωση 50% στα εισιτήρια εισόδου μουσείων και αρχαιολογικών χώρων.
- Προσφορά δωρεάν εισιτηρίων για 3 πτήσεις εσωτερικού με την Ολυμπιακή Αεροπορία (O.A.), για προγράμματα μεγαλύτερα των 3 εβδομάδων.

Όλα τα παραπάνω κίνητρα που ίσχυαν το διάστημα 1975-82 αφορούσαν το σύνολο της χώρας. Επειδή όμως το πρόβλημα της εποχικότητας είναι πιεστικότερο στα μεγάλα τουριστικά κέντρα, ειδικά κίνητρα για την Ρόδο και την Κρήτη, ήταν τα εξής:

- Ελεύθερη είσοδος στα μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους.
- Επιδότηση του μέρους των πτήσεων charter που αφορούσε τα δύο νησιά.
- Επιδότηση επιλεγμένων εστιατορίων για να λειτουργήσουν και τον χειμώνα.
- Επιδότηση 50% των φυλλαδίων των T.O. που διαφημίζουν τα δύο νησιά.
- Ελεύθερη είσοδος στο καζίνο και στο γκολφ της Ρόδου.

Τα κίνητρα διήρκεσαν για 7 χειμερινές περιόδους, από Οκτώβριο μέχρι Μάρτη του επομένου έτους και η συνολική δαπάνη ήταν περίπου 320 εκατ.

Παρά τα κίνητρα, οι διεθνείς αφίξεις τις τρεις τελευταίες χειμερινές περιόδους 1979-80, 1980-81 και 1981-82 ήταν 21,5%, 19,4% και 19,4% αντίστοιχα. Αυτό σημαίνει μείωση της συμμετοχής των χειμερινών μηνών στο σύνολο και επιβεβαίωση του γεγονότος ότι η εποχικότητα εμμένει. Επισημαίνεται ότι από τα τρία μέρη της τουριστικής συνάρτησης ζήτηση – διάμεσος – προσφορά, η πολιτική κινήτρων της

εποχής εκείνης απευθύνθηκε κυρίως στον διάμεσο, δηλ. τον Τ.Ο., με τα αποτελέσματα που προαναφέρθηκαν.

Την επόμενη περίοδο η παροχή κινήτρων μετατοπίστηκε από τους Τ.Ο. προς την πλευρά της προσφοράς, με παράλληλη έμφαση στην γεωγραφική ανακατανομή της τουριστικής κίνησης. Τα κίνητρα αυτής της χρονικής περιόδου προέβλεπαν:

- Από το 1982, επιδότηση των άγονων γραμμών Κρήτης – Πελοποννήσου και Ν. Αιγαίου – Β. Ελλάδας.
- Από το 1983, προσφορά δωρεάν ακτοπολικών εισιτηρίων για τα μικρότερα νησιά των συμπλεγμάτων της Δωδεκανήσου, Κυκλάδων και Χίου, τον Απρίλιο και Μάιο καθώς επίσης τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο.
- Από το 1985, σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ, η επιδότηση με το επίδομα ανεργίας των αποδοχών των ξενοδοχοϋπαλλήλων των εργαζομένων σε ξενοδοχεία που παράτειναν την λειτουργία τους.
- Από το 1986 και μέχρι το 1989 καθιερώθηκε η απαλλαγή των αεροσκαφών charter από τα τέλη προσγείωσης και η μείωση κατά 50% των τελών χρήσης αεροδρομίου για το 5μηνο Νοεμβρίου – Μαρτίου εκτός της περιόδου των Χριστουγέννων.

Από τα κίνητρα για την ανάπτυξη της εκτός αιχμής τουριστικής κίνησης το μόνο που ισχύει σήμερα είναι η μεταφορά του επιδόματος ανεργίας.

Για 15 χρόνια περίπου ο ΕΟΤ επεδίωξε την άμβλυση της εποχικότητας με διάφορα μέτρα πολιτικής και ειδικότερα με κίνητρα για την επέκταση της τουριστικής περιόδου και την ανάπτυξη του τουρισμού εκτός περιόδου αιχμής.

Το αποτέλεσμα είναι ότι η εποχικότητα «αντιστέκεται» επειδή είναι συνάρτηση του μαζικού τουρισμού. Ο μαζικός τουρισμός στην Ελλάδα έχει την μορφή του παραθαλάσσιου θερινού παραθερισμού. Όσο ο μαζικός τουρισμός διαρκέσει με την παρούσα μορφή, θα συνοδεύεται από το φαινόμενο της εποχικότητας της ζήτησης.

## Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

Η ελληνική αγορά έχει τις βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τουρισμού παραχείμασης. Ο προϋποθέσεις αυτές είναι: α) το σχετικά ήπιο κλίμα τον χειμώνα κυρίως στην νοτιοανατολική περιοχή της χώρας και β) το πολιτιστικό στοιχείο.



Περιοχές που συνδυάζουν τις φυσικές και τις πολιτιστικές προϋποθέσεις με τρόπο ιδανικό είναι η Ρόδος και η Κρήτη, όπου το ήπιο κλίμα και οι αρχαιότητες συνυπάρχουν. Παρόλο που για τον τουρισμό παραχείμασης κυρίαρχο στοιχείο είναι οι κλιματολογικές συνθήκες δεν πρέπει να υποτιμηθεί η σημασία του πολιτιστικού στοιχείου που συμβάλλει στην δημιουργία κατάλληλου περιβάλλοντος.

Αντίθετα, στον τουρισμό χειμερινών διακοπών το πολιτιστικό επίπεδο είναι σε προτεραιότητα γιατί αποτελεί τον κύριο τουριστικό πόλο έλξης. Στην περίπτωση αυτή η σημασία του κλίματος είναι υποβαθμισμένη δεδομένου ότι η διάρκεια των χειμερινών διακοπών περιορίζεται σε 1-3 εβδομάδες. Το πολιτιστικό στοιχείο σε συνδυασμό με την ύπαρξη τεχνικής υποδομής και κοινωνικού εξοπλισμού βρίσκεται περισσότερο στα δύο πρώτα αστικά κέντρα της χώρας, την Αθήνα και την Θεσσαλονίκη. Οι πόλεις αυτές είναι επίσης σημαντικά κέντρα κλασσικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων.

Ο τουρισμός παραχείμασης και ο τουρισμός χειμερινών διακοπών είναι δύο συγγενείς μορφές χειμερινού τουρισμού που μοιάζουν ως προς την εποχή παραχείμασης, όσο και ο τουρισμός χειμερινών διακοπών προσδιορίζονται, όπως άλλωστε οι περισσότερες μορφές τουρισμού, από την πρωτογενή και την παραγόμενη τουριστική προσφορά. Στην συγκεκριμένη περίπτωση αυτές είναι, η φύση (κλίμα) και η ιστορία (αρχαιότητες), σε συνδυασμό με τις τουριστικές υπηρεσίες (ξενοδοχεία – εγκαταστάσεις εστίασης και αναψυχής). Αυτό που χαρακτηρίζει τις παραπάνω μορφές τουρισμού είναι η βαρύτητα του κλιματολογικού παράγοντα στην απόκτηση ανταγωνιστικής θέσης.

## **ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ**

Οι διεθνείς προοπτικές για την ανάπτυξη του τουρισμού παραχείμασης εξαρτώνται από την γενική ανάπτυξη του τουρισμού και από την ανάπτυξη του τουρισμού γ' ηλικίας, ειδικότερα.

Είναι γνωστό ότι η ανάπτυξη του τουρισμού θα συνεχισθεί, έστω και με βραδύτερους ρυθμούς, ότι ο πληθυσμός, γ' ηλικίας αυξάνει και ότι οι μορφές τουρισμού των ηλικιωμένων θα αναπτύσσεται ταχύτερα, σε σχέση με τις μορφές των ηλικιωμένων θα αναπτύσσεται ταχύτερα, σε σχέση με τις μορφές που προτιμούν άλλες ομάδες ηλικιών. Όλα αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο τουρισμός

παραχείμασης έχει ζήτηση από τουρίστες γ' ηλικίας οδηγούν στην αισιόδοξη διαπίστωση ότι οι προοπτικές είναι θετικές.

Οι θετικές προοπτικές ασφαλώς δεν σημαίνουν θεαματική αύξηση των αριθμών. Ο λόγος είναι το χαμηλό εισόδημα των τουριστών παραχείμασης και επομένως το σφιχτό καταναλωτικό τους πρότυπο, που ελαχιστοποιεί το οικονομικό ενδιαφέρον των τουριστικών επιχειρηματιών για την ανάπτυξη του τουρισμού παραχείμασης. Περιορισμένο επίσης είναι το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων που με επιφύλαξη αντιμετωπίζουν την παρουσία παροικιών υπερηλικών σε περιοχές της χώρας τους.

Αντίθετα ο τουρισμός χειμερινών διακοπών είναι περισσότερο συναλλαγματοφόρος και δεν απαιτεί ειδική υποδομή γιατί ως πολιτιστικός τουρισμός πόλεως κάνει χρήση της προσφοράς που βρίσκεται στα αστικά κέντρα.

Ωθηση στον τουρισμό παραχείμασης θα δώσει η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά το 1992. Με την ελευθερία διακίνησης προσώπων και κεφαλαίων θα διευκολυνθεί η αγορά καταλυμάτων και η εγκατάσταση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Παράλληλα, με τον θεσμό της πολυμίσθωσης θα καταστεί δυνατή η αξιοποίηση τουριστικών καταλυμάτων εκτός περιόδου αιχμής, δηλ. κατά τους χειμερινούς μήνες. Πρέπει να σημειωθεί ότι η παραχείμαση μετά το 1992 δεν θα είναι τουρισμός γιατί ο όρος προϋποθέτει συγκεκριμένη διάρκεια παραμονής. Θα είναι ενδοκοινοτική μετανάστευση, δηλ. «εσωτερική» μετανάστευση σε χειμερινή β' κατοικία.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα συγκεντρώνει τις βασικές προϋποθέσεις για την προσέλκυση τουρισμού παραχείμασης. Παρόλα αυτά, ο τουρισμός παραχείμασης στην Ελλάδα είναι ανύπαρκτος, επειδή η χώρα δεν είναι ανταγωνιστική έναντι των καθιερωμένων τουριστικών προορισμών. Ο λόγος είναι ότι το ελληνικό κλίμα παρά το προσόντα του, υστερεί τον χειμώνα σε σύγκριση με τα ημιτροπικά κλίματα των Καναριών και της Μαδέρας, πράγμα που εμποδίζει την είσοδο της χώρας στην αγορά της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης.

---

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Το μέλλον του τουρισμού παραχείμασης είναι συνάρτηση της επιβράδυνσης της διεθνούς τουριστικής κίνησης και της ποσοστιαίας αύξησης της συμμετοχής των τουριστών γ' ηλικίας, στο σύνολο της τουριστικής κίνησης. Η συνάρτηση αυτή

προδιαγράφει βραδεία αριθμητική αύξηση, επειδή με τις κοινοτικές ρυθμίσεις, ένα μέρος του τουρισμού παραχείμασης θα είναι δυνατόν να διοχετευθεί προς την β' κατοικία, ως ημιμονιμη χειμερινή διαμονή.

Τόσο η Γαλλία όσο η Ισπανία και η Πορτογαλία θα εξακολουθήσουν να προσελκύουν τουρισμό παραχείμασης υψηλού και χαμηλού εισοδηματικού επιπέδου, αντίστοιχα. Η θέση της Ελλάδας θα παραμείνει οριακή στην διεθνή αγορά, με περιορισμένη προοπτική βελτίωσης, λόγω μειωμένης ανταγωνιστικότητας.

Οι προοπτικές σχετικής βελτίωσης της ελληνικής θέσης στη διεθνή αγορά προϋποθέτουν την χάραξη νέας συνολικής πολιτικής για την άμβλυνση της εποχικότητας και την επέκταση της τουριστικής περιόδου. Όπως είναι γνωστό, η πολιτική κινήτρων που εφαρμόστηκε είτε προς του Τ.Ο., είτε προς την πλευρά της προσφοράς δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι λόγοι είναι:

- Η εικόνα της Ελλάδας στις ξένες αγορές είναι της χώρας των θερινών παραθαλάσσιων διακοπών. Η εδραιωμένη αυτή εικόνα στη συνείδηση του τουρίστα καταναλωτή είναι δύσκολο να μεταβληθεί.
- Η εξαγγελία των οικονομικών κινήτρων προς τους Τ.Ο. ήταν πάντα καθυστερημένη και ίσχυε μόνο για την τρέχουσα χειμερινή περίοδο, χωρίς μεσοπρόθεσμη δέσμευση των αρχών ή προοπτική προγράμματος.
- Η διαδικασία καταβολής των χρηματικών κινήτρων στους δικαιούχους ήταν γραφειοκρατική και επομένως βραδυκίνητη.
- Δεν αξιοποιήθηκε ο τοπικός παράγων στους τόπους προορισμού.
- Η μεταφορά του επιδόματος ανεργίας στα ξενοδοχεία που λειτουργούν και εκτός τουριστικής περιόδου, είναι το μόνο κίνητρο που εξακολουθεί να ισχύει. Επειδή όμως η εποχικότητα είναι δεδομένη για τον κλάδο, η εποχική ανεργία έχει γίνει παραδεκτή και έχει ενσωματωθεί σταθερά στο πρότυπο απασχόλησης των εργαζομένων στον τουρισμό. Έτσι, το πρότυπο αυτό περιλαμβάνει, τόσο την εργασία κατά την τουριστική περίοδο, όσο και μια συγκυριακή συμπληρωματική απασχόληση το χειμώνα. Αυτός είναι ο κυριότερος λόγος που ελάχιστες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις ανταποκρίθηκαν στο κίνητρο.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα έχει δομηθεί τουριστικά ως χώρα παραθαλάσσιων θερινών διακοπών και έτσι, έχει καθιερωθεί διεθνώς. Η αλλαγή της παρούσας τουριστικής εικόνας της χώρας δεν είναι εφικτή, αλλά ούτε επιθυμητή. Επομένως, οριακές μόνο συμπληρώσεις του σημερινού προτύπου πρέπει να

επιχειρηθούν, γιατί όπως απέδειξε το παρελθόν, οτιδήποτε άλλο θα ήταν μάταιη και δαπανηρή προσπάθεια.

Προτεραιότητα έχει η κατάρτιση μιας συνολικής μακροχρόνιας πολιτικής για την άμβλυνση της εποχικότητας, στο βαθμό που αυτό είναι από τα πράγματα εφικτό. Επιμέρους στόχοι πρέπει να είναι, η προώθηση μορφών τουρισμού και η προσέλκυση ειδών πελατείας, εξωεποχικού χαρακτήρα.

Είναι αυτονόητο ότι η επιλογή μορφών τουρισμού και τουριστικής πελατείας πρέπει να βασίζονται σε προηγούμενες μελέτες κόστους – οφέλους για να αποφευχθούν λάθη του παρελθόντος. Για την εκπόνηση αυτών των μελετών υπάρχει επάρκεια στοιχείων. Προς το παρόν και μέχρι να ληφθούν οι πολιτικές αποφάσεις, χρήσιμο είναι να γίνει εξειδικευμένη διαφημιστική εκστρατεία με αντικείμενο την προβολή:

- Των πολιτιστικών τουριστικών πόρων των πόλεων, για την προσέλκυση τουρισμού χειμερινών διακοπών.
- Των περιοχών εκείνων που κατέχουν το κλιματικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη τουρισμού παραχείμασης υπό τον όρο της ύπαρξης των βασικών προϋποθέσεων (καταλύματα υψηλών κατηγοριών, εγκαταστάσεις εστίασης – αναψυχής, ιατρική περίθαλψη).

Στην διαφημιστική εκστρατεία θα συμμετέχουν ο ΕΟΤ, τοπικοί φορείς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και ξένοι Τ.Ο. Είναι θετικό ότι στο τουριστικό πολυνομοσχέδιο που τώρα προωθείται, υπάρχουν προβλέψεις για την λειτουργία των ΝΕΤ, ΤΕΤ (Νομαρχιακές και Τοπικές Επιτροπές Τουρισμού), του Συμβουλίου Προβολής Τουρισμού και της συνδιαφήμισης μεταξύ φορέων. Είναι ευκαιρία να δοκιμασθούν οι νέες θεσμικές ρυθμίσεις πάνω στην άμβλυνση της εποχικότητας.

Είναι φανερό ότι τουριστικούς πόρους για την προσέλκυση τουρισμού χειμερινών διακοπών συγκεντρώνουν κυρίως η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη στις οποίες υπάρχουν, τόσο κλασικές και βυζαντινές αρχαιότητες παγκόσμια γνωστές, όσο και ξενοδοχειακά καταλύματα συνεχούς λειτουργίας και υψηλών κατηγοριών.

Βασικό προσόν για την προσέλκυση τουρισμού παραχείμασης είναι το ήπιο κλίμα όπως εκείνο της Ν. Κρήτης. Η Ιεράπετρα είναι η περισσότερο κατάλληλη περιοχή γιατί εκτός από τις κλιματικές συνθήκες, διαθέτει την στοιχειώδη υποδομή που με ορισμένες βελτιώσεις γίνεται επαρκής. Σε δυνατότητες να γίνει διεθνής προορισμός τουρισμού παραχείμασης, τότε η υπάρχουσα υποδομή πρέπει να συμπληρωθεί με πρόσθετες υπηρεσίες.

Παράλληλα πρέπει να συνεχισθεί η χρησιμοποίηση του εσωτερικού και κοινωνικού τουρισμού ως μέσου άμβλυνσης της εποχικότητας, όπως επίσης των περισσότερο κερδοφόρων μορφών του επαγγελματικού τουρισμού (συνέδρια, incentives κλπ.).

Τέλος, αξίζει να επαναληφθεί, ότι ο τουρισμός παραχείμασης, αντιπροσωπεύει μικρό μόνο μέρος της συνολικής τουριστικής ζήτησης και ότι έχει πολύ περιορισμένα οικονομικά αποτελέσματα για τους καθιερωμένους προορισμούς, όπως η Γαλλία, Ισπανία και Πορτογαλία. Παρόλα αυτά, θεωρείται ένα από τα μέσα, όχι το προσφορότερο, για την κάλυψη μέρους των λειτουργικών εξόδων των ξενοδοχείων, το χειμώνα.

Οι τουρίστες παραχείμασης, δαπανούν λίγα και κοστίζουν πολλά στα ξενοδοχεία, λόγω της ανάγκης εξειδικευμένου προσωπικού και της υψηλής κατανάλωσης σε θέρμανση, ηλεκτρικό κλπ. Επομένως, μη εποχικές πελατείες, όπως του επαγγελματικού τουρισμού, είναι πάντα προτιμότερες, τόσο από τα ξενοδοχεία όσο και από τους Τ.Ο.

Σταθεροί καθοριστικοί παράγοντες επηρεασμού της ζήτησης για τουρισμό παραχείμασης, είναι οι κλιματικές συνθήκες και οι χαμηλές τιμές. Παρόλα αυτά, η μελλοντική ανάπτυξή του θα εξαρτηθεί και από την στάση των κυβερνήσεων έναντι της κοινωνικής διάστασης του θέματος και από το οικονομικό ενδιαφέρον που η μορφή αυτή θα έχει για τις τουριστικές επιχειρήσεις.

# ΚΕΝΤΡΑ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ ΓΥΜΝΙΣΤΩΝ

-----  
-----



Ο γυμνισμός είναι μια φυσιολατρική εκδήλωση στην οποία εκτός από τον ψυχικό παράγοντα ενυπάρχει η αξίωση της απελευθέρωσης από κοινωνικές συμβατικότητες και προκαταλήψεις. Η συμμετοχή στην κοινή αυτή ιδεολογία είχε συχνά τον χαρακτήρα κινήματος.

Μεταξύ των μεσογειακών τουριστικών προορισμών που ανταγωνίζονται την Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία έχει σε λειτουργία 40 οργανωμένα κέντρα παραθερισμού γυμνιστών.

Ο γυμνισμός είναι είδος φυσιολατρείας που συνδυάζεται με το υδάτινο στοιχείο και το θερμό κλίμα, γι' αυτό αναπτύσσεται κυρίως σε σχέση με την θάλασσα αναψυχή. Επομένως, χώρες με εκτεταμένες παραλίες και με νησιά, όπως η Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για γυμνισμό.

Το οικονομικό όφελος από τον γυμνισμό είναι περιορισμένο, όχι λόγω του εισοδηματικού επιπέδου αυτού του είδους της τουριστικής πελατείας που είναι μάλλον υψηλό, αλλά κυρίως λόγω του σχετικά μικρού αριθμού των γυμνιστών. Όσο για τις κοινωνικές επιπτώσεις αυτές είναι συνάρτηση του βαθμού αποδοχής του γυμνισμού από κάθε τοπική κοινωνία. Ο βαθμός αποδοχής πάλι, εξαρτάται από το στάδιο κοινωνικού εκσυγχρονισμού που διανύει μια κοινωνία. Τέλος, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις είναι ασφαλώς θετικές, γιατί ο γυμνισμός έχοντας φυσιολατρικό χαρακτήρα, είναι υπέρ της προστασίας της φύσης.

## **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ**

Η ελληνική προσπάθεια για την προώθηση του γυμνισμού αρχίζει στις αρχές της δεκαετίας του '80 και συμπίπτει με την διεθνή στροφή υπέρ της γυμνιστικής κίνησης. Η προσπάθεια αναλήφθηκε από τον ΕΟΤ και επικεντρώθηκε στην δημιουργία του αναγκαίου θεσμικού πλαισίου με τους όρους και προϋποθέσεις για την ίδρυση και λειτουργία κέντρων παραθερισμού γυμνιστών (ΚΠΓ) μέχρι τότε άγνωστων στην Ελλάδα. Τα πλεονεκτήματα που την εποχή εκείνη θεωρήθηκε ότι δικαιώνουν τον νέο θεσμό των ΚΠΓ, ήταν:

- Η βελτίωση της πληρότητας των ξενοδοχείων και ειδικότερα η αξιοποίηση μεγάλων μονάδων με πρόβλημα υπολειτουργίας.
- Η ύπαρξη διαθέσιμης υποδομής δεδομένου ότι αυτή περιορίζεται κυρίως στο φυσικό στοιχείο.

- Το υψηλό οικονομικό επίπεδο της ειδικής αυτής πελατείας.
- Η μεγάλη διάρκεια της τουριστικής περιόδου.
- Η δυνατότητα ελέγχου της γυμνιστικής δραστηριότητας μέσω των ΚΠΓ και επομένως ο περιορισμός του ελεύθερου γυμνισμού.

Υπενθυμίζεται ότι τα ΚΠΓ εντάσσονται στην γενικότερη πολιτική για άμβλυνση της εποχικότητας με την επέκταση της τουριστικής περιόδου που μπορεί να προκύψει από την προσέλκυση ειδικών μορφών τουρισμού.

Σύμφωνα με τον νόμο 1399 που ακολούθησε, τα βασικά στοιχεία σχετικά με την ίδρυση και λειτουργία των ΚΠΓ, είναι:

- ΚΠΓ μπορεί να ιδρυθούν σε τουριστικές εγκαταστάσεις όλων των λειτουργικών μορφών, των τάξεων ΑΑ, Α, Β και Γ.
- Χρειάζεται πλήρως αιτιολογημένη γνώμη της Νομαρχίας και του Δήμου ή της Κοινότητας.
- Σε περίπτωση αρνητικής γνώμης η αίτηση απορρίπτεται από τον ΕΟΤ.
- Πρέπει να εξασφαλίζεται η φυσική και τεχνική απομόνωση του ΚΠΓ με κατάλληλες διαμορφώσεις του περιβάλλοντος χώρου και ειδική σήμανση.
- Χρήση ΚΠΓ μπορεί να κάνουν αναγνωρισμένοι σύλλογοι και μόνο κατ' εξαίρεσιν μεμονωμένα άτομα.
- Η άσκηση γυμνισμού επιτρέπεται μόνο στην παραλία του ΚΠΓ και μετά την δύση του ηλίου απαγορεύεται παντού.

## **ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ**

Οι αντιδράσεις πολλών Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και της Εκκλησίας που συνήθως συνοδεύουν την διαδικασία χορήγησης άδειας λειτουργίας ΚΠΓ και που αποτέλεσαν τον κύριο ανασταλτικό παράγοντα στην καθιέρωση του γυμνιστικού τουρισμού, δεν προβλέπεται να εκλείψουν.

Άλλος παράγοντας που μειώνει την ζήτηση για τα ΚΠΓ είναι το γεγονός ότι ο γυμνισμός ασκείται ελεύθερα στην Ελλάδα, όπου οι γεωγραφικές συνθήκες το επιτρέπουν. Ο νησιωτικός χαρακτήρας της χώρας κάνει την αστυνόμευση αδύνατη ενώ η αυτεπάγγελτη δίωξη των ελεύθερων γυμνιστών έχει πάψει να ισχύει. Είναι επομένως σαφές ότι τα ΚΠΓ δεν αποτελούν προϋπόθεση άσκησης γυμνισμού, όπως αρχικά είχε επιδιωχθεί.



## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Συμπερασματικά, πρέπει να επισημανθεί ότι η προσπάθεια οργανωμένης ανάπτυξης του γυμνισμού στην Ελλάδα σύμφωνα με τον Ν. 1399, δεν απέδωσε. Οι λόγοι είναι:

- Οι πολύπλοκες διαδικασίες προκειμένου να ιδρυθεί ένα ΚΠΓ, στις οποίες είχαν επίσημη συμμετοχή το νομαρχιακό συμβούλιο και η τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά την οποία μπορούσαν να επηρεάσουν αποφασιστικά η Εκκλησία και οι διάφοροι τοπικοί φορείς.
- Η ασφαλής δυνατότητα άσκησης ελεύθερου γυμνισμού εκτός ΚΠΓ και μάλιστα σε αμεσότερη επαφή με την φύση που είναι το γυμνιστικό ιδεώδες.
- Η απορρόφηση της ζήτησης από τις ανταγωνίστριες για την Ελλάδα χώρες, που βρίσκονται πλησιέστερα στις χώρες πηγές οργανωμένου γυμνισμού.

Το τελευταίο αυτό σημείο επιβεβαιώνει το γεγονός ότι ο γυμνισμός σε επίσημα γυμνιστικά κέντρα γίνεται συνήθως από πολυμελείς οικογένειες οργανωμένων γυμνιστών που προτιμούν τουριστικούς προορισμούς με γυμνιστική παράδοση. Αντίθετα, ο εισερχόμενος γυμνισμός στην Ελλάδα είναι ο ευκαιριακός γυμνισμός των νέων, μεμονομένων τουριστών, που δεν κάνουν χρήση ΚΠΓ γιατί απλούστατα δεν τα έχουν ανάγκη. Η ουσιαστική αυτή κοινωνική διάσταση αγνοήθηκε από τους υπεύθυνους του ΕΟΤ των αρχών της δεκαετίας του '80.

Οι παραπάνω λόγοι γρήγορα οδήγησαν στην εκτόνωση του ενδιαφέροντος για τα ΚΠΣ και στο τέλος μιας προσπάθειας δυσανάλογης προς το αποτέλεσμα. Τα ΚΠΓ που κατά περιόδους λειτούργησαν στην θετή διάρκεια ισχύος του Ν. 1399, ποτέ δεν είχαν υπερβεί τα 5. Σήμερα λειτουργούν δύο ΚΠΓ, ένα στον Πλακιά Ρεθύμνου και ένα στο Πόρτο Χέλι, Α΄ τάξης, 200 κλινών και Β΄ τάξης, 230 κλινών αντίστοιχα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η πολιτική του ΕΟΤ σχετικά με τα ΚΠΓ απέβλεπε στην άμβλυση της εποχικότητας και στην ενίσχυση των υπολειτουργούντων ξενοδοχειακών μονάδων της περιφέρειας. Ενδεχόμενη επιστροφή στην γυμνιστική πολιτική επιτρέπεται μόνο ύστερα από έρευνα αγοράς για την διαπίστωση ζήτησης και προσφοράς.

# ΑΘΛΗΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

---

Όπως είναι γνωστό, ο αθλητισμός έγινε σταδιακά ένα από τα κυριότερα διαρθρωτικά στοιχεία της σύγχρονης κοινωνίας, υποκαθιστώντας τους παραδοσιακούς συνεκτικούς δεσμούς που μέχρι παλαιότερα μπορούσαν ακόμα να διαμορφωθούν, ή στον τόπο δουλειάς, ως μέρος της διαδικασίας κοινωνικής ολοκλήρωσης.

Η επαγγελματική εξειδίκευση, οι διαφορές κουλτούρας, η γραφειοκρατία, οι τυποποιημένες ανθρώπινες σχέσεις και η αποξένωση που χαρακτηρίζουν τους κατοίκους των πόλεων ώθησαν τους κοινωνικούς δεσμούς σε ρήξη και οδήγησαν τους ανθρώπους στην απώλεια της συλλογικής τους ταυτότητας.

Η αναζήτηση τρόπων αποκατάστασης της κοινωνικής συνοχής που είχε διαταραχθεί, βρήκε διέξοδο στον αθλητισμό. Ο αθλητισμός έχει την δυνατότητα να ενεργοποιεί την κοινωνική συνείδηση μέσω του ομαδικού πνεύματος που καλλιεργεί, καθώς μπορεί και συνδέει την ατομικότητα με τον συλλογικό στόχο.

Η ατομικότητα αναδεικνύεται με την συμμετοχή του ατόμου, ως αθλητή ή θεατή, στο άθλημα και ο συλλογικός στόχος συγκεκριμενοποιείται με την επιδίωξη της νίκης. Το νέο σύστημα κοινωνικών δεσμών που διαμορφώθηκε με το πέρασμα του ανθρώπου από την αλληλεγγύη στον ανταγωνισμό, είναι πρόσκαιρο και ασταθές, έχει επομένως ανάγκη από διαρκή ανατροφοδότηση. Εκεί οφείλτε η συνεχής παρουσία αθλητικών εκδηλώσεων στις σύγχρονες κοινωνίες, διεθνώς, και η παράλληλη δραστήρια κάλυψή τους, από τα μαζικά μέσα.

Ο αθλητικός τουρισμός είναι ο τουρισμός που έχει ως σκοπό την παρακολούθηση αθλητικών αγώνων, ή την συμμετοχή, επαγγελματική ή ερασιτεχνική, σε αθλητικές δραστηριότητες.

Για τους λόγους που αναφέρθηκαν ο αθλητικός τουρισμός εμφανίζει ανοδική τάση, είτε με την μορφή μετακίνησης φιλάθλων, είτε αθλητών για προπονήσεις εκτός έδρας, σε συνδυασμό με τουριστική αναψυχή. Επίσης, στον αθλητικό τουρισμό εντάσσονται και οι σχετικές δραστηριότητες, οργανωμένων ή μεμονωμένων τουριστών, στους τόπους προορισμού.

Επομένως, οι κατηγορίες τουριστικής πελατείας που προκύπτουν είναι: α) οι φιλάθλοι θεατές που παρακολουθούν ως οπαδοί αθλητικούς αγώνες, β) οι αθλητές, επαγγελματίες ή ερασιτέχνες, ενήλικοι ή μαθητές, που προπονούνται ή ασκούνται και γ) οι τουρίστες που ευκαιριακά δραστηριοποιούνται στα πλαίσια κάποιου τουριστικού πακέτου. Δεδομένου ότι ο αθλητισμός έχει οικουμενικό χαρακτήρα, οι παραπάνω κατηγορίες, περιλαμβάνουν διεθνείς, αλλά και εσωτερικούς τουρίστες.

## ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Κυριότερος πόλος έλξης για τον αθλητικό τουρισμό, είναι τα μεγάλα αθλητικά γεγονότα, διεθνούς κλίμακας. Τα γεγονότα αυτά μπορεί να έχουν παγκόσμια διάσταση, όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, περιφερειακή, όπως οι Μεσογειακοί Αγώνες και διμερή ή πολυμερή διάσταση, όπως οι αγώνες μεταξύ εθνικών ομάδων μεμονωμένων κρατών.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των μεγάλων αθλητικών γεγονότων είναι τα εξής:

- Έχουν μικρή διάρκεια και άμεσες επιπτώσεις που μπορεί να είναι τουριστικές, κοινωνικοοικονομικές, περιβαλλοντικές και πολιτικές, θετικές ή αρνητικές.
- Προϋποθέτουν μια δαπανηρή, σε χρόνο και χρήμα, δημιουργία ειδικής υποδομής, που στη συνέχεια απαιτεί προσπάθεια μακροχρόνιου προγραμματισμού και εξειδικευμένου μάρκετινγκ για την κερδοφόρο εκμετάλλευσή της.
- Προκαλούν κινητοποίηση των συντελεστών της οικονομίας.
- Ετεροχρονίζονται από τις καθεαυτού τουριστικές δραστηριότητες που συνήθως πραγματοποιούνται κατά τη περίοδο αιχμής.
- Αναβαθμίζουν το εθνικό και διεθνές γόητρο μιας πόλης και δημιουργούν στην κοινή γνώμη θετική εικόνα διάρκειας.
- Λειτουργούν ως σύνθετοι πόλοι έλξης, αποτελούμενοι από τον πυρήνα στον οποί επικεντρώνεται το αθλητικό γεγονός και από τις δορυφόρους περιοχές.
- Απαιτούν θετική ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού.
- Διαταράσσουν τις φυσιολογικές τουριστικές ροές.

Η πραγματική σημασία ενός μεγάλου αθλητικού γεγονότος μπορεί να εκτιμηθεί ποσοτικά και ποιοτικά, με βάση τον αριθμό των επισκεπτών, τα έσοδα σε σχέση με τις δαπάνες, ή από την απήχηση που είχε στην κοινή γνώμη και ειδικότερα στους τουρίστες.

---

## Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

Την πολιτική ευθύνη και τον γενικό συντονισμό του αθλητισμού στην Ελλάδα τον έχει η Γενική Γραμματεία Αθλητισμού, ενώ η αθλητική ευθύνη είναι των ομοσπονδιών και των καθέκαστα συλλόγων.

Οι 33 αθλητικές ομοσπονδίες καλύπτουν όλο το φάσμα των αθλημάτων με κυριότερες από πλευράς σημασίας, τον Σύνδεσμο Ελληνικών Γυμναστικών Σωματείων (ΣΕΓΑΣ), την Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία (ΕΠΟ) και την Ελληνική Ομοσπονδία Καλαθοσφαίρισης (ΕΟΚ). Άλλες σημαντικές ομοσπονδίες είναι της χιονοδρομίας και των ορειβατικών συλλόγων δηλ. ΕΟΧ και ΕΟΟΣ, αντίστοιχα, η Ελληνική Ιστιοπλοϊκή Ομοσπονδία (ΕΙΟ), η Ελληνική Κωπηλατική Ομοσπονδία (ΕΚΟΦΝΣ) και η Ελληνική Ομοσπονδία Γκολφ (ΕΟΓ).

Μεταξύ των δημοφιλέστερων αθλημάτων για τους Έλληνες, είναι σήμερα το μπάσκετ, που βρίσκεται στην πρωτοπορία σε σχέση με το ποδόσφαιρο και το βόλεϋ. Πρέπει πάντως να σημειωθεί, ότι ενώ το ποδόσφαιρο χάνει σε δημοτικότητα, το βόλεϋ αντίθετα φαίνεται να κερδίζει οπαδούς. Ακολουθούν τα αθλήματα του στίβου, το τένις και η κολύμβηση. Χαμηλότερα στις προτιμήσεις των φιλάθλων βρίσκονται ο χιονοδρομισμός, η ποδηλασία, η υπασία και η πάλη. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μπάσκετ είναι το άθλημα των μεγάλων αστικών κέντρων, ενώ το ποδόσφαιρο έχει τους περισσότερους οπαδούς στις ημιαστικές περιοχές.

## ΤΟ ΓΚΟΛΦ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ειδικότερα για το γκολφ, πρέπει να αναφερθεί ότι η ανάπτυξή του αποτέλεσε βασικό μέλημα του ΕΟΤ ήδη από την δεκαετία του '60. Έτσι, στα περισσότερα ειδικά προγράμματα αξιοποίησης περιοχών ιδιοκτησίας ΕΟΤ, υπήρχε πρόβλεψη για γήπεδο γκολφ, επειδή το άθλημα αυτό θεωρήθηκε ως απαραίτητη συμπληρωματική εγκατάσταση για την προσέλκυση τουριστών υψηλού εισοδηματικού επιπέδου. Στα πλαίσια της πολιτικής καθιέρωσης του γκολφ ως συμπληρωματικής αθλητικής εγκατάστασης, γήπεδα είχαν προβλεφθεί στην Ανάβυσσο, Γουβιά Κέρκυρας, Πάρνηθα, Επανωμή, Αφάντου Ρόδου, Κυλλήνης, Παλουρίου, Καϊάφα και Αγίων Αποστόλων Χανίων. Από τα 9 παραπάνω γήπεδα, μόνο το γκολφ Αφάντου Ρόδου κατασκευάστηκε και λειτουργεί.

Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το γκολφ είναι ότι δίνει την ευκαιρία φυσικής κινητικότητας χωρίς να είναι κουραστικό, πράγμα που το κάνει κατάλληλο για κάθε ηλικία, ότι παίζεται μέσα στο πράσινο και ότι θεωρείται αθλητική δραστηριότητα κύρους, που κάνει δυνατή την πρόσβαση στην καλή κοινωνία.

Γα πλεονεκτήματα του γκολφ ως αθλητικής και κοινωνικής δραστηριότητας έγιναν γρήγορα αντιληπτά κυρίως από τις τουριστικές χώρες της Μεσογείου με πρώτη την Ισπανία. Σήμερα, στις ανταγωνίστριες για την Ελλάδα χώρες, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία και Γιουγκοσλαβία, λειτουργούν 79, 82, 20 και 1 γήπεδα γκολφ, αντίστοιχα.

Στην Ελλάδα και με πρωτοβουλία του ΕΟΤ κατασκευάστηκε το 1962 στο δημοτικό δάσος της Γλυφάδας το πρώτο γήπεδο γκολφ 18 οπών. Το 1972 ο ΕΟΤ κατασκεύασε το γκολφ Αφάντου Ρόδου, ενώ στην ιδιωτική πρωτοβουλία οφείλονται τα 2 γκολφ που λειτουργούν στην Κέρκυρα και στο ξενοδοχειακό συγκρότημα του Πόρτο Καρράς. Με το γεγονός ότι στους αναπτυξιακούς νόμους προβλέπονται ειδικές επενδυτικές διευκολύνσεις για την κατασκευή γηπέδων γκολφ, κινήθηκε το σχετικό ενδιαφέρον, παρά τις συχνά απαγορευτικές προϋποθέσεις που ισχύουν στην πράξη.

Εκτάσεις που πληρούν τις προϋποθέσεις και στις οποίες ο ΕΟΤ θα μπορούσε να κατασκευάσει γήπεδα γκολφ είναι στην Ανάβυσσο, στην Αγυιά Πατρών, στον Καραθώνα Ναυπλίου, στους Αγ. Αποστόλους Χανίων, στην Τσαμπίκα Ρόδου και στην Χαλκιδική (Επανωμή, Παλιούρι, Καλάνδρα, Αγ. Ιωάννης Νικήτης).

Υπάρχει επίσης ενδιαφέρον για την κατασκευή γηπέδων γκολφ από άλλους φορείς στην Κρήτη (Αγ. Νικόλαος, Χερσόνησος, Μακρόγυιαλος Ιεράπετρας και Μάλεμε) και στην Πελοπόννησο (Πόρτο Χέλι, Ερμιονίδα και Ισθμια). Όπως προαναφέρθηκε, το ενδιαφέρον της ιδιωτικής πρωτοβουλίας αλλά και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ενισχύεται από τα κίνητρα που προβλέπει ο νέος αναπτυξιακός νόμος.

Οι τεχνικές και οργανωτικές προϋποθέσεις που πρέπει να ληφθούν υπόψη, προκειμένου να επιχειρηθεί η κατασκευή γκολφ, είναι συνοπτικά οι εξής:

- Έδαφος αμμώδες, υψηλής ποιότητας χωρίς έντονες υψομετρικές διαφορές και υπέδαφος με πλούσια υδάτινα αποθέματα.
- Επιφάνεια 300 ή 600 στρ. για γήπεδο 9 ή 18 οπών, αντίστοιχα.
- Κλιματικές συνθήκες με χαρακτηριστικά την υγρασία κατά το θέρος και τις υψηλές βροχοπτώσεις τον χειμώνα.
- Καταλληλότητα θέσης από πλευράς συγκοινωνιακής προσπέλασης και ύπαρξης αστικών υπηρεσιών.

- Γειτνίαση με συμπληρωματικές εγκαταστάσεις οι οποίες, ολοκληρώνοντας την αθλητική δραστηριότητα, να λειτουργούν με το γκολφ ως ενιαίος τουριστικός πόλος έλξης.
- Κοινωνικά κατάλληλη/πληθυσμιακή βάση.

Δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι, εκτός από την διαθεσιμότητα της μεγάλης εδαφικής έκτασης, το γκολφ συνεπάγεται υψηλό κατασκευαστικό κόστος, όπως επίσης σημαντικά λειτουργικά έξοδα. Επομένως, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία αυτόνομη κερδοφόρα επένδυση, αλλά περισσότερο ως συμπληρωματικός πόλος έλξης μέσα σε ένα ευρύτερο τουριστικό σύμπλεγμα.

Τέλος, σημειώνεται ότι το γκολφ μπορεί να αποτελέσει σημαντική αθλητική δραστηριότητα γιατί παίζεται ομαδικά και ατομικά, από επαγγελματίες ή ερασιτέχνες και των δύο φύλων, αδιακρίτως ηλικίας. Για την Ελλάδα, βασική προϋπόθεση τουριστικής εκμετάλλευσης του αθλήματος γκολφ είναι η συμπλήρωση και δημιουργία της αναγκαίας υποδομής και η κατάλληλη προβολή της στο εξωτερικό.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο αθλητικός τουρισμός δεν είναι αυτοδύναμος αλλά εξαρτάται άμεσα από την διοργάνωση αγώνων, που λειτουργούν ως τουριστικοί πόλοι έλξης. Επομένως, ο αθλητικός τουρισμός των μεγάλων γεγονότων, μπορεί να παρέχει υψηλό στιγμιαίο όφελος αλλά δεν εξασφαλίζει την συνεχή τουριστική ροή, που χαρακτηρίζει άλλες μορφές τουρισμού. Ιδιομορφία λοιπόν του αθλητικού τουρισμού είναι μια περιοδικότητα με απροσδιόριστη χρονικής διάρκειας περίοδος. Το γεγονός αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις μικρές, αθλητικά, χώρες, όπως η Ελλάδα, που βρίσκονται στην γεωγραφική περιφέρεια των μεγάλων αθλητικών γεγονότων.

Προκειμένου να εξασφαλισθεί συνεχής ροή έστω και περιορισμένων αριθμών, ο ελληνικός στόχος δεν πρέπει να είναι οι θεατές των μεγάλων, αλλά των σπάνιων, αθλητικών γεγονότων. Στόχος πολιτικής πρέπει να είναι η προσέλκυση κάποιου είδους αθλητών. Με δεδομένο το επίπεδο της αθλητικής υποδομής της χώρας που απευθύνεται κυρίως στην εσωτερική κατανάλωση, ο μαθηματικός αθλητισμός ξένων σχολείων σε συνδυασμό με την επίσκεψη αρχαιοτήτων μπορεί να δώσει ένα σύνθετο αθλητικό – πολιτιστικό τουριστικό πακέτο, για αλλοδαπούς μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Τα συνθετικά στοιχεία ενός αθλητικού – πολιτιστικού τουριστικού πακέτου θα είναι οι αθλητικές εγκαταστάσεις σε συνδυασμό με μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, σε βάση περιηγητική, δηλ. περιοδεία σε πόλεις για προπονήσεις και παράλληλα επισκέψεις αρχαιοτήτων.

Ο προγραμματισμός του αθλητικού τουρισμού για αλλοδαπούς μαθητές σχολείων, μπορεί να αναληφθεί από την ΓΓΑ, τον ΕΟΤ και το ΥΠΠΟ, ενώ η εφαρμογή των προγραμμάτων είναι αντικείμενο συνεργασίας των κρατικών φορέων του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα με τις αθλητικές ομοσπονδίες, ενδεχόμενα στα πλαίσια διεθνών συμφωνιών. Αυτονόητη είναι και η συμμετοχή των ΟΤΑ στην όλη οργανωτική προσπάθεια.

Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι ο αθλητικός τουρισμός προϋποθέτει ύπαρξη αξιόλογου αθλητισμού στον τουριστικό προορισμό, που να λειτουργεί ως πόλος έλξης όχι μόνο για τον διεθνή, αλλά και για τον εσωτερικό τουρισμό. Είναι βέβαιο ότι μόνο ο εσωτερικός αθλητικός τουρισμός μπορεί να λειτουργήσει ως διαρκές μέσο στήριξης της αθλητικής υποδομής μιας χώρας.



## ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

### ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Προκειμένου να αξιολογηθεί η προτεραιότητα, ο βαθμός και ο χρόνος ανάπτυξης, καθώς και οι προϋποθέσεις εφαρμογής στη χώρας μας των μορφών τουρισμού που διερευνήθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα κριτήρια, όπως:

- η ύπαρξη συγκριτικού πλεονεκτήματος ως προς την ανταγωνιστικότητα,
- η ύπαρξη ζήτησης και η δυνητική πελατεία,
- η δυνατότητα αξιοποίηση του υφιστάμενου ξενοδοχειακού δυναμικού με αύξηση της πληρότητας και αναβάθμιση της στάθμης των παρεχομένων υπηρεσιών,
- η δυνατότητα επιρροής του προτύπου του μαζικού τουρισμού ή / και γενικότερα της τουριστικής εικόνας της χώρας,
- η δυνατότητα άμβλυνσης της εποχικότητας του τουρισμού,
- η δυνατότητα προσέλκυσης υψηλής εισοδηματικής στάθμης τουριστών,
- η ανάγκη για νέα έργα ειδικής υποδομής και το κόστος τους,
- η δυνατότητα ορθολογικής ανάπτυξης νέων περιοχών / δραστηριοτήτων τουρισμού,
- ο βαθμός εφικτότητας στην Ελλάδα,
- οι προϋποθέσεις εφαρμογής, όπως τεχνική υποδομή, τεχνογνωσία, μελέτες, νομοθεσία
- οι απαιτούμενες παρεμβάσεις για την εφαρμογή στην υποδομή, στην ανωδομή, στις υπηρεσίες, στην εκπαίδευση, στην προβολή,
- οι πιθανές περιοχές εφαρμογής, από πλευράς χωροταξικής ή τουριστικής ιδιαιτερότητας,
- οι δυνατότητες συνδυασμού μορφών μεταξύ τους εν είδει συστημάτων,
- η αναμενόμενη τουριστική ωφέλεια βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα, μακροπρόθεσμα.

Ακολουθεί αναλυτική αξιολόγηση ανά μορφή ή ομάδα μορφών τουρισμού και συνολική σε συγκεντρωτικούς πίνακες. Στην αναλυτική αξιολόγηση κάθε μορφής προσδιορίζεται ο βαθμός εφικτότητας της εφαρμογής της, οι προϋποθέσεις εφαρμογής και οι απαιτούμενες παρεμβάσεις. Επίσης αναφέρονται οι προϋποθέσεις

και τα κριτήρια χωροθέτησής της και προτείνονται συγκεκριμένες περιοχές ανάπτυξης καθώς και πιθανοί συνδυασμοί με άλλες μορφές σε συστήματα.

## ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΝΑ ΜΟΡΦΗ

### Θαλάσσιος Τουρισμός

Από την αξιολόγηση που έγινε σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια, ο θαλάσσιος τουρισμός συγκεντρώνει πολλά και ουσιαστικά πλεονεκτήματα. Το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας μας λόγω του μεγάλου αναπτύγματος ακτών και των νησιώτικων συμπλεγμάτων που διαθέτει θα πρέπει να θεωρηθεί το σημαντικότερο. Πέρα από αυτό, ο θαλάσσιος τουρισμός, τόσο το yachting όσο και οι κρουαζιέρες, προσελκύει πελατεία υψηλής εισοδηματικής στάθμης σε αριθμούς σημαντικούς για τον επηρεασμό του τουριστικού προτύπου. Δεν λειτουργεί ανταγωνιστικά προς τον ξενοδοχειακό τομέα αλλά υποβοηθητικά ως προς την αύξηση της πληρότητάς του και άμβλυνση της εποχικότητας. Λειτουργεί θετικά ως προς τον εμπλουτισμό της τουριστικής προσφοράς, την προσαρμογή της στη ζήτηση και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας. Ακόμα, ο κλάδος έχει αισιόδοξες προοπτικές ως προς τη μελλοντική ανάπτυξή του και θετικές ως επί το πλείστον επιπτώσεις στην εθνική οικονομία, την περιφερειακή ανάπτυξη και το περιβάλλον, εκτός από τις θετικές επιπτώσεις του στον τουρισμό.

Η εφικτότητα εφαρμογής του στην Ελλάδα είναι άμεση με τις υπάρχουσες εγκαταστάσεις υποδομής, όπως ήδη λειτουργεί, μεσοπρόθεσμη δε με τη δημιουργία συστήματος σύγχρονης υποδομής (μαρίνες). Προϋποθέσεις εφαρμογής για τις κρουαζιέρες είναι η δυνατότητα ελλιμενισμού των κρουαζιεροπλοίων και περιήγησης των επιβατών. Για το yachting βασική προϋπόθεση είναι η δημιουργία υποδομής, δηλαδή μαρίνες, καταφύγια, ολοκληρωμένα συμπλέγματα λιμένων αναψυχής. Τα έργα αυτά είναι δαπανηρά και μακροπρόθεσμα, με επιβάρυνση κυρίως του δημόσιου τομέα και με επιχειρηματικές δυσκολίες στη λειτουργία τους. Προϋπόθεση ακόμα είναι η ανανέωση και ο εκσυγχρονισμός του στόλου κρουαζιεροπλοίων και θαλαμηγών για την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς του. Υπενθυμίζονται εδώ οι διεθνείς προοπτικές εξέλιξης του κλάδου και η δυνατότητα αξιοποίησης του επενδεδυμένου κεφαλαίου σε σκάφη, κρουαζιερόπλοια και θαλαμηγά, με

συμπληρωματική λειτουργία σε άλλες αγορές, εκτός Ελλάδος, για αύξηση πληρότητας, απόσβεση κεφαλαίου, κλπ. Για την περαιτέρω ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού απαιτούνται παρεμβάσεις εκσυγχρονισμού του θεσμικού πλαισίου για τα επαγγελματικά τουριστικά σκάφη, οργάνωσης των υπηρεσιών στήριξης του κλάδου, εκπαίδευσης προσωπικού και προβολής του κλάδου, καθώς και πιθανά κίνητρα προς επενδυτές, επιχειρηματίες και χρήστες θαλαμηγών σκαφών.

Από πλευράς χωροθέτησης, κατάλληλες περιοχές για το θαλάσσιο τουρισμό είναι όλη η νησιωτική και παραθαλάσσια χώρα. Για τις μαρίνες προϋπόθεση είναι η γειννίαση με αεροδρόμια (διεθνή) και με εθνικά οδικά δίκτυα, καθώς επίσης και οι κατάλληλες γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες για ναυσιπλοία και προσόρμιση. Για τις κρουαζιέρες κατάλληλες περιοχές είναι γνωστές και νέες περιοχές με τουριστικά ενδιαφέροντα, εξυπηρετήσεις ελλιμενισμού, υπηρεσίες και εξυπηρετήσεις τουρισμού, δυνατότητες αγοράς, ψυχαγωγίας, αναψυχής. Προτεινόμενες περιοχές ανάπτυξης: τα Ιόνια νησιά και η Δυτική Πελοπόννησος με ορμητήριο την Πάτρα, τα νησιά του Β. Αιγαίου με ορμητήριο την Καβάλα, τα Δωδεκάνησα με ορμητήριο τη Ρόδο και οι Κυκλάδες.

Από πλευράς συνδυασμού μορφών σε συστήματα, χωρίς να αποκλείονται και άλλοι συνδυασμοί, προτείνεται: μαρίνα και συγκρότημα time sharing, μαρίνα και ξενοδοχειακό συγκρότημα, οικιστικό συγκρότημα, ψυχαγωγία – αναψυχή και αθλητικό κέντρο, συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός σε κρουαζιερόπλοια.

### **Χρονομεριστική Μίσθωση (Time Sharing)**

Το κύριο πλεονέκτημα του time sharing είναι ότι έχει άμεση δυνατότητα εφαρμογής σε υπάρχοντα ξενοδοχειακά συγκροτήματα, χωρίς ειδική υποδομή ή άλλες επενδυτικές δαπάνες από το δημόσιο τομέα. Παράλληλα προσελκύει πελατεία υψηλής εισοδηματικής στάθμης, σε αριθμούς σημαντικούς για τον επηρεασμό του τουριστικού προτύπου και μάλιστα πελατεία επαναληπτική επί σειρά ετών. Δεν λειτουργεί ανταγωνιστικά προς τον ξενοδοχειακό τομέα αλλά εξυγιαντικά ως προς την εξόφληση χρεών δανεισμού και κυρίως ως προς την αύξηση της πληρότητας και άμβλυνση της εποχικότητας. Λειτουργεί θετικά ως προς την αναβάθμιση και τον εμπλουτισμό της προσφοράς, την προσαρμογή στη ζήτηση και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας. Οι ευνοϊκές αυτές επιπτώσεις ως προς τον τουρισμό

ενισχύονται και από τις θετικές ως επί το πλείστον οικονομικές, περιφερειακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του time sharing. Τέλος, οι διεθνείς ευνοϊκές προοπτικές εξέλιξης της μορφής αυτής δίνουν πολλαπλές δυνατότητες αξιοποίησης του επενδεδυμένου κεφαλαίου μέσω διεθνών συστημάτων ανταλλαγών.

Η εφικτότητα εφαρμογής του time sharing στην Ελλάδα, τόσο σε υφιστάμενα ξενοδοχεία όσο και σε νέα, είναι άμεση. Προϋποθέσεις εφαρμογής είναι η ύπαρξη οργανωμένου τουριστικού συγκροτήματος με ποικιλία κοινοχρήστων εξυπηρετήσεων, η διασφάλιση της ικανοποιητικής λειτουργίας του διαχρονικά, η εξασφάλιση των αγοραστών από τυχόν ασυνέπεια του επιχειρηματία και πλημμελή λειτουργία του συγκροτήματος, η εξασφάλιση δυνατοτήτων ανταλλαγής. Για την ανάπτυξη της μορφής αυτής στην Ελλάδα απαιτούνται παρεμβάσεις προς την κατεύθυνση της βελτίωσης και διεύρυνσης του θεσμικού πλαισίου, της πληροφόρησης και οργάνωσης των ξενοδόχων – επιχειρηματιών time sharing αλλά και των αγοραστών – υφιστάμενων και δυνητικών – και ενδεχόμενη χορήγηση κινήτρων, κατόπιν μελέτης.

Κατάλληλες περιοχές για τη χωροθέτηση συγκροτημάτων time sharing είναι τα τουριστικά κέντρα με φήμη και νέες περιοχές κοντά σε γνωστά τουριστικά κέντρα. Προϋπόθεση χωροθέτησης αποτελεί η γειτνίαση με αεροδρόμιο (διεθνές) και εθνικό οδικό δίκτυο για την ελαχιστοποίηση της χρονοαπόστασης από τους τόπους προέλευσης των τουριστών – χρηστών. Επίσης η γειτνίαση με αστικά κέντρα για την κάλυψη από πλευράς υπηρεσιών – εξυπηρετήσεων. Ειδικότερα, λόγω των περιορισμών της νομοθεσίας ως προς τις αγοραπωλησίες αλλοδαπών, οι περιοχές εφαρμογής time sharing δεν θα πρέπει να είναι παραμεθόριες. Ως περιοχές εφαρμογής προτείνονται: η Αττική, Θεσσαλονίκη, Κρήτη (Ηράκλειο, Αγ. Νικόλαος), Κέρκυρα σε υφιστάμενα τουριστικά συγκροτήματα. Επίσης, η Δυτική Πελοπόννησος, η Νότια Κρήτη, η Χαλκιδική, τα Ιόνια νησιά και ενδεχόμενα οι Κυκλάδες για νέα τουριστικά συγκροτήματα.

Από πλευράς συνδυασμού μορφών και δραστηριοτήτων με το time sharing, χωρίς να αποκλείονται άλλοι συνδυασμοί, προτείνονται: ο θαλάσσιος τουρισμός, ο αθλητικός, ο χιονοδρομικός, δηλαδή συγκροτήματα time sharing σε μαρίνες, golf ή άλλες αθλητικές εγκαταστάσεις και σε χιονοδρομικά κέντρα.

## Τουρισμός Καζίνων

Η δημιουργία καζίνων δεν θα πρέπει να αντιμετωπισθεί σαν μορφή τουρισμού προς ανάπτυξη αλλά σαν συμπληρωματική δραστηριότητα ψυχαγωγίας για τον εμπλουτισμό της προσφοράς σε υπάρχοντα τουριστικά κέντρα – θέρετρα. Η δημιουργία καζίνων έχει δυνατότητα άμεσης εφαρμογής σε υφιστάμενα ξενοδοχεία και σε νέα, χωρίς ειδική υποδομή και προσελκύει τουριστική πελατεία υψηλής εισοδηματικής στάθμης κυρίως.

Η χωροθέτησή τους θα πρέπει να γίνεται με φειδώ και με οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια μάλλον παρά χωροταξικά ή περιφερειακής ανάπτυξης. Κατάλληλες περιοχές για τη δημιουργία καζίνων είναι τουριστικά κέντρα με φήμη και γειτνίαση με αεροδρόμιο (διεθνές) και εθνικό οδικό δίκτυο. Προϋποθέσεις εφαρμογής είναι η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου, η διασφάλιση από τις ενδεχόμενες αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις στην περιοχή, η διασφάλιση της επιχειρηματικής λειτουργίας και ο έλεγχος της λειτουργίας από το κράτος. Απαραίτητες παρεμβάσεις για την εφαρμογή είναι η δημιουργία θεσμικού πλαισίου και η δημιουργία κατάλληλου επιχειρηματικού φορέα λειτουργίας.

Εκτός από τον παραδοσιακό συνδυασμό καζίνων με τουρισμό υγείας – ιαματικό, θαλασσοθεραπείας (καζίνα σε λουτροπόλεις, παραθαλάσσια θέρετρα), τα τελευταία χρόνια λειτουργούν καζίνα και σε κρουαζιερόπλοια ή πορθμεία γραμμών εξωτερικού καθώς και σε μαρίνες αλλά και σε συνεδριακά – εκθεσιακά κέντρα. Επίσης σε περιοχές χειμερινού τουρισμού υψηλής εισοδηματικής στάθμης (παραχείμαση, χιονοδρομικά κέντρα).

Η δημιουργία καζίνων σε τουριστικά συγκροτήματα δεν προτείνεται να προωθηθεί κατά προτεραιότητα λόγω έλλειψης θεσμικού πλαισίου. Παρόλα αυτά, συνεκτιμώντας και τις κοινωνικές επιπτώσεις, προτείνεται η δημιουργία μόνο δύο νέων καζίνων, στην περιοχή Θεσσαλονίκης – Χαλκιδικής και στην Κρήτη, πέραν των τριών που λειτουργούν σήμερα στην Αθήνα, Ρόδο και Κέρκυρα.

## Συνεδριακός – Εκθεσιακός Τουρισμός – Τουρισμός Κινήτρων

Η συγκεκριμένη μορφή τουρισμού θεωρείται η πιο συναλλαγματοφόρα σήμερα διεθνώς, ενώ ταυτόχρονα έχει το πλεονέκτημα της πραγματοποίησης κατά τις εκτός αιχμής περιόδους.

Με δεδομένες τις ιδιαιτερότητες συνθήκες που ευνοούν τον ελληνικό χώρο ως υποδοχέα συνεδριακού – εκθεσιακού τουρισμού (κλίμα, γεωγραφική θέση, πολιτιστική κληρονομιά, κλπ), μπορεί να υποστηριχθεί η δυνατότητα ανάπτυξης αυτής της ειδικής μορφής στη χώρα.

Θα πρέπει να συνυπολογισθεί το γεγονός ότι η Ελλάδα κατέχει μια από τις υψηλότερες θέσεις στον κατάλογο των περισσότερο ελκυστικών προορισμών για τη φιλοξενία συνεδριακών και εκθεσιακών εκδηλώσεων, παρά τους υφιστάμενους ανεπαρκείς χώρους που διαθέτει. Πράγματι, η έλλειψη των κατάλληλων εγκαταστάσεων (συνεδριακών κέντρων και εκθεσιακών χώρων κατάλληλα εξοπλισμένων) και της αντίστοιχης υποδομής (συγκοινωνίες – επικοινωνίες) αποτελεί τροχοπέδη για την ορθολογική και ουσιαστική ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού στη χώρα.

Προκειμένου να επιτευχθεί η προαναφερθείσα ανάπτυξη χρειάζεται σωστή παιδεία και μακροχρόνιος προγραμματισμός στηριζόμενος σε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα συνεδριακής τουριστικής πολιτικής.

Η προτεραιότητα της δημιουργίας και λειτουργίας σύγχρονων συνεδριακών κέντρων, ιδιαίτερα στην Αθήνα – Θεσσαλονίκη και Κρήτη – Ρόδο, είναι εμφανής, ενώ σοβαρές δυνατότητες ανάπτυξης παρουσιάζει ο πλωτός συνεδριακός τουρισμός με βάση το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας (κρουαζιερόπλοια / κρουαζιέρες).

Οι παραπάνω κατευθύνσεις προϋποθέτουν σοβαρές επενδύσεις σήμερα, με μακροχρόνια προοπτική απόδοσης.

Γενικά τα συνεδριακά κέντρα έχουν εξαιρετικά υψηλό κόστος κατασκευής που κυμαίνεται μεταξύ 7 και 14 δις δρχ., ενώ πολύ υψηλό είναι και το κόστος λειτουργίας. Μόνο όταν η τελευταία συνδυασθεί με άλλες χρήσεις αποφεύγεται ένα σημαντικό έλλειμμα.

Με βάση τα στοιχεία των μελετών που έχουν ολοκληρωθεί για τη δημιουργία συνεδριακών κέντρων (Σ.Κ.) υπολογίζεται ότι το συνολικό κόστος για την κατασκευή του Σ.Κ. των Αθηνών ανέρχεται σε 15 δις., για την κατασκευή του Σ.Κ. Κω σε 1 δις, ενώ για το υπό μελέτη Σ.Κ. Πάτρας το ύψος της επένδυσης υπολογίζεται σε 2 δις

(χωρίς να περιλαμβάνονται οι δαπάνες για τη μαρίνα που θα συνδυασθεί με το Σ.Κ. και τις εγκαταστάσεις της).

Από τη διεθνή εμπειρία, παρατηρείται ότι πολύ λίγα από τα αμιγή συνεδριακά κέντρα μπορούν να ελπίζουν στην κάλυψη του λειτουργικού κόστους και την εξυπηρέτηση του επενδεδυμένου κεφαλαίου σ' αυτά. Παρόλα αυτά, μια τέτοια επένδυση δεν εξυπηρετεί μόνο ένα συνεδριακό κέντρο αλλά παράλληλες και εναλλακτικές δραστηριότητες (εκθέσεις, καταστήματα, κλπ).

Έρευνα, που έγινε από τον ΕΟΤ, έδειξε ότι ο συνεδριακός τουρίστας ξοδεύει την ημέρα 1,5 φορά περισσότερο από τον μεμονωμένο τουρίστα και 2 έως 3 φορές από τον τουρίστα του οργανωμένου group.

Η διοργάνωση συνεδρίων απαιτεί μακρύ χρόνο προετοιμασίας (1 έως 4 χρόνια) και κατ' αυτό τον τρόπο ο συνεδριακός τουρισμός βοηθά στη σταθεροποίηση της ζήτησης, ενώ παράλληλα δίνει τη δυνατότητα στις τουριστικές αρχές και τα ξενοδοχεία να προγραμματίζουν και να διαπραγματεύονται απ' ευθείας με τους οργανωτές, αποφεύγοντας τους μεσάζοντες.

Όλα τα ξενοδοχεία πολυτελείας που λειτουργούν στην Αθήνα παρέχουν διευκολύνσεις για συνέδρια σε χώρους πολλαπλών χρήσεων, οι οποίοι χρησιμοποιούνται επίσης για δεξιώσεις και άλλες δραστηριότητες αναψυχής. Οι επίπεδες αυτές αίθουσες είναι λιγότερο κατάλληλες από τα αμφιθέατρα συνεδριακά κέντρα που κατασκευάστηκαν γι' αυτό το σκοπό.

Με δεδομένο ότι οι υπάρχουσες διευκολύνσεις για εκθέσεις και εμπορικές επιδείξεις είναι περιορισμένες στον ελληνικό χώρο, η κατασκευή των συνεδριακών κέντρων στην Αθήνα, Κω και Πάτρα θεωρείται η βασικότερη προϋπόθεση ώστε η Ελλάδα να είναι σε θέση να διεκδικήσει διεθνή συνέρια άνω των 2.000 ατόμων.

Με βάση την προμελέτη για το Σ.Κ. Αθηνών (ΚΕΔ), η δημιουργία του θεωρείται απαραίτητη για τη στήριξη και ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας της Αττικής. Τα έμμεσα οφέλη μιας τέτοιας επιλογής είναι σημαντικά, ειδικά για την Αθήνα και ταυτόχρονα η επιλογή αυτή θεωρείται επιτακτική για την επιβίωση μονάδων που αντιπροσωπεύουν μεγάλες επενδύσεις σε ξενοδοχεία και τουριστικές εξυπηρετήσεις.

Έμμεση ωφέλεια, επίσης αποτελεί η αξιοποίηση του συνεδριακού κέντρου για την τόνωση της πολιτιστικής ζωής της Αθήνας και τη βελτίωση της εικόνας της.

Παράλληλα χρειάζεται προσοχή, ώστε το μελλοντικό Σ.Κ. Αθηνών να μη λειτουργήσει ανταγωνιστικά με την HELEXPO – ΔΕΘ – ΑΕ (παρ' ότι η τελευταία

έχει διεθνώς κατοχυρωθεί, τα τελευταία χρόνια), και το Διοικητικό Συμβούλιο της οποίας έχει εγκρίνει την κατασκευή μεγάλου συνεδριακού κέντρου στο χώρο του Λούνα Παρκ, με αίθουσα πολλαπλών χρήσεων και 2 υπόγεια που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες στάθμευσης.

Ιδιαίτερο βάρος πρέπει να δοθεί στη λειτουργία του συνεδριακού κέντρου της Κω, όπου θα φιλοξενοούνται ιατρικά συνέδρια τα οποία κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό στο σύνολο των συνεδρίων που οργανώνονται στη χώρα μας και στα οποία παρατηρείται και η μεγαλύτερη συμμετοχή, τόσο Ελλήνων όσο και ξένων συνέδρων.

Το γεγονός ότι ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός κερδίζει συνεχώς έδαφος, ότι στη διεθνή αγορά θεωρείται η πλέον συναλλαγατοφόρα μορφή τουρισμού, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί ίσως τον καλύτερο πρεσβευτή για την προβολή και ανάδειξη μιας χώρας, δείχνει την αναγκαιότητα ικανοποίησης των κατάλληλων προϋποθέσεων για την ανάπτυξη αυτής της μορφής στον ελληνικό χώρο. Ως τέτοιες θα μπορούσαν να αναφερθούν η εξασφάλιση επαρκούς ποιοτικά και ποσοτικά υποδομής και ανωδομής και το αποτελεσματικό marketing.

### Ορεινός – Χιονοδρομικός Τουρισμός

Τα κλιματολογικά χαρακτηριστικά της χώρας, σε συνδυασμό με τη γεωγραφική κατανομή των ορεινών όγκων, ευνοούν την ανάπτυξη του ορεινού – χιονοδρομικού τουρισμού σε όλα σχεδόν τα διαμερίσματα της ηπειρωτικής Ελλάδας και στην Κρήτη, παρά το γεγονός ότι η διάρκεια των χιονοπτώσεων και παραμονής του χιονιού είναι τουλάχιστον κατά ένα μήνα μικρότερη από αυτή των Κεντρικών Ευρωπαϊκών χωρών. Πρόσθετα, το υπάρχον δυναμικό φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, το οποίο θα ικανοποιούσε τη ζήτηση για ανάπτυξη παράλληλων δραστηριοτήτων, είναι εξαιρετικά σημαντικό (βλ. Οικοτουρισμό).

Παράλληλα, η δυνατότητα τόνωσης τοπικών οικονομιών περιφερειακών περιοχών που σήμερα υφίστανται τις επιπτώσεις του αποπληθυσμού θεωρείται εξαιρετικά σημαντική υπό την προϋπόθεση ότι μια αρχική επιλογή ανάπτυξης σε δύο γεωγραφικές θέσεις θα έχει τη μορφή συμπλέγματος ορεινού – χειμερινού κέντρου αναψυχής. Το κόστος ανάπτυξης των τελευταίων προϋποθέτει με τη σειρά του σημαντικές αρχικές επενδύσεις σε υποδομή, ειδικές εγκαταστάσεις και ανωδομή.



Υψηλό κόστος προβολής θα απαιτηθεί και για την προώθηση στο εξωτερικό αυτών των κέντρων.

Οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου θα αναπτυχθούν οι ειδικές εγκαταστάσεις για σκι καταβάσεων, θεωρούνται σημαντικές. Πιθανή μείωση αυτών των επιπτώσεων θα μπορούσε να επέλθει από τη χρησιμοποίηση του υπάρχοντος κτιριακού δυναμικού (δημιουργία καταλυμάτων κατόπιν μετατροπών), παρά το γεγονός ότι η απουσία ειδικών καταλυμάτων σε άμεση επαφή με τις χιονοπλαγιές θεωρείται σημαντικό μειονέκτημα στην προσέλκυση ξένων, κυρίως, χιονοδρόμων.

Σημαντικές θεωρούνται επίσης οι κοινωνικές επιπτώσεις από την ανάπτυξη κέντρων αυτού του είδους, παρά το γεγονός ότι ένας σημαντικός αριθμός κοινωνικών παροχών υψηλού επιπέδου είναι εγγυημένος και αποτελεί σοβαρό αντισταθμιστικό παράγοντα.

Ο σημαντικός αριθμός Ελλήνων σκιέρ (περίπου 170.000) που σήμερα χρησιμοποιεί κέντρα του εξωτερικού για τις χειμερινές του διακοπές, σε συνδυασμό με την εντυπωσιακή αύξηση των οπαδών των χειμερινών αθλημάτων αυτού του είδους, εγγυάται αρχικά τη μείωση σημαντικών απωλειών συναλλάγματος ενώ παράλληλα αναμένεται ότι θα υπάρξει σημαντικό ενδιαφέρον από αλλοδαπούς, οι οποίοι θα προσελκυσθούν όχι τόσο από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ελληνικών χιονοπλαγιών, αλλά περισσότερο από τις δυνατότητες συνδυασμού της επίσκεψής τους με ένα μεγάλο αριθμό άλλων δραστηριοτήτων όπως πολιτιστικές, οικοτουρισμός, αθλητισμός, κλπ.

Συνοπτικά τα οφέλη που θα προκύψουν από την προγραμματισμένη ανάπτυξη του ορεινού-χιονοδρομικού τουρισμού, ανάλογα με την χρονική περίοδο που απαιτείται ώστε να εκδηλωθούν, συνίστανται στα εξής:

1. Βραχυπρόθεσμα:
  - α) Σημαντική συνεισφορά στην ανάπτυξη προβληματικών περιοχών.
  - β) Μείωση απώλειας συναλλάγματος από επισκέψεις Ελλήνων σκιέρ σε κέντρα του εξωτερικού.
  - γ) Ικανοποίηση της ζήτησης του εσωτερικού.
2. Μεσοπρόθεσμα:
  - δ) Εκτός των βραχυπρόθεσμων, δημιουργία υποδομής για άλλες μορφές τουρισμού στις ίδιες περιοχές το υπόλοιπο του χρόνου.

3. Μακροπρόθεσμα: ε) Εκτός των βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων, προσέλκυση ξένων χρηστών.

## Οικοτουρισμός

### Γενικά

Σε απόλυτα και σχετικά μεγέθη η χώρα διαθέτει, σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, το μεγαλύτερο δυναμικό ενδιαφερόντων που συνδυάζουν περιοχές φυσικού κάλλους, άγριας ζωής και γεωμορφολογικών σχηματισμών (σπήλαια, φαράγγια, κλπ.) που καλύπτουν όλο το φάσμα από ορεινές περιοχές, υδροβιοτόπους, θαλάσσιας – χερσαία οικοσυστήματα.

Παρά το γεγονός ότι ο αποπληθυσμός της υπαίθρου βοήθησε σημαντικά στη διατήρηση, σε εξαιρετικά καλή κατάσταση, του δυναμικού αυτού, σήμερα – και κυρίως για λόγους που αφορούν την ανάπτυξη, εξασφάλιση ενέργειας, εκτροπές για ύδρευση – άρδευση, διάθεση αποβλήτων μεγάλων πόλεων – έχουν αρχίσει να δημιουργούνται πιέσεις και σοβαροί κίνδυνοι που θα οδηγήσουν στη μείωσή του.

Επομένως, η ανάδειξη αυτού του δυναμικού μέσα από την οργάνωση της οικοτουριστικής δραστηριότητας θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο και να συμβάλει σημαντικά, αφενός, στην αποτελεσματική προστασία αυτών των τόσο σπάνιων, σε ευρωπαϊκό και διεθνές πλέον επίπεδο, οικοσυστημάτων και αφετέρου, στην εξαιρετικά σημαντική συνεισφορά της προβολής των ειδικών τουριστικών ενδιαφερόντων της χώρας. Το τελευταίο οφείλει να αποτελέσει το αντικείμενο ειδικής μελέτης. Είναι γεγονός ότι ο οικοτουρισμός, σε σύγκριση με άλλες ειδικές μορφές τουρισμού, δημιουργεί σχετικά περιορισμένες σε έκταση και σε ένταση οικονομικές δραστηριότητες, προϋποθέτοντας συγχρόνως εξίσου χαμηλές επενδυτικές απαιτήσεις. Η κεφαλαιώδης σημασία της ανάπτυξής του έγκειται όμως στα έμμεσα οφέλη που δημιουργούνται αφενός μεν από τη γενικότερη εικόνα της χώρας στο εξωτερικό – ένας δείκτης πολιτισμού είναι πλέον η ποιοτική κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος – και αφετέρου, από τη δυνατότητα συνδυασμού του με μια πληθώρα άλλων ειδικών μορφών τουρισμού όπως ο πολιτιστικός, ορεινός, αθλητικός, γυμνισμός, τρίτης ηλικίας – παραχείμασης, θεραπευτικός, αγροτουρισμός.

Συνοπτικά τα οφέλη από την ανάπτυξη του οικοτουρισμού σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο έχουν ως εξής:

**Οικονομικό επίπεδο:**

- Συμβολή στη συντήρηση απομακρυσμένων κοινωνιών (επειδή τα οικολογικά ενδιαφέροντά συνήθως αντιστοιχούν σε εποχές ύφεσης των υπόλοιπων οικονομικών τουριστικών δραστηριοτήτων – φθινόπωρο έως αρχή καλοκαιριού – και χωρικά αφορούν κυρίως περιοχές της περιφέρειας παρά τα αστικά κέντρα).
- Δυνατότητα οργάνωσης της αποδιαρθρωμένης σε απομακρυσμένες περιοχές πρωτογενούς δραστηριότητας στη βάση των εκφρασμένων καταναλωτικών επιθυμιών αυτού του είδους τουριστών (προϊόντα οργανικών καλλιεργειών, άλλα φυσικά προϊόντα, βότανα, οικοτεχνία υψηλών ποιοτικών απαιτήσεων).

**Κοινωνικό επίπεδο:**

- Σεβασμός στις δημιουργίες των τοπικών κοινωνιών (οι οποίες αποτελούν τμήμα των γενικότερων ενδιαφερόντων των τουριστών).
- Συντήρηση παραδοσιακού χαρακτήρα χωριών, επαναχρησιμοποίηση παραδοσιακών τεχνικών στις κατασκευές.

**Περιβαλλοντικό επίπεδο:**

- Αναγκαιότητα προστασίας και ανάδειξης φυσικών περιοχών.
- Ενθάρρυνση χρηματοδοτήσεων, Εθνικών και Κοινοτικών, για περιβαλλοντική προστασία και διατήρηση.
- Χαμηλή ένταση περιβαλλοντικών επιπτώσεων από έργα υποδομής.

Εκτός των παραπάνω θα πρέπει να τονισθεί ότι η ανάπτυξη του οικοτουρισμού ικανοποιεί απόλυτα τους επιμέρους στόχους για τη μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού (επιμήκυνση τουριστικής περιόδου, προσέλκυση τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης). Παρά το γεγονός ότι η εισροή συναλλάγματος φαινομενικά είναι συγκριτικά χαμηλότερη από ότι σε άλλες περιπτώσεις (π.χ. θαλάσσιος τουρισμός, συνεδριακός, χιονοδρομικός), δημιουργούνται σημαντικά έμμεσα οικονομικά οφέλη λόγω των χαμηλών σχετικά απαιτούμενων επενδύσεων σε υποδομή και των δυνατοτήτων ενίσχυσης της χώρας με χρηματοδοτήσεις από το εξωτερικό.

Μια άλλη παράμετρος που αναδεικνύει τον οικοτουρισμό ως πρώτης προτεραιότητας είναι το γεγονός ότι συμβάλλει περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη μορφή στην προβολή της χώρας στο εξωτερικό και στην αλλαγή του δημιουργημένου ειδώλου της στο παρελθόν.

## β. Προϋποθέσεις εφαρμογής

- Τροποποίηση και συμπλήρωση της νομοθεσίας σε θέματα που αφορούν την οργάνωση και εξυπηρέτηση εξειδικευμένων γραφείων και των αναγκών τους, θέσπιση ειδικών κινήτρων για την ανάπτυξη των περιφερειακών/οικονομιών και τη δημιουργία νέων προστατευόμενων περιοχών.
- Διασαφήνιση ιδιοκτησιακού καθεστώτος δασικών εκτάσεων, δασών, ρεμάτων, βάλτων. Τα προβλήματα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος δρουν ανασταλτικά στην προστασία ευαίσθητων περιοχών.
- Προσδιορισμός κριτηρίων χωροθέτησης άλλων δραστηριοτήτων στην άμεση ή ευρύτερη περιοχή βιοτόπων και γενικότερα φυσικών οικοσυστημάτων.
- Βελτίωση και συμπλήρωση υφιστάμενης υποδομής.
- Εκπαίδευση ειδικών οδηγών – ξεναγών και αποδέσμευση από στενά συντεχνιακά συμφέροντα. Αξιοποίηση υπάρχοντος δυναμικού για τη φύλαξη, συντήρηση, παρακολούθηση ευαίσθητων περιοχών και την κατασκευή ειδικών έργων υποδομής.
- Οργάνωση προβολής στο εξωτερικό και το εσωτερικό. Σήμερα το σημαντικότερο υλικό προβολής παράγεται από ξένα γραφεία τα οποία μονοπωλούν σχεδόν την οργάνωση του οικοτουρισμού, διαθέτοντας δικό τους προσωπικό, με αποτέλεσμα ο ελληνικός παράγων σε πολύ μικρό βαθμό να συμμετέχει στη λειτουργία αυτής της μορφής.
- Τυποποίηση ειδικών προϊόντων, ειδικότερα στην περίπτωση αξιοποίησης προϊόντων της φύσης (μέλι, βότανα, αρωματικά παρασκευάσματα, αποξηραμένα λουλούδια, κλπ).

## γ. Χωροταξική διερεύνηση

Είναι εμφανές ότι όλες οι περιοχές του ελλαδικού χώρου παρουσιάζουν ειδικευμένα οικολογικά ενδιαφέροντα.

Ενώ, λοιπόν, παρατηρείται μια ισοκατανομή των οικολογικών ενδιαφερόντων σε όλο τον ελληνικό χώρο, ορισμένες περιοχές είναι περισσότερο γνωστές (π.χ. Νέστος, Πρέσπες, φαράγγια Ηπείρου, Κρήτη) σε αντίθεση με άλλες λιγότερο γνωστές (π.χ. Εύβοια, Στερεά Ελλάδα, νησιωτικά – χερσαία – θαλάσσιας οικοσυστήματα Αιγαίου και Ιονίου), παρά την ποικιλία και τη σπανιότητα των ενδιαφερόντων που διαθέτουν ή προσφέρουν οι φυσικοί τους πόροι.

Άρα, η ανάπτυξη κάθε επιμέρους γεωγραφικής ενότητας εξαρτάται από τις γενικότερες προτεραιότητες της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης.

Είναι σημαντικό να τονισθεί στο σημείο αυτό ότι, επειδή οι απαιτούμενες επενδύσεις είναι χαμηλές, μπορούν να υλοποιηθούν σε τοπικό επίπεδο (ανεξάρτητα από την κεντρική διοίκηση/κυβέρνηση). Δεν έχουν όμως ικανοποιηθεί προϋποθέσεις όπως η θεσμοθέτηση της προστασίας περιοχών – και όπου έχει ισχύσει δεν υπάρχει έλεγχος εφαρμογής της νομοθεσίας –, η δημιουργία φορέα προώθησης και συντονισμού της ανάπτυξης αυτής της μορφής, η εκπαίδευση ειδικών οδηγών-ξεναγών, η παραγωγή έντυπου υλικού σε τοπικό – εθνικό – διεθνές επίπεδο για προβολή και προώθηση αυτής της μορφής, η ικανοποίηση των αναγκών σε καταλύματα αξιοποιώντας το υπάρχον δυναμικό μέσω της μετατροπής παραδοσιακών κτισμάτων, η διατήρηση παραδοσιακών οικισμών και η συντήρηση τμημάτων του δομημένου περιβάλλοντος (π.χ. γέφυρες, μονοπάτια, πηγές, κρήνες, κλπ.).

### Τουρισμός υγείας

Η αξιολόγηση του τουρισμού υγείας τον τοποθετεί στην ομάδα ειδικών μορφών που μπορούν να αναπτυχθούν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα στη χώρα, στοχεύοντας τόσο στην ημεδαπή όσο και στην αλλοδαπή πελατεία. Τα έργα που απαιτούνται ιδιαίτερα για την υποδομή του ιαματικού τουρισμού είναι υψηλού κόστους, αλλά αυτό αντισταθμίζεται από τη δυνατότητα που υπάρχει για συνδυασμό της υποδομής με προσφορά υπηρεσιών τουρισμού φυσικής και υγιεινής διαβίωσης αλλά και με το σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας να μπορεί να συνδυάσει αυτή την ειδική μορφή με τη θαλασσοθεραπεία. Παράλληλα υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι η ζήτηση διεθνώς αλλά και εσωτερικά, θα έχει σταθερές αυξητικές τάσεις, ενώ μέρος των αναγκαίων κεφαλαίων για τις επενδύσεις μπορεί να αντληθεί από την ΕΟΚ, στα πλαίσια προγραμμάτων ενίσχυσης τέτοιων μορφών.

Σε κάθε περίπτωση, για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι πρέπει να ληφθούν υπόψη οι παράγοντες (νομοθεσία – εκσυγχρονισμός εγκαταστάσεων – διαφήμιση) που αναφέραμε στα συμπεράσματα του αντίστοιχου κεφαλαίου. Ανάλογες δυνατότητες παρουσιάζει επίσης η ανάπτυξη του τουρισμού των ατόμων με ειδικές ανάγκες, για την οποία απαιτούνται σε κάθε περίπτωση ειδικές προδιαγραφές στη ξενοδοχειακή υποδομή και μελέτη της ζήτησης. Μεσοπρόθεσμος στόχος πρέπει να

είναι η ανάπτυξη υποδομής προσφοράς γι' αυτήν την ειδική μορφή, σε περιοχές όπου υπάρχει είτε υποδομή ιαματικού τουρισμού, είτε υποδομή για μαζικό τουρισμό υψηλών προδιαγραφών.

Χωροταξικά προτείνεται η ανάπτυξη να λάβει υπόψη τους εξής κανόνες:

- α. την υπάρχουσα υποδομή,
- β. τα έργα ανάπτυξης που έχουν αναληφθεί σε συγκεκριμένες περιοχές ιαματικών πηγών,
- γ. τη γειννίαση περιοχών με τη θάλασσα,
- δ. τη σταθερότητα της ζήτησης στο χρόνο.

Με βάση αυτούς τους άξονες προτείνεται να δοθεί έμφαση στις περιοχές:

- α. Αιδηψού, Κυλλήνης, Ν. Απολλωνίας, Ικαρίας, όπου έχουν ήδη ξεκινήσει έργα εκσυγχρονισμού και αναπτυξιακές μελέτες.
- β. Λουτρακίου, Κ. Βούρλων, Μεθάνων, που έχουν υποδομή και καλό «όνομα» στην εσωτερική και εξωτερική αγορά, αλλά χρειάζονται έργα εκσυγχρονισμού ώστε να μπορέσουν να διεκδικήσουν νέους τύπους πελατών.
- γ. Λέσβου, όπου υπάρχουν πέντε πηγές τοπικής σημασίας. Η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός ενός ή δύο από αυτές (θήρμη, Κόλπος Γέρας) μπορεί να συνδυασθεί με τη σταθερή ζήτηση που έχει ο θρησκευτικός τουρισμός στην περιοχή από ημεδαπούς πελάτες μεσαίας και μεγάλης ηλικίας.

Μέρος του κόστους υποδομής μπορεί να καλυφθεί από τα ειδικά προγράμματα της ΕΟΚ για τις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου.

Τέλος θα είναι σκόπιμο να ληφθούν υπόψη στις μελέτες και τα αναπτυξιακά έργα που έχουν ξεκινήσει και οι σύγχρονες εξελίξεις στον τουρισμό υγείας που αναφέρονται στο οικείο κεφάλαιο.

### Αγροτουρισμός

Ο αγροτουρισμός έχει μεσοπρόθεσμα πολλές δυνατότητες ανάπτυξης στη χώρα μας, φτάνει να ληφθούν υπόψη οι εξής παράγοντες:

- α. Δημιουργία ενός συντονιστικού φορέα που θα προγραμματίζει, χρηματοδοτεί και ελέγχει την εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων, ενώ παράλληλα θα παρέχει οικονομοτεχνική στήριξη και υποδομή marketing.

β. Ανάπτυξη του αγροτουρισμού σε συνδυασμό με άλλες ειδικές μορφές (πολιτιστικός, περιηγητικός, χειμερινός τουρισμός).

γ. Παροχή κινήτρων και στον ιδιωτικό τομέα για ανάπτυξη εγκαταλελειμμένων χωριών ή δημιουργία τουριστικών χωριών με εμπορικό χαρακτήρα.

Σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα για τη χώρα μας είναι:

α. ότι υπάρχει σταθερή ζήτηση στο εξωτερικό, ενώ παράλληλα αποτελεί νέο «προϊόν» και για την ημεδαπή πελατεία αφού δεν έχει αναπτυχθεί σημαντικά,

β. ότι υπάρχουν σειρά μέτρων νομοθετικού και χρηματοδοτικού χαρακτήρα από πλευράς ΕΟΚ για την ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού ιδιαίτερα σε συνδυασμό με πολιτιστικό τουρισμό.

Σε κάθε περίπτωση, τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στην ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων στη δεκαετία '76 - '90 και που εστιάζονται στην ελλιπή νομοθεσία, την έλλειψη τεχνογνωσίας, τις λανθασμένες χωροταξικές επιλογές και τη χρηματοδότηση με ασαφή κριτήρια, κάνουν επιτακτική την ανάγκη να υπάρξουν βραχυπρόθεσμα τα εξής:

α. Δύο ή τρία προγράμματα πλότοι σε ορεινές και μεσόγειες περιοχές της χώρας που θα βοηθήσουν στην εξαγωγή φερέγγυων συμπερασμάτων.

β. Δημιουργία τεχνογνωσίας στα εξής θέματα: οικονομοτεχνική υποδομή, μορφές απασχόλησης, marketing και προβολή, φορολόγηση.

γ. Έμφαση στο χωροταξικό κριτήριο ανάπτυξης του αγροτουρισμού που θα λαμβάνει υπόψη τους υπαρκτούς τύπους τουριστικής ανάπτυξης.

Συγκεκριμένα, τέτοιες μορφές τουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν μόνον σε μεσόγειες ορεινές ή ημιορεινές περιοχές της χώρας και όχι σε περιοχές με γειτνίαση με το μαζικό τουρισμό. Προτείνονται συγκεκριμένα οι περιοχές της Κεντρικής Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδας, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μακεδονίας, η ορεινή Κρήτη και Εύβοια. Το κριτήριο αυτό το θεωρούμε καθοριστικό γιατί η μέχρι στιγμής πείρα έδειξε ότι η ανάπτυξη του αγροτουρισμού κοντά σε περιοχές μαζικού τουρισμού δεν ήταν επιτυχής, αφού ακολουθήθηκαν ουσιαστικά τα ίδια αναπτυξιακά πρότυπα με αποτέλεσμα συχνά να καταλήξει σε μορφή ανάπτυξης ενοικιαζομένων δωματίων.

## Κοινωνικός Τουρισμός

Η ανάπτυξη του κοινωνικού τουρισμού πρέπει να συνεχιστεί και να επεκταθεί και σε μεγαλύτερο αριθμό δικαιούχων μακροπρόθεσμα, αλλά με έναν παράλληλο επαναπροσδιορισμό των στόχων που αυτός πρέπει να έχει. Η σωστή αξιολόγηση του κοινωνικού τουρισμού πρέπει να λάβει υπόψη της την επιτυχημένη διεθνή εμπειρία που, ενώ θεωρεί τον κοινωνικό τουρισμό μορφής κοινωνικής παροχής αλλά και δικαίωμα των εργαζομένων, θέτει μέσω αυτού και σαφείς στόχους τουριστικής, οικονομικής αλλά και κοινωνικής πολιτικής. Η μαζικότητα του κοινωνικού τουρισμού, οι μεγάλες δυνατότητες συνδυασμένης ανάπτυξής του με άλλες ειδικές μορφές και η πολυμορφία των χαρακτηριστικών του είναι τα σημαντικά συγκριτικά του πλεονεκτήματα.

Η αλλαγή της νομοθεσίας, η επέκταση των προγραμμάτων και σε άλλες ομάδες του πληθυσμού, η ενημέρωση του κλάδου για τα προγράμματα αυτά και η δημιουργία μιας τεχνογνωσίας που θα λαμβάνει υπόψη την υπαρκτή διεθνή εμπειρία είναι οι απαραίτητοι παράγοντες της ανάπτυξης τέτοιων προγραμμάτων.

Ο στόχος είναι διπλός:

- α. επέκταση του δικαιώματος για τουρισμό σε όλο τον πληθυσμό,
- β. η επιμήκυνση της περιόδου στις περιοχές μαζικού τουρισμού.

Τέλος, πρέπει να υπάρξει ένα πρόγραμμα πιλότος για τη δημιουργία υποδομής κέντρων κοινωνικού τουρισμού σε τρεις τύπους περιοχών, με κριτήριο την τουριστική ανάπτυξη: περιοχές τουρισμού διακοπών (π.χ. παραθαλάσσια περιοχή της Πελοποννήσου), περιοχές υποβαθμισμένες (π.χ. Λήμνος, Εύβοια) και περιοχές ιαματικών λουτρών (π.χ. Καμμένα Βούρλα, Ικαρία). Κατ' αυτόν τον τρόπο θα υπάρξει εμπειρία τόσο όσον αφορά την εξειδικευμένη προσφορά όσο και τη συνδυασμένη ανάπτυξη με άλλες ειδικές μορφές τουρισμού.

## Τουρισμός Τρίτης Ηλικίας, Παραχείμασης, Γυμνιστικός, Αθλητικός

Προσπάθεια αξιολόγησης των μορφών τουρισμού παραχείμασης, γυμνισμού και αθλητικού τουρισμού, όπως επίσης του τουρισμού γ' ηλικίας, που εξετάστηκαν πηγουέμαν, είναι η εκτίμηση: α) της ωφέλειας από την τουριστική ζήτηση, β) του



ισοζυγίου ζήτησης – προσφοράς και γ) του κόστους δημιουργίας πρόσθετης τουριστικής προσφοράς, σε περίπτωση διαπίστωσης πλεονασματικής ζήτησης.

Ο τουρισμός γ' ηλικίας δεν είναι μορφή τουρισμού, αλλά είδος τουριστικής πελατείας που στο μέλλον προβλέπεται να κυριαρχήσει, δημογραφικά και τουριστικά. Οι τουρίστες της γ' ηλικίας είναι σε θέση να δραστηριοποιηθούν σχεδόν σε όλες τις μορφές τουρισμού. Ο τουρισμός παραχείμασης είναι τουριστική μορφή που προσιδιάζει σε τουρίστες γ' ηλικίας με κοινό σημείο αναφοράς την κίνηση εκτός περιόδου αιχμής. Στοιχεία τουριστικής αντιποικιότητας υπάρχουν επίσης στις τουριστικές μορφές του γυμνιστικού και αθλητικού τουρισμού. Ειδικότερο ο αθλητικός τουρισμός, εκτός από την άμβλυνση της εποχικότητας μπορεί να συμβάλει θετικά στη γεωγραφική ανακατανομή της τουριστικής κίνησης.

Ο τουρισμός παραχείμασης, ο γυμνιστικός και ο αθλητικός τουρισμός είναι μορφές τουρισμού με αριθμητικά περιορισμένη ζήτηση και ασήμαντη οικονομική απόδοση για τις χώρες δέκτριες. Η ζήτηση για Ελλάδα των δύο πρώτων μορφών είναι σχεδόν ανύπαρκτη, ενώ ο αθλητικός τουρισμός είναι συνάρτηση των μεγάλων διεθνών διοργανώσεων, δηλαδή δεν είναι αυτοδύναμος, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη έκτακτων αθλητικών γεγονότων.

Με δεδομένη την περιορισμένη ζήτηση, η ποσοτική προσφορά της χώρας είναι απόλυτα πλεονασματική για τις μορφές που αξιολογούνται, με εξαίρεση τον τουρισμό παραχείμασης, στην απίθανη περίπτωση εξειδίκευσης μιας περιοχής της χώρας στην παραχείμαση ηλικιωμένων. Στην περίπτωση αυτή θα χρειασθούν ορισμένες ποιοτικές βελτιώσεις, το κόστος των οποίων θα αφορά το ξενοδοχειακό εξοπλισμό και οργάνωση, την ειδική εκπαίδευση ξενοδοχοϋπαλλήλων και την εξασφάλιση ιατρικών υπηρεσιών.

Όπως είναι γνωστό, οι δύο βασικές δέσμες στόχων της ελληνικής τουριστικής πολιτικής αφορούν: α) την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργούνται ως παρενέργειες από το μαζικό τουρισμό και β) τη συμβολή του τουριστικού κλάδου στη γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας. Ο τουρισμός παραχείμασης, ο γυμνιστικός και ο αθλητικός τουρισμός έχουν περιορισμένη συμβολή, τόσο στη χρονική και γεωγραφική ανακατανομή της τουριστικής κίνησης, όσο και στην εισροή συναλλάγματος ή στην προσέλκυση επενδύσεων.

Επομένως οριακή μόνο συμμετοχή μπορεί να έχουν στην μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού, που για την Ελλάδα είναι ο τουρισμός των παραθαλάσσιων θερινών διακοπών.

Υπάρχουν ωστόσο υποκατηγορίες του τουρισμού παραχείμασης και του αθλητικού τουρισμού, που αν και περιορισμένης απόδοσης, μπορεί να προωθηθούν αδιάπανα για το κράτος. Πρόκειται για τον τουρισμό χειμερινών διακοπών πόλεως και για τον αθλητικό τουρισμό μαθητών σχολείων, με έμφαση στο περιηγητικό – πολιτιστικό στοιχείο. Τόσο τα τουριστικά καταλύματα, όσο και η στοιχειώδης αθλητική υποδομή για αγωνίσματα ανοικτού χώρου υπάρχουν σε ικανοποιητική ποσότητα, ποικιλία και κατανομή.

Η στάθμιση της σχέσης ωφέλεια ζήτησης κόστος προσφοράς, για τις μορφές που αξιολογούνται, οδηγεί στην πολιτική επιλογή μιας συντηρητικής εκμετάλλευσης της ξένης ζήτησης όχι πέραν του σημείου πλήρους αξιοποίησης της υπάρχουσας τουριστικής προσφοράς, χωρίς πρόσθετες επενδύσεις.

### Χωροθέτηση

Τα γενικής ισχύος κριτήρια χωροθέτησης τουριστικών μονάδων είναι: α) η ύπαρξη πρωτογενούς προσφοράς, στην οποία περιλαμβάνονται οι φυσικοί και πολιτιστικοί τουριστικοί πόροι και β) η ύπαρξη δευτερογενούς τουριστικής προσφοράς, δηλαδή εξυπηρετήσεων που να περιλαμβάνουν συμπληρωματικές της υπό χωροθέτηση μονάδας τουριστικές επιχειρήσεις, καθώς επίσης έργα τεχνικής υποδομής και κοινωνικού εξοπλισμού. Με κυρίαρχο το στοιχείο της προσπελασιμότητας της περιοχής, η χωροθέτηση της μονάδας πρέπει να συμβάλει στην ολοκλήρωση των επιμέρους τουριστικών και εξωτουριστικών εγκαταστάσεων σε πόλο έλξης τουριστών.

Πέραν των ανωτέρω, για τις μορφές τουρισμού παραχείμασης, γυμνιστικού και αθλητικού, πρέπει ειδικότερα να συνεκτιμηθούν τα εξής:

- Οι τουριστικές μορφές παραχείμασης και αθλητικού τουρισμού χρειάζονται τη συνδυασμένη παρουσία του πολιτιστικού με το περιβαλλοντικό στοιχείο και την υποδομή, που προσφέρουν ορισμένα αστικά κέντρα στην χώρα. Επομένως κατάλληλες είναι οι πόλεις και οι ευρύτερες περιοχές της Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Ηρακλείου, Ρόδου, Κέρκυρας κλπ.
- Αντίθετα, ο γυμνιστικός τουρισμός μπορεί να εγκατασταθεί οπουδήποτε στην τουριστική περιφέρεια, υπό την προϋπόθεση της δημιουργίας αποστάσεων ασφαλείας για την απομόνωση του Κέντρου Παραθερισμού Γυμνιστών.

## ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Από τις μορφές που εξετάστηκαν και αξιολογήθηκαν αναλυτικά με τα κριτήρια που αναφέρθηκαν, προκύπτουν τα εξής συνολικά συμπεράσματα:

- Συγκριτικό πλεονέκτημα, ως προς την ανταγωνιστικότητα της χώρας μας, έχει ο θαλάσσιος τουρισμός, ο οικοτουρισμός και ο τουρισμός υγείας (ιαματικός). Ζήτηση υπάρχει ήδη για το θαλάσσιο τουρισμό, την κρουαζιέρα και το yachting, για το time sharing, το συνεδριακό – εκθεσιακό τουρισμό και τουρισμό κινήτρων, για τον τουρισμό υγείας και τον αγροτουρισμό, ενώ υπάρχουν ενδείξεις δυνητικής πελατείας και για τις υπόλοιπες μορφές. Μορφές που έχουν δυνατότητα αξιοποίησης του υπάρχοντος ξενοδοχειακού δυναμικού είναι κυρίως το time sharing, ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός, ο τουρισμός κινήτρων και ο τουρισμός παραχείμασης· δευτερευόντως ο οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, τουρισμός γ' ηλικίας, αθλητικός και ο γυμνισμός.
- Ως προς την επιρροή τους στο πρότυπο του μαζικού τουρισμού, δυνατότητα λόγω σημαντικού αριθμού ειδικής πελατείας έχουν ο θαλάσσιος τουρισμός, το time sharing, ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός, ο τουρισμός κινήτρων και ο τουρισμός υγείας. Λόγω ιδιαιτερότητας του τουριστικού προϊόντος, ο θαλάσσιος, ο ορεινός – χιονοδρομικός, ο οικοτουρισμός και ο τουρισμός υγείας έχουν τη δυνατότητα να μεταβάλλουν μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα την εικόνα του ελληνικού τουρισμού. Την άμβλυνση της εποχικότητας βοηθούν όλες οι μορφές τουρισμού που εξετάστηκαν, περισσότερο ή λιγότερο. Δυνατότητα προσέλκυσης τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης έχουν ο θαλάσσιος τουρισμός, το time – sharing, ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός, ο τουρισμός κινήτρων και δευτερευόντως ο ορεινός – χιονοδρομικός, ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός υγείας, γ' ηλικίας, παραχείμασης. Απαιτήσεις σε σημαντικά έργα υποδομής, ως προϋπόθεση εφαρμογής τους, έχουν το yachting, ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός, ο χιονοδρομικός, ο τουρισμός υγείας (ιαματικός) και, κατά περίπτωση, ο κοινωνικός και ο αθλητικός τουρισμός.
- Από πλευράς χωροθέτησης, δέσμευση ως προς τους τουριστικούς πόρους έχουν ο θαλάσσιος τουρισμός, ο χιονοδρομικός, ο οικοτουρισμός και ο τουρισμός υγείας. Δέσμευση ως προς την άμεση προσπελασιμότητα από το εξωτερικό (με αεροδρόμια και εθνικά οδικά δίκτυα) έχουν ο θαλάσσιος τουρισμός, το time sharing, ο τουρισμός καζίνων, ο συνεδριακός – εκθεσιακός τουρισμός, ο

τουρισμός κινήτρων, ο τουρισμός γ' ηλικίας και παραχείμασης και δευτερευόντως ο χιονοδρομικός, ιαματικός και αθλητικός τουρισμός.

Η αναμενόμενη τουριστική ωφέλεια από την εφαρμογή των νέων μορφών τουρισμού είναι άμεση ή βραχυπρόθεσμη για το θαλάσσιο τουρισμό, όπως ήδη λειτουργεί, το time sharing που δεν χρειάζεται ειδική υποδομή, το συνεδριακό – εκθεσιακό τουρισμό, τον τουρισμό κινήτρων και υγείας, στην περίπτωση αξιοποίησης των υπαρχουσών εγκαταστάσεων. Μεσοπρόθεσμη ωφέλεια προκύπτει από το θαλάσσιο, το συνεδριακό, το χιονοδρομικό τουρισμό και τον τουρισμό υγείας στην περίπτωση δημιουργίας των απαιτούμενων έργων υποδομής. Μεσοπρόθεσμη, επίσης ωφέλεια αναμένεται από όλες τις άλλες μορφές τουρισμού, που προϋποθέτουν οργάνωση, έρευνα αγοράς, προβολή, διαφήμιση αλλά και επανατοποθέτηση σε νέες βάσεις, όπως ο αγροτουρισμός και ο κοινωνικός τουρισμός.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η υπάρχουσα κατάσταση του τουρισμού στην Ελλάδα κυριαρχείται από τον εισερχόμενο μαζικό τουρισμό, δηλαδή τον παραθαλάσσιο τουρισμό θερινών διακοπών που αναπτύχθηκε με κινητήρια δύναμη την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η έλλειψη προγραμματισμού στην ανάπτυξη αυτή οδήγησε σε αρνητικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Κρατικές παρεμβάσεις για την αναπροσαρμογή του τουριστικού προτύπου έγιναν τα τελευταία χρόνια με τον προγραμματισμό και τη μερική υλοποίηση υποδομής για την ανάπτυξη του θαλάσσιου, θεραπευτικού και χιονοδρομικού τουρισμού και με την προσπάθεια δημιουργίας θεσμικού πλαισίου και ικανοποίησης προϋποθέσεων για την ανάπτυξη και άλλων νέων μορφών τουρισμού.

Από πλευράς διεθνών τάσεων και προοπτικών παρατηρείται ότι η κίνηση υπέρ των νέων μορφών τουρισμού άρχισε στην Ευρώπη στα μέσα της δεκαετίας του '70 σαν αντίδραση στις αρνητικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού, με σκοπό τη μεταβολή του ισχύοντος τουριστικού προτύπου. Σύν τω χρόνω διαπιστώθηκε ότι το πρότυπο του μαζικού τουρισμού δεν είναι δυνατό να αντικατασταθεί άμεσα με άλλο, αλλά να υποστεί οριακές, αρχικά, διορθώσεις για τη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων και την προσαρμογή του στη ζήτηση. Διαπιστώθηκε ακόμα ότι το ίδιο το τουριστικό πρότυπο, με την εσωτερική δυναμική των μηχανισμών της αγοράς, έχει την τάση να αναπροσαρμόζεται ως προς την εκάστοτε ζήτηση, ενώ παράλληλα έχει τη δυνατότητα και να την κατευθύνει. Πράγματι, διεθνώς παρατηρείται τάση διαφοροποίησης ζήτησης – προσφοράς προς νέες μορφές και προς πολλαπλές δραστηριότητες μέσα στα πλαίσια του μαζικού οργανωμένου τουρισμού που ήδη αναπροσαρμόζεται, όχι με οριακές πια διορθώσεις αλλά με ουσιαστικές.

Με την εξέταση των ανωτέρω παραγόντων, επιβεβαιώθηκε ότι η μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού μπορεί να επιτευχθεί όχι με ριζική παρέμβαση αλλά με σταδιακή αναδιάρθρωση της τουριστικής προσφοράς της χώρας. Ο λόγος είναι ότι ο ελληνικός τουρισμός οικοδομήθηκε σύμφωνα με την αλλοδαπή μαζική ζήτηση. Επομένως οποιαδήποτε άμεση μεταβολή που θα επέφερε σοβαρούς κοινωνικοοικονομικούς κραδασμούς στα βασικά χαρακτηριστικά του κλάδου είναι ανέφικτη και ανεπιθύμητη. Αντίθετα, η παρακολούθηση των τάσεων της ζήτησης προς νέες μορφές και ειδικές πελατείες και η σταδιακή προσαρμογή σ' αυτές είναι

δυνατό να επιφέρει μεσοπρόθεσμα την επιθυμητή αναδιάρθρωση του τουριστικού προτύπου.

Η ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού – και μάλιστα η εφαρμογή πλεγμάτων μορφών με παράλληλες και συμπληρωματικές δραστηριότητες – αποτελεί το ένα σκέλος των επιθυμητών παρεμβάσεων προς την κατεύθυνση του εμπλουτισμού και της αναπροσαρμογής του τουριστικού προτύπου. Ένα δεύτερο σκέλος παρεμβάσεων αφορά την αναβάθμιση και βελτίωση του υπάρχοντος προτύπου ως προς τους παράγοντες επιρροής του.

Οι απαιτούμενες παρεμβάσεις, τόσο για την εμπλουτισμό και την αναπροσαρμογή όσο και για την αναβάθμιση και βελτίωση του υπάρχοντος τουριστικού προτύπου, δεν περιορίζονται μόνο στην ανωδομή και υποδομή. Είναι αναγκαίο να επεκταθούν στην οργάνωση, τις υπηρεσίες, την εκπαίδευση, τον επαγγελματισμό, την προβολή, τη διαφήμιση, την απόκτηση τουριστικής συνείδησης, την ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης για την προστασία των τουριστικών πόρων, την αναπροσαρμογή και τον εκσυγχρονισμό αλλά και τον έλεγχο εφαρμογής της υπάρχουσας νομοθεσίας, την ορθολογική χωροθέτηση και τον προγραμματισμό των νέων μονάδων και έργων.

Η βελτίωση επομένως του ελληνικού τουριστικού προτύπου, με βασικό άξονα την ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού, είναι συνάρτηση σειράς παρεμβάσεων σε όλο το φάσμα των τουριστικών δραστηριοτήτων. Η διαχρονική επιρροή των παρεμβάσεων αυτών προσδιορίζει το επιθυμητό αποτέλεσμα από πλευράς προτεραιότητας προγραμματισμού εφαρμογής αλλά και επιπτώσεων. Βραχυπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιλογές συνιστούν και συνθέτουν τη στρατηγική για την επίτευξη των στόχων και είναι δυνατόν να αποτελέσουν πολύτιμο εργαλείο τουριστικής πολιτικής.

## Η Ελληνική Διάσταση

Παρά το γεγονός ότι η ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας στην Ελλάδα, την τελευταία τριακονταετία, θεωρείται από τις μεγαλύτερες πηγές συναλλάγματος στην οικονομία της χώρας, δημιουργήθηκε μια πληθώρα προβλημάτων για λόγους που αφορούν κυρίως την έλλειψη μακροχρόνιας πολιτικής ή, όποτε αυτή επιχειρείτο

να διαμορφωθεί στις ανακολουθίες επ' ονόματι της ευθυγράμμισης με μικροπολιτικές εκτιμήσεις των τάσεων.

Για το διάστημα 1977-1987 ο ρυθμός αύξησης επισκεπτών στη χώρα πλησίαζε το 8%, ενώ για το 1988 τα ποσοστά αύξησης κυμάνθηκαν μεταξύ 2% και 3%, σε αντίθεση με τον παγκόσμιο μέσο όρο του 7,5% περίπου. Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η μείωση αυτή ήταν το αποτέλεσμα της επιρροής όχι μόνο ενδογενών παραγόντων αλλά και εξογενών (π.χ. ταξιδιωτικές οδηγίες) οι οποίοι επηρέασαν επίσης τον ευρύτερο χώρο. Παράλληλα, η ποιοτική στάθμη των τουριστών και οι συναλλαγματικές απολαβές μειώθηκαν σημαντικά, διότι η πολιτική υπαγορευόταν πλέον από τους ξένους tour operators οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι τη μικρή διαπραγματευτική ικανότητα και την έλλειψη κρατήσεων, προσέφεραν εξαιρετικά χαμηλές τιμές σε σχέση με την ποιότητα των καταλυμάτων στους τόπους υποδοχής.

Εάν θεωρήσει κανείς ότι οι συνιστώσες μιας ολοκληρωμένης πολιτικής ανάπτυξης οφείλουν να συμπεριλάβουν θέματα περιφερειακής ανάπτυξης, προβολής και marketing, εξειδικευμένης έρευνας και εκπαίδευσης, υποδομής και ανωδομής, προστασίας και ανάδειξης του φυσικού περιβάλλοντος και άλλων πόρων, εξέλιξης και εμπλουτισμού θεσμών / νομοθεσίας, τότε είναι σαφές ότι τα σημερινά προβλήματα του τουριστικού τομέα στην Ελλάδα έχουν τις ρίζες τους σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σ' αυτές τις ελλείψεις, παρά σε εξωγενείς παράγοντες όπως οικονομικές εξελίξεις στις χώρες προέλευσης, επιδράσεις τρομοκρατικών ενεργειών, πόλεμοι και κοινωνικές αναταραχές σε γειτονικές χώρες ή στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, αλλαγές των χαρακτηριστικών των καταναλωτών κλπ., όσο σημαντικές και αν είναι αυτές.

Παρά το γεγονός ότι η έμφαση της παρούσας μελέτης δίνεται κυρίως στις δυνατότητες αλλαγής του μοντέλου του μαζικού τουρισμού και την περιγραφή νέων τουριστικών προϊόντων, οι αναφορές στα διαρθρωτικά προβλήματα του τουριστικού τομέα στην Ελλάδα θεωρήθηκαν απαραίτητες, όχι τόσο διότι συνετέλεσαν στη δημιουργία εξαιρετικά δυσάρεστων επιπτώσεων σε ένα μεγάλο αριθμό τομέων, καθώς επίσης και μιας εξαιρετικά δυσάρεστης εικόνας των ποιοτικών χαρακτηριστικών και δυνατοτήτων του τουρισμού - την οποία η οποιαδήποτε πολιτική του μέλλοντος θα κληθεί να αναβαθμίσει -, αλλά διότι αυτά τα διαρθρωτικά προβλήματα που διαμορφώθηκαν με την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού θα συνεχίσουν σε μεγάλο βαθμό να επηρεάζουν και την εφαρμογή οποιασδήποτε τουριστικής πολιτικής για νέα τουριστικά προϊόντα στη χώρα.

## Προοπτικές

Το μεγαλύτερο ποσοστό των κυρίαρχων τάσεων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ευνοϊκό για την ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού στην Ελλάδα, από ορισμένες προϋποθέσεις. Είναι προφανές ότι ανάλογα με τη μορφή τουρισμού ποικίλλει και ο βαθμός στον οποίο αυτή ευνοείται από τις διεθνείς τάσεις, τη χωροθέτηση, το κλίμα, το φυσικό περιβάλλον και το κατά πόσον η υπάρχουσα υποδομή θα μπορούσε, μερικώς τουλάχιστον, να εξυπηρετήσει την υλοποίηση των μορφών τουρισμού. Είναι επίσης προφανής η διαφοροποίηση όσον αφορά την υφή των επιπτώσεων της κάθε μορφής στην οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη, σε κοινωνικές παραμέτρους και στο περιβάλλον, των οποίων η έκφραση διαφοροποιείται ανάλογα με την κλίμακα του χώρου, δηλαδή τοπική, περιφερειακή, εθνική.

Τέλος, όσον αφορά τις προϋποθέσεις, οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν για την ανταγωνιστική και αποτελεσματική εφαρμογή αυτών των μορφών, ποικίλουν ανάλογα με το χρόνο ανάπτυξης δηλαδή βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Μια δεύτερη κατηγορία προϋποθέσεων αφορά τις επενδύσεις, την εκπαίδευση και την προβολή – marketing, όπου ανάλογα με την τουριστική μορφή οι απαιτήσεις μπορούν να είναι χαμηλού, μέσου ή υψηλού επιπέδου. Τέλος, μια σημαντική κατηγορία προϋποθέσεων αφορά τις απαραίτητες θεσμικές και ρυθμιστικές τροποποιήσεις και συμπληρώσεις που ανάλογα με την επιζητούμενη μορφή και πάντοτε σε σχέση με το υπάρχον πλαίσιο είναι δυνατό να κυμαίνονται από ελάχιστες, αρκετές έως σημαντικές.

Έχουμε ήδη αναφέρει σε αρκετή λεπτομέρεια ένα πλήθος παραγόντων επιρροής του προτύπου του μαζικού τουρισμού, οι οποίοι είναι άμεσα συνδεδεμένοι με την ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού. Η διαμόρφωση οποιασδήποτε πολιτικής, η οποία επιζητεί τη βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης και τη μείωση των διαρθρωτικών προβλημάτων του κλάδου, θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τις αναγκαίες και άμεσα επιβαλλόμενες παρεμβάσεις για κάθε έναν από τους παράγοντες επιρροής, ενδογενείς ή εξωγενείς. Οι παράγοντες επιρροής του προτύπου του μαζικού τουρισμού αποτελούν ταυτόχρονα και προϋποθέσεις οι οποίες πρέπει να ικανοποιηθούν και που μέχρι στιγμής, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στην πλειονότητά τους υστερούν σημαντικά σε σχέση με το επιθυμητό, ειδικότερα σε θέματα που αφορούν υποδομή – ανωδομή, εξειδικευμένες υπηρεσίες – εξυπηρετήσεις και



οργάνωση, προβολή, marketing, εκπαίδευση κλπ. Είναι σαφές ότι είναι επίσης, άμεσα με παράγοντες προσφοράς και ζήτησης.

Ο βαθμός εκπαίδευσης των εργαζομένων στον κλάδο, η επαγγελματική τους συνείδηση, η ικανοποίηση από τις οικονομικές και ασφαλιστικές απολαβές τους, η επαγγελματική τους κατοχύρωση και οι σχέσεις τους με εργοδότη και κράτος αποτελούν παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η επιτυχία ή όχι ενός τουριστικού προγράμματος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ακόμα και η καλύτερη οργάνωση, marketing, προβολή κλπ. δεν μπορεί να επιτύχει χωρίς τον ανθρώπινο παράγοντα, που έχει δυνατότητα να αμβλύνει την αποτελεσματικότητα μιας επαρκώς προετοιμασμένης εφαρμογής προγραμμάτων τουρισμού.

Η κάλυψη των ανωτέρω προϋποθέσεων στην εκπαίδευση, επαγγελματική κατοχύρωση, οικονομική και ασφαλιστική κάλυψη των απασχολουμένων στον κλάδο, θα πρέπει να αποτελέσει άμεσο αντικείμενο ενδιαφέροντος των φορέων του τουρισμού, πολύ περισσότερο σήμερα που παρουσιάζονται αυξημένα προβλήματα εργασιακών σχέσεων, έλλειψης επαγγελματικότητας και υποβάθμισης των προσφερομένων υπηρεσιών που επηρεάζουν σοβαρά την ανταγωνιστικότητα της χώρας.

Σε σχέση με θέματα που αφορούν προσφορά και ζήτηση, ιδιαίτερη σημασία για τις καινούργιες μορφές τουρισμού πρέπει να δοθεί στο βαθμό συνδυαστικότητας, όπως για παράδειγμα σε μερικά κοινά χαρακτηριστικά μορφών που αφορούν την εποχικότητα της δραστηριότητας (π.χ. οικοτουρισμός, ορεινός – χειμερινός τουρισμός, παραχείμασης), τα ειδικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων (π.χ. υγείας – τρίτης ηλικίας – παραχείμασης), τις επενδύσεις σε υποδομή – ανωδομή – οργάνωση (π.χ. συνεδριακός – εκθεσιακός – κινήτρων – χιονοδρομικός ή χειμερινός – οικοτουρισμός – κοινωνικός), την επίτευξη στόχων περιφερειακής ή τοπικής ανάπτυξης (π.χ. κέντρα χειμερινών σπορ ή οικοτουρισμός ή εκθεσιακός / συνεδριακός) καθώς επίσης σε θέματα εκπαίδευσης προσωπικού (π.χ. υγείας – τρίτης ηλικίας – παραχείμασης) και ειδικούς στόχους για την προώθηση και προβολή ειδικών μορφών που αφορούν συναφείς ομάδες (π.χ. οικοτουρισμός – χειμερινός – αθλητικός ή υγείας – τρίτης ηλικίας – παραχείμασης ή συνεδριακός – εκθεσιακός – κινήτρων).

Η έρευνα της συνδυαστικότητας μακροπρόθεσμα, όχι μόνον επιτυγχάνει σοβαρή εξοικονόμηση επενδύσεων για ανωδομή και υποδομή, αλλά εξασφαλίζει ταυτόχρονα την ήδη διαπιστωμένη ανάγκη για μεγάλη ποικιλία που επιτρέπει το

εύρος των δραστηριοτήτων – έναν παράγοντα πολύ σημαντικό όπως έχει διαπιστωθεί από την έρευνα των διεθνών τάσεων – και την ανεξάρτηση από τις διακυμάνσεις σε προτιμήσεις που συχνά χαρακτηρίζουν τη ζήτηση και υποβοηθεί την ανάπτυξη της εξειδίκευσης σε τουριστικά προϊόντα ανά περιοχή και μορφή.

Σημασία έχουν επίσης για την επιλογή μεταξύ ειδικών μορφών, όχι μόνο ο απαιτούμενος χρόνος ανάπτυξης σε σχέση με τις ειδικές ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν σε θέματα οργάνωσης, υποδομής – ανωδομής, εκπαίδευσης εξειδικευμένου προσωπικού κλπ., αλλά επίσης οι επιλογές τις οποίες πρέπει η πολιτική ανάπτυξης να υιοθετήσει.

Σαφώς σημαντικοί παράγοντες, όπως το κόστος μιας επένδυσης σε σχέση με το ρυθμό απόσβεσής της, η πολλαπλασιαστικότητα της σε άλλες δραστηριότητες, οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της, αποτελούν τα κυριότερα κριτήρια αξιολόγησης της σκοπιμότητας και βιωσιμότητάς της.

Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν ορισμένες μορφές, όπως για παράδειγμα ο οικοτουρισμός, ο συνεδριακός και εκθεσιακός τουρισμός, για τις οποίες μια αυστηρή εφαρμογή των κριτηρίων που αναφέραμε θα κατέληγε σ' ένα μάλλον αρνητικό αποτέλεσμα κυρίως σε ό,τι αφορά την οικονομική σκοπιμότητα της επένδυσης. Στην περίπτωση του οικολογικού τουρισμού, ο κύριος λόγος για ένα τέτοιο αποτέλεσμα οφείλεται στον σχετικά περιορισμένο κύκλο απήχησης της προσφοράς, ενώ στην περίπτωση του συνεδριακού και εκθεσιακού τουρισμού το υψηλό κόστος υποδομής – ανωδομής, οργάνωσης και προβολής δεν συνεπάγεται άμεσα οικονομικά οφέλη. Τουναντίον, είναι ευρύτερα γνωστό ότι η λειτουργία τους είναι συνήθως ζημιολόγος. Αυτό όμως δεν θα έπρεπε να δράσει αρνητικά ως προς το βαθμό προτεραιότητας που δικαιούνται για τους εξής λόγους. Στην περίπτωση του πρώτου διότι συνεισφέρει με εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο, μέσω των εμπειριών των συμμετεχόντων, στην αποκατάσταση της μονομερούς εικόνας που μέχρι σήμερα εσφαλμένα είχε προβληθεί στους ξένους επισκέπτες, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το σημαντικότερο πόρο της χώρας που ακόμα και σήμερα δεν παύει να είναι η εξαιρετικά καλή κατάσταση και τα ειδικά και σπάνια χαρακτηριστικά του ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος. Στη δεύτερη περίπτωση, λόγω της φύσης των συμμετεχόντων – οι οποίοι είναι σε θέση να επηρεάσουν σε μικρό χρονικό διάστημα ένα μεγάλο αριθμό και με μεγάλη δυνατότητα κατανάλωσης εν δυνάμει επισκεπτών – υποβοηθείται η αναθεώρηση της προς τα έξω προβαλλόμενης εικόνας του ελληνικού χώρου. Επίσης προκύπτουν έμμεσα οικονομικά οφέλη (ξενοδοχεία, εστιατόρια,

αγορές αντικειμένων κλπ.) από τους συμμετέχοντες, τα οποία απολαμβάνουν οι επενδυτές σε δραστηριότητες που είναι συνυφασμένες με την παρουσία του συνεδριακού κέντρου.

Σημαντική θεωρείται επίσης στην ανάπτυξη μιας πολιτικής νέων μορφών τουρισμού η χρησιμότητά τους που προκύπτει από τη χωροθέτησή τους, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε περιοχές οι οποίες θεωρούνται σήμερα είτε τουριστικά κορεσμένες είτε δεύτερης προτεραιότητας, από την άποψη ότι συγκεντρώνουν σημαντική οικονομική δραστηριότητα και επομένως δεν χρήζουν της βοήθειας άλλου καταλυτικού παράγοντα. Αντίθετα – και κυρίως στην περίπτωση των κορεσμένων τουριστικά περιοχών- , η χωροθέτηση συγκεκριμένων μορφών τουρισμού αφενός θα μπορούσε να επιφέρει την αναβάθμιση – εξυγίανσή τους και αφετέρου να δημιουργήσει τον πυρήνα για την απαρχή μιας περισσότερο ποιοτικής εξέλιξης.

Έχουμε ήδη αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια στο ότι η εξασφάλιση της συνπόρευσης με τις εξελίξεις του τουριστικού τομέα απαιτεί έναν εξαιρετικά υψηλό βαθμό ποιοτικής και ποσοδτικής πληροφόρησης που αφορά ένα μεγάλο αριθμό θεμάτων. Δεν είναι τυχαίο ότι σήμερα Οργανισμοί, Ινστιτούτα, Σύνδεσμοι, Πανεπιστήμια, Κρατικές Υπηρεσίες κλπ. των ανεπτυγμένων χωρών επενδύουν σημαντικά ποσοστά των προϋπολογισμών τους στη διερεύνηση αυτών των θεμάτων και τη διάχυση της πληροφορίας αυτής στους αρμόδιους φορείς. Η έρευνα και η πληροφόρηση αφορούν θέματα δημογραφικής και κοινωνικοπολιτικής υφής, προσφοράς – ζήτησης, καινούργιων αγορών, καταναλωτικών προϊόντων κλπ. Η πληροφόρηση αυτή και η συνεχής παρακολούθηση των εξελίξεων σε σημαντικές παραμέτρους άμεσα συνδεδεμένες με τον τουρισμό, μέσα από την έρευνα, δίνει τη δυνατότητα ευκολότερης πρόσβασης και αποτελεσματικότερης χρήσης στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση, στη διαφήμιση και το marketing, ενώ ταυτόχρονα διευκολύνει την αποτελεσματικότερη ανταπόκριση των τουριστικών λειτουργιών στις ανάγκες και επιθυμίες των πελατών τους καθώς επίσης και των νέων αγορών. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι μια από τις σημαντικότερες των παρεπεμβάσεων στη χώρα μας, που υπαγορεύεται από τη σχεδόν παντελή έλλειψη μελετητικής – ερευνητικής υποδομής, θα πρέπει να εστιασθεί στον τομέα αυτό.

Η συνεισφορά του τουριστικού συναλλάγματος τα τελευταία τριάντα χρόνια αναμφίβολα έχει προσφέρει τα μέγιστα στην ελληνική οικονομία. Οι προσδοκίες για την αντικατάσταση αυτής της συνεισφοράς από μια άλλη δραστηριότητα θα πρέπει να θεωρούνται τουλάχιστον ανέφικτες στα προσεχή χρόνια. Παρόλα αυτά – και παρά

τις συνεχείς προσπάθειες για αναβάθμιση και εκσυγχρονισμό της τουριστικής δραστηριότητας – σημαντικές ενέργειες όπως η έρευνα της αλλοδαπής αγοράς αλλά και της ημεδαπής, η οποία είναι και αυτή αντικείμενο εξαιρετικά πολύπλοκων και ταχέων εξελίξεων, οι ελλείψεις στην εκπαίδευση – επιμόρφωση, οργάνωση, πληροφορική και εξειδικευμένες εξυπηρετήσεις, η ταχεία υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, η έλλειψη επαγγελματισμού, η μη αυστηρή εφαρμογή της υπάρχουσας νομοθεσίας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας γειτονικών χωρών, τείνουν να εκμηδενιστούν τα οποιαδήποτε συγκριτικά πλεονεκτήματα έχει παρουσιάσει μέχρι σήμερα η χώρα.

Η οποιαδήποτε πολιτική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα θα πρέπει να επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στις επιπτώσεις που θα προκύψουν από δύο κυρίως σενάρια που αφορούν την ολοκληρωμένη αξιολόγηση των φυσικών πόρων της χώρας.

Το πρώτο σενάριο εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά του βραχυπρόθεσμου οφέλους και αναμφισβήτητα έχει συμβάλει στην άρση –μερική τουλάχιστον- οικονομικού αδιεξόδου της χώρας, εξαντλώντας συχνά πεπερασμένους φυσικούς πόρους.

Το δεύτερο σενάριο, το οποίο είναι περισσότερο συμβατό με την ανάπτυξη των ειδικών μορφών, με κύριο στοιχείο την ποιοτική αναβάθμιση και την προσέλκυση υψηλότερων εισοδηματικών τάξεων υπαγορεύει μια στρατηγική ανάπτυξη η οποία απαιτεί, αφενός, μια τακτική που από οικονομική άποψη εξασφαλίζει μακροπρόθεσμα πολύ υψηλότερες αποδόσεις στο επενδεδυμένο κεφάλαιο και, αφετέρου, πολύ περισσότερο ανεπτυγμένη συνείδηση σε διάφορα επίπεδα (κοινωνικού –επαγγελματικού). Επίσης, είναι πιθανόν βραχυπρόθεσμα να επιφέρει σημαντικό πολιτικό κόστος από την κοινωνικοοικονομική αναστάτωση που θα προκαλέσει η μεταβατική περίοδος από το ένα πρότυπο στο άλλο.

Είναι σαφείς πλέον οι αρνητικές επιπτώσεις του πρώτου προτύπου ανάπτυξης. Η μετάβαση στο δεύτερο πρότυπο ανάπτυξης προσδίδει ιδιαίτερη σπουδαιότητα στο ρόλο των κρατικών φορέων, οι οποίοι πρέπει να παρέμβουν ώστε να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του και παράλληλα να μειώσουν τις αρνητικές επιπτώσεις από τη μεταβατική περίοδο.

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

1. Ε.Ο.Τ. , Καταφύγια και Χιονοδρομικά Κέντρα στην Ελλάδα, 1991.
  2. Λογοθέτης Μ., Αγροτικός Τουρισμός: μια εναλλακτική λύση, 1988.
  3. Καταφύγια, Ορειβάσια, Χιονοδρομία, Ε.Ο.Τ. – Τμήμα Πληροφοριών.
  4. Γ. Θ. Τσεκούρας και Συνεργάτες, Μελέτη των υγροτόπων και άλλων σημαντικών για την ορνιθοπανίδα βιοτόπων της Κρήτης, Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ, 1990.
  5. Κονιός Ι., Ιαματικές Πηγές: Μια παραμελημένη τουριστική δυνατότητα.
  6. Τσάρτας Π., Τουρισμός και Αγροτική πολυδραστηριότητα.
  7. Μελέτη Ε.Τ.Β.Α., Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού.
-